

55983

93/99 FI H79
2000/4

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXIV. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXIV. évfolyam • 4. szám
2006. augusztus

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALÁN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ÁTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALÁN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrkttf.hu/honisme.htm
INDEX 25387 E-mail:
honism@interware.hu

Megjelenik a

Nemzeti Kulturális
Örökség Minisztériuma

a

Nemzeti Kulturális Alap

a

Magyar Nemzeti Múzeum

és a

Magyar Művelődési Intézet

támogatásával, évente hatszor.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,

az egyes számok ára 396 Ft.

Előfizetésben terjeszti

a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletága
1008 Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető

valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.

További információ: 06 80/444-444

Nyomdai előkészítés:
Kovács Gyula
Lengyel Ágnes

Készült:

az ETO-Print Nyomdaipari Kft.-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

B. Kovács András újságíró, Sepsiszentgyörgy
Balogh F. András egyetemi docens, Budapest
Bándi László elnök, Veszprém

Bencsik János dr. ny. múzeumigazgató, Tokaj
Bodor Zsuzsánna tanuló, Csíkszereda

Csáky Károly dr. tanár, Ipolyság

Dankó Imre dr. etnográfus, c. egyetemi tanár,
Debrecen

Dukrét Géza tanár, Nagyvárad

Éri István dr. régész, Budapest

Fabinyi Tamás evangélikus püspök, Budapest

Fehér Zoltán dr. ny. főiskolai tanár, Bátya

Fejér László múzeumigazgató, Esztergom

Fodor István Ferenc helytörténész, Jászfákóhalma

Gazsó Irén tanuló, Kislőd

Gálné Jáger Márta főlevéltáros, Kaposvár

Halász Péter főtanácsos, Budapest

Horváth Géza dr. könyvtáros, Tatabánya

Józsa Imre nyugdíjas, Gyömrő

Kaczián János ny. levéltáros, Szekszárd

Kató Anica Andrea tanuló, Csíkszereda

Kirchkeszmer Bernadett tanuló, Veszprém

Kiss Jenő egy. tanár, igazgató, akadémikus, Budapest

Klipp, Anton Karl ny. okleveles mérnök, Wiesbaden

Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged

Kőrösi Mária dr. egyetemi docens, Pilisszántó

Lanczendorfer Zsuzsanna dr. főiskolai docens, Győr

Lőkös Péter dr. egyetemi docens, Piliscsaba

Marossy Endre dr. c. egyetemi docens, Budapest

Messik Miklós dr., a Magyar Emlékekért a Világban

Közhasznú Egyesület elnöke, Budapest

Móser Zoltán tanár, fotóművész, Bicske

Néma Sándor levéltárigazgató, Győr

Nyíri Péter tanár, Sátoraljaújhely

Pávai Gyula, a Kölcsey Egyesület elnöke, Arad

Sándor Ildikó néprajzkutató, Budapest

Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest

Simor Ferenc dr. ny. főállatorvos, Siklós

Süveges Zoltán középiskolai tanár, Bölske

Székelyné Kőrösi Ilona múzeumigazgató-helyettes,
Kecskemét

Szöllősy Tibor dr. orvos, Nyírmada

Tamás Edit dr. történész-szakmuzeológus, Sárospatak

Tóth Dezső dr. ny. könyvtárigazgató, Veszprém

Tóth József dr. ny. tanár, helytörténész, Budapest

Udvarhelyi Olivér dr. ügyvéd, Veszprém

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteltetdíjukról.

Az első borítón: *Wagner Sándor: Dugovics Titusz (1859)*
című festménye látható.

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

A nándorfehérvári diadal, 1456. (<i>Marossy Endre</i>)	3
Háromszázhetvenöt éve született Rimay János (<i>Csáky Károly</i>)	7
Kazinczy Ferenc hona és honszeretete (<i>Kováts Dániel</i>)	10
Az aradi Kölcsey Egyesület százhuszonöt éve (<i>Pávai Gyula</i>)	16
Az Erdélyi Kárpát Egyesület és Bihari Osztálya (<i>Dukrét Géza</i>)	20
Rónai András (<i>Dr. Kőrösi Mária</i>)	25
Dr. Borbáth Károly kolozsvári egyetemi tanár emlékezete (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	29

ISKOLA ÉS HONISMERET

<i>Lajos Árpád</i> : Magyar népi gyermekjátékok	31
Hazafias nevelés a két háború között (<i>Tóth Dezső</i>)	34

EMLÉKHELYEK

Kenyérmező emlékjelei (<i>Éri István</i>)	38
A pozsonyi koronázási domb (<i>Klipp, Anton</i>)	43
Egy eltűnt kastély nyomában Gyömrőn (<i>Józsa Imre</i>)	50

TERMÉS

A győri vármegye-háza története (<i>Néma Sándor</i>)	53
A magyarországi árvizek és az ellenük való védekezés történetéről (<i>Fejér László</i>)	57
Csokonai sárospataki versei (<i>Nyíri Péter</i>)	64
A Zirci Apátság előszállási uradalmának gazdaságtörténetéhez (<i>Süveges Zoltán</i>)	68

ZSENGE TERMÉS

A kislődi keresztmajor (<i>Gazsó Beáta</i>)	73
Jutaspusztá major élete (<i>Kirchkesmer Bernadett</i>)	74
Gyergyókilyénfalva közbirtokosságáról (<i>Kató Anica Andrea</i>)	75
Ismerkedés és lakodalom a gyimesfelsőlaki Komjáton (<i>Bodor Zsuzsánna</i>)	79

KILÁTÓ

Zsigmond magyar király V. Henrik vendége volt (<i>Messik Miklós</i>)	85
Magyar emlékek Németországban (<i>Balogh F. András – Fabinyi Tamás – Lökös Péter</i>)	86

KRÓNIKA

XXXIV. Országos Honismereti Akadémia, Szekszárd

<i>Halász Péter</i> : Megnyitó	92
A Honismereti Akadémia kitüntetettjei	94
A Bodrogházi tanácskoztak Sárospatakon és Pácinban (<i>Tamás Edit</i>)	102
Dr. Timaffy László terem (<i>Dr. Lanczendorfer Zsuzsanna</i>)	105

KÖNYVESPOLC

Botlik József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I–II. (Szöllősy Tibor)	107
Juhász László: Ausztria magyar emlékei (Udvarhelyi Olivér)	109
Gráfik Imre: Hajózás és gabonakereskedelem (Fejér László)	112
A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2005. (Dankó Imre)	113
Bárth János: Kétvízközi népismeret; Halmok és havasok (Dr. Fehér Zoltán)	115
Fehér Zoltán: „Ki kell, hogy sorsomat kiáltsam” (Móser Zoltán)	116
Király Lajos: A Somogy-zalai nyelvatlasz (Kiss Jenő)	117
Tóth Ferenc: A dunaalmási iskolák története (Dr. Horváth Géza)	120
Laki-Lukács László – dr. Varga Gábor: „Maradjon örök emlékezetben” (Dr. Bencsik János)	121
Evangelikus múltunk – evangélikus jelenünk (Sándor Iláikó)	121
Gazda László: Codex. Csángó települések kislexikona (B. Kovács András)	122
Budapesti helytörténeti emlékkönyv (Tóth József)	123
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	124

Folyóiratunk e-mail címe megváltozott!
Az új cím: **honism@interware.hu**

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbé válik a megjelenés, ha a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat hajlékony (floppy) lemezen vagy CD-n küldi el számunkra. Ezeket azonban csak magyar ékezetekkel ellátva és (a tördelés számára leginkább megfelelő) WORD rtf-kiterjesztésű formátumban tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentse. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter” Könyvesbolt
(1053 Bp. V., Magyar u. 40. Tel.: 1-327-7796)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1-266-0857)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12. Tel.: 1-311-2241)

ÉVFORDULÓK

A nándorfehérvári diadal, 1456.

550 éve, 1456. július 23-án ért véget Nándorfehérvár ostroma, az oszmán-magyar háborúkban aratott eddigi legnagyobb magyar győzelem. Halhatatlan hírnevet adott a győztes hadvezérnek, Hunyadi Jánosnak. Nándorfehérvár megvédésének másik fő részese Kapisztrán Szent János és a pápai meghatalmazás révén általa toborzott és vezetett kereszties sereg volt. Ezért Nándorfehérvár a keresztény világ diadala.

II. Mehmed szultán 1453-ban elfoglalta a hajdani római birodalom keleti felének fővárosát, Bizáncot. Ezzel „örök időkre” bebiztosította az oszmán birodalom európai jelenlétét a törökül Ruméliának nevezett tartományban. Mind kortársai, mind az utókor őt tekintették a szultánok legnagyobbjának, ezért említik ma is Hódító Mehmed néven. Nyugat-Európában általános rémületet keltett Bizánc eleste. 1454-ben Johannes Guttenberg mainzi nyomdájának első röpirata a török veszély elleni európai összefogásra hívta fel a keresztény fejedelmeket. V. Miklós pápa kereszties hadjáratra szólította fel a hívőket. Hódító Mehmed szultán a Duna völgyében készülődött új hadjáratra. 1455-ben Giovanni da Capistrano, magyar nevén Kapisztrán Szent János ferences szerzetes kapott pápai felhatalmazást a kereszties hadjárat megszervezésére. A két világ közé ékelődő magyar királyság – csakúgy, mint 1526-ban – nem volt abban a helyzetben, hogy más menetet adjon az eseményeknek.

A huszonnégy éves II. Mehmed szultán már atyja, II. Murád mellett is győzelemhez szokott. A gyorsan terjeszkedő oszmán birodalom hatalmas, hetvenezer főt számláló, korszerűen felfegyverzett haderőt állított ki, amihez 64 gálya és másfélszáz sajka csatlakozott. A katonákat magabiztossá tették az utóbbi évtized sikerei.

Legfélelmetesebb hírű ellenfelük, a csaknem ötvenesztendő Hunyadi János csupán kisebb csatákban bizonyult törökverőnek: az utolsó nagyobb győzelmet még 1442-ben aratta a ha-

Nándorfehérvár, korabeli metszet (forrás: Barta Gábor: Nándorfehérvár 1456)

vasalföldi Jalomica folyó völgyében. Ezt követően valamennyi támadó hadjárata kudarccal végződött: 1443–44 telén I. Ulászló Drinápoly ellen készülő serege élén Hunyadi csak Szófiaig jutott el. 1444-ben a II. Murád szultán elleni várnai csatában katasztrófális vereséget szenvedett a keresztény szövetségesek hada, elesett maga I. Ulászló is. 1448-ban a magára maradt magyar állam hadereje Hunyadi János kormányzó vezetésével Rigómezőig jutott. A II. Murád szultán ellen itt megvívott csata eredménye ismét súlyos vereség volt. A Balkán félsziget belsejébe vezetett nagy támadó hadjáratok kudarcai közötti kisebb győzelmek arra bizonyultak elegendőnek, hogy egyrészt lefékezték az oszmán áradatot, másrészt ébren tartották a reményt az összefogásra, a diadalra.

Az összefogásra 1456 tavaszán Magyarország valóban rászorult. Tizenhat esztendőös királya, V. László levélben fordult a pápához és az európai uralkodókhoz, segítségüket kérve. III. Calixtus pápa elrendelte, hogy délben harangszó figyelmeztesse a hívőket, imádkozzanak Magyarorszáért. Egyéb segítségre nem tellett tőle. A magyar rendek álláspontja szerint Nándorfehérvár védelme az ország főkapitánya, tehát Hunyadi János kötelessége, az ő kötelezettségük addig terjedt, hogy a király seregéhez csatlakozzanak. Ilyen sereg azonban nem volt, mert V. László király Cillei Ulrikkal vadászat ürügyén Bécsbe távozott. Hunyadi csak saját híveire, Szilágyi Mihályra, Kőrögyi János macsói bárna számíthatott. A főkapitány teljesítette kötelességét: saját költségén állított ki hétezer lovas katonát. Május közepén nagy létszámú őrséggel látta el Nándorfehérvárt: a hétezer katona megfelelő tűzérsséggel, hadieszközökkel és utánpótlással félelmetes erőt képviselt. Hunyadi a vár védelmét sógorára, Szilágyi Mihályra bízta, de itt szolgált nagyobbik fia, az ekkor 16 éves László is.

Az összefogás megvalósításában kulcsszerepet játszó Kapisztrán Szent János hetven év körüli szerzetes fanatikus és fáradhatatlan volt. Keresztesei Szeged környékén gyülekeztek. Létszámuk Nándorfehérvár alatt legalább huszonhétezer fő volt, de kellő fegyverzettel és harci tapasztalattal nem rendelkeztek.

Ostromzár Nándorfehérvár körül

Az 1440. évi ostrom után Nándorfehérvárt helyreállították, sőt tovább bővítették. Továbbra is pártázatos falakat és tornyokat létesítettek, amilyen például a felsőváros északkeleti bejárata elé emelt kettős barbákn, a máig fennmaradt Zindán-kapu. Az 1440. évi ostromhoz mérten a vár nem volt erősebb. A korszerű fegyverzettel érkező oszmán haderő fölényét csak a védők és a felmentésükre érkező sereg együttes ereje csökkenthette.

Hódító Mehmed szultán hada július 3-án érkezett Nándorfehérvár alá. Akárcsak atyja, II. Murád 1440-ben, ő is teljessé tette az ostromzárát. A Száva és a Duna torkolatától nyugatra egymáshoz láncolt hajóiból folyami zárat létesített. Serege a Nándorfehérvártól délre és délkeletre eső lejtőkön és síkságon ült tábort. A Száva partjától kelet felé sorakoztak fel az anatóliai csapatok, a Duna partjától dél felé a ruméliaiak. A két szárny között, de kissé távolabb egy dombon, a janicsárok védelmében állt a szultáni sátor. A tűzérés a falak közelében létesített sáncokat, és már július 4-én kezdte meg a felsőváros lövetését. Az ostromot Karadzsa ruméliai pasa, a várnai és rigómezei csaták veteránja vezette.

Szilágyi Mihály a falakon keletkezett károkat állandóan javíttatta, tüzérei keményen védekeztek. Eközben mindinkább sürgette Hunyadi, hogy mentse fel a várat az ostrom alól, mielőtt tragédia történik. Július 14-én Hunyadi hajói és Szilágyi Mihály sajkásai két oldalról megtámadták és széttrökték a folyami zárat. Győzelmük nagyon sokat ért: megteremtette az állandó összeköttetést Zimony vára és Nándorfehérvár között. Ilyen módon egyrészt Hunyadi serege és a keresztesek válogatott kis csapata bejutott Nándorfehérvárba, másrészt onnan ki lehetett hajózni a sebesülteket. A várból már ekkor mutatkoztak a pestis jelei, a betegeket is kihozták a várból. A keresztes tábor Zimonytól keletre, a Száva partján helyezkedett el.

Nándorfehérvár ostroma

A következő héten az ostromtűzéség mind nagyobb pusztítást végzett a falakban és tornyokban. De a várbeliek keményen védekeztek. Július 20-án az egyik ágyú golyója halálra sebezte Karadzsa pasát. Most maga II. Mehmed szultán vette át az ostrom irányítását, és minden eddiginél pusztítóbb ágyúzásba kezdett. 30 órán keresztül lövette a felsővárost, hogy

megteremtse az általános támadás feltételeit. A falakat csaknem földig rombolta, csupán a tornyok némelyikének egy-egy részlete magasodott még fel.

Július 21-én estefelé megdördültek, majd el is hallgattak az ostromlók ágyúi: az oszmán haderő több ezer katonája rohant az elővár falcsomkjai felé. A kezükben vitt rőzsével, szalmával, faágakkal igyekeztek betömni az árkokat. De a vár védői újra meg újra visszaverték a rohamokat, és órákon keresztül helytálltak. Négy óras elkeseredett közelharc után kerekedtek felül az oszmán harcosok, és több ponton is behatoltak a felsővárosba. A várostrom most már, ahogyan maga Hunyadi is megírta, a harcmezőn vívott ütközetbe ment át. De Hunyadi megelépetést készített elő. A fellegrvár kapuját nyitva tartotta, és az eddig tartalékok képező nehézlóvasságát maga vezette rohamra. A fellegrvár nyitott kapuja előtt hullámozott a küzdelem. Lassan leszállt az este. Hunyadi előre összekészíttette az éjszakai harchoz alkalmazható kénese rőzskétegeket. Most meggyújtották ezeket, és az ostromlók közé szórták. Égő és élő fáklvák tüzénél folyt tovább az öldöklés. II. Mehmed a tartalékait küldte a bent harcolók megsegítésére. Hunyadi üzenetet küldött a Száva túlsópartján táborozó keresztieseknek, de ők sokára értek ide.

A fellegrvár elfoglalásának az esélye új erővel töltötte el az oszmán harcosokat: már nem csak a felvonóhídiért küzdöttek, hanem hácsókon másztak fel a fellegrvár falaira. Legott ki is tűznek öt lófarkas zászlót. A fellegrvárban kevés katona maradt, hiszen mindenkre a felsővárosban volt szükség. Bekapcsolódott a harcba a Kapisztrán által itt hagyott öt szerzetes, és fegyvert fogtak a fellegrvárba felköltöztetett nők is. Négy lófarkas zászlót sikerült letépniük, de az ötödik védelmére egyre többen érkeznek. Hirtelen a várfalon imádkozó egyik szerzetesben a vár védői Kapisztránt vélték felismerni, és ez a csodával felérő látvány fanatizálta őket. Egyikük, a várnai csata veteránja, Dugovics Titusz rárohant a török zászlótartóra, és zászlóstól magával rántotta a mélybe. Hóštette mindkét fél katonáit megrendítette, de a nándorfehérváriaknak adott új erőt.

Ekkorra érkeztek fel a zimonyi táborból a keresztiesek Kapisztrán vezetésével. Jézus nevét kiáltozva a vízváros felőli oldalról rohantak a felsővárosban harcoló törökökre. A nándorfehérváriak most már végleg felülkerekedtek, reggelre megtisztították az ellenségtől a felsővárost. Területét halottak ezrei és a vérző sebesültek borították. Mindkét fél erejét veszítve és új erőt gyűjtve kívárt.

Nem így a Száván túli tábor keresztiesei. Ők a folyó partjához tódultak, és mind hangosabban szidalmazták a túlsópart anatóliai lovasságot. Ide jött Kapisztrán is. A növekvő lármában a vízvárosból kiszökött öt fjasz és elfoglalt egy kis dombot az anatóliai had oldalában. Egy lovas csapat indult ellenük támadásra, de nem járt sikerrel. Mindkét fél erősítést kapott: a törökök újabb csapatot küldtek, ezek láttán a várból is keresztiesek érkeztek. Maga Kapisztrán is átkelt a Száván, hogy lecsillapítsa a küzdöket, de ők éppen ellenkezőleg értelmezték vezérük megjelenését. Kérlelték, hogy vezesse őket rohamra. Este hat óra volt. A szerzetes megérezte, hogy ez az ő pillanata, felemelte keresztjét, megadta a várra várt jelt, és elindult az anatóliai csapatok ágyúi felé. Ezt látva a túlsó partról csónakokon, sajkákon özönlöttek a többiek. Innen a török tábor nem várt támadást, és az előző harcoktól megrendülve egyelőre nem is tudtak ellenállást kifejteni, még ágyúikat is elhagyták. A szerzetesek már az anatóliaiak táborát is elérték, mielőtt a szultán által riadóztatott lovas csapatok ellentámadásba kezdek.

Ekkor viszont Hunyadi ismerte fel a kivételes esélyt: kitört a felsővárosból, oldalba és hátba támadta az előrenyomuló csapatokat. A kisebb ágyúkat a törökök ellen fordítottatta, a nagyobbakat beszegeztette. A nehézlóvasság a szpáhikra rontott. Beavatkozott a harcba a várbeli tüzéség is. Az ostromlók közül szinte ostromlottak lettek. Maga II. Mehmed szultán a testőrség és a janicsárok élén avatkozott be a harcba. Az estig elhúzódó kézitusában elesett Haszán, a janicsárok parancsnoka, Turakán bég, a rigómezei csata egyik hőse is. II. Mehmed azonban nem adta fel: beérkeztek az eddig hajófedezetet adó szpáhik, és velük a szultán ismét harcba vitte testőreit, janicsárjait, és mindenkit, aki még harc képes maradt. De mindkét keresztény tábor megérezte már a győzelem ízét, és állta a sarat. Dárdától megebesült maga II. Mehmed szultán is, de testőrei kimentették. Katonái azonban előbb egyenként, utóbb csapatosan váltak ki a harcból, és odahagyták Nándorfehérvár véráztatta síkját.

Kapisztrán megtámadta volna a török táborát, de Szilágyi Mihály lebeszélte erről. Hunyadi sem vállalta az újabb támadást. Felgyújtatta a török táborát, majd visszavonta csapatait a felső-

Pártázatos falak és a Dizdár-torony a Száva partjáról

temették 1457 márciusában Budán kivégzett fiát, a szintén nándorfehérvári hős Hunyadi Lászlót.

Kapisztránt elkerülte a pestis, de lévén nemzedékkal idősebb Hunyadinál, egészségét felőrölte az ostrom. Még elgyalogolt Újlakra, hogy tárgyaljon Újlaki Miklóssal az új hadjárat ügyében, de teste felmondta a szolgálatot. Október 23-án hunyt el az újlaki ferences kolostorban, ahol az egyszerű emberek már ekkor szentként tisztelték. Holttestét Újlaki Miklós vitette át a kolostorból a templomba, ahol sírhelye zarándokhellyé vált. Földi maradványainak nyomra vesztett a török hódoltság századaiban. Az élete utolsó heteiben és a sírja körül észlelt csodák miatt avatták szentté 1690-ben. Egyházi ünnepe halála napja, október 23.

A nándorfehérvári diadal emlékezete

Még egy római katolikus ünnep kapcsolódik a nándorfehérvári diadalhoz. III. Calixtus pápa arra a napra, augusztus 6-ára, amikor megérkezett Rómába a híradás a győzelemről, az Úr színeváltozása ünnepét helyezte, és hozzá rendelte a déli harangszót.

A diadal nem csupán Hunyadi legnagyobb győzelme volt, hanem korszakos jelentőségű is, a magyar hadtörténelem egyik legjelentősebb fejezete. A nándorfehérváriak helytállását mai is kétnyelvű emlékkő méltatja a Kalimegdánon. Hódító Mehmed szultán nándorfehérvári veresége nem csupán őt, de utódait is visszatartotta új támadó hadjárattól nem kevesebb, mint hét évtizedre. Hunyadinak V. László királyhoz, Kapisztránnak a pápához írt levelei nyomán egész Európában elterjedtek a hírek a győzelemről. A diadal dicsőségét mindkét jeles vezér magának érezte. Kapisztrán III. Calixtus pápához írt jelentésében Hunyadi úgy emlegeti, hogy fel akarta akarta adni a várat, utóbb pedig parancsa ellenére vívták ki ők, a keresztesek a győzelmet. Hunyadi V. László királyhoz, valamint a nádorhoz és az esztergomi érsekhez írt leveleiben nem említi Kapisztránt. A hozzá csatlakozott urak közül is csak egyet nevez meg: Kórógyi Jánost. A két főszereplő sajátos véleménye tovább öröklődött. Mintha a késői utókor is bizonytalan lenne: Hunyadi szobra a róla elnevezett út kanyarulatában, a Halászbástya alatt van, Kapisztráné pedig a Vár távoli, északnyugati sarkában, a Hadtörténeti Intézet előtt, feliratáról nem derül ki, hogy szent. A diadal 550. évfordulóján alkalmat ad a kiegyensúlyozott értékelésre.

városba. Az oszmán had most már teljes egészében megkezdte az elvonulást Szófia felé. Felvirradt július 23. hajnala: a vár védői immár csak elhagyott török tábor láttak. A keresztesek folytatni akarták a hadjáratot, és még mindig érkeztek társaik az ország távolabbi részeiből. Olyan fenyegető hangulat alakult ki, hogy Hunyadi és Kapisztrán egyetértett a tábor feloszlításában. Kapisztrán megáldotta híveit, akik végül békével indultak haza.

A temetetlen holttestekből áradt a pestis. Hunyadi augusztus 5-én megbetegedett. Átszállították Zimonyba, Kapisztrán egy hétig ápolta őt, de hiába. Vitéz János, Szilágyi Mihály és Kapisztrán állt mellette utolsó pillanataiban, augusztus 11-én. Hunyadi Jánost a gyulafehérvári székesegyházban temették el öccse mellé. Harmadikként ide temették.

Marossy Endre

Háromszázhetvenöt esztendeje halt meg Rimay János

Rimay János (1569–1631), a reneszánsz kor sokoldalú egyénisége, a jeles költő, politikus, diplomata és gondolkodó nagyon sok szállal kötődik a Felvidékhez s az innen indult gény-szokhoz. Hisz a Nógrád megyei *Alsósztrégován*, Madách Imre falujában született ő is 1569-ben Rimay György és *Madách Krisztina* birtokosok gyermekeként. Itt töltötte gyermekora egy részét is, ide vonult később vissza, kialakítva híres udvarházát, a messze földön ismert szellemi műhelyt. A Sztrégovától északra fekvő *Dívényn* hunyt el 1631. december 11-én, de egyes kutatók szerint földi maradványait Sztrégovára hozták, az evangélikus templomban temették el. Aztán szoros szálak, baráti és lelki kapcsolatok fűzték őt az ugyancsak nógrádi kötődésű *Balassi Bálint*hoz.

Rimay természetesen más helyekkel is kapcsolatba hozható, hisz a középkor mozgalmas életet élt embere számos részét bejárta az országnak, sőt a határokon túlra is eljutott. Egy ideig a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei *Nagyecsed*en élt Báthory István várában. Szerencsén 1605-ben részt vett a Bocskay István által összehívott országgyűlésen, de jelen volt a *soproni* országgyűlésen is. S természetesen ott volt *Esztergomban* is Balassi mellett az ostrom idején. Aztán a fejedelem követeként jelen volt a *zsitvatoroki* békekötésnél, többször járt követségben a *budai* pasánál, s diplomataként megfordult *Törökországban* is. S mondanunk sem kell, hogy *Erdély* sem maradt ki az életéből, hisz sok időt töltött ott a fejedelmek udvaránál. Ott volt *Hibbén* Balassi halálós ágyánál és temetésén, s ő mondta a gyászbeszédet Bocskay koporsója felett is.

A nagyvilággal még úgy is kapcsolatot tartott Rimay, hogy óriási levelezést folytatott, udvarházában barátokat fogadott. Levelezett például a *Madáchokkal*, *Rákóczi Györggyel*, *Pázmány Péterrel*, s gyakran köldött levelet Sztrégováról *Justus Lipsiusnak* (1547–1606), a kor legtekintélyesebb humanistájának, az új-sztoikus bölcséleti iskola képviselőjének. Sztrégovai otthonában a kor valamennyi jeles írója és tudósa megfordult. 1614 végén például *Szenczi Molnár Albert* járt nála. Szécsényből jött ide Maklári Bálint lelkész és Szigyei Kristóf vicekapitány kíséretében. Naplójában így emlékezett erre Szenczi: „Ez két katonával kísértetett kiskarácson estén *Esztergovára* (*Alsósztrégovára*) *Rimai János*hoz. Itt ez tudós embernél az új szerint kezdtem el örömmel ez következő 1615. Esztendő”.

S hogy Rimay a tudományok, a művészetek és a világlátás terén oly magasra eljuthatott, ahhoz hozzájárult a jó nevelés meg a néhány kiváló alma mater is. A jó iskolát illetően Sztrégova sem volt híján, hisz a köznemesség már a XVII. században evangélikus latin iskolát tartott fenn, amelyben valaha *Bél Mátyás* is tanult. Földünk aztán a *gráci* és a *bécsi egyetemeken* folytatta stúdiumait. A tanulmányok befejezése után került *Báthory István* országbíró udvarába, ahol a „*fegyverforgatás és a vítézi gyakorlatot is elsajátította*”. Erdélyben, *Báthory Zsigmond* udvarában már mint „*énekes apród*” is jeleskedett. Aztán *Bocskay István*hoz ment, ahol gyorsan haladt a ranglétrán: főkomornyik, titkár, kamarás, majd belső tanácsos s a fejedelem megbízottja lett. Egy időre *Bethlen Gábor* szolgálatába szegődött, s a diplomáciai munkák egész sorát végezte el. Ilyen háttér után nem csoda, hogy Rimay János kora legtisztább gondolkodású emberévé vált. S mint *Szinnyei József* írja: „E fontos politikai és diplomáciai szereplés mellett soha sem szűnt meg a tudományokat és irodalmi művelni, s különösen kitűnő egyházi és lyrai költő volt. *Balassi Bálint*hoz szoros barátság kötötte s ennek költészete Rimayt is lelkesítette.”

Az irodalmi hagyatékot s a megbecsülést illetően Rimay szerencsés embernek mondható. Igaz, ő is sokat tett például Balassiért, aki halálós ágyánál „*vitézi áldozatának megörökítését kérte tőle*”, s akinek később verseit is rendezte. Ám azt is tudjuk, hogy barátjának és rokonának, *Madách Gáspárnak* (1590–1647) az volt az egyik legnagyobb érdeme, hogy megmentette a pusztulástól Rimay verseit. Madách Imre hetedízigleni dédapja egyébként maga is írt költeményeket, foglalkozott műfordítással, s Rimay műveinek jelentős része is Madách Gáspár másolatában maradt fenn.

Rimay kapcsolata Balassival korán kezdődött, s mint láttuk, a sirig tartott. A költészetben is társa volt irodalmunk európai szintű képviselőjének, szívesen társalogtak együtt irodalomról, művészetekről. *Rimay János Összes műveit Eckhardt Sándor* jelentette meg 1955-ben. A költő

kiemelkedő alkotása, *Az nagyságos gyarmathi Balassa Bálintnak Esztergam alá való készületi...* című munkája 1595 táján látott először nyomtatásban napvilágot. Mint irodalomtörténeti összefoglalónkban olvashatjuk: „jellegzetes humanista költemény” ez, mely Balassi életének „utolsó eseményeit foglalja mitológiai keretbe”, illetve a hét versből álló ciklus a költőnek és öccsének, Ferencnek halálát énekli meg. A ciklus I. részében a költő Istenhez való ragaszkodását fejezi ki: könyörög a Mindenhatóhoz, s kéri segítségét, hogy menekülhessen a bűntől:

*Az te jó voltodért
Távoztasd el vétkeimet,
Ójam magam tőle,
S gyűlöljem mint mérget,*

*Ne vess el előled
S el se űzz mellőled,
Halld kegyessen kértemet.*

A II. szakaszban Balassi az ostromra készül, Minervához és Palláshoz futamodik segítségért, s kéri, hogy majd az Égbe emeljék őt. Ám addig hazájáért kész mindent megtenni, vérért is ontani:

*Élete bűjének,
Nagy háborújának
Legyen ezvel már vége,
Hogy itt hazájának,
Mint édes anyjának*

*Szolgálhasson ő vére,
Mellyel az ég alatt,
Míg tart békesség s had,
Folyjon jó híre-neve.”*

A III. részben már sebesülten fohászkodik Istenhez, lelkét neki ajánlja. Közben még van ereje harcostársaihoz is intézni néhány megszívlelendő szót:

*Jó vitéz barátim,
Megszűkült Magyarim,
Isten legyen hozzátok!
Lelketek javáért
S jótok áldásáért*

*Vétkim megbocsássátok,
Hazátok oltalmát,
Mint Isten erőt ad,
Ne hagyjátok, lássátok.*

A ciklus IV. részében Balassa Ferenc dicsőséges halálát írja le, majd bemutatja, ahogy a műzsák a Balassiai koporsóit őrzik. Az utolsó fejezetben ismét a két nagy hőst dicsőíti, kiemelve legfőbb érdmeiket:

*Maga ők nem magoknak,
Hanem országoknak
Éltek, sem tárházoknak
Vagy hasoknak,
Ki szokás másoknak.*

Köztudott, hogy Rimay Balassi verseit is sajtó alá rendezte. A Balassi Bálint apológiájában így ír erről:

*Bálint, nevezetben ki voltál Balassa,
Munkádot kiadom, hogy minden szem lássa;
De élit elmédnek, nem vélem, kaphassa,
Kinek Apollónál nem volt tanulása.
(...)*

*Én penig írásid nyomát kinyomozom,
Ne báná, új életre, hogy nevedet hozom,
Emlékezedet mindenütt hordozom,
S így híred-nevedet, mint lehet, toldozom.*

A Felvidéken Csanda Sándor foglalkozott Rimay Jánossal. Egyik tanulmányában megállapítja, hogy „Rimay nemcsak utánmozta, hanem tovább is fejlesztette Balassi Bálint költészetét, az ő verseiben jelenik meg először a magyar líra kurucos, a német szövetségesben, a »kereszténység pajzsában« való kételkedést kifejező hangja.” Ez fejeződik ki többek közt a *Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán s fogyásán* című versének alábbi soraiban:

*Oh, szegény megromlott s elfogyott Magyar nép,
Vitézséggel nevelt hírrel vagy igen szép,
Kár, hogy tartol úgy, mint senyvedendő kép,
Előmeneteldre nincs egy utad is ép.*

*Kedvelt böcsült véred lett csúfoltságossá,
Szablyádnak bő soldja nagy olcsóságossá,
Megcsorbult nemzeted változott korcsossá,
Neved ékessége utáltságossá.*

Csanda Sándor kiemeli még Rimay merész képalkotását, melynek „legfőbb eszköze” a rím. Legjelentősebb bölcselő költeményeiben pedig sztoikus olvasmányainak élménye és Horatius hatása érződik. Rímei kapcsán Csanda továbbá megjegyzi, hogy „az ő költészetében válik először igazi versalkotó tényezővé a rím, amellyel kapcsolatban nemcsak a pontos akusztikai megfelelésre ügyel, hanem keresi a ritkán előforduló szavak összecsengését is.”

Bizonnyára Balassi szerelmi lírája is hatással lehetett Rimayra, mert találunk versei közt ilyen jellegűeket is. Az *En édes Ilonám* kezdetű költemény könnyed sorai így hangzanak:

*En édes Ilonám, tizedik bűlcs Múzsám,
kinek szavát nem unnám,
Te vagy nekem Charis, okosabb annál is,
Kit méltán kedvelt Páris,
Három asszony között, kik közt ítélet lött,
Vénus vagy, ki almát vött.”*

Rimay prózaíróként is jelentős egyénisége volt korának. Foglalkozott irodalomtörténettel – Előszót írt például Balassiról –, készített történelmi feljegyzéseket, vallásos elmélkedéseket is. Szóltunk már levelezéséről is. Ennek kapcsán érdemes idéznünk Csanda Sándor tanulmányának alábbi, ide vonatkozó sorait: „Leveleinek jó része a mai Szlovákia területével kapcsolatos viszonytagságokról si tájékoztatást nyújt, feltűnő figyelmet szentelve a szegény népek. Huszonhárom éves korában, Trencsénben írta a kor leghíresebb humanista tudósának, a holland Justus Lipsiusnak azt a latin levelet, melyben a törökölás miatti hányattatását, a keresztény csapatok tragikus vereségeit, a végvárak népének gyilkolását is leírja. Mint az evangélikus egyház pártfogója, leveleiben szlovák papjait is védelmébe veszi.”

A Justus Lipsiusához írt levelek megtalálhatók az Eckhardt Sándor szerkesztésében kiadott Rimay-Összesben is (1955). Saját állapotáról például így tudósít ezekben Rimay: „A nyugalom utáni vágyat sűrűn és egész nyíltan csöptögtette belém a dolgoknak az a szomorú képe, hogy a török kezétől előzve lakóhelyemről, hozzátartozóimtól megfosztva és minden jószágomból kifosztva kénytelen lévén minden nemességnek díszét és a testi javakat elhagyni, valamint az Oroszlán Vicsorításától szétszakadt és szétoszlott nemzetségemet.” A levélben megköszöni a nagy tudósnek azt a figyelmet, melyet neki szentelt, s nagyra értékeli ama erőt, melyet Lipsius írásaiból merített.

Igen figyelemkeltőek Rimay elmélkedései is. Ezekből szintén olvashatunk az irodalmár Összes műveiben. A Két nagyapóteki elmélkedésből idézzük az alábbiakat: „Aki elvesz vagy kárhozik, nem azért vesz és kárhozik, hogy vétkezett, de hogy hitetlenkedett és nem hitt. Bűnei bocsánatjának orvosát semminek vélte, s megvetette bűnei bocsánatjának az orvosságát is, megoltván magában az igaz hitnek világát, s az idvözítő Krisztus halálában való bizodalmit nagyobbban állítván az ő bűneit kárhozatjára lenni, hogy nem mint az Úr Istennek véghetetlen irgalmasságát bűne bocsánatjára s boldogságára. És így ahol az Istennek véghetetlen irgalmisságát csak rövid végekre vonogatja, szűkítvén szorítván véghetelenséget s kétségben esésének estrangával ő maga fojtja meg magát, s nyakra főre akarat szerint is esik az kárhozatnak örvénbe, s vermébe be, úgymond.”

Jó, hogy földünk munkái fennmaradtak, máig ható élelynt és tanulságokat közvetítenek nekünk, a szülőfööl kíváncsi örökösöknek is.

Csáky Károly

Irodalom: Bán Imre: Rimay János. In: A magyar irodalom története 1849-ig. Szerk. Szauder József. Bp. 1968. 96–97 old.; Csáky Károly: Nógrádi tájakon. Pozsony 1992.; Csanda Sándor: Rimay János. In: Uő: Szülőföldünk régebbi irodalmi hagyományai. Bratislava 1986. 51–57. old.; Magyar költők 17. század. Rimay János versei. Válogatta Koválovsky Tibor. Bratislava-Pozsony 1990. 17–78. old.; Rimay János összes művei. Összeállította Eckhardt Sándor. Budapest 1955.; Szinyei József: Magyar írók élete és munkái (CD-változat).

Kazinczy Ferenc hona és honszeretete

1. Augusztus 23-án van 175. évfordulója annak, hogy széphalmi otthonában elhunyt a kor nagy hatású íróalakja, *Kazinczy Ferenc*. Némely kézikönyvek – így az 1963-ban megjelent Magyar Irodalmi Lexikon is – zálalok maga Kazinczy jelölte ki kertjében, hamarosan nemzeti zarándokhellyé lett. 12-ét adják meg a halál napjaként,¹ ezt a napot vésték az Akadémia által később a sírra helyezett márványlapra is; a felsőregmeci és mikóházi református eklézsia 1831. évi anyakönyve azonban augusztus 23-át tünteti fel a halál napjaként.² A legidősebb leány, Kazinczy Eugénia azt írja apja Mocsáry Antalhoz írt s befejezetlenül maradt utolsó levelének lapszélére: „Mély bánattal kell jelent[en]jem a szegény atyám halálát, mely augusztus 23-dikán nekünk nagy szomorúságunkra történt, a rettenetes kolera betegségbe esett 20-dikén, s harmadnap múlva elhagyott bennünket örökre az áldott”.³ Megerősíti ezt a dátumot az özvegy, Török Zsófia is Guzmics Izidornak németül írt levelében.⁴ A sír, amelynek helyét negyedszázaddal azelőtt, első gyermekük halgáz, zarándokoltak hozzá tollforgatók az író életében is; a lakhely Kazinczy adta elnevezése zengett már halála előtt Berzsényi Dániel,⁵ Kölcsy Ferenc,⁶ Bajza József⁷ és mások lantján. A következő évtizedekben mások mellett Petőfi Sándor, Arany János, Tompa Mihály, Erdélyi János, Toldy Ferenc is megállt sírhalmánál, ma pedig Széphalom az ország leglátogatottabb irodalmi emlékhelye.

Kazinczy Ferenc huszonöt évesen át volt az örökül kapott kis birtok s a maga építtette kúria lakója. Itt nevelte hét gyermekét, innen küldöztette szét az irodalmi ízlés és a hazai nyelv megújítását célzó leveleit, itt keletkeztek pennaháborúkat kiváltó vitairatai, itt vetette papírra epigrammáit, episztoláit, a pályáját és fogságát, valamint erdélyi útját felidéző prózai műveit. Nem ez volt a szülőföldje, mégis ez a táj – Regmec, Széphalom, Kázmér, Újhely, Patak vidéke – jelentette számára a leghosszabb időn át a szűkebb hazát. Amikor 1806-ban beköltözhetett régóta vágyott saját otthonába, le is rajzolta házát és a környékét:⁸

A terület Abaúj és Zemplén megye határán fekszik, s a nevezetességeket így foglalja össze: „Sáros-Pataknak nem csak a Collegiuma, hanem a Rákócziak vára és hajdani legfényesebb lakozások is adtak nevet; Újhely, (mellynek epithatuma Sátor-Alja, minthogy Sátor forma hegy alatt fekszik) Zemplény Vármelegyének gyűléseket tartó Városa, és arról nevezetes, hogy a Magyar Hazában itt predikáltatott legelőbb a' Luther új és egyszersmind ó tudománya. Borsiban Zrínyi Ilona szült egygy nagy fiat (II. Rákóczy Ferenczet).”⁹ Kúriája az országtól 150 ölnyre emelkedett egy dombon, ahonnan szabad kilátás nyílt számára. „Látom tehát Újhelynek tornyát, Borsinak omladékát, a két Toronyát, Hosszú-Lázt, Csörgőt, Legényének és Lasztócnak parton épült Kastélyait..., Mihályit és a két Regmeczet. Kázmér 2 óra hozzám, de elfogják a hegyek. Nyugot felé pitvaram ajtajából sivatag, erdős, de szép formájú hegyeket látok. Bérczek nincs messzebb hozzám 11 órányinál... Legényétől, Csörgőn keresztül Újhelyig megyen a Chaussée [országút]. Látok minden szekeret, üveg [távcső] által pedig sokszor ki is ismerhetem. A birtok kicsiny, de szép.”¹⁰

¹ Valószínűleg Toldy Ferenc terjesztette el ezt az adatot. 1864/65-ben készült „A magyar nemzeti irodalom története” című munkájában azt írja. „1831. augusztus 22-kén az ázsiai epemirigy áldozata lett élte hetvenkettedik évében, Széphalmon, Újhely mellett, ahol hamvai saját kertében nyugszanak”. Bp. 1987. 212. old.

² Hasonmásban közli *Hőgye István* a „Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában” című kötetben. Sátoraljaújhely, 1990. 99. old.

³ Kazinczy Ferenc: *Levelek. Válogatta Szauder Mária*. Bp. 1979. 751. old.

⁴ V. Busa Margit – Z. Szabó László (szerk.): *Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése*. Győr 1986. 32. old.

⁵ *Hol vagy te Széphalom...* kezdetű versében festi idillikusan Kazinczy otthoni mindennapjait. *Berzsényi Dániel és Kölcsy Ferenc összes költeményei*. Bp. 1994. 115. old.

⁶ 1809-ben Debrecenben írta *Kazinczyhoz* című versét, amelyben mesterét így említi: „Szent Énekesse Széphalomnak”. *Berzsényi Dániel és Kölcsy Ferenc összes költeményei*. Bp. 1994. 131. old.

⁷ 1825-ben írta *Széphalom* c. költeményét. *Bajza József összes versei és novellái*. Bp. 2006. 35. old.

⁸ Újraközlte Kovács Sándor Iván: *Kazinczy tájai és tájszemlélete*. Széphalom 14. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2004. 27. old.

⁹ 1806. június 16-án írta le új környezetét. *Kazinczy Ferenc levelezése*. Szerk. Váczy János. IV. 198. old.

¹⁰ Uo. 199. old.

Kazinczy a Bihar vármegyei Érsemjénben, a nagyapai házban született 1759. október 29-én, de nem volt még nyolcéves, amikor apja hazavitte Alsőregmecre. Ha arra gondolunk, hogy Regmecen (beleértve diákéveit) több mint másfél évtizeden át lakott, s hogy apósa közeli kázméri házában szívesen időzött, akkor elmondhatjuk: élete nagyobbik fele, mintegy 42 esztendője kötötte őt az itt leírt vidékhez, a Ronyva-patak völgyéhez, Tokaj-Hegyaljához. Amint versében írja: „E szép vidék lőn kedves birtokom”,¹¹ és azt is megvallja: „E világ minden szugolyái közt, ő / Széphalom, nekem te nevezsz leginkább”.¹²

2. Milyen más tájakat ismerhetett még meg hazájából Kazinczy? Személyiségének egyik meghatározó vonása a környezete iránti nyitottság, érzékenység. Az eléje táruló természeti tájak, a megismert emberek, a látókörébe kerülő művészeti alkotások, a kezébe vett könyvek érdeklődést, kíváncsiságot keltek benne, s benyomásait igyekezett azonnal rögzíteni. Tízévesen a szepességi Késmárkon töltött egy évet, hogy elsajátítsa a német nyelvet, és már ott – mint „Pályám emlékezete” című önéletírásában megvallja – elbűvölték a „gyönyörű rétek; a városhoz közelre emelkedő óriás Táttra csücsai”, szívesen járt templomba „mert ott képeket leltem és muzsikát”, s egy házigazdája által ajánlott német regényből kapott „még több kedvet az olvasáshoz”.¹³ 1769 és 1779 között a sárospataki református kollégium diákja volt, itt a könyvtár adta számára az egyik legfőbb élményt: az önművelés lehetőségét.¹⁴ Innen indult nagybátyjával első bécsi útjára. Útközben – jellemző módon – Pesten könyveket vásárolt, s Bécsig olvasással töltötte az időt. Ott a Belvedere képei ragadták meg leginkább. Láta imádkozni Mária Teréziát; bejutott a nagyra becsült író, Bessenyei György dolgozószobájába.¹⁵

Kassai, eperjesi, pesti törvénygyakorlat után Kassán telepedett le, ahol irodalomszervezői hajlamait először élhette ki. Itt közölte folyóiratában első útirajait (Miskolcra Kassára; Kassára; Eger; Füred; Debrecen és Nagyvárad).¹⁶ Többször járt Bécsben, Pesten, Budán, ahol alkalma nyílt megtekinteni és lerajzolni, később részletesen leírni a Szent Koronát. Fogolyként Buda, Brunn, Obrovic, Kufstein és Munkács börtöneit járta meg, de rabláncon is olvasott, írt, rajzolt, amikor tehette. A „Fogságom naplója”¹⁷ ad erről irodalmi értékkel megrajzolt képet az utókornak.

S milyen mozgástér maradt számára széphalmi megtelepedése után? Szűkös anyagi helyzete erős korlátokat szabott minden kimozdulásnak. Csak gondolatban, olvasmányai által jutott el külföldi országokba, s az itthoni utakat is alaposan meg kellett fontolnia. A rabtartás költségeinek könyörtelen utólagos behajtása, a testvérekkel, majd felesége testvérével az örökségért folytatott perlekedés eredménytelensége, tűz és más természeti csapás, továbbá néhány kedvezőtlen üzleti döntés egyaránt közrejátszott abban, hogy visszavonultságban éljen. Amikor azonban tehette, szívesen indult új utakra, mert azoktól emberi-szellemi gyarapodást remélt.

Szepességi útja során Lőcséről ellátogatott Hotkócra, hogy megtekintse Csáky gróf messze földön híres angolkertjét, amelyről aztán részletesen beszámolt barátainak. Debrecenben sem mulasztotta el megtekinteni az új fűvészkertet. Pest, Pozsony, Bécs volt 1808-ban úti célja, de alkalmat talált rá, hogy közben Sopronba, Pozsonyba, Komáromba betekintsen. Bécsbe eljutott 1810-ben, 1812-ben is, ekkor útközben Pesten Donát Jánossal megfestette arcképét. 1815-ben ismét Pest és Bécs az úti cél, és szívesen tett kisebb kitérőket, hogy barátait lássa.

Nagy élmény volt számára 1816-ban erdélyi útja, amelynek eseményeit és tanulságait úti leveleiben foglalta össze.¹⁸ Nyolc esztendővel később látogatott újólág Debrecenbe, majd Eperjesre vitték peres ügyei. Tizenhárom évi szünet után 1828 tavaszán hónapokat töltött Pes-

¹¹ A sonett múzája. Kazinczy Ferenc összes költeményei. Sajtó alá rendezte: Gergye László. Bp. 1998. 51.

¹² Széphalom. Uo. 84. old.

¹³ Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Válogatta: Szauder Mária. Bp. 1979. 219. old.

¹⁴ Uo. 219–245. old.

¹⁵ Uo. 236–238. old.

¹⁶ Kazinczy Ferenc: Magyarországi utak. Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Bp. 1979. 543–593. old.

¹⁷ Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója. Uo. 419–541. old.

¹⁸ Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek, I–II. Kolozsvár, 1944. A Tudományos Gyűjtemény 1817. és 1818. évi számaiban közölt ezekből részleteket; az egésztest először a Felsőmagyarországi Minerva közölté folytatásokban 1831-ben, könyv alakban 1839-ben került forgalomba.

szaiban kerül előtérbe, amikor akár a nemzethalál réme is fenyegethet. Balassi – akinek az „édes hazám” jelzős szerkezet első kimondását tulajdonítjuk – a magyarság korabeli európai küldetését így látta búcsúzó versében: „Óh, én édes hazám, te jó Magyarország, / Ki keresztjénységnek viseled paizsát...”²⁶ Az Európát fenyegető külső – török – veszély elmúltával a Habsburg-birodalom keretei között kellett a magyarságnak fennmaradni, s nem véletlen, hogy a „nagyszerű halál”, a nemzet elsüllyedésének fenyegető réme megjelenik Vörösmarty Szózatának gondolatmenetében. Kazinczy is felhívta kortársai figyelmét arra: „Nem becsületes ember az, aki a hazát az elsüllyedhetőséghez látja közelíteni, s meg nem borzad.”²⁷ Megértjük tehát azokat, akikben aggodalom ébred bármiféle fenyegetettséget érzékelve, hiszen Kazinczy is figyelmeztetett a társainkkal, az elődeinkkel és az utódainkkal szemben fennálló felelősségünkre: „a hazának s a haza minden polgárának kötelessége mind magára, mind maradékaira, mind őseinek áldott hamvaikra nézve, hogy a változásoknak s veszedelmeknek elfordításáról idejében gondoskodik.”²⁸

Nem könnyű ugyan megítélni, hogy egy változás miféle veszedelmeket hozhat ránk, a kockázatok alábecsülése azonban ma is ártalmunkra lehet. A következők elemzése azonban nem vezethet bennünket minden változás merev elutasításához. A nemzetek és népek harmonikus egymás mellett élése együttműködést, egymás érdekeinek és értékeinek elismerését kívánja. Legyen alapelvünk Kazinczy tétele: „Minden nemzetben van valami, ami érdemli a tiszteletet, s mindent mi sem bírunk”.²⁹ Továbbá: „tulajdon arca úgy van minden népnek, mint minden személynek.”³⁰

Az eszmék, a művészeti áramlatok, a műalkotások nem ismernek határokat, ezért írhatta Kazinczy: „A literatura és a Műsák országában mindnyájan kozmopoliták vagyunk.”³¹ S ezzel függ össze a következő megnyilatkozása: „Az én patriotizmusom nem ellenkezik a kozmopolitizmussal, s midőn a magyar nyelvnek virágzását óhajtom, midőn azt, amennyire tőlem kitelik, elősegélni igyekszem, nem könyörgök azért az egeknek, hogy más nyelveknek károkkal virágozzék az én nyelvem.”³² Ezt a vallomást azért is érdemes idézni, mert Kazinczyt érte olyan vád, hogy lebecsülte a nemzeti-ségek nyelvét, nyelvhasználatát. Fordítói tevékenységével arra törekedett, hogy más kultúrák eredményeivel a magunkét gazdagítsa. Érdemes meghallgatni tübingai pályaművének egyik fontos üzenetét, amelynek ma is van időszerűsége: „Jól értették a magyar nép királyai, hogy a németektől vett hit nekik nemcsak a mennyország boldogságaihoz nyit utat, hanem őket még a thrónuson is biztosabban ülteti; s e két tekintet arra bírta, hogy az európai nemzeteknek szokásait, mindenben amiben lehetett, követték. A nép így észrevehetőképp haladt a culturában, s a hittel s idegen szokásokkal együtt a nyelv is gyarapodott.”³³

Önmagában tehát nem tartja károsnak új műveltségi elemek átvételét. Mint Berzsenyiezh írt versében mondja:

„Csak a butát rettentí az, ami még új,
Külföld termése volt a rózsá is;
A művelés belföldivé tövé...”³⁴

Takács Józsefnek pedig azt írta: „Én úgy hiszem, hogy valami szép, annak szabad magyarrá is tétetni, s áldom annak hamvait, aki a szőlőtvet Tokajnak hegyeire s a rózsát kertjeinkbe általhozta”.³⁵ Híres tanulmányában – az „Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél” címűben – rámutat: „Egyedül a pók az, ami mindent magából szed, fon és szöv: az embernek az az elsőség jutt, hogy egy ponton vesztig ne álljon, hanem tehetségeit használván s másoknak találmányait eszmélettel követvén, a tökéletesedés útján előbbre haladhasson.”³⁶ Nem kezd szélmalomharcot a divattal, hi-

²⁶ Balassi Bálint összes versei. Osiris diákkönyvtár. Bp., 2004. 149. old.

²⁷ Levél Majthényi Lászlónak, 1808. dec. 25. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 181. old.

²⁸ Kazinczy Ferenc tübingai pályaműve. Győr 1980. 15. old.

²⁹ Fogságom naplója. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 27. old.

³⁰ Erdélyi levelek. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 189. old.

³¹ Levél Kis Jánosnak, 1818. jún. 1. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 32. old.

³² Levél Musiczky Luciánnak, 1812. febr. 5. Kazinczy Ferenc: Levelek. Bp. 1979. 354. old.

³³ Kazinczy Ferenc tübingai pályaműve. Győr 1980. 20. old.

³⁴ Kazinczy Ferenc összes költeményei. Bp. 1998. 150. old.

³⁵ 1815. júl. 10. Kazinczy Ferenc: Levelek. Bp. 1979. 454. old.

³⁶ Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Bp. 1979. 816–817. old.

szen: „én talán kelleténél később vagyok haszontalanságnak nézni a külföldi ruhától való idegenkedést; a kár, melyet tehetnek, nem nagy és az észnek minden sugallása sikertelen a módi hatalma ellen.”³⁷

Többször is kifejti, ugyanakkor, hogy ő nem is tudja elképzelni létét máshol, csak idehaza: „Én honi palánt vagyok; elsovadnék idegen ég alatt.”³⁸ És: „Én a hazám földjén kívüli élni nem tudnék, s Ádám és Éva sem kesergettek inkább a paradicsomért, mint én fognék hazám s nemzetem után, ha kiltatnám innen.”³⁹ Nagyon határozott, amikor azt írja: „Marhának szülte azt a természet, aki minden őlat jónak tart, ahol jóllakhatik. Engem a sors magyarnak szült, s magyar akarok maradni.”⁴⁰

Megvallja ugyan: „Én azt hiszem magam felől, hogy én is a dühösségig magyar vagyok, de nem vagyok az a hazugságig.”⁴¹ Kritikus szemlélője tehát nemcsak az idegennek, hanem a hazainak is: „Bizony, a mi nemzetünk gyönyörű tulajdonságú s vitéz nemzet. De nagyon hátra vagyunk a lelki kultúrában, s az a legfatálisabb dolog, hogy a tanulást, látást, okoskodást veszedelmes újításra való hajlóságnak nézzük, s azt tartjuk jó hazafinak, aki vakon marad.”⁴²

Olykor igen keményen ostoroz:

„Mi kiskoruk vagyunk, s bennünket az
Atyai fenyték kapcsol együvé;
És amit ott⁴³ a köznek szent szerelme
Hatalmasan tanított a nagyoknak:
A jót szeretni s irtózni a gonoszt –
E törpe népnél nem tanítja szívé,
De bér, de büntetés, s hideg parancsolat.”⁴⁴

Zrínyi című költeményében a hazaszeretetnek a hűséges lelkét hiányolja:

„Magyar, még egy munka marad reád tőlünk;
Ezt tanítja neked: Van erőnk, nincs lelkiünk;
Kiholt a jámborság és az hűség bennünk;
Szeresd hazád, s fölkel ismét. Isten velünk.”⁴⁵

Emellett azonban nem zárja ki az övétől eltérő véleményeket: „Én senkitől nem kívánhatom, hogy másként ne merjen érezni, gondolkozni, mint én.”⁴⁶ Reális ítéletre serkent: „Sokat irigyelhetünk másoknak, de a magunkét nincs okunk nem szeretni. Tartsanak meg istenünk ahogy vagyunk: de léptes-senek a bölcsességnek azon tetőjére, ha! az idegen jót követni nem tartjuk szégyennek, ahol hazafiak leszünk s világpolgárai egyszersmind. Ez tehát bizonyosokká, hogy amit atyáinktól vevünk, megerősítve fogjuk általadhatni gyermekeinknek, és hogy az kiállhatja az idők fenyegető ostromait.”⁴⁷ Ez a felelősség vállalásának igénye egyben. „Misoxenia” című epigrammájának második sorában frapánsan fogalmazza meg a maga álláspontját:

„Jó nem kell, ha az emberiség, s nem nemzeted adja:
Nékem az emberiség, s Pest s Buda tája hazám.”⁴⁸

Érdekes, amit Erdély példájáról ír: „Erdély azon időben, amely felől szólunk, két nagy elsőségével dicsekedhetek Magyarország fölött; egyikkel azzal, hogy onnan a gazdagabb házak fiai s nem ritkán még a nem gazdagokéi is, utazni küldettek; másikkal azzal, hogy ott az a nemesség is, mely Erdélyben olyan nagy számban visel grófi és bárói titulust, mint minálunk kicsinyben, mégpedig ifjak és öregek, férfiak, asszonyok és leánykák, örömet találtak, fényt kerestek és dicsőséget abban, hogy neveik nyomtatott könyvek homloklapjain jelenhettek meg, azalatt míg nálunk a könyvcsinálók, kivéven fölötté kevés eseteket, papokból, professzorokból és az ars salutaris doktoraiból állottanak. ... Erdélyben így a jó fej nekibá-

³⁷ Levél Cserey Farkasnak. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 194. old.

³⁸ Magyarországi utak. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 196. old.

³⁹ Levél Zabolai Kiss Sámuelnek, 1810. márc. 28. Kazinczy Ferenc: Levelek. Bp. 1979. 275–276. old.

⁴⁰ Levél Próray Sándornak, 1808. febr. 28. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 198. old.

⁴¹ Levél Kis Jánosnak, 1817. máj. 6. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 195. old.

⁴² Levél Cserey Farkasnak, 1809. nov. 13. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 193. old.

⁴³ Rómában és Hellaszban.

⁴⁴ Cserei Farkas Úrhoz. Kazinczy Ferenc összes költeményei. Bp. 1998. 142. old.

⁴⁵ Kazinczy Ferenc összes költeményei. Bp., 1998. 130. old.

⁴⁶ Levél Szemere Pálnak, 1809. nov. 28. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 137. old.

⁴⁷ Levél Horvát Istvánnak, 1821. jan. 18. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 31–32. old.

⁴⁸ Kazinczy Ferenc összes költeményei. Bp. 1998. 132. old.

torodott írni, írt, s a gyakorlás által gyarapította erejét, s a példa új meg új írókat támasztta..."⁴⁹ Az irodalmi kultúra jelentőségének felismerése vezette el a nyelv kiművelésének kötelezettségéhez, hogy az alkalmas legyen minden gondolat árnyalt kifejezésére. A pozsonyi tanulókat is azért dicsérte meg, mert „A derek ifjakban lángolt a hazai nyelv szerelme, melynek virágzása nélkül semmi nép nem emelkedhetik kultúrára.”⁵⁰ Világosan látta azt is, hogy épp a nyelv gyarapítása, őrzése által óvhatjuk meg nemzeti önazonosságunkat. Figyeljük csak: „A hazai nyelv a Nemzeti szeretetnek legszorosb kapcsa azoknál is, kiknek nemzetek különböző részekre szaggattatott, s egy testet többé nem tézsen. Nyilván látni ezt az Olaszok példáján és a Németekén. Nem kell-e tehát minálunk lennie a legnagyobb becsben, kik két hazára oszolva élünk ugyan – Magyarországot értem és Erdélyt –, de mindketten azon törvény és igazgatás alatt?”⁵¹ Tanulságosan hangsúlyozza az összefüggést: „bennünk haszasteret lobog, melynek egy része a nyelv szeretete.”⁵² És mára szállóigévé lett ez a tanítása: „A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb dísz a nemzetnek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője.”⁵³

A nyelvnek is gazdagodnia kell azonban, Kazinczy is kifejti, hogy a nyelv „mindég változik, és annak mindég változni kell. A nyelv célja az, hogy gondolatainkat s érzéseinket legvékonyabb, legtesztlenebb hanyatlékjaiban (nuances) is fesse. Nem fogja azt, ha a korral nem halad.”⁵⁴ Mégsem az újítást tartja az egyetlen helyes magatartásnak, nem mond le a hagyományos értékekről. Azt mondja: „én csak annyiban vagyok neológus, hogy ezt is szabadnak nézem, de a neológiát az ortológiával egyesíteni akarom.”⁵⁵

Az elkötelezett feladatvállalás, a szabad szólás híve: „tegyük egész tűzzel, egész magunk elszánnásával, amit a mindkettőnk által szeretett s szolgálni óhajtott ügy java kíván. Feledjük magunkat; ne gondoljunk vele, veszt-e, nyer-e nevéink; kövessük meggyőződésünket; s a szabadon; mely hogy meg ne tévedhessen, szükség, hogy az ellenkező okokat kihallgassuk, s a magunk okokkal makacsság nélkül összevessünk. Szabad embernek szabadon illik szólani, s aki az ellenkezést nem tűri, dúlni kíván.”⁵⁶ Figyelmeztetése nekünk is szól: „legyünk rajta, hogy törvényeink tiszteltesenek, és hogy a hazát rosszabbul ne adjuk által gyermekeinknek, mint atyáinktól vettük.”⁵⁷ Vele együtt elmondhatjuk a reménykedő mondatot: „még sokáig szeretnék élni mind hazámnak, mind hogy lássam mint végződik el az a dolog, mely oly sok esztendő óta mozgásban tartja Európát.”⁵⁸

Ha arra gondolunk, hogy nem elég felkészülten kerültünk be az európai államok szövetségébe, hogy a keresztyénségen alapuló igazi európai gondolkodás és erkölcs hanyatlóban van, s hogy nem figyelnek kellőképpen a nemzetünk sorsáért s különösen a kisebbségben élőkért aggódók szavára, akkor fölmerül természetesen a kérdés, mit tehet az egyén, mit tehetünk mi most, 2006-ban. Kazinczy szavaival felelhetünk erre a pesszimista indítékú kérdésre, s legyen áttekintésünknek ez a záróakkordja:

„Kevés az, amit tehetek: de ... amit teszek, lángoló szívvél teszem. Siketeknek prédikálunk; annyira elől a pályaság szívünkben a virtusnak minden érzeit, hogy még nevetnek érte. De nem esik minden szó közziklára; s némely mag ezer annyit ad vissza... Boldog, aki ezt az óhajtott változást éri; boldog, aki ezt munkálhatja! akinek lelke azt a bizonyosságot adhatja, hogy sem példája, sem tanítása nem rottott, hanem építeni igyekezett.”⁵⁹

Bizonyára sokan egyetértenek velem abban, hogy mára sem avult el, hogy ma is követhető a 175 éve elhunyt Kazinczy Ferenc példája.

Kováts Dániel

⁴⁹ Báróczy Sándor élete. Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Bp. 1979. 782–783. old.

⁵⁰ Pályám emlékezete. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 53. old.

⁵¹ Kazinczy Ferenc túbíngai pályaműve. Győr 1980. 4. old.

⁵² Levél Kis Jánosnak, 1818. jún. 2. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 53. old.

⁵³ Ortológus és neológus... Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Bp. 1979. 816. old.

⁵⁴ Levél Dessewffy Józsefnek, 1816. okt. 11. Kazinczy Ferenc: Levelek. Bp. 1979. 498. old.

⁵⁵ Levél Guzmics Izidornak, 1824. szept. 18. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 62. old.

⁵⁶ Levél Horváth Endrének, 1816. jún. 8–9. Kazinczy Ferenc: Levelek. Bp. 1979. 488. old.

⁵⁷ Levél Cserey Miklósnak, 1813. szept. 29. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 188. old.

⁵⁸ Levél Sárközy Istvánnak, 1810. júl. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 189. old.

⁵⁹ Levél Cserey Miklósnak, 1811. jan. 29. „Jót s jól!” Kazinczy-breviárium. Bp. 1981. 49–50. old.

Az aradi Kölcsey Egyesület százhuszonöt éve

Aradon már a XIX. század első harmadában létesült Olvasó Kör és Kaszinó Egylet. Mindkettő létrehozásának kezdeményezője és kivitelezője Vörösmarty Auróra-körös barátja, Fábián Gábor volt, műfordító, költő, a Tudományos Gyűjtemény egyik nagytudású munkatársa, a Magyar Tudós Társaság, majd Akadémia tagja.

A Kaszinóban többek között irodalmi felolvasásokat tartottak, erre a kor hírességeit is meghívták, mint pl. Sárosi Gyulát, a Kossuth-i eszmék lelkes terjesztőjét, a Magyar Szabadságharc nagysikerű népi hőskölteményének az Arany Trombitának a szerzőjét, vagy Hollóssy Kornéliát, a népszerű operaénekesnőt.

Fábián Gábor azonban a hetvenes évek végén meghalt. Megszakadt kulturális átfogó tevékenysége, nagy úrt hagyott maga után. A város értelmiségi gárdája – élén Tabajdy Károly főispánnal és Márki Sándor középiskolai tanárral, a későbbi híres történésszel – úgy gondolta, szükség lenne egy alapítványra, vagy egyesületre, ami összefogná a közművelődés iránt érdeklődőket. Elgondolásukat tett követte, és 1881. december 15-én az aradi Városháza dísztermében megalakították a Kölcsey Egyesületet. Miért éppen Kölcsey nevét vették fel, hiszen a szatmármegyei költőnek nem igen volt kapcsolata Araddal? De nem is a kapcsolat volt a döntő, hanem az eszmeiség, aminek lényege a Huszt című vers híres utolsó mondata a „Hassalkoss, gyarapíts, s a haza fényre derül”. Ezt a jelmondatot tűzte képzeletbeli zászlajára a Himnusz költője nevének felvételével Arad első, széles körű közművelődési tevékenységet folytató egyesülete. Az alakulást decemberben mondták ki, de az első alakuló közgyűlést 1882 januárjában, a Himnusz születésnapján tartották, amikor megválasztották az egyesület választmányát, s az pedig a tisztségviselőket. Az egyesület első elnöke *Tabajdy Károly* főispán, és első titkára *Márki Sándor*, főgimn. tanár lett. E két név mellé odaillik *dr. Barabás Béláé* is, aki megszakítás nélkül töltötte be az egyesület jogi-képviselői funkcióját, 1934-ben bekövetkezett haláláig, s akinek nagyon komoly szerepe volt abban, hogy az egyesület az impériumváltozás után is betölthesse feladatát.

Az egyesület több szakosztállyal indult, mint Természettudományi, Irodalmi, Művészeti, Történelmi, amiben kiemelkedő helyet kapott a helytörténet. Munkája tudományos és irodalmi felolvasások szervezésében, képzőművészeti kiállítások, hangversenyek rendezésében, könyvtárlétesítésekben, történelmi múzeum létrehozásában valósult meg, és ezek eredményezték a Szabadságharc Emlékmúzeumának létesítését is, amely az 1884-ben újjáépített színház emeletének tíz termét foglalta el.

A Történelmi Szakosztály nemcsak Ereklýmúzeumot létesített, hanem létrehozta a Monográfia-bizottságot is, amely megteremtette az anyagi feltételeket, hogy az 1900-as évek elejéig megjelenjen Arad vármegye többkötetes monográfiája, amelyben külön kötetek szólnak a megye történelméről, néprajzáról, természet- és földrajzáról. Ezek még ma is forrásértékűek.

Kiemelkedő a Márki Sándor által írt kétkötetes történelmi monográfia, amit ma is használhatunk, vagy a néprajzi monográfia, amelynek szerkesztésében a különböző nemzetiségek képviselői is részt vettek. A dr. Jancsó Benedek által szerkesztett monográfiák tökéletes képet adtak a megye történelmi, néprajzi, gazdasági, természetrajzi és földrajzi helyzetéről, hiszen híres tudósok közreműködésével készültek, mint Bartucz Lajos antropológus, vagy Lóczy Lajos, geológus, továbbá a román Alexi György, a német Semayer Wilibad múzeumi őr, vagy az orosházi szerb Kolarov Mózes István. A néprajzi monográfia külön érdeme, hogy a megyei cigányság folklórával, szokásaival is érdemben foglalkozik. Az 1884-ben kezdett monográfia sorozat 1912-ben fejeződött be. A költségeket a Kölcsey Egyesület és a város viselte, nem kérve országos támogatást, mondván – ez a kérdés a legszemélyesebb belső ügy.

A Természettudományi Szakosztály élén Antolik Károly neves fizikus, kísérletező tanár állt. Többek között, üléseiken mutatták be a kor nagy találmányait mint az első Röntgen-gépet, Bellék telefonját vagy Eötvös Loránd torziós ingáját, amelynek egy példánya máig megvan a volt magyar főgimnázium szertárában. De helyi találmányokat is bemutatnak, amelyek világhírűek lettek, pl. a híres Rozsnyai-féle édes gyermekgyógyszereket (az édes kinincukor-

ka amerikai szabadsalom lett), vagy a Földes féle Margit krémet, ami szintén világszabadsalom lett a szép bőrre áhító hölgyek nagy öröme. De meghívták Cholnoky Jenőt a világhírű utazó, felfedező professzort, Ballagi Mór nyelvészt, Endrődi Sándor költőt, Jókai Mórt, továbbá helyi kitűnőségek is felolvastak, mint Telepy Károly festőművész, aki a Művészeti Szakosztály elnökeként kiállításokat szervezett, vagy Jancsó Benedek tudós, szervező.

A Kölcey Egyesület jeles teljesítménye, hogy a Szabadságszobor avatásának tiszteletére kiadták az Aradi Vértanúk Albumát.

A zenei szakosztály Institoris Kálmán nyugalmazott operaénekes vezetésével lassan filharmóniai társasággá nőtte ki magát, megalapozva a ma is működő szimfonikus zenekar jövőjét. A könyvtár rövid másfél évtized alatt többeszerre szaporodott, de az egyesület gyűjtést szervezett a szalontai Arany-szoborra is. A népiskolák megsegítésére külön iskolaalapot létesítettek. Öt évkönyvet adtak ki 1884–1915 között, amelyekben rendszeresen értesülhetünk az évek alatt elért eredményekről, mint például Sárosi Gyula költő borossebesi emlékházának megjelöléséről, vagy az aradi Fábián-házi emléktábla avatásáról. Dömötör László régész vezetésével a városban és környékén ásatásokat szerveztek, s a begyűjtött tárgyak egy külön történelmi múzeum alapjait teremtették meg. Adományozott alkotásokból képzőművészeti gyűjteményt hoztak létre, s e gyűjtemény nagy része ma is megvan a helyi múzeumban. A századforduló történelmi érdeklődésére való tekintettel, a múlt értékeinek megvédése céljából az egyesület megvásárolta a várostól néhány kilométerre fekvő kunhalom-csoportot, amihez történelmi tények és legendák is fűződnek mondván, hogy ott vannak eltemetve azok, akik II. Béla királyt megvakították (Czuczor Gergely elbeszélő költeményt is írt a témáról). Ugyancsak megvásárolták Solymos várának romjait, hiszen a várban lakott valamikor az első erdélyi fejedelem, János Zsigmond. Ezeket a történelmi emlékeket rendszeresen karban tartották, kirándulásokat szerveztek a környékükre, fokozva ezzel az ifjúság érdeklődését a haza történelme iránt.

1919 júniusától a várost a román hadsereg foglalta el. Az új hatóságok első ténykedése volt, hogy elfoglalták a magyar kulturális intézmények székhelyeit, így az összes magyar iskolát, beleértve az alapítványi építésű Főgimnáziumot is.

A Kölcey Egyesület azidőben az 1913-ban épített Kultúrpalotában székel (Szántay Lajos helyi műépítész alkotása), hiszen 1913-ban jutott csúcsra az egyesület. Fő célja, hogy olyan kulturális intézményt adjon a városnak, amely nemcsak helyiséget nyújt, de össze is tudja fogni a közművelődés irányítását, megvalósult. Ennek érdekében az Éreklyemúzeumot beköltöztették a Palotába, nemkülönben az Egyesület akkor már harmincezer felüli könyvtárát, muzeális kép- és történelmi dokumentumgyűjteményét is. Az Intézet élére kinevezett igazgató tagja volt az Egyesület elnökségének, s az egyesület különböző szakosztályai is helyet kaptak az új Kultúrpalotában, beleértve a Filharmóniai Társaságot, hiszen az Közép-Európa legmodernebb hangversenytermével is rendelkezett.

Az új hatalom, mint állami tulajdont, a Kultúrpalotát is elfoglalta, az Egyesület pedig megtűrten használhatta egyik irodáját, de elvesztette jogi személyiségét, ami azt jelentette, hogy minden közösségi megnyilvánuláshoz, előadáshoz rendőrségi engedélyre volt szüksége. A vezetőség, Szöllősi István elnök, dr. Fischer Aladár titkár, aki különben az újonnan épült Római Katolikus Gimnázium igazgatója is volt, nemkülönben dr. Barabás Béla, aki az erdélyi választásokon a román szenátus tagja lett, mindent elkövettek, hogy az egyesületi élet ne szakadjon meg. Ha külön engedéllyel is, de rendszeresen tartották a havi, kéthavi összejöveteleket, s a tevékenység egy részét a zömében magyarok által lakott városrészekbe helyezték, így alakultak meg a Szülők Iskolája előadássorozata és a Mosóczi-telepi rendezvény, a Kultúr-délutánok.

1926-ban dr. Wild Endre minorita tartományfőnök, a Minorita Templom udvarába felépítette a Katolikus Kultúrotthont, hol nemcsak előadóterem, de különféle foglalkozásokra is megfelelő helyiségek voltak, hogy bár egyházi keretben, de a magyar közművelődési munka zavartalanul folyhasson tovább. Az épület földszintjére nyomdát szereltek, ahol a katolikus folyóiratot, a Vasárnapot szerkesztették és nyomták. Így újból lett kulturális sajtó Aradon, magyar nyelven, hiszen felekezeti hovatartozás nélkül írhattak bele, s a lap szerkesztői egyben a Kölcey Egyesület választmányi vagy vezetőségi tagjai voltak, mint, Dálnoki Nagy La-

jos költő, Kóvér Erzsébet tanítónő, költő, Návrádi Ágoston iskolaigazgató, közíró, vagy a már említett Fischer Aladár líceumi igazgató, közíró, kritikus.

1928-ban, hála Barabás Béla és Parecz György jogászoknak, az egyesület visszerelte jogi személyiségét, külön engedély nélkül szervezhette a magyar közművelődést, olyan elnökkel az élén mint dr. Krenner Miklós, aki Spectator néven lett híres közíró. Sajnos csak egy évig vezette az egyesületet, mert a kolozsvári Ellenzék című lap munkatársa lett az Erdélyi Helikonhoz távozó Kuncz Aladár helyett (aki szintén aradi származású).

Utána Olosz Lajos ügyvéd, többkötetes költő vette át a vezetést, és Szőlősi Istvánnal együtt szervezte a munkát. Tovább folytak a Kölcsey felolvasások, ahogy azt a kisérszben megmaradt levéltári anyag is bizonyítja. Aradot felkeresték a Helikon munkatársai, Tamási Áron, Kisbán Miklós, Makkai Sándor, Kovács Dezső, Dsida Jenő, az erdélyi írók legjava, s az egyesületen belül tevékenykedett ugyancsak egy helikoni munkatárs, Szántó György, aki nélkül nem volt egyesületi előadás vagy vita.

A bécsi döntés után, bár a magyar lapok (Aradi Közlöny, Arad és Vidéke, Vasárnap stb.) megszűntek, az egyesület vezetősége a temesvári Déli Hírlaphoz fordult segítségért, és sok harc után létrehozták az Aradon működő, egyetlen dél-erdélyi irodalmi folyóiratot, amely önálló volt ugyan, de mint a Déli Hírlap irodalmi melléklete működött. Szerkesztői között ott találjuk Olosz Lajost, Vita Zsigmondot, Fischer Aladárt (1943 végéig). A lap nemcsak kitűnően volt szerkesztve, de felelős szerkesztője, a nagy műveltségű, kitűnő kapcsolatokkal rendelkező Molnár Árpád, még a pontos, rendszeres megjelenést is megvalósította. A folyóirat a Havi Szemle néven működött, 1943 júniusától 1944 augusztusáig bezárólag, s megért 15 számot. Írói, költői az egész történelmi magyar területről kerültek, de főleg nagyenyedi, aradi, temesvári, brassói irodalmárok alkották a szerzők zömét, és a tartalom mindent magába foglalt, ami irodalom és művészet. Az egyesület, annak érdekében, hogy pótolja az elszakított országrészek szépirodalmi termékeinek megjelenését, Fecskés Könyvek cím alatt 1943 és 1944 között adott ki olyan könyveket, mint Tömörkény novellák (Subavásár címmel) Móricz Zsigmond: Pillangó, Mikszáth Kálmán: A két koldusdiák, Gárdonyi Géza: A falábú ember (novellák), Szemlér Ferenc: Hazajáró lélek. Mindegyik kötethez egy-egy neves kritikus írt előszót. A kiadványok célja főként az iskolai olvasmányok pótlása volt, megfelelő szintű irodalommal. Az egyesület ebben az időben jutalmat tűzött ki középiskolás irodalmi dolgozatok szerzői számára. Külön jutalomban részesítette a legjobb, anyanyelven írt dolgozatokat, természetesen a célból, hogy a magyar nyelv fejlődése ne hogy megtorpanjon a meglehetősen mostoha körülmények között. 1944 őszén a háborúból kiugrott Románia vezetősége Halmágycsúcsra vagy Tg. Jiuba internálta a magyar pártok és intézmények vezetőit. Így került táborba a Kölcsey Egyesület vezetőinek nagy része is, mint Olosz Lajos, dr. Széll Lajos, Kalkó Károly, Szőlősi István, és még sokan mások, de még létezett az egyesület irodája a Kultúrpalotában. Utolsó titkárnak, Ficsay Dénesnek a levéltár egy csekély részét és az egyesület vaspecsétjét sikerült megmentenie. A többi írat egy része az aradi levéltárba került és 1948-ban a többi közművelődési egyesülettel együtt az aradi Kölcsey Egyesület is megszűnt. Az 1919–1944 között létesített kölcsönkönyvtár csaknem negyvenezer példányos anyagát „átvette” a mai megyei könyvtár, s részben felszámolta, részben beolvastotta a saját állományába.

Negyvenkét évig Aradon csak a Román Kommunista Párt és a román kormány által létesített kulturális szervek működhettek, s persze köztük utolsó helyen a nemzetiségiek, ahol a magyar nyelv körébe tartozó problémákat románul tárgyalták meg.

Az 1989. decemberi események után Aradon is megindult az érdeklődés az elfelejtésre ítélt anyanyelvi kultúra iránt, hiszen a líceumban (középiskola) is már csak egyetlen magyar nyelvű osztály működött. Újjászületett az anyanyelvű iskoláztatás középfokon, de a korábban megszüntetett színházat és anyanyelvű tanítóképzőt a mai napig sem állították vissza.

Arra gondolva, hogy volt Aradon a magyar kultúrának egy reprezentatív intézménye, a Kölcsey Egyesület, hirdetést adtunk fel a helyi magyar napilapban, hogy akit érdekel az anyanyelvi közművelődés újratemetése, az jelenjék meg 1990. január 23-án a Minorita Kultúrházban. A hirdetett napon több mint kétszázan gyűltek össze a 170 ülőhelyes teremben. Nagy Sándor ügyvéd és Pávai Gyula tanár ismertették a célt, a Kölcsey Egyesület újraalakítását, amit akkor szinte egyhangúlag szavaztak meg, de az egy hét múlva tartott gyűlésen már csak százötvenen jelentek meg, ahol megszavazták az egyesület régi-új Alapszabályzatát, s meg-

választották a Választmányt, a Választmány pedig megszavazta az új vezetőséget. Elnök: *Pávai Gyula*, alelnök *Móré Ságbi Annamária* képzőművész, titkár *Szabó Péter*, fogász: *Nagy Sándor*, könyvelő: *Muntean Ágnes*, pénztáros: *Dogáru Edith*. Az egyesület a következő célkitűzéssel indult: az aradi magyar közművelődés feltámasztása és fejlesztése, kulturális sajtó beindítása, népfőiskolai előadások tartása, könyvtár létesítése, művészeti és helytörténeti tevékenység szervezése, színjátszó csoportok megszervezése.

Az egyesület tagjainak létszáma induláskor 127 volt, a pártoló tagoké 20. A hivatalos bejegyzés az aradi törvényszéken 1990. április 9-én 2119. szám alatt történt meg.

Azóta többször történt csere a vezetőségben, de az elnök személyét illetően nem voltak ellenvetések, az alelnök viszont *Márkus János* lett, a titkár *Dogáru Edith*, a pénzügyi intéző *Fekete Károly*, a jogász pedig csak az ideiglenes tanácsadást vállalta.

Az újraindult egyesület 1990 márciusában létrehozta a Havi Szemle irodalmi-művelődési folyóiratot, mintegy jelezve, folytatni szeretné a nagy elődök munkáit. A folyóirat önállóan négy számot ért meg, több új munkatársat fedezett fel, de később politikai okok miatt nem tudott megjelenni. Az egyesület ugyanis az alapszabály szerint sem lehet politikai tömörülés vagy párt tagja. Ezt a helyiek képtelenek voltak megérteni, és megszüntették a támogatását. Szerencsére a helyi napilap, a *Jelen* akkori főszerkesztője, *Nótáros Lajos*, beleegyezett abba, hogy a Kölcsény Egyesület lapjaként, mint általunk szerkesztett irodalmi melléklet működjk, havi egy, majd kettő, végül négy oldal. Ez a kapcsolat 2001 októberéig tartott, amikor a napilap tulajdonosa, Böszörményi Zoltán, kanadai üzletember, költő, felmondás nélkül megszüntette, és helyette az Irodalmi Jelen című lapot hozta létre, aminek ő lett a főszerkesztője, ám egyáltalán nem foglalkozik Arad irodalmi múltjával, de jelenével sem. A Havi Szemle 128 számot ért meg, több mint tíz évig működött, foglalkozott az eltűnt, a fiatalok számára ismeretlen irodalmi-társadalmi múlttal, hiteles visszaemlékezéseket közölt a régi aradi társadalmi-irodalmi életéről. A Szemle megszűnése után megszakadt a fiatalokkal a kapcsolat, de 2003-ban, sikerült kiadnunk két antológiát a Szemle 1977 és 1999 között, majd a 2001-ig terjedően megjelent anyagából.

Másik tevékenységünk a Fecskés Könyvek feltámasztása volt. Úgy éreztük adósak vagyunk azokkal szemben, akik elmentek, és nem volt lehetőségük a publikálásra, mert sem pártosak, sem semetikusak nem voltak. Az első könyv *Olosz Lajos* istenes verseit tartalmazta, s a Zerindi Irodalmi Körrel közösen jelentettük meg Csanádi János tanár szerkesztésében. A második fecske már teljesen önálló volt, *Ficzay Dénes* 1985-ben elhunyt, aradi, irodalmi-helytörténész (az aradi honismereti kirándulások és városnézések szervezője, elindítója) hagyatékából állítottuk össze, majd pedig egy Temesváron meghalt költő, *Kató Sándor* (a Szemle volt munkatársa) kötetét adtuk ki, *Megmaradt versek* címmel. Ezután következett *dr. Széll Lajos* volt aradi ügyvéd, katolikus főgondnok emlékirata az Aradon élt, ahol első ízben jelenik meg tudósítás a Magyar Párt vezetőiről, akiket Románia 1944-es átállása után Halmágy-csúcsra vagy Targu Jiuba internáltak. *Disz Péter* jelentős novellaíró volt, de református lelkész lévén nem közölhetett, hagyatékában maradt novelláit *Béluska* címmel adtuk ki, akárcsak *Manga István* verseit, *Ficzay Dénes* újabb kötetét. Helyet kapott a szintén elhalálozott Szemle-munkatárs *Szávics Károly* verseinek gyűjteménye is. 1997-től 2005 decemberéig bezárólag tizenhárom fecskés könyvet adtunk ki, a legutóbbi az 1921-ben meghalt *Csécsei Nagy Imré* verseit tartalmazza.

Népfőiskolai tevékenységünket 1994-ben kezdtük, írókat, költőket hívtunk meg főleg Magyarországról, mert itt teljesen ismeretlenek voltak az ismert okokból. Ebben a tevékenységben sokat segített a Kaposvároitt működő Berzsenyi Társaság azóta tragikusan elhunyt titkárra, *Király Ágota*. Az ő és az azóta szintén elhunyt *Varga Domokos* segítségével lépett be Egyesületünk az ITÁSZ-ba (ma KITASZ). Ennek volt köszönhető, hogy 1997-ben a Feltámadunk címet viselő antológia megjelent. Az utóbbi három évben ugyancsak a népfőiskola keretében magyar irodalmi és művelődéstörténeti előadásokat szerveztünk helyi és vendég előadókkal, főleg azoknak az értelmiség pályán működő magyaroknak, akik nem magyar nyelvű középiskolát végeztek. A kurzus eredményes volt, viszont volt egy hátulütője is: hatására ugyanis többen Magyarországon vállaltak munkahelyet, mert már ismerték a kultúrát és irodalmat ezért sajnos néhány orvossal, mérnökkel szegényebb lett az itteni magyar értelmiség. Jelenleg helytörténeti előadásokat tartunk városnéző programmal kiegészítve, s működésünk kiterjed

a temetőismeretre is, mert múltunk leglényegesebb bizonyítékai, sajnos, épp a temetőben vannak.

Utoljára, de nem utolsósorban hagytam a diákszínjátszás megszervezését. Színjátszócsoporthoz idén ünnepi fennállásának 15. évét, ezalatt 15-en vállalták a képzett színészi pályát, többben lettek dramaturgok, hogy csak Kézdi Imolát, a kolozsvári színház vezető színésznőjét említsem, vagy az ugyancsak ott dramaturgként működő Kelemen Kingát, de vannak színészeink a székelyudvarhelyi, csíkszeredai, nagyvárad, temesvári és (sajnos) több magyarországi társulatnál is. Első helyezettek voltunk nemzetközi iskoladráma-versenyen s ugyanott harmadikok, és harmadik díjat sikerült itthon is kivívni, de a nyíregyházi, ugyancsak nemzetközi iskolafesztiválon is III. díjjal rendelkezünk. Csak éppen a múlt és a tavalyi évadot kell kölcsönszínpadokon töltsük áprilistól szeptemberig, mert székhelyünkön, a Minorita Kultúrotthonban az új tartományfőnök rendelkezése nem engedélyezi a fűtést, és bár próbálni tudunk mínusz hat-nyolc fokon is, de a fűtetlen terem nem vonzza a közönséget (hogy finoman fejezzem ki magam). Támogatás pedig ebben az irányban nincs, pedig célunk önerőből újrateremteti az aradi magyar színházat (amely 1817 és 1948 között folyamatosan működött).

Hogy serkentsük a szponzorok és a munkatársak érdeklődését, két éve létrehoztuk az Aradi Magyar Kultúráért díjat, amely egy diplomából és egy, Dinnyés László, budapesti képzőművész által készített, Kölcsény-plakettből áll. Eleddig öt magánszemélyt és egy intézményt díjaztunk.

Nyaranta színjátszótábort szervezünk aradi, dévai, temesvári diákok számára Lippafüreden. Arad és Debrecen alternatívával évenként szavalóversenyt szervezünk az Aradon született és Debrecenben élt Tóth Árpád emlékére, folytatjuk a honismereti kirándulások, városnézések sorozatát, egyszóval tenni próbáljuk – gyenge anyagi támogatás mellett – azt, amit tenni kell, hogy utódaink is tudomást szerezhessenek arról, amit elődeink valamikor létrehoztak.

Pávai Gyula

Az Erdélyi Kárpát Egyesület és Bihari Osztálya

Száztizenöt évvel ezelőtt, 1891. május 11-én alakult meg az Erdélyi Kárpát Egyesület, melynek taglétszáma már az alakuló közgyűléskor 300 körül volt. Az egyesület az EMKE keretéből nőtt ki, mint a természetjárás közművelődési vonatkozásait ápoló szakosztály. Első elnöke gróf Bethlen Bálint, titkára Radnóti Dezső volt. 1892-ben indul az Egyesület folyóirata *Erdély* címmel. Az EKE és a folyóirat célkitűzései megegyeztek, amit a szerkesztőbizottság az első számban lerögzített: „*Ismertetni akarjuk Erdély vadregényes, kies és bájos vidékeit, természetadta drága kincseivel... emberi kéz alkotta művelődéstörténeti és történelmi emlékeivel, ismertetni egyes helyeit, ami legérdekesebb, és ami a földet hazává teszi: az élő népet testi, lelki állapotában... ami a természet és a kultúra műveiben gyönyörködtető és tanulságos is, úgy kalauzolásnak lehetőleg hasznos legyen annak is, aki lát, annak is, amit lát...*”

Működésének, mindjárt az elején, négy irányzata volt: turistaság, néprajz, fürdőügy, idegenforgalom. A természetjárást csoportos kirándulások révén valósította meg. Az Egyesület már az első perctől megmutatta, sőt bebizonyította, hogy tevékenysége nem merül ki egy szűk körű turista klub működésében, hanem olyan mozgalomról van szó, amely egész Erdély, de főleg a Székelyföld gazdasági fellendülését célozta meg, s a mai értelemben vett honismeretet szolgálta. E nemes célkitűzését fennállásának egész ideje alatt követte, még akkor is, ha bizonyos időszakokban némelyek csak egyszerű turizmust láttak, vagy szerettek volna látni tevékenységében. Merza Gyula, az Egyesület egykori múzeumigazgatója, majd tiszteletbeli elnöke, ezt így jellemezte: „*Címére és fő feladatára nézve az EKE turista egyesület volt kezdetől fogva, de fenntarthatása és végcéljai tekintetében egyúttal elsőrangú kulturális és közgazdasági érdekeket szolgált.*”

Öt esztendővel megalakulása után, az EKE kiadta Hankó Vilmos *Székelyföld* című könyvét, amely a korabeli magyar könyvnyomtatás egyik remeke volt. 1896-ban megszervezte a helynévhelyesbítő, illetve helynévtári bizottságot. Ugyanakkor néprajzi anyag gyűjtésével is foglalkozott, folyóiratában több néprajzi tanulmány jelent meg. 1897-ben múzeumi tárggyűjtés céljából megszervezik a néprajzi szakosztályt, sőt kezdeményezik egy néprajzi tanszék felállítását a kolozsvári egyetemen. E tevékenység a Mátyás a király szülőházában berendezett *táj- és néprajzi múzeum* megalapításában csúcsosodott ki, amelyet 1902. október 2-án avattak fel, egyidőben Mátyás király lovas szobrának leleplezésével. A kolozsvári egyetemi múzeumok mellett az EKE múzeuma rövid idő alatt Erdély legrepresentatívabb és leglátogatottabb múzeumává nőtte ki magát. Az EKE székháza ugyanebben az épületben kapott helyet, de vagyonaéhoz egy sor menedékház is tartozott, többek között a Detonáta, a Szkerisora, az Egyesítő, a Gyilkos-tó, a Nagyköhavas, a Tordai-hasadék, a Rekel, a Bükkerdei, a Révi menedékház. Az EKE szervező tevékenysége folytán fellendült a székelyföldi ásványvizek palackozása és értékesítése, a fürdők és klimatikus gyógyhelyek (Borszék, Tusnád, Korond, Málnás, Szováta, Kovászna, Gyilkostó, Bálványos, Sugás) rohamos fejlődésnek indultak. Az Erdély hasábjain nagyon sok tudományos munka, útleírás jelent meg, olyan nagytekintélyű kutatók tollából mint Szádeczki-Kardos Lajos, dr. Hankó Vilmos, Czárán Gyula, dr. Hermann Antal, Merza Gyula, dr. Ruzitska Béla, Téglás Gábor, dr. Czirbusz Géza, dr. Szádeczki-Kardos Gyula, dr. Roska Márton. Megalakulásától az első világháborúig az EKE folyóiratán és az említett mellékleteken kívül mintegy 70 kiadványt jelentetett meg, többségükben térképes útikalauzokat, barlang útmutatókat, fürdőismertetőket magyar, német, angol és román nyelven, turista naptárakat kirándulási tervekkel és térképábrázolatokkal. Az EKE figyelemreméltó kiadói tevékenysége dinamizálta a földrajzi, geológiai, geomorfológiai és néprajzi kutatásokat, minőségi munkára serkentvén a szerzőket.

A bihariak előtt nem ismeretlen Czárán Gyula neve, aki egész vagyonát arra áldozta, hogy kiépítse a ma is meglévő turista utakat és ösvényeket a Bihari havasokban és járhatóvá tegyen több barlangot. Többek között megírta Biharfüred környékének kalauzát, a Szamosbázár és a Révi cseppkőbarlang ismertetőjét, nagy cikksorozatot az Erdélyben a Mócvidékről. Záray Jenő a következőket írta róla: *„Czárán Gyula az alkotások nagymestere is volt – a természet elragadó helyeit, részleteit mindig kihasználó nagy turista. Az utakat, kanyargós ösvényeket úgy készítette, hogy azok olyan irányba haladjanak, hogy minél több és több pontnál nyíljen fenséges kilátás, hol innára kúlszolódik a kéz s önkéntelenül magasba száll a fohász: Óh Istenem, milyen szépek a te alkotásaid!... Czárán ilyen dolgainál nem ismert akadályokat. Sziklatömbök, kőalakulatok, rohanó hegyipatakok, víz-esések, ormóttan csúcsok, hasadékok, vízfogók, természetes hídlások az isteni színjáték hatásainál kellő mértékben felhasználtattak.”* Tevékenységére találó Mátyás Vilmosnak, a Bihar későbbi kutatójának értékelése: *„Czárán munkássága egyedül áll a magyar turistaság történetében... Egyetlen emberként egy egész egyesület munkáját végezte el... A Czárán által épített és ismertetett körutak összhossza 664 km.”* A Bihar rengetegeiben ma is mindenütt az Ő nyomdokait, útjait követjük. Természeti szépségeket feltáró és bemutató páratlan tevékenysége, valamint áldozatvállalása révén Czárán Gyulát méltán tekinthetjük az erdélyi természetjárás apostolának. Az idén emlékezünk meg halálának századik évfordulójáról.

Az első világháború alatt az EKE tevékenysége megszűnt, de 1930-ban újraalakult, több mint 1200 taggal, turista, kerékpár, sí, fürdőügy és propaganda szakosztályokkal. 1935-ben épületéből kilakoltatták, vagyonának nagy része elveszett. A néprajzi tárgyak az állam tulajdonába mentek át, és a mai Erdélyi Néprajzi Múzeum alapanyagát jelentették. De mindezen megalázó, elnemzetlenítő, kisebbségellenes intézkedések mellett az Egyesület igyekezett erősíteni a közösségi szellemet, az együvértartozás eszméjét. Ezt szolgálta a dr. Szabó T. Attila által szerkesztett, Transzilvániának keresztelt egyesületi lap, de ezt fogalmazta meg dr. Tavaszi Sándor elnöki székfoglaló beszédében is: *„Én a turistaságot a honismeret tudományának tekintem. Azt a földet, amelyen élünk, akkor szeretjük igazán, ha szemtől-szembe ismerjük is azt. Azt szeretném, ha az hazai román és szász természetjáró testvéreink egyesületeivel együtt, karöltve tudnánk dolgozni.”* Ilyenformán az EKE a két világháború között az erdélyi magyarság összetartását szolgálta. Ugyanakkor, a hatalommal ellentétesen, a szeretetre, az egymás iránti megbecsülésre nevelt. A második világháború után 1945-ig működött, majd beolvasztották az Országos Turisztikai Hivatalba.

1990 novemberében dr. Tövisi József értesített, hogy február 14-én Kolozsváron megalakult a *Kárpát Turista Egyesület*, melynek célja a száz éve alakult EKE hagyományainak folytatása. Felkérte a többi hazai turistaegyesületeket a csatlakozásra. Az ő szervezésükben 1991. május 11–12 között Gyergyószárhegyen tartottuk meg a nagy múltú *Erdélyi Kárpát Egyesület (EKE) centenáriumát és egyben újjáalakulási ünnepségét*. A centenárium ünnepét a gyergyószárhegyi Lázár-kastélyban szervezték meg. Ez Európa egyik legszebb reneszánsz épülete, mely arról is nevezetes, hogy itt nevelkedett Bethlen Gábor fejedelem. Meghatároztuk az EKE célkitűzéseit: amatőr turizmus, környezetvédelem saját idegvezetők képzése, turista utak rendben tartása és jelzésekkel való ellátása, természeti ritkaságok és történelmi műemlékek, honismeret, néprajzi értékeink megismerése és védelme, turisztikai tájékoztatók elkészítése, a Gyopár című ismeretterjesztő folyóirat szerkesztése.

Ezen az ünnepségen Nagyváradról tizenöten vettünk részt: Méder Árpád, Méder Livia, Dukrét Géza, Dukrét Aranka, Borbély Gábor, Borbély Katalin, Péter I. Zoltán, Péter Emilia, Venczel Márton, Venczel Ilona, Sófálvi István, Dimény Áron, Dimény Ilona, Balogh Éva, ifj. Balogh Éva.

Hazatérve megírtam a Bihari Naplóban az EKE történetét és felhívást tettem közzé a Bihari Osztály megalakítására. Így 1991. május 24-én 65 alapító taggal megalakítottuk az *EKE Bihar Megyei Osztályát*. Az alapító tagok legnagyobb része régi turistákból állott. Az EKE Bihar Megyei fiókegyesületének első választott vezetősége: elnök: Dukrét Géza, alelnök: Méder Árpád, ifjúsági alelnök Makai Zoltán, tagok: Borbély Gábor, Szilágyi István, Tavaszi János, pénztáros: Kolozsvári Zsuzsanna, pénzügyi ellenőr: Lőrinczi Ferenc.

A létszám gyorsan nőtt. Egy éven belül elérte a kétszáz főt, 1993-ban meghaladta a háromszázat, 1994-ben elértük a négysszázat. 1995-től csökkent a létszám: október 10-én 292 fizető, több mint ötven nem fizető és nyolc tiszteletbeli tagunk volt. 1996. december 10-én 262 tag maradt. Ezután újra emelkedett a létszám 1998. január 31-én 312 tagunk volt, amiből 127 diák, 17 egyetemista, 92 dolgozó, 73 nyugdíjas, 3 munkanélküli. 1999. december 30-án 179 taggal rendelkezünk, amelyből 78 nyugdíjas, 58 diák, 41 dolgozó, 2 munkanélküli. E mellett csaknem száz szimpatizáns, akik tagok voltak, de már nem fizetik a tagsági díjat. Döntően hatott az utóbbi időszak életszínvonalának csökkenése. Nagy a lemorzsolódás a diákság köréből, az V–VI. osztályban beiratkozottak legnagyobb része a VIII. osztály elvégzése után elmarad. Mindezek ellenére évente 30–40 új tag iratkozik be, zömében diák és nyugdíjas. A 170 körüli taglétszám stabilizálódott, mind a mai napig. 2006. januárjában 173 taggal rendelkezünk, melyből 24 diák, 40 dolgozó, 109 nyugdíjas.

Az első évtől kezdve a téli időszakokban diavetítéssel egybekötött előadásokat tartottunk legszebb tájainkról, műemlékeinkről, néprajzi témákról. Ez hagyományossá vált mind a mai napig.

1992-ben megszerveztük a Bihari Osztály *első honismereti táborát* Várasfenesen, melynek fő célkitűzése a fenesi Béla-vár megtakarítása volt. Délutánonként honismereti előadásokat tartottunk, az utolsó nap táblát avattunk a vár falán. 1993. május 19-én a református és katolikus püspökségek égisze alatt megalakítottuk az EKE mellett a *Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottságot*, melynek feladata emlékhelyek felkutatása, létesítése, azok gondozása, műemlékvédelem, honismereti nevelés. Ettől kezdve megszokasodtak közös honismereti jellegű tevékenységek, rendezvények. Július 31-én újjáalakult az *EKE Révi Osztálya*, 16 alapító taggal, elnöknek Juhász Viktor földrajztanárt választották meg. Szeptember 5-én, Tempfli József megyéspüspökkel közösen emléktáblát avattunk Szentjaboron, ahol négy évszázadon át őrizték *Szent István* királyunk jobbát.

1994. március 26-án először szerveztük meg az új tagok *avató ünnepségét*, a Püspöktúró melletti Somló-hegyen. Ezt az ünnepséget a továbbiakban összekötöttük a Föld napjával, takarítási akciót szervezve minden évben a Somló-hegyen. Április 24. és május 1. között résztvettünk a *Varadinum* ünnepségek megszervezésében. Megszerveztük a tudományos ülésszakot, ahol dolgozattal is jelentkeztünk és összeállítottunk egy fotókiállítást Nagyváradszázadfordulós épületeiről, Kiss László munkáiból. Elindítottuk a Partiumi Bizottság honismereti lapját, a *Partiumot*. Június 26-án emléktáblát avattunk a révi református temetőben *Márton Gabriella*, Ady Endre első váradi szerelme tiszteletére. Július 9-én emléktáblát avattunk *Bíró József* művészettörténész és festőművész tiszteletére a Lorántffy Zsuzsanna reformá-

tus gimnázium falán. December 4-én emléktáblát avattunk Érsemjénben *Fráter Lóránd*, a nő-táskapitány emlékére.

1995. január 28-án indítottuk el *túrávezetői tanfolyamunkat*, melynek irányítását Egri Ferenc vállalta. Az első évben adtuk le az alapfokú, 1996 elején a középfokú, 1997-ben a felső fokozatú ismeretek anyagát. Május 7–14 között résztvettünk a Varadinum Ünnepek megszervezésében. Május 7-én az általunk meghirdetett *Szent László pályázat* eredményének kihirdetésére, valamint táblaavatásra került sor a vártemplomban. Az emléktáblát *Szent László* halálának 900 éves évfordulójára mi készítettük el. Ettől kezdve minden évben meghirdetjük pályázatainkat, a díjkiosztó ünnepséget pedig hagyományosan a Varadinum ünnepek szombatján tartjuk. A Bihari Osztály megalakulásának negyedik évfordulója alkalmával május 20–28. között szerveztük meg először a *Várad EKE-napokat*. Ettől kezdve hagyományossá vált. 1995. november 18–19. között szerveztük meg az *I. Partiumi Honismereti Konferenciát* Nagyváradon. Ettől kezdve megszerveztük minden évben, mint vándorkonferenciát, mindig más településen, az idén lesz a XIV.

1996-ban megalakult a *Túrávezetők Testülete*, melynek vezetője Tóth László lett, majd egy év múlva Újvárosi Tibor vette át az irányítást. Április 21-én a Föld Napja alkalmából takarítási akciót szerveztünk a püspökfürdői hévízi tündérrózsa tavánál, melyen 98 személy vett részt. November 1-jén Réven első és második világháborús emlékművet avattunk. Főszervező Juhász Viktor tanár volt, a Révi EKE elnöke.

1997-ben szerveztük meg az első *Partiumi Honismereti Találkozót*, amelynek fő témája *temetőink* voltak. Majd emléktáblát avattunk *K. Nagy Sándor* helytörténész tiszteletére. Ettől kezdve minden évben megszervezzük a Találkozót. Április 28-án, a Varadinum-ünnepek keretében Dukrét Géza, Péter I. Zoltán: *Nagyvárad – városismertető* című kötetét mutattuk be. Július 28. és augusztus 3. között a mi osztályunk szervezte meg az *VI. Országos Vándortáborát* a Vertop-hágón. A szervezésben besegített a kolozsvári osztály is. Szeptember 26–28 között, a Biharon megszervezett III. Partiumi Honismereti Konferencián indítottuk el új könyvsorozatunkat, *Partiumi füzetek* címmel. Azóta ez a kötet a 40.

1998-ban 17 munkatúrán 24 személy, 756 munka-óraban kitakarította és újrakezelt a révi és vársonkolyosi turista-ösvényeket. Október 25-én Réven szerveztük meg a *Zichy-barlang feltárásának 95. évfordulóját*. Az újrakezelt utak ünnepélyes átadásán több mint százán vettek részt. Hat ifjú túrávezető tette le a gyakorlati vizsgatesztet: Bajusz Norbert, Kádár Ferenc, Kovács Ákos, Székely Tibor, Székely Zoltán, Tiponut Tibor.

1999. október 5-én Horber Pál gyógyszerész, EKE-tag vezetésével megalakult a *László Kálmán Gombász Egyesület nagyváradai fiókja*.

2000-ben folytatódott a Rév környéki turistautak karbantartása, 14 munkatúrán, és összesen 231 km távolságon.

2001. május 13-án részt vettünk Szalacson a négylyukú műemlékhídon elhelyezett emléktábla avatásán, majd Dukrét Géza és Borbély Gábor fórumot szervezett az érmelléki mocsárvilág visszaállítására, amelyre meghívták a környező községek polgármestereit. Május 22–26 között szerveztük meg a *10 éves jubileumi ünnepségünket*: kiállítást nyitottunk meg a Tibor Ernő Galériában, tagjaink képzőművészeti alkotásaiból. Július 22-én emléktáblát avattunk Csokalyon *Fényes Elek* tiszteletére. Az augusztusi sátoztáborban a műemlékes csoport – Domján Imre révi EKE-tag vezetésével – megtakarította és rendbetette több emlékmű környékét, a néprajzi csoport – Juhász Viktor tanár vezetésével – megismerkedett a ma is dolgozó fazekasokkal, három csoport – Újvárosi Tibor, Kelemen Gábor, Szalay Éva, Illyés György, Cservid Levente vezetésével – javította a Révi-szoros turistaútjait, karbantartó munkálatokat végzett.

2002-ben autóbusszos kirándulást szerveztünk Szlovákiába, a Borsiban székelő II. Rákóczi Ferenc Emléktársaság meghívására. Július 20-án a Református Püspöki Palota dísztermében tartottuk a *200 éves a magyar muzeológia, 130 éves a nagyváradai múzeum* című emlékülést. Szeptember 21-én szerveztük meg Székelyhídon a nagy sikerű *turulmadaras emlékműves települések találkozóját*, ahol bemutattuk Turulmadaras emlékműveink című gyűjteményes kötetünket, a másfél éves felmérőprogram eredményét. Október 6-án Gálospetriben emléktáblát, emlékszo-bát avattunk *Sass Kálmán* tiszteletére, valamint egy érmelléki tájházat.

2003. május 10-én tartottuk a *Jubileumi Rákóczi Évek megnyitó ünnepségét*, amelyet mi szerveztünk meg. Július 19-én *II. Rákóczi Ferenc nyomában* címen, augusztus 28–31. között pedig a *Bánságba, II. Rákóczi Ferenc hantvainak nyomában* címmel szerveztünk kirándulást.

2004 áprilisában ismertettük Borbély Gábor, Dukrét Géza, Péter I. Zoltán, Szilágyi Erzsébet: *Bihar megye útikönyve* című kötetét. Október 16-án mi szerveztük meg a *Rákóczi–Bocskai–Balassi jubileumi emlékünnepe*lyt, melyen jeles magyarországi előadók is részt vettek.

2005 júniusában emléktáblát avattunk Érköbölkúton ifj. Gyalóky Lajos tiszteletére. Augusztus 27-én Réven ünnepi megemlékezést tartottunk a *Zichy-barlang felavatásának századik évfordulója* alkalmából. November 13-án emléktáblát avattunk Zsibón, *II. Rákóczi Ferenc* tiszteletére, a zsidói csata emlékére.

Könyvtár létesítése céljából jelentős mennyiségű könyv, gyűlt össze. Többen adományoztak könyveket és térképeket. A legtöbb értékes könyvet Szilágyi István, Bod Péter, Horber Pál, Méder Árpád, Gyarmati Gábor, és Dukrét Géza adományozta.

Nagy hangsúlyt fektetünk a propagandára. A Bihari Naplóban állandó rovatunk az EKE-hírek: kirándulások hirdetése, szervezeti hírek. Miután megjelent a Reggeli Újság, itt is szerepelnek híreink. Rendszeresen közlünk honismereti írásokat a Bihari naplóban, az Erdélyi Gyopárban, a Szemfüles gyermekmagazinban, ameddig meg nem szűnt, a Művelődésben, valamint a magyarországi Honismeretben. Meg kell említeni, hogy kitűnő kapcsolataink vannak a különböző szervezetekkel és egyesületekkel, mind belföldön, mind külföldön.

Az EKE Bihari osztálya tizenöt éves évfordulójának ünnepségére, május 27-én délelőtt 10 órára több mint százan gyűltek össze a Partiumi Keresztény Egyetem dísztermében, tagok, szimpatizánsok, az írott és az elektronikus média képviselői. Egyperces csenddel adóztunk az elhunyt tagok emlékének. Dukrét Géza elnök ünnepi beszámolójában először a 115 évvel ezelőtt, 1891. május 11-én megalakult EKE tevékenységéről beszélt, melynek célkitűzései a mai napig változatlanok: amatőr turizmus, környezetvédelem, turista utak karbantartása és újjárendezése, túravezetők képzése, történelmi műemlékeink megismerése és védelme, honismeret, turisztikai tájékoztatók készítése. Majd következett a Bihari osztály tevékenységének részletes ismertetője. Ezt követően az alapító tagok közül Méder Árpád és Újvárosi Tibor számolt be emlékeiről, valamint Tiponut Tibor, ügyvezető elnök elevenítette fel a múltat. Dukrét Géza megköszönte mindazok munkáját, akik kiemelkedő tevékenységet nyújtottak, majd kiosztott

Év	Kirándulások, túrák száma	Résztevők, fő	A honismereti tábor helye*	Résztevők száma, fő
1991	13	398	???	...
1992	16	763	Várasfenes	...
1993	15	839	Sólyomkővár	43
1994	23	998	Sólyomkővár	67
1995	56	1170	Érábrány	57
1996	39	676	Várasfenes	110
1997	42	678	Árpád	36
1998	54	964	Valkó	60
1999	51	894	Ottomány	40
2000	50	683	Érsemlyén	35
2001	35	450	Rév	50
2002	30	554	???	??
2003	55	877	Gálospetri	57
2004	40	950	Élesd	40
2005	44	1067	Szentjobb	40

* A táborok feladata egy-egy várrom, kápolnarom, kastély állagának megőrzése. Környezetének kitakarítása.

19 díszoklevelet, valamint emléklapot azoknak, akik több mint tíz éve tagjai egyesületünknek.

Az eseményhez kapcsolódva könyvbemutató következett. Dukrét Géza A bihari turizmus története című kötetét Nagy Aranka ismertette. A dedikálás alatt a tagság megnézhetette az egyesület életéről készült több száz fényképből összeállított fényképalbumokat. A rendezvény vége felé Tőkés László püspök úr is megtisztelte jelenlétével jubileumi ünnepségünket. Megemlékezésünket ünnepi ebéddel zártuk a város melletti Epy-bár étteremben.

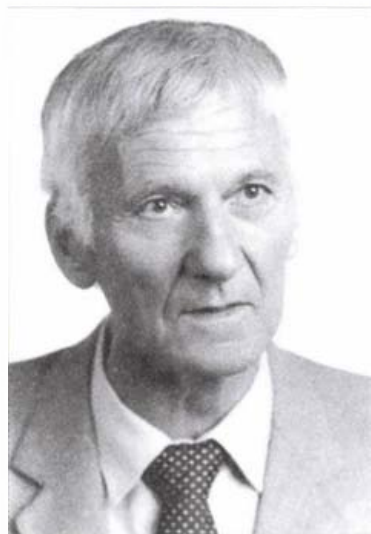
Dukrét Géza

Rónai András

(1906. június 13. – 1991. augusztus 13.)

„Ubi bene ibi patria” – e gondolatokkal kezdte politikai földrajzi ismereteim pallérozását. S mindjárt magyarázattal is szolgált, miszerint Nagyszeben (születésének helye) bizony a legkeményebb történelmi körülmények között is azzal a jó példával szolgált, hogyan lehet a legkülönbözőbb nemzetiségeknek békésen együtt élniük, véde a maguk világát, nem bántva a másokét. Nagyszeben ugyanis a szász autonóm terület fővárosa volt, jelentős számú magyar lakossal, a Székelyföldről elvándorlókkal. Akaratlanul indult itt, s innen az ember, a táj, a földrajz a történelem ismerete. Tudásvágygal, szeretettel, tisztelettel a nemzet, a haza iránt.

1927 meghatározó esztendő Rónai András életében. Az eredetileg mindenáron orvosnak készülő Rónai ekkor már a Közgazdaságtudományi Egyetemen tanult, többek között a gazdasági és politikai földrajzot. A tárgy előadója Teleki Pál gróf volt. A politikai földrajz ezekben az években élte virágkorát, igaz, e világban e tudományt különböző felfogásban és céllal művelték. De ezen időben, amikor a Népszövetség létrejött, maga e szervezet szolgáltatott jó, s rossz példákat is a belpolitikai és a nemzetközi politikai viszonyok alakulásában, hangsúlyozva a földrajzi környezet meghatározó szerepét. Maga a földrajzi környezet, s benne az ember tevékenységének széles, filozófikus ábrázolása, a föld, a nyersanyag, az éghajlat, az ember és

a társadalom adottságainak és kölcsönhatásának szerves szimbiózisa jelentik a politikai földrajz fundamentumát.

Első szemináriumi dolgozata Kalotaszeg település-földrajzát tartalmazta, Teleki tanításának tükrében. A szellemi kézfogas megtörtént, s nem váratott magára sokáig egy egész életre kiható, csodálatos tanár – tanítvány, később munkatárs és barát életútja, kapcsolata.

Rónai András a két világháború között már kiemelkedő földrajztudós, Teleki Pál közvetlen munkatársa, aki – bár az 1945 utáni politikai és ideológiai eszmrendszerrel azonosulni nem tudott, és így szakmai pályája majdnem kettétört, mégis – európai rangú geológussá fejlődött. Élete szervesen kapcsolódott Teleki Pál életéhez, hazánk történelmének „szomorú békéket” hozó sorsfordulóihoz.

Rónai András 1928–1945 között az Államtudományi Intézet munkatársa, 1937-ben Genfben ösztöndíjas, 1938–1940 között az Államtudományi Intézet igazgatóhelyettese, 1940–1945 között igazgatója, 1950–1986-ban tagja, a földrajztudományok doktora, 1986-tól nyugdíjas.

a Magyar Állami Földtani Intézet tudományos osztályvezetője, az MTA Földtani Bizottsága tagja, a földrajztudományok doktora, 1986-tól nyugdíjas.

Aktívak, nagyon aktívak ezek az ún. nyugdíjas esztendők, hisz tanít, dolgozik a maga nemében páratlan Közép-Európa Atlasz¹ újbóli kiadásán, előadásokat tart, s éjt nappallá téve rendszerezi gondolatait, újra s újra megéli minden percét és napját készülő könyvének, melynek a „Térképezett történelem” címet adja,² s melynek „vázlatai” évtizedek óta érlelődtek.

Munkásságát 96 önálló térkép, 13 földrajzi atlasz, 118 publikáció jelzi, közülük is kiemelkednek: a „BIOGRAPHIE DES FRONTIÈRES POLITIQUES DU CENTRE – EST EUROPÉEN” (1936.) című franciául megjelent könyve; 1937 – ben Teleki Pállal közös memoranduma jelenik meg „The different Types of Ethnic Mixture of Population” címmel, melyben Rónai a közép-európai népesedési és népvándorlási kérdésekről ír. „Hazánk” című könyve 1942-ben, a már említett Közép-Európa Atlasz 1945-ben kerül kiadásra. Ezt követik a „Dunavölgy” (1948), a „Magyar medencék talajvíze” (1956), az „Alföldi talajvíz térkép” (1961), a „Quaternary of the Hungarian Plain” (1968), „Negyedkori üledékképződés” (1972), „Az Alföld negyedkora” (1986). Publikációjának legtöbbje Teleki Pál földrajztanításának, különös tekintettel Magyarországon történelmi/földrajzi proklamálásával egészülnek ki, életének szinte utolsó percéig.

Teleki Pált a nemzetközi földrajzi szakma nagyjai, de politikusai is egyaránt nevezték a magyarság szellemi nagykövetének. Ezen rangot Rónai András professzor úr is kiérdemelte. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy napjainkban négy témában bizton fordulhatunk a földrajztudós, geológus, a politikai földrajz továbbfejlesztőjéhez tájékoztatásért. Ezek: 1. Az Európai Unió és Magyarország helyzete. 2. Az 1918–20. évi közép-európai területrendezés kritikája földrajzi szempontból (Államtudományi Intézet 1943. IX. 30.). 3. A Közép-Európa Atlasz tanulmányozása, megértése, használatba vétele. 4. Mít értünk a Haza fogalmán? Mi a Haza?

Az első és a második téma szervesen függ össze. 1918-ban Közép-Európa területi rendjét egyáltalán nem tudományos megfontolások alapján készítették elő a franciák, de kiváló formai érzékkel, hogy az előkészítésbe szakértőül nemzetközileg elismert tudományos szaktekintélyeket vonjanak be, egyrészt, hogy rájuk hivatkozni lehessen, másrészt, hogy ők utólag tudományosan magyarázzák azt, amit politikailag eleve tenni szándékoztak. A döntések francia dokumentumok alapján születtek, s az Erdélyre vonatkozóan ezek Emmanuel de

¹ Közép-Európa-Atlasz. Balatonfüred – Budapest, 1945. Szt. István Társulat – Püski Kiadó Bp. 1993. – digitális faksimile kiadás.

² Rónai András: Térképezett történelem. Püski Kiadó Bp. 1993.

Martonne³ kezéből kerültek ki, később derült ki róluk, hogy hamisak. Erdély Romániához csatolása az 1918–19. évi békekonferencián eldöntött tény volt, de az egyáltalán nem volt eldöntött, hogy mit kell érteni Erdélyen?!

Rónai professzor úr a térkép fölé hajolva végigvezette tekintetemet is a földrajzi Erdély 57 000 km² területén, hangsúlyozva e terület „mag” voltát, amelyhez tartozott a Partium, a történelem során különböző nagyságú terület, amely hol az önálló Erdélyhez, hol a magyar királysághoz tartozott.

Az 1919. évi békekonferencia iratai között megtalálhatók a de Martonne által szentesített román nemzetiségi térképek, amelyek alapján 103 000 km² területet csatoltak hazánktól Romániához, nagyobb, mint amekkorát Magyarországnak meghagytak. 1921-ben és 1930-ban, amikor megjelentek a román népszámlálási adatok, derült ki, hogy e térképek hamisak!

Rónai professzor úr dokumentáltan tanította, mit kell természetes, jó határnak tekinteni, s mit nem. E békekötés ez utóbbit igazolta, mert még 30–40 év alatt is alig fejlődtek a városok az „új” határvonal meghúzásával, pl.: Szatmárnémeti, Arad, Nagyvárad, Temesvár. Ma ismét felmerült Erdély autonómiájának feladata.

Rónai András 40 oldalban összefoglalt „Az 1918–20. évi közép-európai területrendezés kritikája földrajzi szempontból” című munkája, az e térséget minden szempontból, igen körültekintően megismert, személyes tapasztalatokkal bővített ismereteken alapul. Minden sora könyvtárnyi dokumentáció tudását igazolja, tévedhetetlenül. Mert itt emberekről volt/van szó. S mindezekben a sokat mondott gondolat: „A népek fájdalma nem térképezhető.”. Ám, amikor e dokumentum sorait olvasom, megerősödik bennem a feladat: a térképet tanítani kell! E térképek már nem csak hegy, víz, domborzat, városok, falvak, és határok, hajdani puszták, hanem népek, nemzetek, emberek, sorsok, életek, maga a történelem! A térképezett történelem.

Rónai professzor úr születésének 100., s halálának 15. évfordulójára emlékezvén, számos tanítása közül talán mindannyiunk számára is a legfontosabbat emelem ki: a Hazáról, annak fogalmáról szóló tanítását.

Mi a Haza?

Költők és tudósok egyaránt nehezen adják meg erre a kérdésre a feleletet. Pedig a szót mindenki érti. A szó egyértelműnek, határozottnak látszó fogalmat takar, magát „a” fogalmat takarja: *haza*.

S mégis, ha pontosan meg akarjuk magyarázni, hosszasan írjuk körül. Felsoroljuk alkotóelemeit, még így is inkább csak éreztetni tudjuk, mint megérteni. Ha töprengünk rajta, érezzük, mást jelentett ez a szó évszázadokkal ezelőtt. Idővel alakult és alakult értelme, s arra is rájövünk, nem egészen ugyanezt jelenti nálunk, mint más népeknél. Időben és térben módosul tehát értelme. Hazán elsősorban területet, földet értünk. Legtöbbször állam-, országterületet, tehát politikailag szervezett és meghatározott teret. De nem mindig ilyet. Van hazája a katalánnak, a bretonnak, a lengyelnek, a macedónnak, bár politikailag szervezett, külön területe nincs, vagy egyes korokban nincs. A haza ilyen esetekben népterületet, nyelvterületet jelent. A fogalom tehát nem csak földet, hanem népet is jelent.

A *nép*, amely egy bizonyos területet hazájának nevez, lehet származásban, nyelvben egyfélé, s lehet különböző csoportokra, nemzetiségre oszló.

Magyarország, a magyar haza hosszú évszázadok óta sokféle népek, nemzetiségnek közös otthona, hona. De fordított helyzet is adódik: egy és ugyanazon népek több hazája is lehet, azaz több politikailag külön szervezett terület.

Nekünk magyaroknak a török időkben, és azután is jó darabig Erdély s a maradék Magyarország egyképpen magyar haza volt. Magyar föld volt, hazái föld volt Erdély, a Felvidék és Délvidék – a világháborúk óta is változatlanul. Az olaszok például sokáig politikailag önálló államokban éltek, hazájuk Itália volt, államhatárookra való tekintet nélkül. Áll ez a németekre s más népekre is. A közös történelem, az egyöntetűvé fejlesztett műveltség, azonos események összeshővődése teremti meg a közös hazát.

³ Emmanuel de Martonne a két vh. között a Sorbonne Földrajzi Intézetének vezetője, földrajztudós. A párizsi békeszerződések – 1918/19 – idején, Közép-Európa területrendezésében tudományos tanácsadó.

A haza tehát nem csak pusztán tér, nem csak népi településterület. A haza történelmet, kultúrát, szokásokat, életszemléletet és műveltséget jelent. S jelent mindezen túl bizonyos gazdasági összetartozást, egy különvaló, s önmagában valamennyire önálló gazdasági teret. Mutatja ezt az is, hogy a hazájuktól távol élőknek idegenben született leszármazottjai nem szülőföldjüket, hanem szüleik régi otthonát tartják jó darabig hazájuknak, melyeknek történetét, kultúráját szüleik ajkáról legjobban megismerték, átvették, bár sokszor már az otthoni nyelvet magát nem is beszélik. A gazdasági összetartozás érzése szintén hazaalakító erő. Régi és mai államoknál egyaránt találunk rá példát.

A haza nem egyrétű keret. A szűkebb szülőfalu, szülőföld körül mind nagyobb egységekbe gyűrűződnek a szomszédos, ismert rokontájak, vidékek. E rokontájak, és ezek csoportjainak egymásba illeszkedő együttese adja a mind általánosabb keretet, az országot, a hazát. Ennek határain belül a kis otthonotájuk különbözőek, de a lakosság életére jellemzőbb legfőbb vonásaikban összetartozó együttest adnak, mely más területek más hasonló népi életközösségei felé jól elkülönül.

De mik azok a legfőbb vonások, melyek a kis egységeket hazává fogják össze? Néhol a népesség származási, etnikai, nyelvi összetartozósága, néhol a természetes táj földrajzi egysége, néhol a történelmi sors közössége, a gazdasági egymásrautaltságból adódó keretek, kulturális vagy világnézeti összetartozás, legtöbbször azonban e tényezők, vagy azok nagy részének együttese.

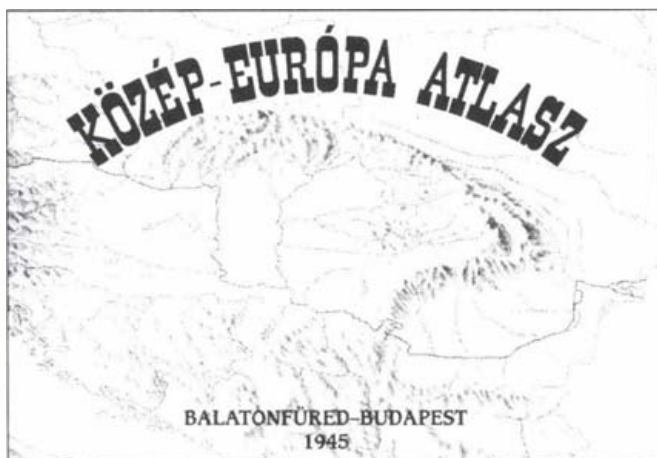
Igaz: hazán elsősorban területet értünk. De megszűnik a haza, ha a nép kivész, amely valamely területen magának otthont alakított. A pusztá teret tehát a nép építi hazává s csak akkor lesz azzá, ha ezt a nép a maga munkájának gyümölcseit, eredményeit különleges bélyegként rányomja a természetes tájra, azt a maga erejével saját szükségletei, gondolkodásmódja, szépségideáljai szerint építi, műveli, gazdagítja, szépíti, alakítja...

Mennél több munkát fektet bele, annál jobban alakítja, formálja, építi, szépíti, minél egyénibbet, másokétól különbözőbbet alkot, annál inkább lesz az ő, s csakis az ő hazája! Szabad hazája, ahol ő az úr, vagy elnyomott hazája, ha az államalkotás lehetőségét a történelmi véletlen kiragadná a kezéből, de sokkal inkább az ő hazája minden esetben, mint az olyan területet, amelyen pillanatnyilag uralkodik, de amelynek porába saját arcának verítékével saját lelkét nem formázta bele. A gazdasági és szellemi téren végzett munka, építés az, amely egy nép számára valamely területen hazát teremt akkor is, ha történetesen a hatalom nincs az ő kezében. De jövője és történelmi feladata, szerepe csak annak a hazának van, amelynek népe igényli az önállóságot és a saját portáján való hatalmat, s arra tör.

Ez a nagy ország egyetlen haza. Ezt tanítja a földrajz, ezt tanítja a történelem, ezt parancsolja mindannyiunk érdeke.

Mindannyiunk nevében köszönöm Rónai András professzor úrnak ezen tanítását is. Az általa megjelölt utat – ígérem – tovább folytatom, attól el nem térek. Körülnézve ez úton látom, hogy egyre többen vagyunk – s remélhetőleg még többen leszünk.

Dr. Kőrösi Mária

Dr. Borbáth Károly kolozsvári egyetemi tanár emlékezete

A XX. század közepén jelentkező erdélyi magyar fiatal történészmozgalom vezető személyisége dr. Borbáth Károly (1931–1980) egyetemi tanár volt. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen sokan úgy tekintettek rá, mint Kelemen Lajosnak az erdélyi magyar történészek doyenjének lehetséges utódjára. A fiatal egyetemi tanár sorsa azonban másként alakult. A tragikusan elhunyt történettudós születésének 75. évfordulóján idézzük fel emlékét.

Borbáth Károly egyetemi lektorként 1958-ban érkezett a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemre, ahol az elsőévesek évfolyamfelelős tanárának nevezték ki. A történelem karon akkor még senki sem gondolta, hogy ez az évfolyam a nagypolitika által megszüntetésre ítélt Bolyai egyetem utolsó magyar történész évfolyama lesz, és hogy ennek a tehetséges történésznek a tudományos pályáját a hatalom folyamatosan gátolni fogja, életét pedig fokozatosan az értelmiségi peremlét felé fogja szorítani.

A táj, ahonnan Borbáth Károly indult, a hegyek által övezett Vargyas, Erdővidék jellegzetes székely történelmi terület. Neves emlékei a Kustaly vára és a hegyestői Attila vár a XI–XIII. századi Magyar Királyság keleti határvonalát őrizték. Műemléke a Vargyasi Dániel-kastély gazdag reneszánsz, barokk és klasszicista építészeti megoldásairól híres. Népművészei közül a XVI. század közepétől a Sütő család a neves bútorfestő asztalosok élnek és alkotnak itt.

Borbáth Károly a középiskolát a székelykeresztúri Orbán Balázs nevét és szellemiségét hordozó gimnáziumban végezte. A gimnázium tanárai már korán felfedezték szenvedélyes történelmi érdeklődését, rendkívüli szellemi képességeit. Az egykori unitárius gimnázium gazdag régészeti, történelmi és néprajzi gyűjteménye, majd az abból alakult múzeum volt a fiatal diák első tudományos műhelye.

Az igazi megmérettetés évei ezután következtek: a székely diák történelemszakos tanári diplomáját a román Babeş Egyetemen szerezte 1954-ben, amit négyéves leningrádi tanulmányút követett.

A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen alapkursusának Oroszország középkori történetének előadásain gyakran foglalkozott-Erdély múltjával, diákjainak figyelmét tudatosan a helytörténet kérdéseire irányította. A reábizott évfolyamért a szó legszorosabb értelmében felelősnek érezte magát, a Bolyai egyetem elvétele után, a döcögösen menő román nyelvű vizsgákat diákjaival izgulta végig. Évfolyamát rendszeresen történelmi kirándulásokra vitte, ami miatt a román rektor „szeparatizmussal” vádolta és figyelmeztetésben részesítette.

Tanítványait kihelyezésük után munkahelyeiken – akár a legtávolibb falvakban is – felkereste, sorsukat évtizedeken keresztül figyelemmel kísérte.

Tudományos kutatásainak középpontjában elsősorban a székelység történelmi kérdései álltak. *Társadalmi mozgalmak a Székelyföldön 1562 után* című nagyívű tanulmányában Erdély és a székelység XVI. századi sorsát elemezte. Kiemelte Báthory István fejedelem reápolitikájának helyességét, amelynek központjában az egyensúlypolitika állt: „Erdély... a föld kerektségének két leghatalmasabb uralkodója közé, mintegy csúklóba lévő helyezve – idézi Báthoryt – s minthogy emberi erőben és segítségben teljesen meg lévő fogyatkozva, azt másként megtartani és kormányozni nem lehet, csak mindkét császárnak kegyét megnyerve”.

Jelentős mennyiségű népmonda- és legendaanyagot gyűjtött, amelynek egy részét a *Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyvében* (1974) közzölte. A székely mondáknak elsősorban a történelmi valóságmagvát kutatta, ahol arra lehetősége nyílt a mondákat összevetette a levéltárak anyagával. Kisebb-nagyobb tanulmányait, cikkeit a kolozsvári *Korunk*, a sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör* és a bukaresti *Művelődés* közölte.

Évtizedekig dolgozott és hatalmas levéltári anyag felhasználásával írta meg két nagy munkáját a *székelyudvarhelyi Székely-támadó vár* és *Vargyas község monográfiáját*. A diktatúra éveiben ezek a példaértékű munkák azonban sajnos kéziratban maradtak, megjelentetésük az erdélyi magyar tudományosság nagy nyeresége lenne.

Erdély történelmének kutatása számára az országjárás is jelentette. Példaképe – Kelemen Lajos – nyomában kerékpárral, gyalog bejárta Erdély településeit, felkereste romlásnak indult várait, udvarházait, templomait, temetőit stb. Az évtizedek során rendkívüli emlékezőtehet-

sége segítségével hatalmas tudásanyagot gyűjtött. Erdély műemlékeiről bármikor rögtönzött előadást tudott tartani, és ilyenkor ugyanolyan szenvedéllyel magyarázott, mint az egyetemi kategrán. Kutatóútjairól köztudott, hogy leningrádi egyetemi éve alatt nem csak ledoktorált, hanem kerékpárral felkereste ész nyelvrokonainkat is.

A nagytudású, népszerű magyar egyetemi tanárt az egyre nacionalistábbá váló egyetemi vezetés nem nézte jó szemmel, különösen azt kifogásolták, hogy időnként elbeszélgetett a magyar diákokkal. 1968-ban aztán eltávolították Kolozsvárról, a *negyenyedi Bethlen-könyvtár* igazgatója lett. Borbáth Károly azonban az ősnymtatványok, görög-római klasszikusok, magyar irodalmi és történelmi alkotások között megtalálta a helyét, de a belügyi szervek állandó megfigyelése zavarta. Ennek ellenére a könyvtár látogatóit – köztük a Magyarországról jötteket is – szívesen fogadta, magyarázatai most is tárgyszerűek, tudományosan megalapozottak voltak. *Barabás Miklós Bethlen Gábor fejedelemről* készült, a könyvtár falán függő festményének eltávolítása miatt azonban tiltakozott. 1977-ben a hatalom újabb ellenséges lépésre szánta el magát: Borbáth Károlyt *Torockóra* az ottani általános iskolába helyezték. A nehezen megközelíthető faluba való száműzés a történettudós, egykori egyetemi tanár számára az értelmiségi peremlétebe kerülést jelentette.

Borbáth Károlyt életében számos sérelem érte. Emberi magatartására jellemző, hogy ezért soha senkinek nem panaszkodott, senkinek nem vetett semmit a szemére. Borbáth Károlyt sokan tisztelték és szerették, de nem szerette mindenki és ő sem szeretett mindenkit, főleg a hatalommal visszaélő tisztségviselőket nem. Személye körül már életében is legendák keringtek – e sorok írója is meggyőződött az egyik legenda valóságtartalmáról – arról, hogy Borbáth tanár úr az intézményekben gyakran nagyobbat köszönt az egyszerű portásoknak, mint a dőlyfős igazgatóknak.

Borbáth Károlyt sorsa, rövid élete talán egyetlen szerencsésével ajándékozta meg: azzal, hogy földi pályáját 1980. április 20-án Vargyason szülőfalujában fejezte be. 1992-től a vargyasi Általános Iskola Borbáth Károly nevét viseli, születésének évfordulóján szülőházát emléktáblával jelölték meg.

Sebestyén Kálmán

Vargyasi ház (Halász Péter felvétele)

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Lajos Árpád:

Magyar népi gyermekjátékok¹

Annak a törekvésnek, mely a magyar nép megbecsülésére és érvényre juttatására irányul, újabb öröndetes bizonyága az a meleg érdeklődés, mely a magyar falvak, puszták gyermekei iránt egyre fokozódik. Ma, midőn a jobb belátás és megértés nyomán egyre szélesebb körök hiszik és hirdetik, hogy népünk nagy tömegében belső megújulásunknak eddig alig ismert, rejtett erőforrásai buzognak, szeretettel fordítjuk figyelmünket a magyar jövő tavaszi ígéretére, a magyar parasztgyermekre is.

Az az érdeklődés, mely játékaik iránt megnyilvánul, ma már egyre őszintébb és egyre szűkszerűbb. A városi gyermekifjúság játékvilága kimerült, s a magyar pedagógiai körökben egyre határozottabb hangon hangzik az a kívánság, hogy magyar népi tájékat a magyar gyermeknek. Ez a kívánság teljesíthető. Faluhelyen, tanyákon szebbnél szebb játékok kínálóznak, hogy mentsük meg őket a feledéstől, s használjuk fel őket a városi gyermekifjúságnak a téren is hagyományosan nemzeti szellemben való nevelésére. Így jutott döntő szerep a magyar falunak a gyermekjátékvilág ápolása terén is. [...]

A gyermekek társaságát közöttünk élő, kezdetleges kis társadalmi rétegnek tekinthetjük. E „gyermektársadalom” élete különféle játékos szokásokból tevődik össze. A játékos szokások részben gyermeki eredetűek (örök-harag, cserebere, lepkevadász, gurigázás), de nagyobb részüket a gyermek a felnőttektől tanulja el és alakítja át a maga gyermeki esze szerint. Megfigyeli a felnőttek készítette eszközöket, s maga efféléket farag vagy gyúr, sőt megfigyeli a felnőttek különféle, számára csupa látványosságot nyújtó szokásait, s ezeket a gyermektáncokban, gyermekdalokban utánozza. Így művelődik, tökéletesedik, de mivel a környezet hatása alatt áll, játékaiban a felnőttek életét éli meg naiv, gyermeki fokon.

A magyar falvak, tanyák gyermekei magyar népi környezetben élnek. Játékaik éppen ezért magukon viselik ennek a népi környezetnek a hatását, s oly jellegzetességeket árulnak el, melyek népünk életmódjával és szokásaival vannak kapcsolatban. A magyar gyermek csak azt játszhatja, amit őseitől látott vagy hallott. Mivel pedig a magyar nép hosszú évszázadok alatt meglehetősen zárt közösségben élve ősi, hagyományosan magyar életmódot fejlesztett ki, ez az életmód folytatódik a gyermekek körében is, játékos formában. Valóban, népi gyermekjátékaink megkapóan emlékeztetnek népünk ősi, lóra termelt, pásztorkodó, majd földművelő életmódjára, ma már letűnőfélben levő szokásaira, költészetére, sőt zenéjére is. [...]

A magyar gyermek különösen szereti játékaiban a lovat. Játékszerei közt mindig megtalálhatjuk a csontból, fából, sárból, cirokból maga készítette lovat. De ő maga sportolásra is felhasználja a lovasjátékot. Óvatosan kihúzza a napraforgót a földből, ügyel, ha hatalmas virágja meg ne törjön. Majd a kórót lába közé kapja, s ugrándozva lovagolni kezd rajta. Sőt, pajtasait is megnyergeli, s úgy hatja őket, mintha csak mutatni akarná, hogy még nem felejtette el a hajdani, lóra termelt ősök életmódját. [...] Népünk földművelő életmódja is visszatükröződik a magyar gyermekjátékokban. A gyermek kis ekét, gereblyét, ásót, kapát, baltát csinál magá-

¹ Lajos Árpád (1911–1976) etnográfusnak ez az írása 1943-ban az *Új Magyar Museum* című kassai folyóiratban jelent meg (II. kötet, I. füzet, 121–131. old.). A kihagyott szövegrészeket zárójelbe tett három pont jelzi. (A Szerk.)

nak, sőt társaságba verődve, különféle társasjátékaiban is ültető, kaszáló, favágó mozdulatokat tesz. [...] Népünk ősidőktől fogva ismerte a szövést-fonást is. Hát még ha szétnézünk a lánygyermek játékaik között! Megfigyelhetjük, hogy néhány játékukban úgy tesznek, mint-ha fonnának. [...]

Különösnek tetszik azonban az, hogy bizonyos szokások csak gyermekek körében élnek. A gyermekek játékaik közben olyan mozdulatokat tesznek, melyeket felnőttek nem végeznek, sőt közben olyan szövegeket mondogatnak vagy dalolnak, különösen a lányok, melyek a felnőttek közt nem szokásosak. Ezeket azonban nem a gyermekek találták ki. Az ilyen játékok részint régi, a felnőttek köréből már kiveszett népszokásokat őriznek, részint ösköltészetünk emlékeit rejtegetik.

Népünk élete hajdan színesebb, jellegzetesebb volt, mint most. Szokásai gazdagabbak voltak, költészete eredetibb, ősbib zengésű volt. A magyar falvak, tanyák népe jeles ünnepnapokon a természet sok bűvös erejét ünnepelte. Felköszöntötte az új termést, örömtüzeket gyújtott, hagyományos ünnepi táncokat lejtett, hitt a nap, a tűz, a víz csodatevő erejében, s ezeket az őserőket igyekezett magához kötni. Külön szokásvilág pezsdült a fiatalság körében. Különösen megkapóak voltak azok a kedves szertartások, melyekkel a legényeket és leányokat kiházásították. Ez utóbbiak vagy a szabad ég alatt, vagy a fonóházakban zajlottak le. Zengett a nóta, ősi táncok ütemére rezdültek az egyenes, büszke derekak, s ha elpihentek, ábrándos lelkük csodálatos mesék szárnyain kalandozott el a kincsek s a kerek égen járó nap után sétáló királyfiak, királylányok tündöklő mesebirodalmába.

És a felnőttek közt ott volt a gyermek is, hiszen mindig jól érezte magát köztük. Sőt! Bámulva szívtá magába mindazt, amit köreikben látott vagy hallott, s a maga gyermeki társaságában újra átélte mindezt. Ő is táncra perdült, énekelt s így öntudatlanul bár, de utánolta a felnőtteket. A gyermek ott játszott s ma is ott játszik, ahol legalkalmasabb. Az egykorúak csoportokba verődnek a faluközin, öreg szalmatetős kis házak közt, vagy kint a határszélen, suhogó hamvas zöld réteken vagy akár az iskola udvarán. [...]

Hát még mennyi szép játék van, melyet valamikor fonóban játszottak a nagyobbak. Különösen szerették a tréfás leányvásárt, legényvásárt, kiházásító dalokat. Legények, leányok fonás közben dallal vagy játékkal boronálták össze egymást: vedd el, akit szeretsz! Ezt szeretem, ezt kedvelem. Különösen szerették emlegetni a csendes tavaszi esőt, hogy mossa össze őket, hogy ne tudjanak egymástól elválni. [...]

Népi gyermekjátékaink egy kis rétege igen szép ősi magyar dallamokat is megőrzött, némelyikben ősmagyar ritmus is lüktet. Ellentétben a többséget kitevő gyermekdallamokkal, az úgynevezett indogermán hexachorddal, mint amilyen a „Lánc, lánc, eszterlánc” ismert dallama, sajátosságosan magyar dallamok ezek, s felismerhetők rajtuk az ősi keleti magyar dallamrendszer hatása. Hallgassuk csak meg „Hej koszorú, koszorú”, „kerekében lakom” kezdetű dallamokat, azután „Dömötör Miská”-t és „Járom az úr váraljára”-t.

Népünk élete ősi jellegzetességéből ma már sokat veszített. Az életviszonyok megváltozása a felnőttek ősi életét súlyosan érintette. Modern világot élünk, beleszédültünk az európai civilizációba, a jeles napok megritkultak, a fonóházak eltűntek, meséink megfakultak, s ma már a falu egy európai szellemű, nyugati ízű műveltség útján halad, halad. De a gyermek hű maradt az ősi világhoz. Sőt: azoktól a gyermekektől, akik megtanulták és megjátszották az ősök életmódját és szokásait, ezt az ősi játékvilágot elsajátított a következő generációnak is. Az áthagyományozás öntudatlanul történt. Az új generációnak nem tudta, hogy mindazok a játékok, melyeket megtanult az idősebbektől, ma már a való életben semmiféle szerepet nem játszanak, jóllehet a nép életének valaha igazi tartalmát, mint régi, komoly szokások, ezek adták.

Népi gyermekjátékaink magyaros irányú kifejlődésére azonban történeti tényezők is hatottak. Különösen fontosak a régi háborús és katonaidők emlékei. A várháborúk valamikor híresek voltak népünk életében is, különösen a török korszakban. A magyar falvak, tanyák gyermekei, különösen a fiúk, játékos formában át is élték ezeket. Labdával céllozták, lötték egymást, de közben védett helyre, úgynevezett várba menekültek egymás elől. A még ma is játszott metafeleségekben és városi játékokban úgynevezett katonák mérkőznek egymás ellen. Vezérük a király, aki a néplélek elgondolása szerint mindig a legfőbb küzdő alak volt. Kijelöltnek maguknak valami kőrakást avagy körvonalkázott területet, a várat, ahová az ellenféltől

szorongatott játékos bemenekül, mielőtt pajtása a labdával leüthetné. Népünk életében egy-kétszáz évvel ezelőtt nagy szerepük volt a katonatoborzásoknak is. Idegen katonák érkeztek meg a faluba, s egy-egy legényt vidám nótaszóval és táncal megkaparintottak, s befogták őket is katonának. A gyermek tanúja volt egy-egy ilyen toborzásnak, de nem elégedett meg a látottakkal és hallottakkal, hanem játékosan utánozta is őket. A toborzók ideje a felnőttek körében rég letűnt, de a gyermek játékos társaságában vidám tánc közben már gyakran megzendül az ősi dal:

*Ég a gyertya, ha meggyújtják,
Mikor ezt a táncot járják,
Járjad, járjad, jó katoná,
Hadd vigadjon ez az utca.*

[...] Mindezeknek az említett játékoknak magyar népi íze tehát mind-mind a népi környezetből, a falusi gyermek- és felnőtt-társaság együttéléséből szűrődött le. [...] A nótás, táncos játékok sem azért maradtak meg a gyermekek körében, mert ősi szokásokat akartak megőrizni, hanem csak azért, mert ritmus- és nótázó ösztönüket elégtették ki vele.

A gyermek-társasjáték világa két csoportra különül: sport és naiv mozdulatművészet. A kettő lejátszása a gyermek egyéniségétől függ. A legtöbb egyéni különbség a fiúk és leányok társasjátékaiban rejlik. A fiú inkább sportol. A játszás gyönyöre az erő kifejtéssel, a fokozott mozgással járó öröm. Jellegzetes játéka a mérkőző csapatjátékok. Ezekben a játékosok ellenfeleket keresnek maguknak s őket egyesült erővel iparkodnak legyőzni. Különféle játékszerkeket használnak, sőt játékaikat ezekre az eszközökre építik fel: *csüllök, csüllközés, kucu, kuczás, pötye, pötyözés*. Társasjátékaiknak sajátos felépítésük, szerkezetük van. Kezds, lejátszás, újrjátszás, külön-külön mozzanatokot alkotnak. [...] A szereplők nevet kapnak: csősz, király, adogató. A játék menete verseny, küzdelem. Az jut majd az újrjátszáskor vezérszerephez, aki kiválik társaik közül. Ezek a játékok fegyelmző törvényeken épülnek fel. Parancsoló és tiltó törvényeik vannak, melyeket a játszó gyermekeknek be kell tartaniuk.

A leányok társasjátéka a mozdulat szépségén és költészetén alapszik. Míg a fiú sportol, a leány jobban szeret táncolni, dalolni. Játékaiban az érzelem, a líra uralkodik. Mozdulatait verses szöveggel, dallammal kísérik. A játszás gyönyöre a mozdulatrítmusban rejlik. A leányok tipikus játékterületét a nótás, táncos játékok töltik be. Társasjátékukban a játékszer ritka. Ha használ is a kislány labdát vagy apró köveket, ezeket nem mérkőzésre, hanem kényességének finomítására fordítja. A leányok külön eljárással ritkán jelölik ki a szereplőket. A szereplőknek külön elnevezésük nincs. parancsoló, tiltó játéktörvények sincsenek kifejlödvé. Társas érzékük e tekintetben nem olyan fejlett, mint a fiúké.

A fiúk játékaiban több a realitás, a küzdés. A leányokéban több a költészet. Mindkét egyéni játékfajtanak megvan a maga értéke. A fiúk játéka a testi erőt és küzdő szellemet, a leányoké viszont a mozdulat ritmikáját és a művészi érzéket fejleszt. Előbbinek az a legfőbb jelentősége, hogy nemzeti sportunk alkotó elemeit rejtegeti, utóbbinak az a jelentősége, hogy ősi táncaink és népköltészetünk emlékeit őrizi. Úgy látszik, hogy a nő még a gyermekkorban is hivatott hagyományörzője népünk költészetének.

Népi gyermekjátékaink valamikor sokkal elterjedtebbek voltak. Jórészüket a városi ifjúság is ismerte. Lejátszásukban ifjú magyar nemzedékek játékos hagyományai születtek újra és éltek tovább. A múlt század közepétől kezdve azonban a rendszeresített tornaoktatás, tánciskola és az idegen sportok térfoglalása kiszorította őket. Az ősi magyar sport és mozdulatművészet ma már a nép körére szorult vissza. Hogy mi szerep vár gyermekjátékainkra a jövőben, erre a kérdésre még nem adhatunk határozott választ. Addig, míg az a felfogás uralkodik ifjúságunk körében, hogy a magyar játékok ősiak, divatjamúlt régiségek, csak az ezután következő generációkban bízhatunk, mely célszerű neveléssel talán még visszatér az ősi nemzeti sport- és játékvilágába. Anyag van, csak fel kell használni.

De ha az angolok megbecsülik nemzeti játékukat a futballt, a teniszt, ha a németek megbecsülik a kalapácshajítást, a dánok a hokit, az amerikaiak a golfot, a japánok a baseballt, miért ne követhetnénk ebben a jó példát? Becsüljük meg mi is a magunkét!

A hazafias iskolai nevelés a két háború között

A következő sorokban ugyan csak ízelítőt tudunk adni a jelzett témáról, amely azonban nagyon időszerű. Felsorolásszerűen áttekintjük azokat a törvénycikkeket, rendeleteket, amelyek ehhez a témához tartoznak, megemlítünk néhány témánkba vágó könyvet, valamint az iskolai nevelés gyakorlatából, a tanítók továbbképzése területéről ismertetünk néhány esetet.

Kezdjük egy idézettel, amelyet a XX. századból való egyik történeti műből emelünk ki, s amelyben a két neves történész negatív(!) értelmezésben sorolja fel a kor jellemző jelzőit. „Istenfélelem, szeretet, bajtársiasság, hazaszeretet, tisztelet, kegyelet, köszöntési módok, zászlók jelentősége, szobrokkal kapcsolatos magatartás, Himnusz, Hiszekegy, hűség, hála, becsület, becsületértzés, következetesség, állhatatosság, bátorság, vitéség, szorgalom, pontosság, rendszeret, fegyelem, takarékoság.”¹ Áttekintésünkben valóban találkozunk ezekkel a jelzőkkel a figyelembevételükkel megvalósított iskolai nevelés folyamatában, érvényesülésüket a rendeletek valóban igazolják. Ismernünk kell azonban azt a kort, hogy helyesen értelmezzük e jelzőket, amelyeket – véleményem szerint – jogosan építettek be az iskolai nevelésbe. Az 1920-as években járunk, a trianoni időszak kezdetéről van szó. A történelmi helyzet elemzésével nem kívánok foglalkozni, az olvasók ismerik az ország akkori helyzetét, a társadalmi-gazdasági körülményeket, amelyeket az igazságtalan trianoni béke kényszerített hazánkra. Jogos volt akkor a haza vezetőinek állásfoglalása, melyet röviden így fogalmaztak meg: *a nemzet életben maradása a lét*. Ennek érdekében, a kialakult helyzet ismeretében a kiút egyedül a kultúra gyarapítása lehetett; tehát a nemzeti tudat kialakítása, a szellemi műveltség emelése lett a cél.

Ezért jelentek meg azok a törvénycikkek, miniszteri rendeletek, amelyek ezt az alapvető célkitűzést kívánták a gyakorlatban megvalósítani. Tudnunk kell azt is, hogy ezekben az években a nemzetek felemelkedését, újjászületését Európa-szerte az iskola korszerűsítésétől, a hatékony neveléstől várták. Csak épp utalni kívánok a Klebelsberg-féle kulturális politikára, melynek középpontjában a kiábrándult tömegek erkölcsi, szellemi művelése volt, mai szóval *tudásberuházást* kívánt megvalósítani. Vegyünk sorra a kiadott rendeletekből néhányat!

A hazafias nevelést szabályozó rendeletek sorát a *Magyar Hiszekegyről* szólóval kell kezdeni, amit minden tanítási óra előtt az alsó- és középfokú iskolákban el kellett mondani.² „*Hiszek egy Istenben! Hiszek egy Hazában! Hiszek egy isteni örök igazságban! Hiszek Magyarország feltámadásában!*” Ugyanebben az évben jelent meg a Vallás- és Köznevelési Minisztérium (VKM) egy másik rendelete a *nemzeti lobogó* használatáról,³ mely kimondja, hogy a nemzet gyászának jeléül a nemzeti lobogót mindaddig félárbocra kell eresztetni, míg a magyar szent korona birodalma maga teljes egészében vissza nincs állítva. A hazafias nevelés keretében a háborúban elesett hősök tiszteletére hívta fel a figyelmet az a rendelet mely a *hősi emlékmű* előtt rendezendő ünnepségek elterjesztése céljából jelent meg.⁴ Ebben leírják, hogy minden községben, ahol a világháború hőseinek emlékére ünnepséget rendeznek, az alsó- és középfokú iskolák növendékei a tanítók vezetésével vegyenek részt. Érdekességként említjük meg, hogy ennek a minisztériumi rendeletnek a kiadása Somogy és Nógrád vármegye közönségének kérésére történt.

Egy 1921-ben kiadott törvénycikk a *testnevelésről* intézkedett,⁵ minthogy „az ép testben ép lélek” jelszó megvalósítását már az elemi iskolában el kell kezdeni. Jelentős az a miniszteri rendelet is, amelyet *október hatodika* méltó megünneplésére adtak ki 1923-ban.⁶ Idézek a rendelet szövegéből „az aradi emléknep fennmaradását és méltó megünneplését minden alsó- és középfokú tanintézetben intézményesen is biztosítom, elrendelem, hogy a Nemzeti gyászna-

¹ Gergely Ferenc – Kiss György: Horthy leventéi. Bp., 1976. 280.

² 114/ V. sz. VKM rendelet, 1920.

³ 4463/1920. sz. VKM rendelet.

⁴ 18278/1922. sz. VKM rendelet.

⁵ Az 1921. évi LIII. törvénycikk a testnevelésről.

⁶ 9964/1923. sz. VKM rendelet.

pot iskolai ünnepély keretében megünnepeljük.” Ugyanakkor elrendeli, hogy a Rendtartást úgy készítsék el, hogy iskolai szünnap legyen ezen a napon. Tíz évvel később megjelent az a rendelet is, mely kimondja, hogy október 6-a a tanügyi hivatalokban is munkaszünet legyen.⁷

Egy 1924-ben kiadott törvény az 1914–1918. évi világháború *hősi halottainak* kívánt emlékét állítani.⁸ Ezt követte a minisztériumnak a következő évben kiadott rendelete az előbb említett törvény végrehajtása tárgyában, mely Függelékben sorolja fel a tennivalókat.⁹ Ebben kimondják, hogy a törvényben meghatározott *Hősök emlékünnepé* néven nevezett nemzeti ünnepet minden év május utolsó havának vasárnapján kell megtartani. A továbbiakban konkrétan megnevezi az egyházak és más szervezetek feladatait. Például a templomokban ünnepi istentisztelet tartását ajánlják, a szentmise végén külön imát kell mondani a hősi halottakért; ahol van, ott a hősi emlékműveket, a sírokat meg kell koszorúzni, s ebbe be kell vonni a hazafias társadalmi és ifjúsági szervezeteket. Külön pontban intézkedik arról, hogy az ünnepélyeket a tanulóifjúság részvételével kell megtartani. Ott, ahol az ünnepély nehézségekbe ütközik, a tanulóifjúság részére az iskolában tartásuk meg a megemlékezést. Az ünnepélyen mindenütt a hazafias jelleget, a világháború folytán tanúsított önfeláldozó magyar hősiességet kívánták méltatni. Azt a miniszteri rendeletet is érdemes itt megemlíteni,¹⁰ amely a hősök emlékünnepélyének szabályozásával kapcsolatosan kimondja, hogy az emlékünnepek tartásával egy időben más rendezvényt ne tartsanak. Megtiltja sport-, társadalmi, kulturális, politikai stb. rendezvények tartását azért, hogy a hősök emlékünnepét ne zavarhassa meg semmi, és méltó legyen a hősökre történő tiszteletadásához.

A hazafias nevelés szempontjából egyik legjelentősebb az az 1927-ben kiadott törvénycikk mely intézkedik *március tizenötödikének* nemzeti ünnepé nyilvánításáról.¹¹ A 2. § kimondja, hogy ez a törvény kihirdetése napján lép életbe, és életbelépésével az 1898. évi V. tc.-nek április hó 11-ét nemzeti ünnepé nyilvánító rendelkezése hatályát veszti. (Erről azt kell tudni, hogy addig az 1848-as törvények szentesítésének napját tartották nemzeti ünnepnek.) Ezzel a törvénnyel – mint írják – „a nemzet hálás kegyelettel emlékezik meg az 1848. esztendő március tizenötödikéről, hiszen izzó hazaszeretetükben e napon tettek hitvallást a nemzet dicső fiai az alkotmányos szabadság és joggyenlőség fennkölt eszméi mellett, és szent lelkesedésükkel áthatva az egész nemzetet, az ezeréves hazának az új idők szellemében való fejlődéséhez irányt jelöltek. E nap szellemében valósultak meg a korszakot jelentő törvényhozási alkotások, amelyek az alkotmányos jogokat a nemzet minden osztályára kiterjesztették. Abból a célból, hogy a nemzet e nap dicső hagyományaiból merítsen hitet, erőt és reményt egy jobb kor bekövetkezéséhez”.¹² Március 15-ének a megünnepelését évtizedeken keresztül minden iskolában megtartották, sokszor a település közösségével együtt, de az iskolákban külön megemlékezések is voltak. Az ünnepélyek befejeztével tanítási szünnap volt az iskolákban. Ha szép idő volt, e napon az iskola tanulóifjúsága szervezeten végigvonult a településen, és hazafias dalokat énekelve emlékezett meg e napról. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy volt egy időszak a pártállami rendszerben, amikor kiiktatták március 15-ét a nemzeti ünnepek sorából, csupán ifjúsági, iskolai megemlékezéseket tartottak szükségesnek.)

A hazafias nevelés érdekében hozott törvények, rendeletek sorában meg kell említeni a *nemzeti zászló* kultuszának további elmélyítésére vonatkozó VKM-rendeletét,¹³ Ebből a következőket idézzük: „Elrendelem azt is, hogy az ifjúságnak, bárhol találkozék a nemzeti lobogó alatt felvonuló katonasággal, tiszteletadás jeléül álljon meg, forduljon arccal a nemzeti lobogó felé, és a fiútanulók vegyék le kalapjukat”. Kimondotta az iskolák számára adta ki a miniszter azt a rendelkezését, hogy az iskolaév megnyitóját az *országzászló* előtt tartsák meg.¹⁴ Ez nem minden településen volt lehetséges, mert sok helyen nem volt országzászló. Viszont kimondotta az iskolára vonatkozó az az utalás, mely egy régebbi (1929-es) rendeletre hivat-

⁷ 3058/1934. sz. VKM rendelet.

⁸ 1924. évi XIV. tc.

⁹ M. K. 2519/1925. ME sz.

¹⁰ 1008-20/1930. sz. az emlékünnepély szabályozásáról.

¹¹ 1927. évi XXXI. tc.

¹² Népiskolai rendeletek gyűjteménye. Összeállította: Dezső János. Bp. 212.

¹³ 640-05-85/1929. sz. VKM rendelet.

¹⁴ 60.699/1935. sz. VKM rendelet.

kozva azt mondja, hogy a hazafias ünnepségeken az iskola igazgatója vagy tanára tartson hazafias beszédet, s hívja fel a zászló jelentőségére a figyelmet. S ahol van országzászló, ott az iskolák tanulói vonuljanak fel, s ez tisztelgő felvonulás legyen.

Ugyanebben az évben jelent meg az a minisztériumi rendelet, amely a *hadirokkantak iránt való tiszteletnek* az iskolákban való ápolását tette kötelezővé.¹⁵ Ebből is érdemes idézni: „Önmagát becsüli meg a nemzet, ha kegyelettel őrzi hősei emlékét, és megkülönböztetett tisztelettel adózik fiainak, akik legdrágább kincsüket áldozták a haza oltárán. A hősök emlékét minden nemzet megünnepli, de lerója háláját és elismerését azokkal szemben is, akik testi épségükben megfogytakozva tértek vissza a becsület mezejéről. ... Az iskola munkájára hárul az a feladat, hogy az ifjúságban a rokkant katona iránti köteles tiszteletet felkeltse, ápolja és állandóan ébren tartsa, ... elrendelem tehát hogy ... különös gondot fordítsanak a rokkant hősök iránti tisztelet és megbecsülés ápolására, hogy a tanítás keretében ragadjanak meg minden eszközt, mely alkalmas arra, hogy az ifjúságban a rokkant hősök iránti megkülönböztetett tisztelet, megbecsülést keltse és állandóan ébren tartsa”.

Ma túlzottnak tarthatjuk azt a rendelkezést, mely elrendeli, hogy az államfő születés- és névnapján ki kell tűzni a középületekre a nemzeti zászlót.¹⁶

Megjelent egy rendelet,¹⁷ amely az iskolai tanfelügyelők számára határozott meg feladatokat. Felhívta őket, hatáskörükben kövessenek el mindent, hogy ha találunk olyan gondozatlan hősi halotti sírt vagy egyéb emlékeket, ahol neves történelmi események történtek, s ezek jelentelenek maradtak, hívják fel ezek gondozására, megjelölésére az iskolák figyelmét. Hangsúlyozta, hogy ezeknek a felkutatására önmaguk is tegyenek lépéseket, segítsék az emlékhelyek felállítását. Szorgalmazza, hogy a sírok ne maradjanak gondozatlanul, az emlékhelyeket vegyék nyilvántartásba, és azok a nemzeti kegyelet jeléül mindenkor gondozott állapotban legyenek.

Az említett törvények, rendeletek következtében fellendült a hazafias nevelés az iskolákban. Természetesen a megyei tanfelügyelők is szorgalmazták a maguk területén a nevelés gyakorlatában a rendeletek megtartását. Előttük lebegett Klebelsberg figyelmeztetése, hogy *„A magyar hazát elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tartja meg és teheti ismét naggyá”*. A magyar tanítótársadalom is egyetértett azzal, hogy ennek a mozgalomnak a vezetője elsősorban a tanítóság legyen a lelkesekkel, jegyzőkkel együtt. Az iskolai oktatás, nevelés mellett nem feledkeztek meg az iskolából kikerült, felnőtt rétegekről sem. 1922-ben megjelent a kultuszminiszter rendelete az iskolán kívüli népművelésről.¹⁸ Ennek alapján alakultak meg a megyékben az ún. Iskolánkívüli Népművelési Bizottságok és alkották meg a megyékre vonatkozó szabályrendeleteket. Ismerve a Veszprém vármegyei szabályrendeletet az ábécé minden betűjére felfűzve egy-egy fejezetet, de most ezekből csak e cikk témájára vonatkozókat soroljuk fel: *múzeumok, könyvtárak, vándorkönyvtárak, olvasószobák létesítése, az ifjúsági egyesületek nemzetnevelő munkájának támogatása, a népszokásoknak és viseleteknek a népművelés szolgálatába állítása, a hazafias alkalmi ünnepek szervezése*.

Veszprém megyében körzetenként szerveztek népművelési tanfolyamokat a tanítók számára. Példaként említünk meg néhányat. 1921. július 2-a és 8-a között volt a pápai tanítóképzőben tanfolyam, amelynek a 12 előadásból az egyiknek a tárgya a szülőföld ismertetése volt, Horváth István, a tanítóképző tanára tartotta. A következő években létrejött az Országos Népiskolai Építési Alap, és kimondták, hogy a gazdasági és műveltségi fejlődés szervesen összefügg, mert a tömegek kultúrájának emelése egyértelmű a gazdaság emelkedésével. Ezért vette tervbe az említett Veszprém vármegyei Iskolánkívüli Népművelési Bizottság, hogy az erkölcsi nevelés mellett nagyon fontos a nép jólétének az előmozdítása, s külön pontban javasolta a gyakorlati és ügyességi tanfolyamok (háziipari, gyümölcsstermesztési, méhészeti, kósárfonó stb.) szervezését.

A hazafias nevelésről szóló említett rendelet egyik korai példája, melyről megmaradt a dokumentum a dákai iskolai ünnepségről szól. A március 15-iki ünnepségről ad hírt a Pápai Hír-

¹⁵ 500-18/1929. sz. VKM rendelet.

¹⁶ 73647/1934. sz. VKM rendelet.

¹⁷ 60081/1932. sz. VKM rendelet.

¹⁸ 132243/1922. sz. VKM rendelet.

lap.¹⁹ Úgy tűnik, hogy az 1927-ben közzétett rendelet szerint az iskolában már nem tudták megszervezni 15-én a megemlékezést, ezért március 20-án tartották meg, melyet Török András járási testnevelési felügyelő nyitott meg. A délután 3 órai kezdettel tartott műsor első száma „Jöjj el Kossuth” címmel szavaltat volt, melyet Farkas József tanuló mondott el. Ezután az énekkar Páhány János igazgatótanító vezényletével énekelte a „Tavaszmúlt a rózsának...” kezdetű dalt, majd következett az ünnepi beszéd, amit szintén Páhány János mondott, megemlékezve Vasvári Pálról. Kapcsándy Sándor helyi parasztköltő saját versét, Szabó Kálmán Petőfi „Nemzet dal”-át szavalta, s ez utóbbit az énekkar is előadta. Sajó Sándor „Bosszú” című. versét Császár Ferenc szavalta, majd a helyi leventezenekar hazafias dalegyveleget játszott. A műsor a 40 tagú énekkar által a Magyar Hiszekegy és a Szózat éneklésével ért véget.

Természetesen az ország minden részében folyt a tanítók körében az iskolákban és az iskolán kívül a hazafias nevelés. 1926-ban Borsod-Gömör-Kishont vármegye közössége kiadta „A szülőföld és honismeret” című könyvet, amely két részből állt; az első „A mi hazánk”, a második „A mi községünk”. Megindult a népművelési vezérkönyvek kiadása, s ennek egyik kötete volt a „Szülőföld és honismeret”.

Visszatérve Veszprém megyére: az iskolán kívüli népművelés keretében 1932-ben például 114 honismereti előadást tartottak a megyében, a következő évadban 36 magyarnóta tanfolyam volt. 1938. július 9-én Takácsi községben volt a református tanítóegyesület továbbképzése, ahol Tóth Albert „A szülőföld ismertetése”, egy későbbi évben Kovács Aladár „Falukutató” címen tartott előadást. A Veszprém vármegyei Népoktatás című lapban Bálint Péternek a községi monográfia fontosságáról tartott előadását vezércikkben közölte az újság.²⁰ A közben megjelent Tanterv- és Utasítás kötelezővé tette a lakóhely ismertetését az iskolákban. A pápai járásban Páky Zsolt tanulmányi felügyelő elrendelte a hatálya alá tartozó községek tanítóinak „monográfiáit”, pontosabban lakóhely-ismereti összefoglalások megírását. Ehhez a témakörhöz kapcsolódik egy másik továbbképzésen elhangzott előadás is, ahol Kokas Irén tanítónő a 3. osztályban „Iskolánk környéke” címen tartott bemutató órát.

Bizonyítják a hazafias nevelés gyakorlati megvalósítását azok a ránk maradt iskolalátogatási jegyzőkönyvek – ez estben Dáka községből vesszük a példákat –, ahol külön kérdésként szerepel, hogy mikor és milyen alkalommal tartottak iskolai ünnepélyeket. Évtizedeken keresztül olvashatók erre a következő válaszok: október 6. október 31, december 6, december 24, március 15, április 9, május 30. A legtöbb évben még szerepel a „Madarak és fák napja” is.

E rövid tanulmány zárásaként hadd hívjam fel a figyelmet arra: érdemes visszaemlékezni azoknak a sokat kárhozott évtizedeknek a nevelési alapelveire, a hazafias nevelés tényeire és tanulságaira.

Tóth Dezső

Fogas. Csete Balázs rajza

¹⁹ Pápai Hírlap, 1927. március 26.

²⁰ Veszprémvármegyei Népoktatás, 1937. június 31.

Kenyérmező emlékjelei

„Szép Erdélyországban, a Maros mentében van egy kis lapály, két oldalról hegyekkel beszegve mely Alvincztől Szászvárosig terült. Ezt nevezik Kenyérmezőnek.” Így kezdte Jókai Mór az erdélyi utazásairól írott könyvének egyik fejezetét.¹

Már e rövid leírásból is kitűnik, hogy az elnevezés nem településre utal. A síkság közép-nyalában ugyan, közel a Maros folyóhoz, található Alkenyér (másnéven Zsibót), tőle délre Felkenyér (Vinerea). Ám a többi falu körülveszi a térséget a hegyek, dombok alján. E táj Hunyad megyében, az Erdélyi Érchegeység lábánál található. Ma a folyó mentén országút és vasútvonal vezet Dévától Gyulafehérvárig a területen keresztül, nyugat-keleti irányban.

Ennyit mondhatunk a helyszínről – amelyet németül Brotfeld-nek, románul Cîmpul Pîinii-nek hívnak, a magyar elnevezés tükörfordításaként. Azonban nemcsak a magyar, hanem a két más nyelvű kifejezés is többet juttat eszünkbe a földrajzi névvel. Az 1479. október 13-i kenyérmezei csata helyszínéről van szó! Arról a törökök felett aratott nagyszabású győzelemről, amelynek emlékeztetőt évszázadokon át megőrizték az erdélyiek nemzedékei, nemzetiségre való tekintet nélkül. És természetesen egész „Magyarhon” is, Báthori István és Kinizsi Pál neve elválaszthatatlanná vált ettől a véres, de diadallal végződött küzdelemtől.

Idén van a kenyérmezei csata 527. évfordulója. Nem túlzottan kerek ez a szám. Különös, de így igaz, hogy a legutóbbi két „kerekebb” százados évfordulóról nekünk magyaroknak valahogyan nem igazán sikerült méltó módon megemlékeznünk. Nemcsak a történeti értekezések időben való megjelentetése adja meg ehhez az igazi rangot. Igaz, hogy Antonio Bonfini, röviddel az esemény megtörténte után, szemtanúk közlése alapján részletesen leírta a csata lefolyását.² Ennek alapján, Heltai Gáspár átdolgozásában 1575-ben magyarul is olvasható volt mindaz, amit Kenyérmezőről annak idején tudni kellett.³ (Csak közbevetőleg: Mátyás király már október 22-én részletes levélben tudósította a pápát a győzelemről, Budáról.)⁴ Több évszázadon át e forrásokra támaszkodtak a történészek, a históriás énekek, iskoladramák szerzői, majd a XIX. század elejétől költők, írók is.⁵

Mégis, 1879-ben egy nagyszebeni szász történész, Albert Amlacher írt Kenyérmezőről.⁶ 1979-ben Ioan Hațegan temesvári muzeológus-történész terjedelmes, román nyelvű dolgozata látott napvilágot.⁷ Magyarországon ugyanekkor csupán egy szerény füzetecske jelent

¹ Jókai Mór: Útleírások. In: Összes Művei IV. kötet. Bp. 1968.

² Bonfini, Antonio: Rerum Ungaricarum Decades, I–IV. Bazel, 1568. (Magyar fordítása Kulcsár Péter: A magyar történelem tizedei. Bp. 1995.)

³ Heltai Gáspár: Magyar Krónika. (Bevezetés: Varjas Béla) Bp. é.n. (Kenyérmezőről lásd 346–350. old.)

⁴ Mátyás király levele IV. Sixtus pápához, 1479. október 22. In: V. Kovács Sándor: Magyar humanisták levelei, XV–XVI. század. Bp. 1971. 250–252. old.

⁵ Esetünkben lásd Ballun Ernő: A Kenyérmezei diadal Bonfini Dekasáiban. In: A Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve, XVI k. Déva, 1906. 73–87. old.

⁶ Amlacher, Albert: Die Türkenschlacht auf dem Brotfelde. (Ein Erinnerungsblatt zum vierhundertsten Gedenktage derselben.) Hermannstadt 1879. 24 old.

⁷ Hațegan, Ioan: Bătălia de pe Cîmpul Pîinii. In: Apulum, XVI. k. Alba Julia 1978. 261–274. old. – Emellett lásd Ursu, H. Ioan: Bătălia de pe Cîmpul Pîinii (1479). In: Revista pentru istorie, arheologie și filologie. XIV. kötet, Bukarest 1913. 142–150. old. Továbbá Gündisch, Gustav: Zur Überlieferung der Türkeneinfälle in Siebenbürgen. In: Az Erdélyi Tudományos Intézet... Kolozsvár 1947., valamint U.ő.: Siebenbürgen in der Türkenabwehr 1395–1526. In: Revue Roumaine d'Histoire, 1974/3. sz. 415–445. old.

meg,⁸ amely – mint szerzője írta – „TIT segédanyagnak készült azon előadók tájékoztatására, akik a kenyérmezei csata 500. évfordulójáról kívántak megemlékezni.” Azóta természetesen törlesztettünk éppen eleget. Hiszen éppen boldogult Szakály Ferenc történészünk – aki az említett TIT füzetcskét is megírta – Fodor Pál turkológussal 1998-ban korszerű, valamennyi forrást és feldolgozást felhasználó terjedelmes tanulmányt közöltek a Hadtörténelmi Közleményekben.⁹

Valószínű, hogy az idei évforduló sem számít majd valami különleges eseménynek. Főleg nem a helyszínen, az ottani hatalmas obeliszk tövében. Ezt, a sorrendben a negyedik emlékjellel 117 évvel ezelőtt, 1889 májusában avatták fel nagy ünnepélyességgel. Éppenséggel ez az esemény támasztott érdeklődést bennem a mostani és az előző három emlékmű sorsáról, létrehozásukról, pusztulásukról. Illendőnek tartom történetük felidézését.

Az első építményről csupán adataink vannak, maradványairól még ábrázolást sem ismerünk. Pedig ez az 1480-ban felépített emlékkápolna több, mint háromszáz éven át volt a megemlékezések színhelye. Korabeli forrásunk, Bonfini erről a következőket írta: „A következő napon (tehát október 14-én) mindkét vezér seregestül mintegy diadalmenetben Gyulafehérvárra tért, sokakat kiküldve az elesett bajtársak holttesteinek összeszedésére és azok eltemetésére. Rövid idő múlva a temetés után Báthori parancsára és költségére egy kápolna építtetett, hogy ott évenként megemlékezés és ünnepély tartassék...”¹⁰

Ez a kápolna alighanem műves építmény lehetett. Báthori István – aki Kenyérmezőn az életét is köszönhette Kinizsi közbelépésének – még a lorettói Szent Szűz kápolnát is megajándékozta egy ezüstszoborral, Nyírbátorban pedig máig tanúsítja a plébániatemplom, meg a minoriták kolostortemploma a műgondját és a bőkezűségét, amire bizonyos fedezetül a hadizsákmány ráeső része is szolgálhatott. (Nem lehet véletlen, hogy ebben az 1480-as évtizedben Kinizsi Pál Nagyvácszonyban – ha talán valamivel egyszerűbb formában – szintén kolostort építtetett és lakóhelye templomát is átalakította.)

Báthori – előrelátóan – 100 aranyforintnyi alapítvánnyal biztosította a kápolna fenntartását, ezt az összeget Szászváros előljáróságának kezelésébe adta. Úgy tűnik, Erdély viharos története két évszázadában is gondozták az emlékhelyet. De 1696-ban gróf Apor István, az Erdélyi Fejedelemség kincstárnoka keményhangú levelet intézett Szőcs János szászvárosi királybíróhoz:¹¹ „Úgy értem, hogy amaz boldog emlékeztű s az emberek között halhatatlan hírvű Báthori István a Kenyérmezején a pogányság ellen dicsőséges harcának, diadalmanak örök monumentumára építtet kápolna egész ruinába vagy, holott pedig ... azon kápolnát eleitől fogván kegyelmeteknek kellett restauráltatni ... intem, kérem, sőt parancsolom is kegyelmeteknek, hogy minden haladék nélkül a praemittált kápolnát restauráltatván bézsenedelyeztesse ... különben ha kegyelmeket negligálja, magoknak tulajdonítsa vakmerőségeknél büntetését...” (A levelet hazai műemlékvédelem-történelmünk nem akármilyen dokumentumának is tekinthetjük.)

Úgy tűnik, hogy az intésnek lett fogaratja. Nem képzelhető el másként, hogy 1750-ben maga az új gyulafehérvári püspök, báró Sztojka Zsigmond október 13-án személyesen kívánt a kenyérmezei kápolnában misét celebrálni. Erre hivatalosan meg is invitálta Erdély valamennyi törvényhatóságát, hogy képviseltessék magukat „... az ott elhullottak lelkeiért” mondandó szertartáson. Feljegyezték, hogy „... megjelentek a kitűzött napra a gubernátor, a comandírozó generális ... a szász natio ... székely uraimék és sok más nagyurak.” Arról is tudunk, hogy „... ez alkalommal mise után megharsogtak az ágyuk s vitézi játékok tartattak...”¹²

Néhány évtized múltán azonban betelt az ismét elhanyagolt kápolna végzete. A Múlt és Jelen–Erdélyi Hírlap 1847. január 3-i számában Nagy Leopold így számolt be az esetről:¹³

⁸ Szakály Ferenc: A kenyérmezei csata... In: TIT Történelmi Füzetek, Bp. 1979. 29. old. Továbbá u.ő.: Egykorú leírás a kenyérmezei csatáról. In: História, 1979/3. sz. 27. old.

⁹ Szakály Ferenc–Fodor Pál: A kenyérmezei csata (1479. október 13.). In: Hadtörténelmi Közlemények 1998. 309–338. old.

¹⁰ Bonfini szövege Heltai átírásában: „Ott kedig a Kenyérmezőjén embereket hagyának, kik a keresztyén népeket kiválogatnák a pogánok közzül, és hogy azzokat eltemetnék. Annakutánna az vajda az ütkezetnek helyén a hová temették vala a keresztyéneket egy kápolnát rakkata, és meghagyá, hogy minden esztendőben, az diadalomnak napján, missét mondanának ott a kápolnába a megölteknek lelkeiért.” (i.m. 350. old.)

¹¹ Apor levelet első ízben közli Döbrentei Gábor. In: Felső-Magyarországi Mínera, 1829. V. sz. 32. old.

¹² Kenyérvoiz: A Kenyérmezői emlék ügyében. In: Magyar Sajtó I. évf. 1855. nov. 1.

¹³ Nagy Leopold: A kenyérmezei emlékoszlop. In: Múlt és Jelen–Erdélyi Hírlap, 1847. január 3.

„...örök szegényére az akkori illető tiszttségnek, a hosszas és áldott béke alatt öszveromladozni engedte (ti. a kápolnát), midőn más művelt nemzetek üdvölkédében dicsőítik mintául az utókornak jeles s nagy emberek emlékeit, mi 8000 dicsően elesett elődeink felett hideg kebelrel nézzük az egyszerű emlék szétrombolását.” Mi is történt? Eperjesi Gergely szászvárosi királybíró 1786/87-ben lerontatta a kápolnát, hogy anyagából a Kenyérvíz patak árvíz során elsodort fahídja helyett kőhidat emeltesse. (Egyes hírek szerint azért kb félőlnyi magasságig megmaradtak a romfalak.) Mindezenre a következő évi árvíz alkalmával a kőhíd is megsemmisült, köveit messze elsodorta az ár. Ekkor az alkenyéri „postaháznál istállófalat kezdték abból rakatni Ezt villám sújtá s alája ásván a tiszta folyam elsepré oldalait. Nem volt istenáldás a munkán!”

Kis József megyei jegyző indítványára Batthyány Ignác, aki 1780-tól lett gyulafehérvári püspök, tervezte ugyan egy új kápolna felépíttetését a régi helyére, ez azonban az 1798-ban bekövetkezett halála miatt el sem kezdődött, meg sem valósult. Kenyérmező jelentősége azonban csak nem akart elhomályosulni a köztudatban!

1797-ben a csatától nyugatra eső Bencenc falu földesura egy – szintén valamikori sírhalomnak tartott – domb tetejére egy „francia fedelű kis gloriette”-t építtetett. Ennek a 8x8 méteres építménynek a külső falaira Herepei János szászvárosi lelkész által írt versezetek szövegét festette. (Az épületet Jókai Mór a már idézett erdélyi utazása idején le is rajzolta.)¹⁴ Az Erdélyi Múzeum 1816-os évfolyamában Döbrentei Gábor – Kenyérmező és Kinizsi kultuszának fáradságát újraélesztője – le is közölte őket,¹⁵ mint írta: „...nem éppen bevégzett poétai érdeme-kért ... hanem a hazafiúi tett becséért.” A befejező sorokat azonban érdemes idézni:

„Szégyennek tartván hát Báró Orbán Antal
Hogy fedessék illy tér csupa néma hanttal,
Gróf Haller Ágnessel e házat emelték,
S Báthori s Kinizsi nevének szentelték.”

1818 februárjában újabb kezdeményezés indult. Branyicskai Nagy Sándor – talán éppen Szászváros becsület mentendő – mint ottani református másodlelkész arra kért engedélyt az erdélyi főhatóságtól, hogy a Báthori-féle kápolna romjainál, saját költségén egy emlékoszlopot állíthasson. Két év múlva megérkezett Bécsből a legfelsőbb engedély. Végre felállíthatták a mintegy öt méter magas, furcsa formájú emlékművet, amely a derék lelkész úrnak 800 forintjába került. Középuött „a toronyszerű építmény mélyedésében három ember is elférhetett.” Itt volt olvasható latin nyelven a felirat: „Báthori István és Kinizsi Pál által a törökökön aratott diadal helye.”¹⁶

Néhány évtized múltán mindkét emlékmű elpusztult. A bencenci filagóriáról a Vasárnapi Ujságban 1867-ben a Kenyérmezőről megemlékező tudósító mint „ronda, romlodozó, egyszerű ... méltatlan emlék”-ről ír.¹⁷ Majd tovább folytatja: „Mily ipart lehetne itt fejleszteni egy kis vasút építése által...” Sejtette-e már akkor, hogy két esztendő múlva éppen a vasút építésekor tüntették el a dombot, épületestől!

A Nagy Sándor-féle építményről Miklea Thoma alkenyéri parasztgazda mesélte el 1885-ben a Hunyadmegyei Történelmi Társulat küldöttének, hogy 1849-ben Bem József hadai a Piskínél, illetve Szászvárosonál aratott győzelem (február 7., 9.) után Nagyszeben felé tartva megálltak és tisztelegtek az emlékműnél. A kiküldött véleménye szerint „...ezen észlelet nem tetszhetett a magyarok iránti ellenséges indulatúaknak, mert az építmény hamarosan szétludult.”¹⁸

Nem csodálható tehát, hogy az erdélyi sajtótermékekben továbbra is téma maradt Kenyérmező. A Magyar Sajtó 1855 novemberi számában írja „Kenyérvizy” az alábbiakat: „Ha holnap

¹⁴ Kubinyi Ferenc és Vahot Imre: Magyarország és Erdély képekben. II. kötet. Pest, 1853. 133. old.

¹⁵ Döbrentei Gábor: A Bencenczi filagória, Kenyérmezője szélén. In: Erdélyi Múzeum, 1816. V. évf. 184–187. old. – Az épület rajzát újraközölte Kővári László: Erdély építészeti emlékei. Kolozsvárt 1866. 322. old.

¹⁶ Dévai Gergely: Kenyérmező. In: Erdélyi Híradó. 1846. nov. 5. 704. old.

¹⁷ Lukács Béla: Kenyérmező. In: Vasárnapi Ujság. 1867. 11. sz. 124. old.

¹⁸ Dr. Súlyom-Fekete Ferenc 1885. április 26-i, Kenyérmezőre tett kizárólagosról készült – régészeti terepbejárásról – részletes jelentését lásd: Kun Róbert: A Társulat 1885. és 1886. évi működésének rövid vázlata. In: A Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve. IV. k. 111–115. old.

négy évszázad tűnik le a kenyérmezei csatanaptól... Ki fog a Kenyérmezőn elhullott dicsők emlékére 1879-ben isteni szolgálatot tartani? ... Ki fogja nekik az új emléket felállítani?¹⁹

1868-ban Kolozsvárott Miksa György jogász és Keresztesi Papp Miklós újságíró gyűjtést indított – főleg Hunyad megyéből jött egyetemisták között – egy új emlékmű emeltetése érdekében. A gyűjtést megakasztotta Miksa György korai halála. Ezért az addig összegyűlt, mindössze 300 Ft-ot az Erdélyi Múzeum Egyesület gondjaira bízta. Az EME egy ideig szorgosan kamatoztatta a pénzt, majd 1883-ban, amikor az összeg már 432 Ft-ra gyarapodott, átküldte Hunyad megye alispánjának. Ugyanis *„A múzeum-egylet magát hivatottnak nem találta, hogy az összeget a gyűjtő szándoklatának kivitelére fordítsa, de azt, a czélt tekintve igen csekélynek is gondolá...”*

Ezek után valamit most már a vármegyének is tennie kellett. Nem siették el, de 1884 májusában a közgyűlés véleményadás céljából az ügyet a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulathoz továbbította.²⁰ Őszre a Társulat meg is tette javaslatát: helyi terméskő felhasználásával (mert az olcsóbb) a megyei építészeti hivatal tervezzen egy obeliszket, amire majd márványból emléktábla illeszthető. 1885-ben Caprini Lajos kőfaragó már megbízást is kapott a munkára. Erre az esztendőre esett Súlyom-Fekete Ferenc társulati alelnök helyszíni szemléje is,²¹ tapasztalatai egy részéről fentebb már esett szó. Ezért – okkal – azt javasolták, hogy ne az egykori kápolna, illetve a 49-ben lerombolt emlékmű helyére kerüljön az új. Alkenyér vasúti pályaudvara nincs túl messze a csata színhelyétől, udvarán nemcsak felállítható, hanem meg is őrizhető a hét és fél méter magas obeliszk. A szükséges engedély birtokában már 1886-ban az emléktábla szövegét is márványba vészték, a helyszínt a MAV adta. Ekkor azonban kiderült, hogy az obeliszk csongagúla tetejével baj van, mert a látvány *„... azt bizonyította, hogy mégis segíteni kellene azon a tervezés- és megbízáskor a figyelmet kikerült bajon hogy a környezetből igen kevésé vált ki s hatása nyomott vala.”*

Ekkor Kerpely Antal, a Szászváros melletti Kudzsírban működő magyar királyi vasöntőde igazgatója felajánlotta, hogy saját költségére a gúla tetejére trófeát készített. *„Habár vártatva, de elkészültek emez alkatrészek is...”* – írja a krónikás. Az öntött, valamint kovácsolt vasból készült mellvért, sisak, kettős kereszt, török zászló és különféle fegyverek elkészítése jóval többbe került, mint az összes eddigi munka! Így aztán két újabb esztendő elteltével, 1888 őszén ott állt végre az emlékmű, leleplezésre várva, lepellel letakarva. Az alispán azt javasolta, hogy legalább az évforduló napján, október 13-án történjék az avatás. Ám a rendezés gondjait magukra vállaló társulati tagok úgy gondolták, hogy országos ünnepséget kell rendezni, erre legalkalmasabbnak 1889 május 30-a ígérkezett. Így afféle majális keretében foglalhatták az avatási ünnepséget.²²

A szervezők végül is meg lehettek elégedve az eredménnyel. A tervezett négyszáz résztvevő helyett nyolcszázan érkeztek, a Déváról induló különvonattal, a szomszédos megyékből más-más irányból. (A díszebédnél ez okozott egy kis gondot.)

A tábori misét Bálint Károly gyulafehérvári apátkanonok tartotta, a szászvárosi 64. sz. gyalogezred fúvószenekara kíséretével. Ezután román nyelven Simon Secarea alkenyéri ortodox pópa, németül Wilhelm Schuster szászvárosi evangélikus lelkész mondott beszédet. Végezetül az emlékműállítás történetét, illetve az egykori ütközet lefolyását Súlyom-Fekete Ferenc

¹⁹ Kenyérvízy i.m.

²⁰ A vármegye és a „Történelmi és Régészeti Társulat” 1883–1889 közötti tevékenységéről elsősorban a társulat évkönyveiből értesülhetünk. (A IV. kötet – lásd 18. sz. jegyzet – Súlyom-Fekete kiszállásáról, a VI. kötet 127. oldalán az 1889-es avatási ünnepségről; végül Ballun Ernő: Adatok a Társulat 25 éves történetéhez c. tanulmányából, amely az Évkönyv XIX. kötetében a 14–15., valamint a 27–29. oldalakon ír az emlékműről. Déva, 1908.)

²¹ Századok, 1885. 458. old.

²² A Hunyad, „vegyes tartalmú megyei heti-közlöny” folyamatosan tudósított az emlékművel kapcsolatos eseményekről. Részletesebben természetesen 1889 elejétől. Így az április 6-i 15. sz. az avatás végleges időpontjáról, a május 4-i 19. sz. az odautazást biztosító különvonatokról ad hírt. A június 1-i 23. számban részletesen ismertetik az ünnepség lefolyását, majd a 24–25. szám teljes terjedelmében közli dr. Súlyom-Fekete Ferenc ünnepi beszédét. A 26–27. számban Schuster Vilmos szászvárosi evangélikus lelkész beszédét olvashatjuk. A 28. szám (július 6-án) már a Társulat önértékeléséről, az avatások elhangzottak megítéléséről szól. És egy újabb kezdeményezésről: a piskii honvédelmi-mű felállításának gondolatáról...

ismertette. Az avatásról a Vasárnapi Ujság illusztrált tudósítást közölt, az emléktábla szövegével együtt:

Kenyérmező
Báthory István erdélyi vajda és Kinizsy Pál
temesi bán magyar vezérek nagy győzelme az országduló
törökön, 1479. október 13-án, Hunyadi Mátyás
király dicső uralkodása alatt.
Nyolcezer hazafi mellett harmincezer ellenség
maradt a csatatéren.
Magyar, székely, szász és oláh együtt védelmezte
a közös hazát.
Az emlék költségeit kegyeletes utódoktól gyűjtötte
dr. Miksa György.
A felállítást intézték Hunyadmegye hatósága s a
megyei történelmi és régészeti társaság 1886-ban,
I. Ferencz József király áldásos uralkodása idejében.
DICSŐ MULT FÉNYE RAGYOGJON ÁT BOLDOG JÖVENDŐBE.

Az emlékoszlop oldalait Hunyadmegye, Báthori és Kinizsi címerei díszítették. Az avatóbeszéd befejező mondatait – nyilván annak emelkedett hangját megörökítendő – a Társulat 500 példányban kinyomatta és szétküldte. Szövege az alábbi volt: „Ha valahol, úgy bizonyára itt, mindnyájan, kik e helyen megjelentek, bármely nemzetiséghez tartoztak legyen egymást testvéreknek tudták és érezték, a testvéri szeretet boldogító érzése hatotta át szívüket. És ez nem is lehetett másképen. Hiszen a kenyérmezei csata diadalkoszorúzza hősei, dicső emlékü őseink, a hazát közös anyjoknak s egymást testvéreknek tekintették s vérök bő hullatása által fejezték ki végakarukat, a maradékra nézve örökre kötelezőt, a haza és a hazaszeretet szent parancsát!”²³

Ez az immár több mint egy évszázada állított kenyérmezei emlékjel mindmáig fennáll! Arról, hogy az ünnepélyes felavatás óta eltelt időben történt-e és mi történt körülötte, nem tudjuk. Mindenesetre a Történelmi Társulat évkönyveiben többé nem esik róla szó, de a jogutód dévai múzeum máig megjelent kötetekben sem.

Egy változtatást azonban észrevehet az emlékművön a manapság arra járó. Az avatáskor elhelyezett emléktábla helyén új, román nyelvű szöveg olvasható. Fordítása:

EZ AZ EMLÉKMŰ
annak a ragyogó győzelemnek az emlékére
állítatott, amelyet Báthori István vajda
vezetésével az erdélyi hadak arattak a törökök felett
KENYÉRMEZŐN
1479. OKTÓBER 13-ÁN
PAUL CHINEZUL
temesvári ispán, román hős segítségével, aki
a döntő pillanatban a csatatérre érkezve
rendkívüli hősiességével lelket öntött
a fáradt erdélyi katonákba, megkönnyítve
a teljes győzelmet, mellyel fél évszázadon át
megoltalmazta Erdélyt a török betörésektől.

²³ A két előbbi és a felavatott harmadik emlékmű rajzai mellett részletes beszámolót közölt a Vasárnapi Ujság 1889. 25. sz. 401. old. De hírt ad róla a Századok is (1889. évf. 560. old.) A beszámoló utolsó mondatai: „Kezdődött egy *latin* tábori misével, folytatódott *román* egyházi beszéddel, *német* ünnepi beszéddel, a leleplezési emlékbeszédet dr. Sólyom-Fekete Ferencz mondta a *negyedik* nyelven – *magyarul*. ... Az erdélyi lapokban a szász szónok tapintatlansága, ki a magyarokat leczkértette, hogy uralmukat erőszakra alapítják nagy port vert fel – pedig ennek az állítólagos erőszaknak maga az ünnepély élő czáfolata: a magyar historiai polyglott ünnepélyen az utolsó szó a magyaré volt.”

Kinizsi Pál származása, születési helye és időpontja máig vitatott. A magyar történészek, kutatók vagy az Abaúj-Torna megyei (Kis- és Nagy-) Kinizs szülőltének, vagy a Bihar megyebeli Kinizsi nembeliéktől származó kismesnek (és nem molnárlegénynek) vélik. De szép számmal akadnak, akik egykori malmát mutogatják szerte az országban, többek között Nagyvácszonyban is. Neve alapján (knéz, kenéz) a Szeged környéki Kanizsáról is származtatják egyesek.

Inkább az annakidején Szerbiában is megénekelte hős személyéhez, semmint történelmi hiteles adatokhoz ragaszkodva írhatta Pavle Stamatovics, hogy „*Pavel Knez Serbljin, graf temisvarski*” szerb eredetű. Azon sem csodálkozhatunk, hogy Constantin Rezachevichi 1975-ben újólág megerősítette azt a korábbi feltevést, hogy „*Pavel Chinezul*”, akárcsak a Hunyadi-család tagjai, román eredetű.

Homérosznak sem árt, hogy hét város tartotta szülőltének...

Éri István

A pozsonyi koronázási domb

Amikor a mohácsi csatamezőn 1526. augusztus 29-én ottmaradt vérbefagyva a magyar hadsereg színe-virága, s menekülés közben elesett II. (Jagello) Lajos magyar (és cseh) király is, az ország történetének egyik legszomorúbb fejezete vette kezdetét. Néhány évtized alatt II. (a törökök által „dicsőséges” előnévvel felruházott) Szulejmán szultán az oszmán birodalom ezen magyarországi szegletét kiterjesztette egészen az Ipolyig.

Az akkori ország középső részének török megszállásával területileg és politikailag is három részre szakadt az ország. A keleti részen kialakult Erdélyi Fejedelemség tehetségesebb uralkodói ügyes politikával – elismerve függőségüket a „nagy szomszéd” török szultántól – fenn tudták tartani országuk vallási – és bizonyos értelemben vett – területi önrendelkezését.

A még megmaradt „királyi” Magyarországon, lényegében a nyugati országrészben és a Felvidéken eléggé anarchikus állapotok alakultak ki. Egyrészt megindult a törökök által megszállt országrészről egy menekültáradat a jól megerősített Pozsony irányába. Élen járt ebben az özvegy Mária királyné (V. Károly, valamint az utóbb szintén német-római császár, I. Ferdinánd testvérhuga), aki már a mohácsi csatavesztés hírére összehalkotta a királyi kincseket és szeptember 3-ra Pozsonyba érkezett. Követték őt az ország életben maradt vezetői közül is sokan, főpapok és főnemesek vegyesen.

Ezekben a zavaros időkben válasszatták meg Székesfehérvárott a magyar rendek az erdélyi vajdát, Szapolyai Jánost magyar királlyá, jóllehet erre a címre az özvegy királyné másik bátyja, Habsburg Ferdinánd cseh király is igényt tartott. Egyes magyar főrendek támogatásán kívül igényét a Jagello- és a Habsburg-ház közötti megállapodás is alátámasztotta, aminek értelmében, ha bármely uralkodócsalád gyermektelen marad, a trónöröklési jog a másik családra száll át. Márpedig II. Lajos és Habsburg Mária házasságából nem született utód. Így azután 1526. december 17-én – néhány nagyhatalmú főúr, mint pl. Báthory István nádor, Nádasdy Tamás, Török Bálint támogatásával – az idő-

A Koronázási domb 1870 előtt. A tér keleti oldalán még az eredeti beépítésből származó királyi sóhivatal épülete látszik, amelynek helyére később a Lanfranconi palota került. A kép bal oldalán pedig a „vízi kaszárnya” gázlámpás sarka látszik. A nagyon ritka felvétel feltehetően az 1860-ban alapított E. Kozics fényképezeti műterméből származik.

közben Szapolyai ellen hadisikereket is elérő Habsburg Ferdinándot a nyugat-magyarországi nemesség a pozsonyi Ferenciek templomában I. Ferdinánd néven megválasztotta magyar királynak. Ezzel az aktussal Ferdinánd megalapozta a Habsburg-ház öröklési jogát a magyar királyi koronára. Az özvegy királyné kezdetben helytartónőként segítette Ferdinándot, jóllehet császári bátyja, V. Károly bizalmatlanul szemlélte hugának Martin Luther iránti tiszteletét és a nagy hitújítóval folytatott levelezését. Máriát valóban csak a Habsburg-dinasztiához, a „Casa Austria”-hoz való hűsége tartotta vissza attól, hogy lutheránus hitre térjen.

A kettős királyság okozta anarchia közepette elért hadisikerek lehetőséget teremtettek I. Ferdinánd számára, hogy az akkor még a törököktől meg nem szállt Székesfehérváron, az ottani bazilikában, 1527. november 3-án az országgyűlés és a rendek támogatásától kísérve apostoli magyar királlyá koronázzák. Ő volt az utolsó magyar király, akit Székesfehérváron koronáztak meg, s vele kezdődik a magyar trónon a Habsburg uralkodók 1918-ig, a Monarchia összeomlásáig megszakítatlan, csaknem négy évszázados sora.

Jóllehet I. Ferdinánd Székesfehérvárott lett hivatalosan is Magyarország uralkodója (persze a másik oldalon – a szultán támogatását bírva – János király is megtartotta királyi címét), az időközben beállt hadihelyzet miatt az 1535-ben összehívott országgyűlés Pozsony városában alakíttatta ki az ország igazgatási központját. Azzal, hogy a királyi helytartóság (Königliche Statthaltereien) székhelye a biztonságosnak tekintett, és Bécshez is közel fekvő Duna menti városba került, Pozsony de facto a királyi Magyarország fővárosa lett, s maradt is több mint 300 évig.

Királyi ünnepek Pozsonyban

A magyar királyság kezdete óta az ősi székesfehérvári Patrona Hungariae bazilika volt az uralkodók többségének temetkezési helye. A Magyarok Nagyasszonyának szentelt bazilikában, Szent István király sírja felett a hagyományoknak megfelelően zajlottak a koronázási ünnepek a mindenkor esztergomi érsek vezetésével. Amikor 1543-tól Székesfehérvár csaknem másfél évszázadra török kézre került, nem volt kétséges, hogy a magyar királyok koronázási ceremóniájának színhelye immár Pozsony lesz.

A római katolikus egyház szertartásai szerinti koronázási ceremóniát első ízben 1563-ban, a pozsonyi prépostság Szent Mártonnak szentelt templomában tartották. A (később hercegprímási címmel felruházott) esztergomi érsek volt az, aki felkenste az uralkodót és fejére helyezte a Szent Koronát. A műveletben a kalocsai érsek és a nádor voltak segítségére.

1563 és 1830 között Pozsonyban a következő 11 apostoli uralkodót koronázták meg:

Miksa	1563. szeptember 8.;
Rudolf	1572. szeptember 25.;
II. Mátyás	1608. november 19.;
II. Ferdinánd	1618. július 1.;
IV. Ferdinánd	1647. június 16.;
I. Lipót	1655. június 27.;
I. József	1687. december 9.;
III. Károly	1712. május 22.;
Mária Terézia	1741. június 25.;
II. Lipót	1790. november 15.;
V. Ferdinánd	1830. szeptember 28.

Rajtuk kívül még nyolc magyar királynét koronáztak meg a pozsonyi Szent Márton székesegyházban. A koronázás a következő módon történt: a Szent Koronával megérintették a királyné jobb vállát, és ezalatt a veszprémi püspök a királyné fejére helyezte a házi koronát. A koronázási ünnepség a következő főbb ceremóniális elemekből állt:

- a pozsonyi Szt. Márton székesegyházban az esztergomi érsek a király fejére helyezi a Szent Koronát,

- a megkoronázott magyar király a Ferenc-rendiek templomában az arra kiszemelt nemesurakat az Aranysarkantyús Rend lovagjává üti,

- az uralkodó az Irgalmasrendi szerzetesek kolostora előtt esküt tesz a magyar alkotmányra, s végül

– a koronázási palástba öltözve, fején a koronával a koronázási dombra lovagolva a négy égtáj felé bemutatott kardszhintással jelképesen hitet tesz amellett, hogy bármely irányból jövő támadással szemben megvédi az ország népét.

A koronázási domb históriája

A koronázási domb, amit a régiek koronázási hegynek (*Monticulus Regis*) is neveztek, nem valami természeti képződmény volt, annak földjét, nagy gonddal a történelmi Magyarország valamennyi vármegyéjéből hordták össze, s szállították Pozsonyba. Az első dombot a folyószabályozás előtti egykori Duna parton, a város falain kívül, a régi Halász kapu környékén építették meg, nagyjából ott, ahol ma a Vigadó áll. Természetesen a dombot csak a koronázás céljára létesítették, azt követően széthordták földjét. De a helyszín sokáig állandó volt. Korabinszky János Mátyás szerint 210 évig ugyanazon a helyen építették meg.

Változás csak akkor történt, amikor – immár Mária Terézia uralkodása alatt – a XVIII. század második felében a város terjeszkedni kezdett. A déli oldalon akkor még meglévő Duna-ág medrét, amely a jelenlegi Duna part és a Vigadó között húzódott, feltöltötték és kiszáritották. Itt építette fel 1773–1774 között a királynő parancsára – Anton Hillebrandt (?) tervei alapján – Karl Franz Römisch építőmester a „teréziánus” magtárat (*Schüttkasten*) imponáló klasszicista homlokzatokkal. Ugyanis az épületnek – a Színházter, ill. a Duna felé eső – keskenyebb oldalait alakították ki főhomlokzatnak. Az ilyenkor szokásos ékítmények mellett latin felirat is emlékeztetett az uralkodónő kezdeményező szerepére: *„Providentia Mar. Theresiae Aug. Res frumentaria constituta A. MDCCLXXIII”* (azaz „Mária Terézia császárnő rendeletére 1773-ban épült magtár.”). A hatszintes, 3 sorban kis szellőzőnyílásokkal kialakított terekben 160 000 pozsonyi „Metze”-nek megfelelő mennyiségű, azaz kb. 7000 köbméter gabonát lehetett tárolni. Az építési költségek hasonlóan grandiózusak voltak, mintegy 60 ezer aranyforintra rúgtak.

A régi helyszín beépültével egy új koronázási dombról kellett gondoskodni. Annál is inkább, mert az uralkodónő egy állandó domb elkészítését szorgalmazta. 1773. augusztus 3-án fogtak hozzá azon a téren, ahol utóbb a Mária Terézia szobrot is felállították. (Korabinszky a teret „Königsbergerplatz”-ként említi.) Pozsony várostörténésze, Ortvy Tivadar szerint a munkák már 1775-ben befejeződtek. Tekintettel a domb országos jelentőségére, az építményt rendkívül körültekintően tervezték meg, s a kivitel dolgában is igényesek voltak. Ez utóbbival a királynő a hírneves bécsi Franz Anton Hillebrandtot (1719–1797) bízta meg. A domb Duna felé eső déli oldalára egy kései barokk stílusú gránitfalat húztak, amelyet a magyar címer és a Szent Korona domborműve díszített. A dombra három irányból (az északi, nyugati és keleti égtájak felől) kővel kirakott rámpán lehetett felhajtani. A feljárók alját az utca szintjén néhez vasláncokkal zárták le. A kiépítés költségei 40 000 forintot tettek ki.

Jóllehet Mária Terézia királynő az igényes kialakítással állandósítani kívánta a koronázási dombot, azt ő sem láthatta előre, hogy utána már csak két uralkodó koronázásának lesz Pozsony a helyszíne. Mint közismert, II. József nem is koronáztatta meg magát, az őt követő őt király közül pedig csak II. Lipót és V. Ferdinánd koronázási ceremóniája zajlott le Pozsonyban. Az utolsó két magyar király – I. Ferenc József (1867.), valamint IV. Károly (1916.) – fejére Budán, a Mátyás templomban helyezték Szent István koronáját. Mindennek az volt az oka, hogy a XIX. században a gyorsan fejlődő Pest-Buda (később Budapest) átvette a Magyar Királyság közigazgatási központjának szerepét.

Ezzel Pozsony és koronázási dombja is elveszítette eredeti jelentőségét a magyar királyok egyik fontos ceremóniális aktusában. Így amikor az 1870-es években a Duna-szabályozási munkák előtérbe kerültek, terv készült a bal oldali Duna part feltöltésére. A tervezett munka nyomvonalába került a koronázási domb is, ezért a pozsonyi városi tanács 1870. május 4-én Justí Henrik polgármester javaslatára határozatot hozott a domb lebontásáról. A munkát még abban az évben megkezdték, s 1871-ben be is fejezték. Ezzel megsemmisítettek egy olyan helyszínt, amely az egész történelmi Magyarországon egyedülálló volt. A feleslegessé vált földdel a „Kindervatter” kertet töltötték fel, a köveket részben eladták, a maradékkal pedig a Malomligeti utat (Mühlauer Strasse) szegélyezték. Ortvy szerint a bontási munkák 580 forintba kerültek. Azért, hogy az országos nevezetességű hely történeti jelentősége ne tűnjön el mindörökké, a városi tanács urai azt is eldöntötték, hogy a domb helyén egy méltó emlékművet emelnek, amelyet végül a Mária Terézia szoborcsoport felállításával meg is valósítottak.¹

A koronázási domb terének történeti helyrajza

A városi falak és a Duna közötti területet – ahol később a koronázási dombot is kialakították – eredetileg „Donau Neustift”-nek nevezték. A gyakori árvizek miatt csak gyéren települt környék volt, a faházakat többnyire a vízközelí munkát végző halászok lákták. Idővel itt állt a vágóhid is, s a kialakított kertekben gyümölcsöt és zöldséget termesztettek.

Amint a város a déli irányban terjeszkedni kezdett, szükség volt erre a területre is, tehát nélkülözhetetlen a környékét. Az 1774. és 1776. között lebontott Halász-kaputól („Fischertor”) délre 1775-től kezdtek tudatosan parcellázni a telkeket és beépíteni a szárazzá vált területet. Ekkortájt bontották le a déli városfalat, s a városi árkot is ekkor töltötték fel a Vödric-kapu („Weidritzerter”) és a Lőrinc-kapu („Laurenzertor”) között. Mindezen munkálatok 12 ezer forintjába kerültek a városnak.

A kiszáritott terület első építménye a későbbi tér délnyugati sarkán 1759–1763 között – Korabinszky szerint 170 ezer forintért – felépített „Víz lakotanya” („Wasserkaserne”) volt. Michael Marquart 1765-ben készített városi térképén a kaszárnya „Cassarmen” névvel egyedüli épületként szerepel. Nagyon valószínű, hogy a négyszögletes alaprajzú, kétszintes, a belső udvarán szép árkádfolyós kaszárnya terveit is a bécsi F. A. Hillebrandt alkotta. Kivitelezőként a helybéli Höllrigl építőmestert említik a források. Az épület északi szárnyának vonalvezetését, a főbejáratnál szemben egy szép kápolna szakította meg. A Dunára néző déli homlokzat középső rizalitjának tetején volt a császári sas és a hadi trófeák domborműve, Josef Satory szobrászművész alkotása. Alatta a felirat: „*Has aeDes popVLVs strXVlt CVrante senatV VslbVs Vt patrlnae MILItIs esse qVeant*” (azaz „Építette Pozsony közönsége és magisztrátusa, hogy katonái a hazát megvédhessék.”).

A latin felirat egy chronosticon rejti, amelynél a betűk számértéke az 1761-es dátumot adja, azt az évszámot, amikor az épület főbb vonalaiban már a helyén állt. Alig másfél évtizeddel később újabb felirat került a kaszárnya homlokzatára, igaz egy árvíz tábla formájában, az 1775. februári árvíz magasságára emlékeztetve a pozsonyiakat: „*Danubii enundantis altitudo Anno 1775 Mens. Febr.*” („A Duna kiáradásának 1775. február havában mért magassága”) A császári sást és a feliratot még 1919-ben, Csehszlovákia születésének hajnalán eltávolították a homlokzatról.

A lakotanya déli, Duna felőli homlokzatát 1940-ben bontották el. Ami terek megmaradtak az épületből, azokban ma a Szlovák Nemzeti Galéria kincseit láthatja a nagyközönség. A dunai oldalon a múlt század 70-es éveiben egy kevésbé esztétikus, a szocialista korszakban sokak által vitatott fémszerkezetet toldottak az épülethez, ami a benti árkádos udvarra való kilátást is tönkretette. A rosszul sikerült megoldás „eltakarítására” nyilvánvalóan pénzügyi okokból nem tudták meg rászánni magukat a pozsonyiak.

A koronázási dombnak is helyet adó tér eredetileg nagyobb volt, mint manapság. A kaszárnya keleti homlokzata képezte a tér nyugati szegélyét. Később erre az oldalra egyéb gazdasági épületek települtek, amelyeket egy kis utca választott el a tértől. Idővel az említett épületek tulajdonosa, gr. Eszterházy Antal lebontatta őket és helyükre ifj. Feigler Ignác (1820–1894) építésszel a háromemeletes „Eszterházy palotát” építtette. A palota földszintjén a nagyon kedvelt „Berlin testvérek” kávéháza működött. Napjainkban – más tulajdonossal – újra megnyitották a kávéházat.

Az Eszterházy palota mellett álló „Desseffy palota”-t ugyancsak Feigler tervezte neoreneszánsz stílusban. Mindkét épületet 1870-ben emelték.

A tér északi határát az említett királyi magtárépület jelölte ki. Az eredeti rendeltetésének már nem megfelelő épületet a XX. század elején a városi tanács valamilyen kulturális célra kívánta hasznosítani, azután mégis a lebontás mellett döntöttek. Az 1911-ben eltüntetett magtár helyén építették fel a ma is működő Vigadót, amelynek tervezői az ismert budapesti építészek, Jakab Dezso (1864–1932) és Komor Marcell (1868–1944) voltak. Az épület felhúzásával még a világháború kitörése előtt (1913) végeztek, a megfelelő belső kialakítás azonban csak 1915-re készült el. A Vigadó csodálatosan szép nagytermében az első években bálakat rendeztek. 1949-ben a Szlovák Filharmoniai Zenekar vette birtokba az épületet. A nagyterem – az azóta beépített orgonával – a zenekar állandó koncertterme lett.

Korabinszky szerint a XVIII. században a tér keleti oldalát házak – közülük a nevezetes „Sperl-ház” (a későbbi „Guggenberger-ház”) – foglalták el, amihez előkertek is tartoztak. Ez utóbbi a „Kupfergasse”-től (1820 után Grössling utcától) egészen a „Justi sor”-ig terjeszkedett. Utóbb ezen az oldalon létesült a Sóhivatal szerény épülete is. A jeles és sikeres mérnök-vállalkozó, Enea G. Lanfrancioni az itteni telken építtette 1876–1877-ben ifj. Feigler Ignác tervei alapján háromemeletes sarokházát, ami egészen a „Justi sor”-ig terjedt. Az eklektikus stílusban épületben lakott a kiváló pozsonyi szobrász, Alois Rigele is családjával együtt. Napjainkban ebben az igen szépen rendbehozott sarokházban kapott helyet a Szlovák Köztársaság Környezetvédelmi Minisztériuma.

A déli irányban a teret nem építették be, erről az oldalról a Duna határolta. A régi gőzhajó-állomáson kívül itt volt az 1825-ben épült „Karolina híd” (a pozsonyi Ligetfaluba vezető pontonhíd) feljárata is. A pontonátelőt évente mindaddig használták, amíg a jég meg nem jelent a folyón. A fellendülőben lévő gőzhajózás érdekeire tekintettel a hidat a közepén meg lehetett bontani, így akadálytalaná vált a víziközeledés. Az évtizedekig működő szerkezetet 1890. december 13-án használták utoljára.

Amikor igen hideg telek uralkodtak, volt más mód is a túlsó, a dunai jobb part megközelítésére. A folyó a téli félében többnyire befagyott, s ekkor a kijelölt útszakaszt szalmával borították le, amin még a lovas kocsik is át tudtak jutni a túlpartra. Ez a megoldás az 1891. január 1-én a forgalomnak átadott Ferenc József híd megépítéséig állt fenn.

Ugyancsak a koronázási domb terének történetéhez tartozik, hogy ezen vezetett keresztül az 1840-ben megindított Pozsony – Nagyszombat lóvasút járata, amelynek végállomása a Séta téren („Promenade”), a Palugyay Jakab-féle „Zöld Fa” (később Carlton Szálló) vendéglőnél volt. Nagy nevezetességnékné számított akkoron a lóvasút, hiszen az egész történelmi Magyarországon nem volt hasonló közlekedési eszköz.

Végül meg kell még emlékezni a tér közepén álló, s az egész teret uraló Mária Terézia lovasszoborról, amelyhez ki-ki a saját történelmi-politikai meggyőződéséhez híven viszonyult 1919-ig.

A Mária Terézia emlékmű

A honfoglalás 1000. évfordulója tiszteletére szerte az akkori Magyarországon fényes ünnepségeket tartottak. Pozsonyban sem volt ez másképp. Neiszidler János országgyűlési képviselő – a pozsonyi magisztrátus 1870-es évekből származó határozatával összhangban – javasolta, hogy a koronázási domb terén egy olyan nagyszabású emlékmű épüljön, ami a koronázásokra és a honfoglalás milleniumára is emlékezteti az utókort.

Lényeges volt a kérdés, ki készítse el az emlékművet? A kiírt pályázat alapján a város vezetésének választása a Pozsonyban született, s akkor pályafutása csúcán álló nagy szobrászművészre, Fadrusz Jánosra (1858–1903) esett. Fadrusz egy Mária Terézia lovasszoborban gondolkodott, amelynek tervét Párizsban a zsűri Nagy-díjjal (Grand Prix) jutalmazta. A szobrászművével azokra az 1741. szeptember 11-iki nehéz pozsonyi órákra akarta emlékeztetni az utókort, amikor a franciákkal és poroszokkal háborúzó, s Nagy Frigyes porosz seregeitől szorongatott helyzetben lévő Mária Terézia, – bízva a magyar rendek lovagias szellemében – magát a magyar fegyverek védelmébe alá helyezte.

A királynő életrajzírója, Peter Reinhold így ír a pozsonyi várban történetekről: „Mária Terézia tisztában volt a birodalmát fenyegető veszéllyel, fel tudta mérni a helyzet komolyságát, s nem csupán ő, hanem a szavait hallgató urak is mélyen megrendültek, amikor személyes segítségkérő beszéde – minden igyekezete ellenére egy szívdobbanásra – könnyekbe fulladt. Mély csend lett úrrá a termen, s minden szem a királynő ajkaira szegeződött. Az uralkodó megérezte azt a szeretethullámot, amely ebben a pillanatban körbevette őt, s még mindig könnytől áztatott szemében felvillant a boldogság fénye. Beszédét folytatva hangjából az a melegség áradt szerte, amely csak a legritkább esetben tud szónok és hallgatóság között igazi lelki kapcsolatot teremteni. (...) Mikor a királynő befogadta kérését a drámai csendben a magyar hercegrózság az egész nemzet nevében minden vér és gazdagság feláldozását ígérte, s akkor az egész termet betöltő csendvárás egy pillanat alatt megtört. Hatalmas ováció kerekedett, amelyet csak ritkán élhet át egy uralkodó saját alattvalóitól, a rendek szabadjára engedték magyar temperamentummal párosult lelkesedésüket. A kardok kirepültek hüvelyekből, s az összes torokból hódoló felkiáltások hallatszottak, hogy végül az általános felbuzdulás egy viharos esküvel végződjön: *Vitam nostram et*

sanguinem consecramus! (Életünket és vérünket szenteljük!)” Talán erre, a pozsonyi várban lezajlott történelmi pillanatra gondolt Fadrusz János, amikor élete egyik legnagyobb alkotásához hozzáfogott. A fehér carrarai márványba faragott emlékmű közepén ül magas lova női nyergében a fiatalos és karcsú királynő, magyar díszruhában, Szent István koronájával fején, jobb-jában a birodalmi jogarral. A lovas szobrot mindkét oldalról egy-egy szimbolikus alak fogja közre. Az egyik egy magyar nemeset formáz, a másik pedig egy marcona tekintetű katonát. A királynő melletti baloldali alak felemelt karral délkeletre, Magyarország irányába int, mintha csak azt akarná mondani: „Innen jó a segítség, óh királynő!”

Az emlékmű fő oldalán található a nagybetűs felirat: „VITAM ET SANGUINEM!” emlékeztetve a pozsonyi várban 1741. szeptember 11-én lezajlott eseményre. A város felé eső hátsó oldalon a következő magyar felirat volt olvasható: „Magyarország főmállásának ezredik évében, a királykoronázások emlékére emelte Pozsony szab. kir. város közönsége 1896.”

Hogy az ünnepélyesség még teljesebb legyen, a szobor talapzatába Thaly Kálmán (1839–1909) költő és történész pergamenre írott szövegét helyezték el, amely a történelmi eseményt dolgozta fel. Az emlékművet 1897. május 16-án maga a király, I. Ferenc József avatta fel az udvari és az országos méltóságok jelenlétében. Régi szokás szerint az összes vármegye is képviseltette magát a történelmi zászlókkal, amely színes és boldog képet mutatott az ünnepség alatt. Persze az emlékmű költségei hatalmas összegre rúgtak, mindez 200 000 koronájába került a városnak.

A Monarchia vége és a Mária Terézia szobor tönkretétele

A víg ünnepeknek – csakúgy mint a XIX. évszázadnak – hamarosan vége szakadt, s az új század két pusztító háborúval keserítette meg milliók sorsát.

Az 1918-ban abbamaradt első világháború Pozsony történetében is lezárt egy ezeréves korszakot. 1918. október végén még senki nem gondolt arra a pozsonyiak között, hogy a várost nemsokára a Cseh-Szlovák Köztársasághoz csatolják. A német és magyar ajkú lakosság lehetetlennek tartotta, hogy sorsát immár nem Bécsben, vagy Budapesten döntik el, hanem Párizsban. S akkor eljött az 1918. december 31-éről 1919. január 1-ére virradó éjszaka, amikor a várost lakóinak akarata ellenére megszállta a „csehszlovák” hadsereg (pontosabban az olasz légio 33. lövészhadosztálya). Nem sokkal később megalakult a „Szlovákiát kormányzó teljhatalmú Minisztérium” dr. Vavro Ľubár vezetésével. Még abban a hónapban, január 19-én Pozsonyt Szlovákia fővárosává nyilvánították, s ezt a döntést 1919. június 28-án a békeszerződés véglegesen megerősítette. Ezzel Pozsony további sorsa is eldőlt.

A csehszlovák kormányzat megtelepedésével új emberek jelentek meg Pozsonyban, egyrészt cseh hivatalnokok, másrészt falusi szlovákok, akik a szabad királyi város évezredes múltjához nem kötődtek. Az első lépések közé tartozott a Monarchia idejéből ittmaradt állami és városi hatalmi szervek felszámolása. Első intézkedéssel – 1919. januárjában – bezárták az Erzsébet Egyetemet. 1919. március 14-én lépett hatályba az a Z.1236/adm. számú miniszteri rendelet, ami kimondta, hogy ezentúl a város hivatalos neve „Bratislava”, amely név nem fordítható le semmilyen más nyelvre! Ugyancsak márciusban állásából elbocsátották dr. Theodor Kumlik főpolgármestert, s távoznia kellett az egész városi magisztrátusnak is. A város új urai hozzáfogtak az utcák és terek átnevezéséhez. Érthetően szálka volt szemükben minden szobor és emlékmű, amely a város német és magyar múltjához kötődött. Mária Terézia emlékművén kívül bőszítette őket a német Johann Nepomuk Hummel, és a magyar Petőfi Sándor szobra is, akik mind-mind a régi világot jelenítették meg számukra.

A korábbi városvezetés – Pozsony olasz („cseh-szlovák”) megszállását követően azonnal – 1919 elején hagyta, hogy a Mária Terézia emlékművet biztonsági okokból bedeszkázzák. De ez az intézkedés sem tudta Fadrusz művét megmenteni, mert 1921. (más források szerint már 1919.!) október 26-áról 27-ére virradó éjjel a cseh légionáriusok egy csapata meggyalázta, és kalapáccsal széjjelverte a szobrot. A pozsonyiak aggodalommal vegyes félelemmel, bezárt ajtók és elfüggönyözött ablakaik mögül nézték az egymást „Testvér”-nek szólító légionáriusok randalírozását. Az új „biztonsági erők” is csak tétlenkedtek, s szabad folyást engedtek az eseményeknek. Akik esetleg mégis próbáltak valamit tenni, netán fényképezték az eseményeket, azokat menten letartóztatták. Így járt az éppen ott tartózkodó olasz nagykövet is.

A „Testvér”-ek nem éreztek különösebb büntudatot cselekedeteikért, sőt, még büszkék is voltak rá. 1931-ben egyikük egy emlékiratban számolt be azon szomorú éjszakán a koronázási dombon lezajlott „hősi tetteiről”. (F. Knobloch: *„Z mých bratislavských vzpomínek”* (azaz „Pozsonyi emlékeim”), amely a „*ĽS. Legionári v oslobodení Bratislave*” (azaz „Csehszlovák legionáriusok a felszabadult Pozsonyban”) című kötetben jelent meg Bratislavában, 1931-ben.)

A tér későbbi sorsa

A Mária Terézia szoborból még megmaradt lábazatot 1925-ben bontották el, helyét befűvesítették, ezzel a koronázási domb történetének legszomorúbb fejezete véget ért.

A térrel azonban kezdeni kellett valamit. Csehszlovákia fennállásának 10 évfordulója jó alkalmat kínált arra, hogy újból szobor kerüljön a térre. A kiírt pályázaton egy prágai szobrász, Bohumil Kafka nyerte el (1928. október 20-án) a feladatot, hogy elkészítse M. R. Štefánik tábornok (1880–1919) szobrát.

Milan Rastislav Štefánik 1880. július 21-én, egy evangélikus pap fiaként született a mai nyugat-szlovákiai Košariska faluban. Kezdetben a nagy hagyományú pozsonyi Lyceum növendéke volt, majd tanulmányait a szarvasi evangélikus gimnáziumban folytatta, s itt is érettségizett le. A prágai Károly Egyetem volt a következő állomás, ahol 1904-ben doktorált le. Főleg asztronómiával foglalkozott, így került Franciaországba, lett a medouni obszervatórium munkatársa, s később egy tudományos Mont Blanc-expedíció vezetője. Az I. világháború kitörése után feladta a fényesnek ígérkező tudományos karriert, belépett a francia hadseregbe, ahol – mint tehetséges és bátor pilóta – egészen a brigádtábornoki rendfokozatig emelkedett. 1915-ben látott hozzá, hogy – a későbbi első csehszlovák köztársasági elnök, T. G. Masaryk legközvetlenebb munkatársa, E. Beneš mellett tevékenykedve – a csehszlovák légíőba külföldön élő, vagy hadifogságba esett cseheket és szlovákokat toborozzon. Masarykkal és Benešsel együtt ő volt az, aki 1916-ban Párizsban aláírta a „Csehszlovák Nemzeti Tanács” deklarációját. Štefánik tábornok – máig nem tisztázott körülmények között – 1919. május 4-én vesztette életét egy Pozsony felett történt repülőgép-baleset következtében.

Az eredeti elképzelés szerint az emlékmű közepén a repülőegyenruhás tábornok életnagyságot meghaladó bronzszobra áll, amit körbevesz négy, hatalmas pilléren nyugvó oroszlán. Az oroszlánok mancsukban a Csehszlovákiát alkotó négy tartomány (Csehország, Szlovákia, a Sziléziát is magában foglaló Morvaország, valamint Kárpátalja) címerét tartották volna. Az eredeti terv szerint az emlékművet 1935. október 28-án kellett volna felavatni, de különféle okok miatt a határidő egyre csak csúszott. Az 1930-as években felerősödtek a kritikai hangok is: a szobor túlságosan elnyomja a teret. Az ellenkezés politikai felhangokkal is vegyült, a szlovák nemzeti tudatban a „csehszlovákista” gondolatot szimbolizáló Štefánik nem volt annyira népszerű. Ekkor egy második, „megfoghatkozó” variációt dolgoztak ki az alkotók: a négyből csak egy pillér és egy – éppen a délre néző – oroszlán maradt, amelyik haragos tekintetét Ausztria és Magyarország felé vetette.

Időközben a világ nagyot fordult, s amikor a Duna jobb partján fekvő Ligetfalu a Német Birodalom része lett, már nem volt „időszerű” az oroszlán haragos pillantásának iránya – gyorsan kidolgozták az emlékmű harmadik változatát. Ezt követően az oroszlán immár kelet felé tekintett, tehát politikailag „korszerűvé” vált. Ebben az állapotban az emlékmű alig két évet élt meg, mert 1940 júniusában – mint a már nem létező Csehszlovákia szimbólumát – a szlovák hadsereg egyszerűen szétszedte. Darabjai eltűntek valamilyen városi raktárban, ahol viszont túlélték nemcsak a háborút, hanem az azt követő évtizedek viszonyosságait is. Bizonyította ezt az is, hogy 1988-ban – talán a gorbacsovi peresztrojka helyi hatására – egyes illetékeseknek eszükbe jutott a raktárban pihenő oroszlán. A kedvező alkalmat kihasználva újra pillérre helyezték az oroszlánt, s most már a Szlovák Nemzeti Múzeum (az egykori Mezőgazdasági Múzeum) előtti Duna-parton, a hajdani Justi soron állították fel. Napjainkban az oroszlán szobra ismét csak a múltat idézi, hiszen 1993. január 1-e óta Csehszlovákia már nem létezik, s az önálló Szlovákiának saját nemzeti jelképei vannak.

A Štefánik-szobor nem volt olyan szerencsés, mint védelmező oroszlánja. Igaz, ő is túlélte a világháborút – de nem sokkal. Amikor 1948-ban lezajlott a kommunista hatalomátvétel Csehszlovákiában, lehetőség nyílt a leszámolásra a „burzsoá Štefánik legendával”. Néhány évig semmi nem történt, aztán 1954. március 31-e éjjelén, a rendőrség által hermetikusan elzárt Ko-

ronázási domb térről eltávolították és valószínűleg megsemmisítették a szobrot. Ezt az is igazolja, hogy azóta nem bukkant fel sehonnan sem újra Štefánik tábornok bronzalakja. Ezt követően a teret – csakúgy mint Mária Terézia szobornyomainak eltüntetése után – ismét füvesítették. „Sic transit gloria mundi!”

De a tér most sem maradhatott sokáig szobor nélkül. 1972-ben a szlovák irodalmi nyelv megteremtőjének, Ľudovít Štúrnak (1815–1856) állítottak méltó emléket. A szobor terveit Tibor Bártfay és Ivan Szalay készítették. Ezzel tartós nyugalom költözött a térre, mert az eltelt három évtized óta Štúr szobra ma is épen áll a helyén.

Kevés olyan épített tere van Pozsonynak, amely olyan történelmi múltat tud felmutatni, mint a sokat megélt és jelképekben gazdag Koronázási domb tér. Ha csak különféle elnevezéseit sorba szedjük, megjelenik szemünk előtt Pozsony utóbbi három évszázadának históriája:

1709. „Königsberg gegen Neustadt”; 1733. „Königsberg” (de „Monticulus regis”-ként is említik); 1773. „Königsbergerplatz”; 1798. „Königsgassen”; 1804. „Mons Regius”; 1807. „Donau Neustift”; 1880. „Krönungshügelplatz” ill. „Koronázási domb-tér”; 1921. „Korunovačné námestie” (ez a szlovák változata a „Koronázási tér”-nek); 1931. „Námestie 28. októbra” (azaz „Október 28-a tér”; ugyanis 1918-ban ezen a napon alakult meg az első Cseh-Szlovák Köztársaság); 1939. „Námestie 14. marca” (azaz „Március 14-e tér”; ugyanis 1939. március 14-e volt az első Szlovák Köztársaság alapításának napja); 1940. „Námestie Dr. Budayho” („Dr. Buday tér”; Dr. Jozef Buday (1877–1939) szlovák író-politikus volt, a Szlovák Néppárt (HSĽS) alelnöke); 1945. „Rooseveltovo námestie” („Roosevelt tér”; F. D. Roosevelt (1882–1945) az USA 32. elnöke, s a győztes hatalmak teheráni konferenciáján hozott határozatok egyik aláírója); 1972. „Námestie Ľudovíta Štúra” („Ľudovít Štúr tér”; Ľ. Štúr nem csupán az irodalmi nyelv megteremtője, hanem a szlovák nemzeti jogok harcosa is volt.)

A tér történetének felidézése megvilágítja azt az utat, amely a jövő felé vezet. A históriai távlat miatt az események talán kevésbé tűnnek könyörtelennek, mint ahogy azt a kortársak esetleg átélték. De a jövőendő érdekében fontos tudnunk, hogy honnan jövőnk és hol vannak a történelmi gyökereink. Mert múlt nélkül nincs jövő!

Fordította Fejér László

Anton Klipp

Irodalom: Korabinsky, Johann Matthias: Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Presburg 1786.; Ballus, Paul von: Presburg und seine Umgebungen. Preßburg 1823.; Ortway Tivadar: Pozsony város utcái és terei. Pozsony 1905.; Portisch, Emil: Geschichte der Stadt Preßburg/Bratislava, 2 Bde. Preßburg 1932/1933.; Szőnyi, Andrej: Tak rástla Bratislava. Bratislava 1967.; Reinhold, Peter: Maria Theresia. Frankfurt am Main 1979.; Magyar Életrajzi Lexikon, 4 köt. Bp. 1981–1994.; Fitz Jenő: Székesfehérvár. Bp. 1985.; Holčík, Štefan: Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830. Bratislava/Budapest 1986.; Horváth, Vladimír: Bratislavský topografický lexikon. Bratislava 1990.; Juríček, Ján: M. R. Štefánik. Bratislava 1990.; Dvořák, Pavel: Zlatá kniha Bratislavy. Bratislava 1993.; Reifenscheid, Richard: Die Habsburger. Wien 1994.; Balázs Károly: Elpusztított emlékműveink. Bp. 1996.; Klipp, Anton: Enea Grazioso Lanfrancini, Wasserbauer, Archäologe und Mäzen. Heimatblatt der KdL in Österreich, Jg. 53, Januar/Februar 2002.

A belső borítón közölt képek a Szerző tulajdonából származnak, s külön köszönetet mondunk Neidenbach Ákos úrnak (Csobánka), aki az összetört Mária Terézia szobrot ábrázoló képet közölni engedte.

Egy eltűnt kastély nyomában

Rövid közleményem néhány ismeretlen építészettörténeti adalékkal kíván hozzájárulni az elmúlt évszázadok gyömrői históriájához. Egy olyan kastélyról szól, amely 1945 után nyomtalanul eltűnt Gyömrő térképéről.

A gróf Teleki család által épített első kastély emlékeről ma csupán a Gyömrőn lakó polgárok gondosan megőrzött régi képeslapjai adnak némi fogalmat a fiatalabb nemzedéknek. Az egykori kastély a mai Mendei út mellett, a Szuglya falurész feletti Anna-hegyen állt. Az épület emlékéhez neves történelmi családok: a Teleki, a Wartensleben, a Ráday, Sebastiani, a Gyömrőy, a Piatnik, a Festetics-Károlyi, a Horthy, a Pálffy, az Issekutz és jeles személyek

(Degré Alajos, Horthy Miklós, Kazinczy Ferenc, Ráday Gedeon, Táncsics Mihály, Wartensleben Ágoston, Wartensleben Vilmos) emléke kötődtek.

A Teleki család első gyömrői kastélyát az Erdélyben élt gróf Teleki László (1710–1778) építtette, aki az 1770-es évek elején egy nagyobb szabású kastélyépítésbe kezdett. Egyet saját maga számára emeltetett az egyik erdélyi Teleki-birtokokon, Gernyeszegen egy régi várkastély helyén; míg a másikat felesége, Ráday Eszter örökségéből származó Pest-Pilis-Solt vármegyei uradalma központjában, Gyömrőn építtette fel.

A Ráday és Teleki családok rokoni jókapcsolata e kastély építésénél is nyomomonkövethető. Teleki László az építés előtt például sógorától, gróf Ráday Gedeontól kért tanácsot, aki péceli kastélyának építőmesterét, a salzburgi származású Mayerhoffer Andrást (1690–1771) javasolta, aki ebben az időszakban már jeles magyarországi építésznek számított. Teleki nem is habozott soká, tőle kért építési terveket leendő kastélyaihoz. A gyömrői kastély építési terveit Mayerhoffer András 1771-ben bekövetkezett halála után fia, Mayerhoffer János (1721–1780) építész rajzolta meg.

Az eredeti, mára már erősen megsérült ceruzarajzot a Magyar Országos Levéltár őrzi a Teleki család iratai (T 51–5. szám) között. Évszáma: „1771”, jelezve: „Mayerhoffer János”. Teleki László kézírásával továbbá „Magamé Pest 6–7–1771” olvasható még a lapon. A terv hátoldalán egy más kéztől származó „gr. Teleki Ex Gernero” megjegyzésről elképzelhető, hogy magától a tervezőtől származott.

A gyömrői kastély ezen tervrajza feltűnően emlékeztet a gernyeszegi kastély homlokzati részéhez az emeleti szobák elhelyezésével, de annál jóval szerényebben, mert kupola és „U” alakú oldalszárnyak nélkül épült. Teleki László büszke volt József fiának (1738–1796), a nyugat-európai tanulmányok során szerzett építészeti tudására, ezért 1772 januárjában elküldte neki a gyömrői tervrajzot. Teleki Józsefnek tetszett a terv, de némi módosítást javasolt rajta. Az apa megfogadta tanácsait, majd teljesen rábízta az építési felügyeletet, annál is inkább, mert ebben az időben fia már többet tartózkodott idehaza, mint külföldön.

Az épület a tervrajzhoz képest módosított formában, a késő barokk formanyelvet a klasszicizmussal ötvöző átmeneti stílusban épült fel. A kastély tájolása tudatos koncepcióról árulkodik. Főhomlokaza az ország központja, Pest és a budai hegyek irányába; míg a hátsó homlokzata keletre, a billei erdő, de voltaképpen az ősi birtok, Erdély felé nézett. A kisebb méretű, emeletes későbarokk főépület egyik oldalához egy földszintes szárny csatlakozott. Főbejárata az oldalszárnynon lévő klasszicista jellegű oszlopcsarnokkal és timpanonnal épült.

A kastély építéséről szóló első írásos adat 1772 nyaráról Szigeti István máramarosi tisztartótól származik, aki arról tudósította a tulajdonost, hogy a Gyömrőre küldött fenyőfákat a Tiszán fogja leúsztatni, de ennek költsége igen nagy lesz. Pintér Mihály ugyanezen év júliusában már arról tájékoztatta a grófot, hogy a Szolnokra érkezett máramarosi fenyőket gerendának és léceknek faragtatja. Egy 1773 őszén írt levélből pedig arról értesülünk, hogy a gyömrői kastély építése igen jól halad. Már boltozzák a főépület földszinti szobáit és egy Pesten lakó képfaragó mesterral (alighanem a főbejárat fölé) kettős Ráday-Teleki címert készíttetnek.

Teleki József 1774 tavaszán többször is fölkereste Gyömrőt, ahol személyesen ellenőrizte a munkálatokat. 1774 március végén apjához írott levelében arról tudósította, hogy „a Nagyságod gyömrői épületeire nagy gondom van, talán nagyobb is, mintsem a kőműves és az asztalos akarná”. Az ifjú gróf április végén kelt levelében pedig arról tájékoztatta, hogy a főépület falai már elkészültek és nagyobb részt tető alatt vannak. Pesti asztalosnál rendelt ajtókat és ablakokat. A vasalásokat és zárankat Bécsből hozatja és az ugyancsak ott megrendelt cserép-kályhákat pedig még a nyár folyamán szállítják. Alighanem e szigorú felügyeletnek is köszönhetően augusztus végére a kastély gyakorlatilag teljesen fölépült. Hamarosan sor kerülhetett a kályhák, ajtók, ablakok beszerelésére is.

Pintér Mihály tisztartó 1774 november elején írt levelében arról tudósította Teleki Lászlót, hogy vette parancsolatját a födém festése iránt: „[...] a födémeket festettem veresre[...]” Kénytelen volt beszámolni azonban arról is, hogy „Az ifjú gróf úr [Teleki József] nincs jó viszonyban sem velem, sem Mayerhoffer úrral.” E levélből megtudható továbbá az is, hogy az oldalépület befejezéséhez közeledik, a nagy pince elkészült, amit már be is fedtek.

A Teleki család első kastélyát az 1840-es években gróf Teleki Sámuel által épített kastély elődjeként és ugyanazon a helyen már leégettként tartotta számon a helyi emlékezet. E sze-

rény épület valószínűleg éppen ezért került el a hazai kastélyok történetét feldolgozó szakemberek figyelmét.

Helytörténeti kutatásaim közben egyre inkább az lett a meggyőződése, hogy a Teleki család első kastélya, a Fáy-Kajali-Ráday birtokörökségen, a mai Mendei út mellett, a Szuglya falurész fölötti Anna-hegyen állt. Az 1728-as országos összeírás készítésekor a falu lakosai nem emlékeztek arra, hogy Gyömrőn kúriaépület állott volna. Ebből kiindulva tehát biztosra vehető, hogy a Ráday család Gyömrőn nem építkezett. Az 1783 körül készült első katonai felmérés térképe már föltüntette a kastélyt. Az 1856–1860-ban készült újabb katonai térképen pedig már mindkét kastély látható.

Gróf Teleki László a kastélyt nem saját részére építette, hanem Klára nevű leányának szánhatta nászajándékul, aki 1771-ben ment férjhez az exteni gróf Wartensleben Vilmos tábornokhoz. Az esküvőt Gernyeszegen tartották. E házasság révén került Gyömrőre a Wartensleben család. E házasság értelmében a Teleki család elveszítette Ráday Eszter gyömrői birtokörökségét. Gróf Teleki József (1738–1796) koronaőr birtokrésze László (1764–1821) fiának jutott, aki-ről Sámuel fiára szállt az örökség. Erre a fundusra épült fel a család második kastélya.

1862-ben *Az Ország Tükre* című sajtóorgánium hírül adta, hogy a Teleki család által épített új kastély mellett egy másik figyelmet érdemlő látnivaló is akad Gyömrőn, mégpedig a Sebastiani család által lakott kastély és annak parkja, amit a táj látványáért érdemes fölkeresni, megtekinteni.

Az első kastélyt a második világháború harci eseményei megrongálták. Az épület gazdátlanul maradt. Az időjárás tovább rongálta, ám a végső kegyelemdőfést az adta meg, hogy az épület anyagát a falu lakosai széthordták. E kastély megsemmisülésével Gyömrő szegényebb lett egy építészeti nevezetességgel és történeti emlékkel. Nyomtalanul eltűnt, pedig egykor sok olyan nemes családnak volt otthona, akik igen sokat tettek Gyömrőért.

A Teleki család második kastélyát szerencsére elkerülte a megsemmisülés és az utókornak ma is hirdeti a nagymúltú család gyömrői ágának érdemeit Magyarország és Gyömrő történetében.

Irodalom: A Telekiek kastélya Gyömrőn. *Az Ország Tükre* 1862/3. szám 37. old.; *Bíró József*: A gernyeszegi Teleki kastély. Bp. 1938.; *F. Csanak Dóra*: Két korszak határán. Bp. 1983.

Józsa Imre

A Teleki család egykori első kastélya Gyömrőn

A győri vármegyeháza története

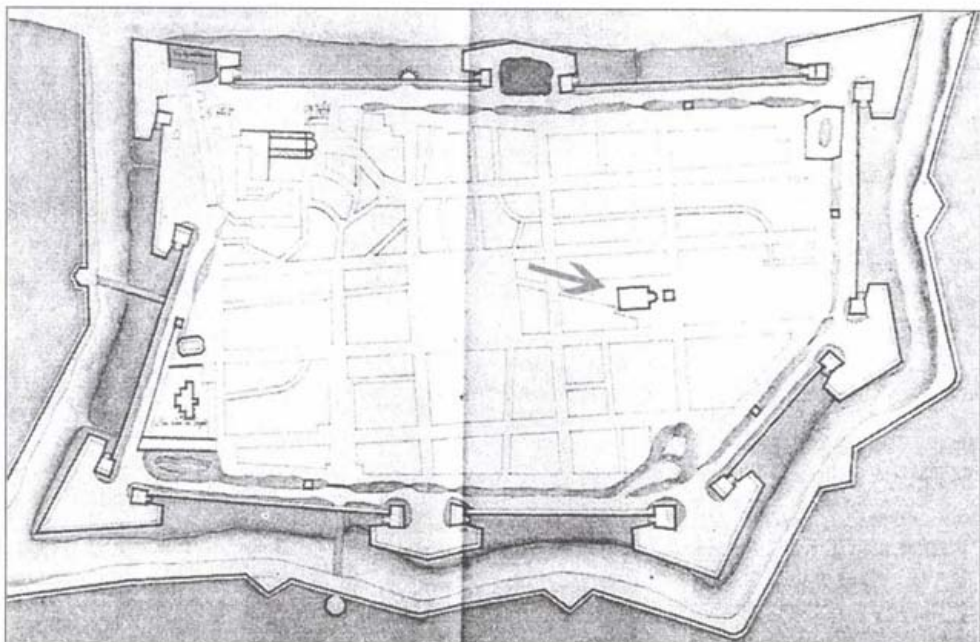
Győr belvárosában, a Liszt Ferenc u. 13. szám alatt áll a régi vármegyeháza két emeletes tömbje. A tekintélyt sugárzó épületen több emléktábla is hirdeti a falai közt történt eseményeket. Így a Nefelejcs-köz sarkán lévő táblán az olvasható, hogy itt (valójában a Káptalandombon) szállt meg Sobieski János, a Bécsét 1683-ban a török ostrom alól felmentő lengyel király. Viszont tényleg itt adott koncertet 1840. január 16-án Liszt Ferenc. A kapubejáróban áll a Váradi Lajos képzőművész alkotta Ráth Károly szobor. A neves történész egyik elindítója volt a Győri Történelmi és Régészeti Füzeteknek. Az 1861-es és 1863-as években a megyei levéltárnoki feladatokat is ellátta. A Liszt Ferenc utcai fronton, a kapu bal oldalán áll az 1455-ben – az egykori, a XVI. században lebontott Szent Erzsébet ferences templomban – tartott országgyűlés emlékére készült emléktábla. Ekkor hirdette meg Kapisztrán János, Hunyadi János és Brankovich György jelenlétében a török elleni keresztes hadjáratot, ez segítette elő a nándorfehérvári diadalt. Ez a templom a mai Rákóczi Ferenc utca 32–36. számú épületek helyén állt és a XVI. század közepén már romos épületet, a város erődrendszerének kiépítése miatt, lebontották.

A felsorolt emléktáblák, s események ugyan nem mindig köthetők a házhoz, mégis jelzik, milyen viszontagságos története volt az épületnek. Eredetileg plébánia templom, majd a XVII. század elején ferences templom volt, s csak a XIX. század első harmadában építették át vármegyeházává. Kövessük végig az épület kilencszázéves történetét, átalakulását!

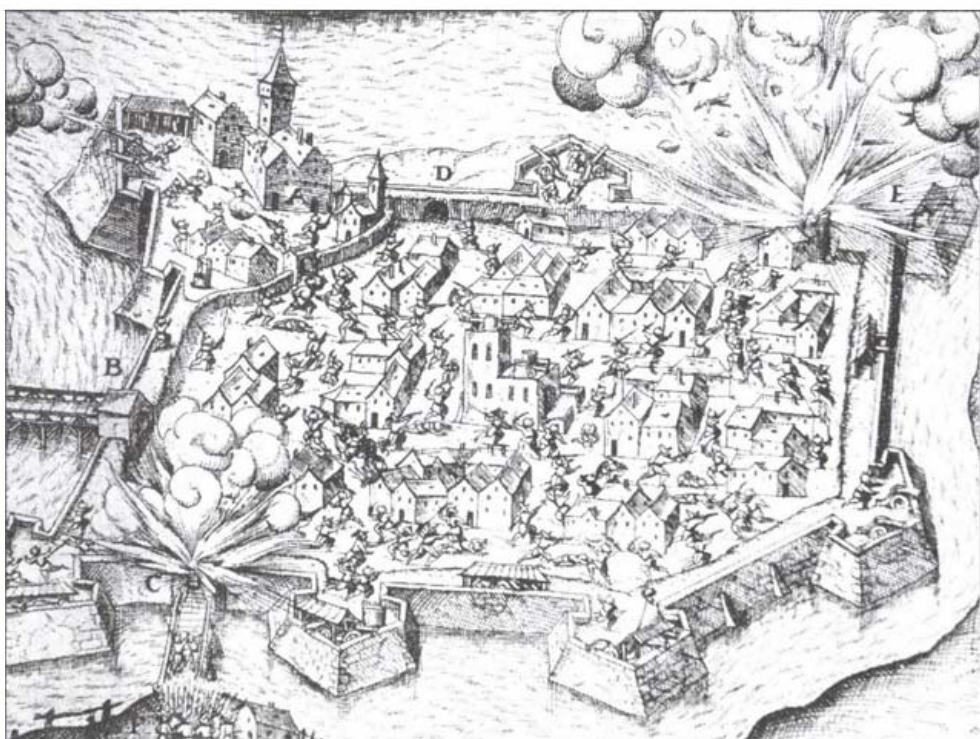
Eredetileg itt volt a központja a káptalan birtokolta Győrnek, itt állt a Szent István vértanúról nevezett plébánia templom. Istvánt 37-ben kövezték meg Jeruzsálemben, s alakja, kezében kövel és pálmaggal, ma is része Győr város címerének. A kelet-nyugati irányban húzódó templom nyomait ma már csak az épület pincésztijén találjuk meg, pedig a XI. században egy magaslatra épült, de azóta e területet jelentősen feltöltötték. A templom bizonyíthatóan állt már 1097-ben, mivel ekkor küldte Kálmán király Hartvik győri püspököt – Szent István király legendájának megíróját – első felesége elé Palermóba. A püspök „Agenda pontificalis” című művében említi a templomot.

A szentegyház szerencsésen átvészelte a következő négy évszázadot, s viszontagságai csak a vérzivataros XVI. században kezdődtek meg. Szerencsésen megúsza az erődváros kiépítésével kapcsolatos utcarendezéseket, de annál inkább érintette az 1566-os tűzvész, a város 1594-es török ostroma és bevétele, majd az 1598-as Pálffy Miklós és Swarzenberg Adolf vezette visszafoglalása. A török alatt elmenekült ferencesek még ebben az évben visszatértek Győrbe. Báró Brenner (Prainer) János győri főkapitány (1606–1633) 1614-ben átadta nekik a romos Szent István templomot, és rögtön hozzáláttak újjáépítéséhez.

A győri káptalan feltételül szabta a rendnek, hogy a barátok nem avatkozhatnak jogköreibe, valamint a magyar és a német szerzeteseknek mindkét nyelven misét kell tartaniuk. A templom és a mellette álló kolostor három év alatt készült el, de sajnos az 1654-es tűzvész mind a két épületet elpusztította. Rá egy évre ugyanazon a helyen egy nagyobb, immár észak-déli irányú templom és új kolostor építésébe kezdtek. A költségeket kéregetéssel gyűjtötték össze, s a templomot 1659-ben szentelték fel, ismét Szent István vértanú tiszteletére. A konzekrációt az a Lynchei Valter száműzött írországi püspök végezte, aki a Könnyező Madonna kegyképet Írországból Győrbe hozta. A mellékoltárokat Szűz Mária, Szent Ferenc, Szent Antal, Szent Lőrinc, Szent Erzsébet és Szent Borbála tiszteletére emelték. A szentély és minden kápolna alatt kriptá volt, ahová a szerzeteseket temették. A rendház lakóépülete csak 1673-ra készült el, már korábban, 1659-ben, majd 1683-ban, 1684-ben és 1687-ben megszerez-

Győr erődvár alaprajza, nyíllal jelölve a Szent István plébániatemplom

Győr város visszafoglalása a töröktől 1598-ban. A romos Szent István templomot a főtéren tévesen ábrázolja a rajzoló.

ték a környező telkeket – részint vásárlással, részint örökségként – s kolostorkertet alakítottak ki. Az építkezés és a terjeszkedés miatt a Szent Mihály utcát a kolostor épület, illetve kert két-tévágta, elzárta. Így jött létre a mai, egymással már nem egybefüggő Lukács Sándor és Vörösmarty utca.

A rendház legkésőbb 1708-ban már zárt téglalap alakú épület, ekkor építették meg a templom és a régi rendház közt az úgynevezett magyar kápolnát. A XVIII. század első évtizedének végére a kolostorra még egy szintet húztak. Az újabb súlyos csapást az 1752-es tűzvész okozta, leégett a torony és a harangok is megolvadtak, de már a következő évben helyrehozták a károkat. A tűzvészt az 1763-as nagy földrengés pusztítása követte. Megrepedt a szentély két oldalfala a boltozattal és az oltárral együtt. Ugyancsak meghasadt az első emeleti ebédlő északi fala is, ennek nyomai még a 2002-es épület-felújítás alkalmával is láthatóak voltak. A helyreállítást még 1763-ban megkezdték Schramm Lukács (1702–1765) katonai építész, festőművész vezetésével, aki a templomban freskót, s új, szintén Szent István vértanúságát ábrázoló oltárképet festett.

II. József, a „kalapos király” (1780–1790) feloszlatta az egyházi rendeket. A győri ferences kolostor bezárását 1786. december 29-én hirdették ki, de szerzetesek még öt hónapig maradhattak. Ezt az időt később a Helytartótanács meghosszabbította. A templomot gabonakereskedőknek, burcsellásoknak adták ki, a lakóépületben először árvaház, majd a napóleoni háború idején katonai kórház működött. 1811-ben teljesen kiürítették.

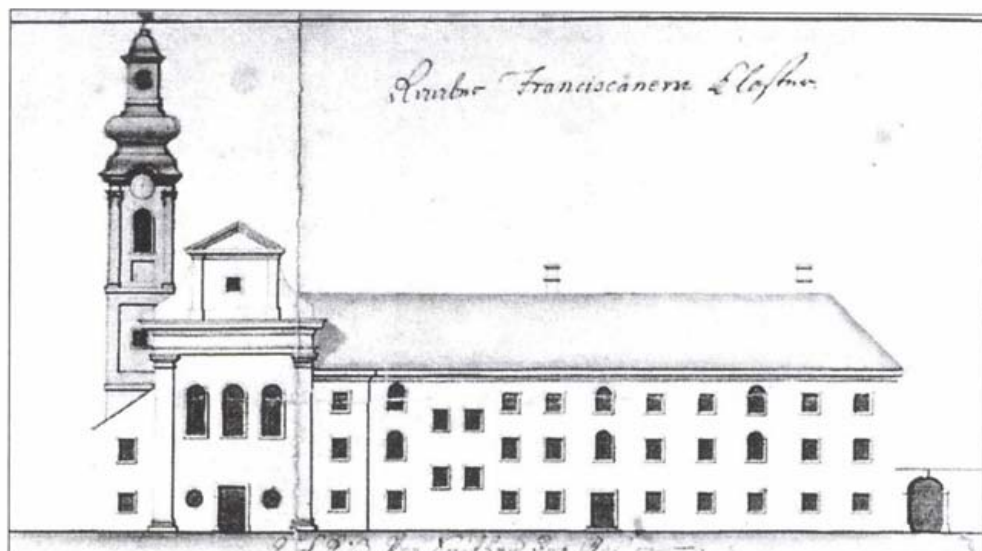
A vármegyeháza ekkor még a kolostor kerttől keletre állt, a mai Liszt Ferenc utca 17-es számú Apáczai Csere János Tanítóképző Intézet épülete helyén. Szűk volta az itt közölt alaprajzból is kitűnik, ezért a nemesi vármegye érdeklődését már 1807-ben felkeltette a barátok klastroma és kerteje. Eredetileg csak a tömlőcök jobb elhelyezése érdekében szerettek volna a kolostorból, vagy a telekből egy részt megszerezni. Végül hosszú instanciázás után, 1815-ben engedélyezte a Helytartótanács a régi vármegyeháza és a barátok klastromának cseréjét az értékkülönbség kiegyenlítésével. A ferences kolostor értékét 241 500 Ft-ra, a vármegyeházáét 96 000 Ft-ra becsülték. A nemes vármegye úgy vélte, házipénztárában kb. 39 000 Ft maradvány lelhető fel, s az összeg megtalálására „egy tisztí kiküldöttséget” állított fel. A bizottság végül nem egészen 5900 Ft-ot talált, s ezután megkímélendő a további kereséstől, feloszlatták őket. Természetesen ezután lemondtak az épület átvételéről.

Ez utóbbi cselekedet mégis óriási szerencsének bizonyult, mivel a rendházat, cserében a szűk vármegyeházáért, az értékkülönbözöt kifizetése nélkül, felajánlották a nemes vármegyének. Ennek hatására a tekintetes vármegye már a templom átadását is kérte. A Helytartótanács a cserét egyetlen feltételhez kötötte, hogy az átadott ferences kolostort a megye saját költségén alakítja át székházává. Az egykori vármegyeháza a vallásalap kezelésébe került, s jó ideig itt működött a Győri Királyi Jogakadémia.

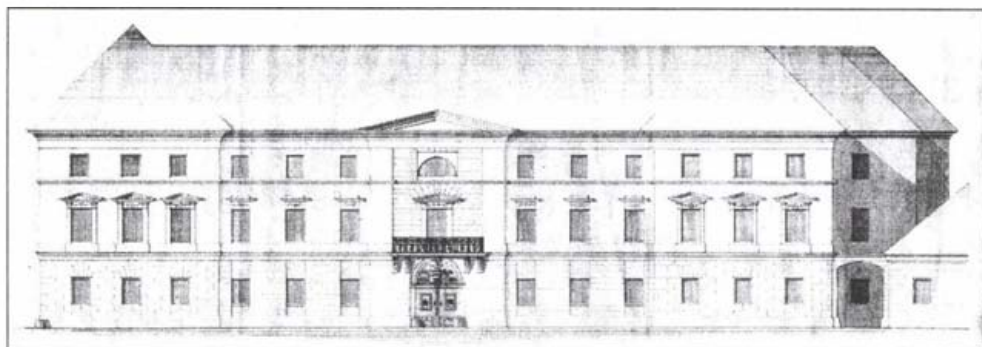
1818-ban elkészítették Török Jánossal az átépítés költségvetését, a felmérés szerint ehhez 149 990 téglára és 2080 kila (egy kila = 25,20 kg) mészre lesz szükség. A klastrom átalakításához az 1809-es francia ostrom során súlyosan megsérült, s az ekkor már lebontásra került bástyák tégláit is felhasználták. Ezek között Raimondo Montecuccoli győri főkapitány (1660-1680) betűjelével ellátott téglákat is megtalálhatjuk.

A megye a költségeket a jobbágyokra kivetett terhekből és nemesi adományokból akarta fedezni. A lelkes felajánlásokat fagyos hallgatás, s panaszok, és a befizetések negligálása követte. Az ódzkodás érthető, hiszen a magyar nemesség adómentességet élvezett. A helyzetet súlyosbította, hogy a jelentős számú Győr vármegyei nemesség nagy része alig rendelkezett vagyonnal, ezért a kitörő lelkesedéssel megajánlott összegek befizetését már igyekezett elszabotálni. Az állapotokat a következőképpen jellemezte Zathureczky Miklós megyei esküdt 1826. július 1-jei levelében „a nemes urak örülnek ugyan a szép n[emes] v[á]r[me]gye Házának, de nemesi szokás szerint fizetni nem akarnak... én minden helységben házból házhoz urtul urhoz sokszor fáradozom, mert a betsület úg[y] kívánja, és mégis fizetni restelnek, tsak igierettel táplálnak...”

Az anyagi nehézségek dacára folyt az átalakítás, és 1847-ben a befejezéshez már csak 4000 ezüst forint hiányzott. Erről az 1847. július 5-i vármegyei nemesi közgyűlés a következőképpen emlékezett meg: az összeget „a m[egye]béli nemesség által szabad ajánlat képeni kivetés mellett fizetendő megajánlani méltóztassanak”. Ugyanakkor a következőképpen adtak hírt

A ferences kolostor homlokzata 1768-ban

A vármegyeháza homlokzatának terve

az új közgyűlési terem megnyitásáról: „az újabban épült tanátskozási Teremünk megnyitásának – emlékéül jegyzőkönyvben feljegyeztetni rendelték; s egyszersmind Ön[agym]éltóság]gát [gróf Zichy Ferraris Bódog adminisztrátort] köz óhajtással megkérík, hogy ezen teremünknek élet nagyságban, arcz képével leendő diszítéséhez meg egyezésével járulni méltóztassék; – a mi pedig az előbbi Kis teremnek levéltárrá alakításához, úgy börtönöknek építéséhez” szükséges 4000 ezüst Ft-ot az eddigi kulcs szerint vetik ki. A kivetést Nagy István számvevő készíti el. Az alispánt felkérík, hogy szólítsa fel az uradalmakat és a közbirtokosságokat, városi nemességet „ezen nemesi áldozathoz járulásra”.

Az átépítés során az épület homlokzatát szimmetrikusra alakították át, ennek érdekében nyugatabbra helyezték át a kaput, sőt, emiatt a kerengő déli részén egy oszlopot is lebontottak, míg az északi részen megmaradt mind a hét oszlop.

A templom nyugati kápolnasorát lebontották és az alatta lévő kripták maradványai csak a Nefelejcs utca szintje alatt találhatók meg. A keleti kápolnasort is felszámolták és helyén többek között egy lépcsőfeljárót alakítottak ki. A kápolnák alatt lévő sírkamrákat elfalazták és ezek, valószínűleg, a pince mai keleti oldalfala mögött ma is megvannak.

A régi ebédlőt átmenetileg közgyűlési teremmé alakították, majd a levéltár kapott helyet benne. A földszint északi szárnyának keleti végén új börtöncellákat, előtte pedig a rabok számára dologházat helyeztek el.

A megyeháza tervezését Fruhmann Antal (1801–1863) építész, rajztanár – Győr több jeles épületének megalkotója – végezte, legalábbis az egyik tervrajzon az ő neve olvasható. A kialakult épület szerény külsejével elűt az országszerte épített pompásabb megyeházaktól. A Liszt Ferenc utcai főhomlokzat közepén helyezkedik el a megyecímerrel díszített, félköríves, oroszlánfejes kapu, felette kovácsoltvas kőgyámokon nyugvó erkély van. A homlokzat két szélén három-három ablak szélességben kis kiülési rizalit osztja meg, ezeken az első emeleti nagy ablakok felett oromzatos párkányok láthatók.

A XIX. század végén, 1896-ban a vármegye a honfoglalás 1000. évfordulója alkalmából egy emléktáblát avatott fel a közgyűlési terem bejáratánál, majd 1898-ban Erzsébet királyné emlékére az udvaron egy emlék-fenyőfát ültettek. Míg az előbbi eltűnt, az utóbbi ma is él.

A cikk szűkre szabott keretei nem engedik, hogy a továbbiakban is ilyen részletesen foglalkozzam az épület históriájával, ezért röviden: az épület egészen 1971-ig volt a megye központja, s az ezt követő esztendőben költözött a mai, Árpád utcai helyére. Az 1980-as években az első emeleti befalazott kerengőt kibontották. Jelenleg a földszinten Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának, illetve a Győr-Moson-Sopron Megyei Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatalnak ad otthont.

Néma Sándor

Források: *Borbély Virgil–Valló István*: Győr város építéstörténete. Bp. 1956.; Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára: A megyeház építési költségei IV.A.6.k.; *Kisari Balla György*: Törökkori várrajzok Stockholmban. Bp. 1996.; *Némethi Ambrus*: Adalékok a Szent Ferenc rendiek egykori győri kolostorának történetéhez, I-II. közlemény. In: Győri Szemle 1931.; *Valló István*: Győr ismertetése és tájékoztatója. Győr, 1930.; *Villányi Szaniszló*: Győrvár és város helyrajza, erődítése a XVI. és XVII. században. Győr 1881.

A magyarországi árvizek és az ellenük való védekezés történetéről

Ha a hazai árvizek históriáját nem csupán történeti tekintetben, hanem a folyók természete szempontjából is meg akarjuk érteni, akkor tudomásul kell vennünk, hogy az árvíz, miként a kisvízes időszak is – a folyó életének sajátos, természetes állapota. Azt, hogy számunkra, a XXI. század embere számára mindkettő szélsőséget jelent, s ellene értékeink megóvása, megélhetésünk érdekében védekezni kell – ezt a Kárpát-medencében élő társadalom történelmi fejlődése hozta magával.

A honfoglaló magyarság a Nagy-Alföldön változatos vízi világot talált, amelyben a nagyobb folyók árvize kevésbé volt értelmezhető úgy, mint napjainkban, hiszen az nem „zúgva, bögyve” jelentkezett az ártereken, hanem lassan emelkedve töltött meg több tíz, esetleg száz kilométeres szélességben minden rendelkezésre álló mélyületet. Az alföldi folyók sem voltak úgy elhatárolva egymástól, mint az átfogó vízszabályozások befejezése után, hanem helyenként összefolytak, egyes magaslatokat, mint szigeteket körbefolytak, majd megint találkoztak és úgy vezettek az útjuk a végső befogadó, a Duna felé. A nagyon kis esésű Alföld lehetőséget adott a folyó víznek arra is, hogy időnként medrét megváltoztassa, kacsaringóztassa, morotvákat (mortua aqua, azaz holt víz) hozzon létre. Ezen vízi világ kialakulásában és formálódásában az embernek vajmi kevés szerep jutott. Kis falvait, településeit olyan magaslatokra építette, amelyek kiemelkedtek a víz által gyakorta látogatott területből, s ha időnként mégis víz alá került, akkor vagy elköltöztek a lakók egy még magasabb térszínre, vagy pedig szegényes házukat olyan anyagból építették, amit az árvíz átmosott ugyan, de viszonylag könnyen helyre lehetett állítani. Mert azért a vízjárta terület háborúk idején megközelíthetatlensége miatt biztonságot is jelentett. Hogy hol találtak magasabban fekvő területet – nem kellett ahhoz mérnök az egykori jobbágnak –, azt az árvíz jelölte ki számukra. Az egykori ártéri emberek mindenkor élete ezer szállal kötődött a vizekhez. Számos kitűnő néprajzi és történeti leírás foglalkozott velük, és gazdálkodásuk módjával, így erre most nem térünk ki. Mindössze

annyit érdemes megemlíteni, hogy az *ártéri gazdálkodás* a vizek mellett élőknek nem a meggazdagodás forrása, hanem a túlélés egyedüli lehetősége volt. A fő tevékenység ezen a területen a halászat és a gyűjtögetés mellett az állattartás volt, s kisebb hangsúlyt kapott a földművelés. Természetes volt az elzártság, az ország szellemi és gazdasági vérkeringéséből való kimaradás, s a vízi világnak az itt élőket sújtó erőteljes egészségügyi szelekciója. Mindez azonban erős hagyományokat, változatos mesterségbeli készségeket, közösségi kötődéseket is kitermelt.

A másfél évszázados török háborúk tovább rontottak az alföldi vízviszonyokon. A gyakorlat kószáló martalócok, akik között szinte valamennyi fegyveres nációt (törököt, rácot, németet, magyart és még Isten tudja kiféléit, miféléit) meg lehetett találni, egyaránt sanyargatta a föld népét. Előlük leginkább az *„illa berek, nádak erek”* jelentett menekülést. Így azután inkább csak a harcotól leginkább mentes, s a királyi Magyarországhoz tartozó felvidéki és kisalföldi területeken indult meg némi – uralkodói rendelkezésekbe, törvényekbe bújtatott – mozgolódás a Rába, a Duna, a Vág és a Garam árvizei ellen. Általánosságban elmondható, hogy az árvizekkel mindaddig nem foglalkoztak különösebben az időszakosan vízjárta vidéken élő emberek, amíg értékeikben valamilyen kár nem esett.

Az egyik első hazai feljegyzés, amely a mai főváros környékén bekövetkezett árvízről tudósít, a Pray-féle Szent Margit legendában található. „(1267) *Karácson után lőn nagy árvíz úgy, hogy bejűve a klastromba... az nagy udvarra*”. Mint annyi nagy árvíz ezen a vidéken, minden jel szerint ez is egy – a Csepel-sziget északi csücskénél kialakult – jégtorlasz visszaduzzasztásának következménye lehetett. A krónikások feljegyzései a XIII–XVII. századok között 19 dunai és mindössze 7 tiszai árvízről szólnak. Ez utóbbiak alacsony száma azzal is magyarázható, többnyire csak akkor emlékeztek meg a tényről, ha az valami hadmozdulatot, vagy egyéb fontosabb eseményt gátolt. Amúgy a dolog nem volt igazán fontos. Mindenestre az első jelentős szegedi árvíz például az 1689. esztendőhöz köthető. A XVIII. századtól kezdve azután egyre inkább sűrűsödnek az árvízi adatok.

A török hódítás megszűnte utáni békésebb XVIII. század gazdasági fejlődése tűzte először napirendre a hazai vízimunkák kérdését. Úgy is mondhatnánk, hogy a berendezkedő Habsburg-kormányzat az ország politikai rendezése után a természeti viszonyok rendezését helyezte előtérbe. Nem véletlenül, hiszen a csaknem két évszázados háborúskodás következtében az ország jelentős része elnéptelenedett, s a már korábban – bizonyos foltokban megszelídített kultúrtáj is elvadult.

A Kárpát-medencében a korábbi századokhoz képest békés XVIII. században a betelepítéseknek is köszönhetően növekedett a lakosság létszáma, fejlődött a mezőgazdaság teljesítőképessége, s a század vége felé megkezdődő napóleoni háborúk következtében kialakult agrárkonjunktúra új kérdéseket vetett fel a nagykiterjedésű az árvízjárta területek hasznosítása tekintetében. Az ország legnagyobb folyóinak (Duna, Tisza, Körösök, Dráva, Rába, stb.) szabályozását immár nemcsak a part menti birtokosok és városok kezdték egyre inkább szorgalmazni, hanem a merkantilista szemléletű Habsburg uralkodók is, mivel belátták: a szabályozási munkák az udvari kincstár érdekeit is szolgálják.

Az 1830. évi tiszai nagy árvíz tanulságai előtérbe állították a Tisza szabályozásának ügyét. A kormányzati tényezők számára először a tiszai mérnökök által végzett vízrajzi felmérés adatai tették nyilvánvalóvá, hogy a tiszai árvizek az érintett 18 vármegyében 854 települést veszélyeztethetnek. Ez a feltűnően magas szám sok mindenről árulkodott. Nem valószínű, hogy évszázadokkal ezelőtt élt eleink szánt-szándékkal árvíznek kitett helyen építették fel településeiket. Azok legnagyobbbrészt egykori szárazulatokon álltak, de a Tisza és mellékfolyóinak vízgyűjtő területén évszázadokon át végzett erdőirtás és legeltetés következtében fokozatosan növekedett a hegyvidékekről a síkságokra lezúduló eső és hólé mennyisége és a víz lefolyásának gyorsasága, s mindez az időjárási változásokkal párosulva egyre emelkedő árvízszinteket eredményezett. Így azután egykor biztonságosnak tekintett ármentes települések veszélybe kerültek és az élelmiszerellátásban egyre fontosabb szerepet játszó szántóföldi gazdálkodás kiterjesztése is nehézségekbe ütközött. A Tisza és mellékfolyóinak szabályozása elkerülhetetlenül országos ügyggyé vált. Ekkor már nem az volt a kérdés, hogy szabályozzák-e a Tiszát és mellékfolyóit, vagy sem, hanem az, milyen módon hajtják azt végre!

Az ország XIX. századi történetében két nagy árvíz-katasztrófáról mindenképpen részletebben szólni kell, nem csupán az emberéletben okozott veszteség és anyagi pusztulás mértéke, hanem a hazai ármentesítés fejlődésében betöltött katalizáló szerepe folytán is.

Ha a reformkorban az árvízvédelmi szervezet nyomait kutatjuk, kevés értékelhető adatra találunk. Lényegében mindenki úgy védekezett, ahogy tudott. Elég, ha csak az 1838. március 15-én a városba betört pest-budai (óbudai) jeges árvízre gondolunk. A védekezés a városi közszolgák és az érintett lakosság bevonásával történt, majd amikor a jeges árvíz áttörte a gátakat, a legteljesebb zűrzavar uralkodott a városban. A bekövetkezett tragédia arra utalt, hogy a három város (Óbuda, Buda és Pest) vezetői nem mérték fel kellően a várható veszedelmet, s nem készültek fel a tömeges mentésre sem. Az eluralkodó kapkodás és fejetlenség láttán a nádor árvízi királyi biztost nevezett ki, aki a szerencsétlenül jártak mentését és elhelyezését, valamint az éhezők ellátást kapta feladatul. A mentésben a ladikkal, csónakkal rendelkező révésszek, halászok, vízimolnárok, valamint a vállalkozó polgárok mellett – s ez a tény kevésbé közismert – a császári és királyi helyőrség alakulatai vettek részt. A Duna áradása persze nem csupán Pest-Budát, hanem a Duna-kanyar településeit és a Csepel-sziget mentét, valamint Mohácsig, Dávodig majd minden falut érintett. Összesen 153 ember fulladt a vízbe (ebből másfél száz Pest-Budán!), s máig nem lehet tudni hányan haltak meg a jeges vízben szerzett betegségek következtében.

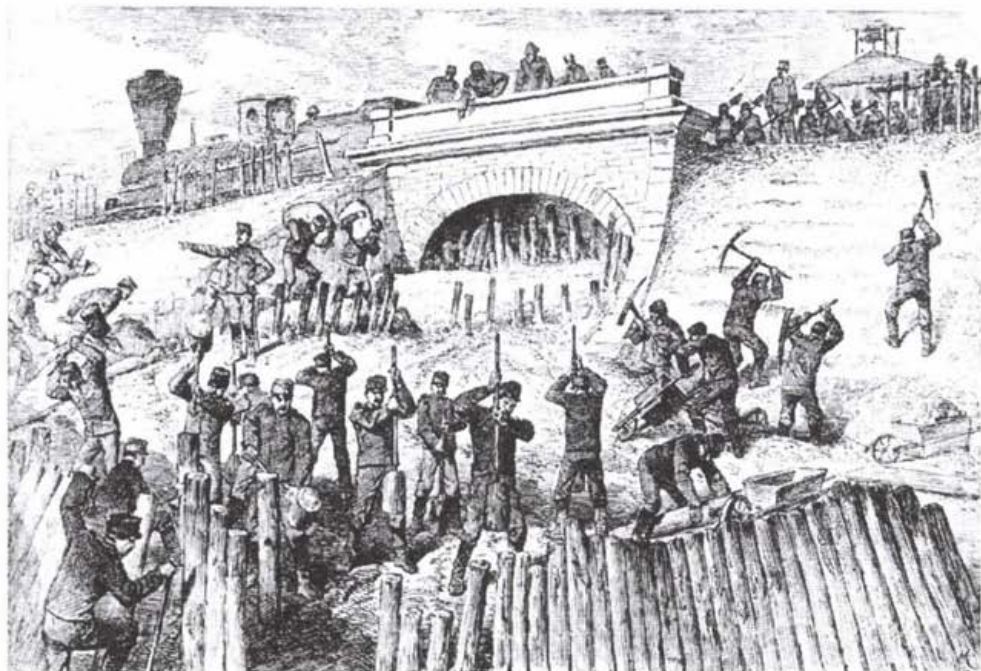
Nagyobb városok árvédekezése a fentiekhez hasonló módon történhetett. A településeket – ahol lehetett – körtöltésekkel vették körbe, s azt védtek elszántan. A mezőgazdasági területek időnkénti elöntését pedig belekalkulálták a gazdálkodásba. Az ártéri falvak házait sok helyen eleve úgy építették, hogy ha az árvíz „megfutja” a falut, akkor csak a vályogfalakat vigye el, s a faszervezetet hagyja meg. A veszélyeztetett lakosság egy kis tutajt tartott szegényes háza környékén, hogy a vész idején legyen mire feltenni a családot és a féltettebb ingóságokat.

A pest-budai árvíz hatására az országgyűlés törvényt (1940:IV. tc.) fogadott el a Duna és egyéb folyamok szabályozásáról, de a kezdeti nekibuzdulást hamar lelohasztotta a pénzhiány, no meg az a tény, hogy hasonló árvízzel a Duna jó ideig nem fenyegette a fővárost. Csak 1870-ben fogtak neki a budapesti szakasz szabályozásának. Éppen jókor, mert az 1876 február-márciusában beköszöntő nagy jeges árvíz már a lényegében elkészült művekkel találta magát szemben, s a fővárosban nem okozott különösebben nagy károkat. Annál inkább a Budapest alatti Duna-szakaszon, amelynek szabályozását az 1881. évi I. törvény éppen az árvíz tanulságait leszűrve írta elő.

Korántsem volt ilyen szerencsés három esztendő múlva Szeged városa, jöllehet egy komoly tiszai árvíz figyelmeztetése itt is 1876 márciusában történt meg. A sikeresen kivédekezett árvíz azonban elaltatta a város árvízvédelméért felelős vezetőinek, no meg a mindenkori kormánzatnak figyelmét is. Az újabb fenyegető tiszai árvíz hírére a város vezetőiből 1878 decemberének végén alakult meg a vízvédelmi bizottság. A védekezésre kezdetben a városi polgárokból verbuvált ingyenes közerő állt rendelkezésre. A veszélyeztetett négy töltésszakaszon munkálkodó emberekre a töltések nyúlógáttal történő magasítása várt. Ahogy telt az idő a védekezők egyre jobban kifáradtak és szökdöstek el a helyszínről. Eközben a kormány a környező ármentesítő társulatok élére kormánybiztosokat küldött ki, akik a helyi árvédekezést irányították. Meg kell jegyezni, hogy ezek a kormánybiztosok nem szükségszerűen rendelkeztek árvédekezési műszaki ismeretekkel, ezek a potentátok inkább az állami közigazgatás, vagy a politika „töltéseinek” szereztek bőséges tapasztalatot.

A szegedi városi főkapitány február 27-én kidoboltatta a vészhelyzetet. A „vészbizottság” segélykérő távirataira válaszul a honvédelmi miniszter Temesvárról 86 utászkatont és 46 pontont irányított Szegedre. A katonai egységet vezető altábornagy a helyszínre érkezve azonnal látta, hogy ez a létszám „csepp az árvízben”, s ezért újabb utász-csapatokat rendelt Szegedre.

A várost védő vasúti töltés magasításán kezdetben ezrek dolgoztak. Noha az utolsó napokban a napidíjat megemelték, ennek ellenére eltűnedezték a napszámosok. Amikor végül az utolsó védelmi szakasz, a vasúti töltés is átszakadt, a helyszínen zömmel már csak az utászok védekeztek.

Utászok védekezési munkálatai a szegedi vasúti töltésen (A Duna Múzeum Archívumából)

Ugyancsak a katonai alakulatok voltak a mentésben is a legszervezettebbek. Nem rajtuk, meg a bátor szegedi polgárokon múlt, hogy az árvíznek közel másfélszáz halálos áldozata lett.

Az ár levonultával a magasra szökő közfelháborodás hatására a kormány külföldi szakértőket hívott az országba megvizsgáltatni, vajon mi vezetett a katasztrófához, s miképpen kell a Tisza-szabályozás munkáját folytatni. A szakértők semmi olyant nem találtak, ami a hazai szakemberek által ne lett volna ismert, s amellyel a kormányzatot évek óta ne bombázták volna. A szükséges lépések sorában elsőként, még 1879-ben megalakították a Kultúrmérnöki Hivatalt, amely a hazai mezőgazdaság érdekeinek megfelelően a talajjavítások és területi vízrendezések feladatait koordinálta; még ugyanabban az évben és 1880-ban több törvény intézkedett Szeged és a tiszai társulatok megsegítéséről; 1884-ben megszületik a tiszai vízrendszer egységes szabályozását megalapozó ún. „tiszai” törvény (XIV. tc.); 1885-ben a parlament elfogadta a vízjogi törvényt (XXIII. tc.), amely első alkalommal foglalta keretbe a hazai vizekkel és vízhasználatokkal kapcsolatosan az elmúlt fél évszázad alatt kifejlődött jogviszonyokat, s írta elő az ármentesítő társulatok számára az árvédelmi mozgósítási terv elkészítését. 1886-ban a kormányzat életre hívta a vízrajzi szolgálatot, amelynek a rendszeres vízrajzi adatgyűjtést, az árvízi előrejelzés megszervezését, s a vízszabályozások hatásainak tanulmányozását tűzték ki alapfeladatául. A jó irányban tett lépések közé tartozott 1891-ben – az addig külön miniszteriális tárcák felügyelete alatt működő – folyammérnöki és kultúrmérnöki hivatalok egységes irányításának megteremtése, az Országos Vízépítészeti Hivatal (1899-től Országos Vízépítési Igazgatóság – OVI) keretén belül.

1888-ban a nagy téli csapadék és a tavaszi esőzés magas árhullámot hozott a Tiszán és a Dunán egyaránt, ismét gátszakadás, árvíz következett. Március közepén a Bega, a Maros, az Árva és a Vág, majd a Szamos és a Körösök, azután az utóbbiakkal csaknem egy időben a Hernád és az Ipoly öntött ki medréből. A tiszai ár tetőzési magassága a Felső- és Közép Tiszán több helyütt egészen 1970-ig – a védtöltések kiépítésének szempontjából – mértékadó árvíz-szint volt.

Az OVI az 1888. évi tiszai árvíz okait vizsgálva megállapította, hogy a töltésépítések során sok helyütt nem vették kellően figyelembe a kedvezőtlen talajviszonyokat és a sok erdőirtás is

Szeged főtere az 1879. évi árvíz idején

rontotta a helyzetet. Fontos tanulságul szolgált az a megfigyelés, hogy az árhullámok ismét magasabbak voltak a korábbiakhoz képest. A megoldást a hatóság új töltésméreteket kiépítésében jelölte meg. Az ármentesítő társulatokat tehát kötelezték gátjaik újbóli átépítésére, a méretezésnél az 1888. évi vízmagasság figyelembevételével. A Szolnok feletti társulatoknak 1 méterrel, Szolnok alattiaknak pedig 1,5 méterrel kellett töltéseiket az addig mért maximális árvízszint fölé emelniük.

Kisebb-nagyobb árhullámok időnként levonultak a Dunán és a Tiszán is, azonban igazán komoly veszélyt 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején áradó Tisza, de méginkább a Körösök jelentettek. Az árvízi védekezést úgy kellett folytatni, hogy az árvédelmi töltések nemegyszer tűzérési védállást is jelentettek a harcoló vöröskatonák és román királyi csapatok között. A Körösökön ekkor mért vízállás 1970-ig mértékadó árvízszint volt.

A háborút lezáró trianoni béke gyökeresen új helyzetet teremtett a magyar vízügyek terén. Azzal, hogy a Kárpát-medence fő folyóinak vízgyűjtő területe, a Kárpátok hegyláncja a határon kívül került, újra kellett gondolni az árvíz- és belvízvédelmi rendszert, ki kellett építeni az addig hiányzó nemzetközi vízügyi kapcsolatokat, s az utódállamokkal megfelelő viszonyt kellett kialakítani, hogy az alvízi létből fakadó hátrányokat az ország ne szenvedje meg. Ilyen körülmények között az árvédelmi biztonság kérdése megszűnt magyar belügy lenni. A húszas években megjelent a „trianoni gát” fogalma, amely főleg a keleti országrészben a határ túloldalán keletkező gátszakadások kiömlő vizét volt hivatott a magyar oldalon feltartóztatni.

Az egész országot, s főleg annak gazdasági erejét igénybe vevő árvízi terhelés az 1940-es években vette kezdetét. Az 1940 március-áprilisában levonult dunai-tiszai árvizek és belvizek kb. 8 ezer km²-t tartottak fogságukban a megnövekedett területű országban. Egy év múlva a Duna jege a jugoszláv szakasztól Budapestig összetorlódott és Budapesten 738 cm-es vízállás mellett több mint 400 cm-es duzzasztást okozott. A torlasztott víz Apostagnál négy helyen átszakította a töltést és elöntötte a Duna vonala és a Dunavecse-Szabadszállás-Fülöpszállás-Kiskörös-Baja közötti területeket. Nem volt több szerencséje a következő évben sem a Duna alsóbb szakasza, valamint a Körös-Tisza-Maros szöge mentén élő telepü-

léseknek. A háborús pusztítások forgatagában jobbára csak a közvetlenül érintett települések lakói emlékezhetnek keserűen a Duna 1945. évi jeges árvizére.

Az okozott káron kívül megkülönböztetett jelentősége volt az 1947 szilveszterén bekövetkezett tivadari gátszakadásnak. A Felső-Tisza vidékének ezen szomorú eseményét használta fel indokként az erőteljesen balra tolódott „koalíciós” kormányzat a viszonylagosan független, belső önkormányzattal rendelkező ármentesítő társulatok 1948. évi államosítására. A Dunát és legnagyobb hazai mellékfolyóját azonban kevésbé foglalkoztatták a Rákosi-korszak közigazgatási húzásai. 1954. július közepén, átázás következtében egymás után hat helyen szakadtak át a felső-dunai gátak, két év múlva pedig hősies küzdelem folyt a jégzajlásos, jégtorlaszos Duna Budapest alatti szakaszán egészen Bajáig. Ezt az 1956. tavaszi árvizet sem sikerült megűszni, mert a tassi vízerőtelepnél, Domborinál, Bajánál és Pörbölynél a gátak több helyütt sem bírtak ellenállni a jeges víz erejének. Az egykorú védekezők számára kísérteties lehetett a jégtáblák által leborotvált hullámtéri füzesek látványa, vagy a mohácsi partfalat támadó jég recsegő-ropogó morajlása.

Az 1950-es évek nagyvizei után az újabb megpróbáltatásokat az 1965. évi sikeresen, magyarországi gátszakadás nélkül végigvédekezett dunai tavaszi-nyári árvíz jelentette, amely a folyó egész hazai szakaszán rendkívüli árvédekezéssel járt. Nem volt ennyire szerencsés a Répce és a Rába vidéke, ahol a gátszakadásokon kívül halálos áldozatokat is követelt a közel 500 km²-nyi területet elöntő áradás. Az árvízi tapasztalatok nyomán – hiszen a tetőző vízállások sok helyen meghaladták az addig mért értékeket – újabb nagyarányú fejlesztések történtek a Duna középső szakaszának védelme érdekében.

A következő években, évtizedekben a Duna „hallgatott”. Ekkor viszont a Tisza völgye felé fordult az országos figyelem. 1966 februárjában egy komoly, töltésszakadásokkal kísért jeges árvíz alakult ki a máskor oly békés Berettyón, majd az 1970. évi tiszai árvíz szinte mindenütt felülírta a korábbi maximális vízszinteket. Mivel több árhullám torlódott egymásra, csak hosszan elhúzódó védekezéssel lehetett elhárítani az árvízveszélyt. A Szamos Romániában bekövetkezett gátszakadásai miatt szinte akadálytalanul öntött el a víz a Felső-Tisza vidékén több települést. A ország lakosságának nem árvízveszélyes vidékén élő nagyobbik része talán ekkor hallotta először a „buzgár” kifejezést, mert a makói „nagy buzgár” és a Maros menti árvízi jelenségek sokáig szerepeltek az újságok első oldalain. A válságos helyzetben sor került Makó városának kiürítésére is. Az ezt követő évtizedben a Tisza felső és alsó szakaszán komoly fejlesztések történtek, amelyeknek köszönhetően egészen 2001-ig nem volt fővonalai gátszakadás a folyó mentén. Az 1979. és 1980. év ugyancsak árvizes esztendő volt. 1998 novemberében és 1999 márciusában a folyó felső és középső szakaszán alakult ki veszélyes helyzet, de a lakosság összefogása, hősies védekezése, a kiváló műszaki irányítás a védekező erő segítségével megakadályozta a töltésszakadást, s ezzel megmentette az egykori ártéren fekvő településeket az elöntéstől. 2000 áprilisában és májusában a magasságát, tömegét, intenzitását és tartósságát tekintve minden addig megvalósuló legnagyobb tiszai árvízről is. A legnagyobb veszélyben Szolnok városa és a középső Tisza vidék volt.

2001 márciusában azonban már a védekező erő hősiessége sem segített. Március első napjaiban a tiszai vízgyűjtő terület legmagasabb pontjain is megszűntek az éjszakai fagyok, s erős felmelegedéssel párosulva nagy mennyiségű eső esett a Tisza hegyvidékén. Előállott a legkedvezőtlenebb helyzet, március 1-én a még meglevő havat a meleg eső 1500 m magasságig szinte mindenütt lemosta, s az erdők lepusztítása miatt most már semmivel sem akadályoztatott ár eddig szokatlan gyorsasággal érkezte, március 6-án átszakította a kárpátaljai töltéseket és öntött el határon túli településeket. Magyarországra érve a hatalmas víztömeg átbukott a fejlesztési méretre még ki nem épített töltéseken, s átszakítva a Tarpa menti jobb parti gátat, elöntötte jóformán az egész beregi területet.

A beregi árvíz feltétlen figyelmeztető jel volt arra, hogy az árvízmentesítés érdekében nemzetközi összefogásra van szükség, s egy pillanatra sem szabad elhanyagolni a védelmi biztonság megteremtését. A tarpai töltésszakadás oka kétségtelenül magassági hiány volt, hiszen a minden eddigi maximális vízszintet meghaladó víztömeg ott szakította el a gátat, ahol az előző évben végrehajtott töltésfejlesztés abbamaradt.

Ezzel azonban nem ért véget az árvizes esztendő sorozata Magyarországon. 2002-ben a nyári dunai árvíz tette próbára a védekezők tudását és az ország gazdasági erejét. Több mint

A töltés mentett oldalán kialakuló, homokzsákokkal körbezárt buzgár, 1970.

keresni kell a töltésmagasítás és -erősítés alternatíváit, a biztonsági tartalékot jelentő fejlesztés lehetőségeit.

Amire addig szinte soha nem volt példa, 2006-ban bekövetkezett. A Duna és a Tisza árvize szinte egy időben jelentkezett. Már az év első hónapjaiban tudni lehetett, hogy a Duna német és osztrák vízgyűjtőin az átlagosnál jóval nagyobb hókészlet halmozódott fel, s ez – kedvezőtlen időjárási viszonyok között – árhullámot indíthat el a Dunán és mellékfolyóin. Ezzel szinte párhuzamosan a Tisza vízgyűjtőjén, a Kárpátokban megindult hóolvadást kitartó esőzések gyorsították, előre jelezve, hogy a Tisza völgyében is a szokásosnál komolyabb áradásokra lehet számítani. Március végén – a Morava áradásával is felhízlalt Duna a Szigetközben rendkívüli védekezési helyzetet jelentett. Az ár csak lassan vonult le a magyarországi szakaszán, a szerbiai Titelnél viszont akadályozta a tiszai betorkollást. A így visszaduzzasztott Tisza Szegegnél az eddig mért legmagasabb vízállását érte el úgy, hogy előbb tetőzött itt, mint a feljebb fekvő Szolnokon. Az igen lassan apadó Tisza, a szintén visszaduzzasztott Hármaskörössel olyan tartós árvízi terhelést jelentett az egyre inkább átázó töltéseknek, hogy kevesen hitték, gátszakadás nélkül sikerül befejezni a védekezést. A Duna és a Tisza mentén közel másfél hónapig tartó rendkívüli állapot nagy sikerrel zárult, a gátak kibírták a korábban nem tapasztalt víznyomást.

Hogy ezek után mik a tapasztalatok? Az valószínű, hogy a jövőben sem változnak lényegesen a Kárpát-medence vízgyűjtőjét terhelő éves csapadékmennyiségek, de intenzitásuk határozottan növekszik. Néhány nap alatt is lehullhat az a mennyiség, ami korábban egy hónap alatt esett. Mindez párosulhat az emberi tevékenység következtében megváltozó (felgyorsuló) lefolyási viszonyokkal, ami növelheti a katasztrófaérzékenységet az egykori árterületeken. Szinte egyenes arányban azzal, ahogy ezeken a vidékeken egyre újabb értékek jönnek létre.

Az árvízi fenyegetettség pedig mindig megmarad, s állandóan fennáll. Több mint másfél évszázados tapasztalat mutatja, hogy árvízszintek a védtöltéssel ellátott folyókon folyamatosan emelkednek. Az 1970-es tiszai áradás vízhozama például a szolnoki szakaszon 30 évvel később közel egy méterrel magasabb tetőző szinttel vonult le. A gátak békeidőben történő erősítése, a hullámterek vízszállító képességének fokozása csak egy fontos lépés a szükséges teendők körében.

három évtized múltán rendkívüli árvízi helyzet alakult ki a folyó felső és középső szakaszán. A tiszai árvizek tapasztalatával megedzett vízügyi és katasztrófavédelmi szolgálat a honvédség és az önkormányzatok segítségével úrrá tudott lenni a folyó rendkívüli vízjárási állapotán, s míg szerinte Európában hasonló nagyságú árvizek katasztrófákat jelentettek, halálos áldozatokat követeltek, addig itt, a Kárpát-medence „fenekén” sikerrel hárították el a veszélyeket.

Az 1998 novembere és a 2001 márciusa közötti 28 hónapos időszakban levonult négy rendkívüli tiszai árvíz nyomatékositotta: fel kell tární, rendszerbe kell foglalni az ármentesítés, árvízvédekezés új lehetőségeit és tartalékait. Mindez azt jelentette, hogy – a feladatok megfelelő sorolásával – a Tisza árvízvédelmi töltéseinek a mértékadó szintre történő kiépítése mellett

Fejér László

Csokonai sárospataki versei

Jelen tanulmány alcíme ez lehetne: a költő és a város kapcsolata az irodalmi alkotások tükrében. Elsősorban ugyanis a feltételezett pataki költeményeket középpontba állítva, röviden elemezve igyekszem elhelyezni a zempléni időszakot Csokonai életművében. Az ilyesfajta szövegközpontú vizsgálat egyben azt is jelenti, hogy az életrajzi adatokra nem térek ki különösebben. Mindazonáltal már dolgozatom elején meg kell neveznem azt a forrást, melyre az életrajz kapcsán is támaszkodtam, hiszen e nélkül Csokonai és Sárospatak kapcsolatát nem tudtam volna kellőképpen értelmezni. Munkám ösztönző alapja Harsányi István alkotása volt.¹

Sárospataki versek

A mai irodalomtörténet úgy véli, hogy sárospataki tartózkodása alatt a költő nem alkotott rendszeresen. Harsányi István szerint azonban Csokonai tizenhét verset írt a városban. Ezek: *Az Ősz*; *A Nyár*; *Október*; *November*; *A tél*; *Serkentése a Múzsának*; *Hívása a Múzsának*; *A rövid nap s hosszú éj*; *Miért ne innánk?*; *Ének a tavaszhoz*; *Az én vagyonom*; *A búkkal küszködő Bacchushoz*; *Asztali dal (Mafféi után)*; *A róza (Lemene után)*; *A viola (Chiabrera után)*; *A magyar Orpheushoz*. Ezen versek egy része leíró költemény, egy része bordal, melyek közül a *Miért ne innánk?* egyike a leghíresebbeknek. Mindezek mellett Harsányi István hét újabb verset is talált a pataki könyvtárban őrzött versgyűjteményekben. Véleménye szerint ezek a költemények szintén Patakon születtek. A hét vers a következő: *Bár az ég búsulva néz is ellenem*; *Bálint napja*; *A borbély grániumára írt vers*; *Szücs Sára koszorúja, melyet téli zöldből kötözött egy Helikon tetején megfordult utas, mint tartják Cs. V. M.*; *A víg poéta és az Árpádiász* című hősköltemény tervezete és 51. hexameteri sora; továbbá egy tréfás pajzán vers.² *A Dávidné dudája* című 1809-es kéziratos versfüzetben Csokonai *A méhekhez* című Lilla-dalának egy változata szerepel, ami arra utal, hogy a költő ezt a változatot akár Patakon is írhatta. Ebben a versben a harmadik szakasz így hangzik: „Mendikáns barátim mit nyomorogtok itt / A sárospataki iskolában, / Térdig a sárban, rongyos szizmában / Ugrálván, ugrálván a lencsével”.³ Csokonai – az említett versek írása mellett – Patakon kezdte fordítgatni Kleist *Tavaszi* című költeményét (1802-ben lett készen, Komáromban adta ki). Nagy kedvvel folytatta továbbá már korábban megkezdett népdalgyűjtését. És javíttatta, bővítette, készíttette sajtó alá debreceni diák korában írt verseit. Minden bizonnyal itt fogant meg fejében egy hőseposz gondolata, itt írta az *Árpádiász* tartalmi tervezetét és a bevezető 51 sort. Érdeklődésére és nyilván gondolkodására is fényt vet azon könyvek listája, melyeket pataki diák korában a könyvtárból kivett. A könyvtári bejegyzések alapján Csokonai a következő könyveket kölcsönözte ki: Boccaccio négy kötetes *Dekameronját*, Berguin *Idilljeit* és Apuleius művét. (A *Dekameron* említett kiadása most is megvan. Valójában azonban nem négy, hanem öt kötetből áll.) *Irodalmi társaságok*⁴ című kötetében Bodolay Géza megemlíti, hogy Sárospatakon létezett egy irodalmi csoport, amely kapcsolatban állt a debreceni diáktársasággal is. A korabeli írárok szerint egy bizonyos Csokányi nevű hallgatónak jelentős szerepe volt a mozgolódásban; ő teremtett kapcsolatot a debreceni és a pataki kör között. Elképzelhető, hogy ez a Csokányi nem más, mint maga Csokonai, s így arra lehet bizonyíték, hogy a költő Sárospatakon is tevékenyen részt vett az irodalmi életben.

Természet és útkeresés

Sárospatakon Csokonai egy kuruc hagyományú, magyar nyelvű oktatást megvalósító várossal, műveltséggel találkozott. Az ősi vár, a történelmi légkör ihlette valószínűleg a honfoglalási eposz, az *Árpádiász* megírásának gondolatát. Itt írta meg a mű bevezető sorait és vázolta fel tervezetét. Az irodalomtudomány ma már egyetért abban, különösen Juhász Géza⁵ kutató-

¹ Harsányi István: Csokonai Sárospatakon. A Sárospataki Hírlap Füzetek 10. Sárospatak 1922.

² Harsányi ugyanott

³ Csokonai nyomorgásnak tartja a korabeli mendikáns diákleletet, a megfőzetendő lencsével ugráló joghallgatók képe a szegénységet idézi számára.

⁴ Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp. 1963.

⁵ Juhász Géza: Csokonai Árpádiász. Acta Univ. Debr. V. (1958) 101–117; Juhász Géza: Csokonai tanulmányok. Bp. 1977.

sai nyomán, hogy az *Árpád-töredék* keletkezése a sárospataki időszak kezdetére, 1795 őszére tehető. Akkorra tehát, amikor még nem ábrándult ki a jogból, a pataki tanulásból. Csokonait lenyűgözte a táj történelmisége, s a múlt felé fordult, hogy onnan merítsen erőt a jövőhöz. Az eposzírásban azonban még nem volt gyakorlata, s egy idő után félre is tette a vázlatot. Hatása lehetett ugyanakkor ebben annak is, hogy később tudvalevőleg kiábrándult a jogból. Ráadásul talán más módon is csalódott Patakban. Egyik levelében arról panaszkodott, hogy nyomasztja őt „a tipikus kisváros szellemi tunyasága, egyre a híres szőlőskertek körül topogó tepsedtsége”. Mindez arra döbhentette rá, hogy a múltba fordulás gyakorta még akkor sem nyilvánvaló sokak számára, amikor minden körülmény adott hozzá. Csalódottságát elmélkedésbe fojthatta, s új erőforrás, terv után kutatott. Végül a pataki táj szépsége adta meg neki azt, ami már régóta uralta gondolkodását: a „természetisten vigaszát”.

Csokonai életének egyik fordulópontján érkezett Sárospatakra, majd új tervekkel indult tovább. Fél évet töltött a városban. Ez idő alatt volt ideje, hogy gondolkodjon eddigi életéről, számot adjon önmagának tetteiről. Ehhez az önvizsgálódáshoz, ami kétségkívül önmegismerés is, ideális háttérrel kínált a természeti környezet, a Csokonai által is gyönyörűnek tartott hegylai táj. A hegyek, maga a vidék új benyomásokat keltek benne, s minden bizonnyal felébresztették lelkében azt a vágyat, hogy elrendezze, tisztázza magában a feladatait, céljait, a világban elfoglalt helyét. A természetnek Csokonai életében és gondolkodásában igen jelentős szerepe volt. Összefügg mindez a felvilágosodás eszméivel is. A felvilágosodás egyik jelmondata, a *kanti sapere aude* (azaz: merj a magad értelmére támaszkodni), vagy annak igénye, hogy a fény erejével, az ész által kell utat törni a sötétségben, voltaképpen az embernek azt az alapvető jogát, sőt kötelességét fogalmazza meg, hogy az ember mások vezetése nélkül önállóan gondolkodjon. Hogy – ugyancsak Kant szavaival – az embert magában és másokban is, sohasem csak eszköznek, hanem célnak tekintse. Csokonai életének sárospataki korszakát egyfajta szemléleti fordulat jellemzi. A korábbi, debreceni csalódások hatására, az ebből levont társadalmi és magatartásbeli tanulságok következtében egyre inkább az individuum, vagyis ön maga került gondolkodásának középpontjába. A cél Csokonai számára ezen túl nem ez, hanem hogy a saját, egészen pontosan meghatározott, alkotára szabott helyét megtalálja. „A természet világrendjében saját különlegességének tudatára ébredő ember mint személyiség most már tudatosan keresi azt a nagyobb egységet, aminek tagja lehet. A kötődés így egy magát önállóan elgondoló individuum szabad választását jelenti” – foglalja össze a lelki folyamat lényegét Debreczeni Attila.⁶

A természettel való mély találkozás egyfajta teológiai élményként is felfogható. Csokonai esetében persze nem beszélhetünk keresztény értelemben vett vallásosságról. Bíró Ferenc a magyar felvilágosodás irodalmának történetét összefoglaló kötetében azt írja, hogy Csokonai sem a vallásos, sem pedig a materialista felfogáshoz nem köthető egyértelműen, hanem éppen a kettőn túli teljesség felismerése és igénye jellemezte gondolkodását.⁷ Ezt a teljességet a költő a természetben találta meg.

A „Harsányi-féle pataki ciklus”

Ha alaposabban tanulmányozzuk a Harsányi szerint Sárospatakon íródott verseket, az imént említett gondolatok világosan kirajzolódnak előttünk. Tartalmilag a költemények szoros egységet alkotnak, sőt bizonyos folyamatosság is felfedezhető közöttük. Mindez akkor bontakozik ki előttünk, ha a tizenhét verset megpróbáljuk sorba – nem időrend, hanem tartalom szerint – állítani.⁸

Az első helyre mindenképpen *A búkkal küszködő* című költeményt kell tennünk, ami egy kínoktól szenvedő ember jajongása. Talán közvetlenül akkor keletkezhetett, amikor Csokonai megérkezett Sárospatakra, s még nagyon elevenen élt lelkében a debreceni kicsapatus emléke. A költő ősszel érkezett a városba, így logikusnak tűnik, hogy a következő helyre *Az ősz* című alkotást tegyük, ez három önálló verset foglal magába, a három őszi hónapot bemutatva. A

⁶ Debreczeni Attila: Csokonai, az újrakezdések költője. Kossuth Egyetemi Kiadó, Csokonai Universitas Könyvtári sorozat, 1996.

⁷ Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Bp. 1994.

⁸ A költemények forrása: Csokonai Vitéz Mihály összes versei I–II. Szerkesztette és az utószót írta Vargha Balázs. Bp. 1967.

Szeptember az őszi természet szépségét dicséri, a sorokat áthatja már az elmúlás felett érzett melábuló, de a zárlat inkább megnyugvásba csap át, s nem szomorúságba. A természettel való összhangban és az ősz kínálta javakban az ember boldogságot találhat, különösen, ha társával, barátjával tölti el az időt. Akkor örül, s nem irigyl „rakott asztalokat”. Az Október a szüretéről ad részletesebb leírást. A nép mindennapjait, őszi munkáját bemutató életkép szinte idilli állapotot fest: Már-már a vergiliusi eclogákra emlékeztet: egy ugyan már letűnt, de nyomokban még ma is létező aranykort idéz elénk. A nyomok az egyszerű, természetes életmódhoz, a tájjal való együtt lüktetéshez, a természeti erőkkal való közös munkálkodáshoz vezetnek. A vers gondolatvilágában ez teremti meg az aranykorszerű állapotot. A mű zárlatában, és a következő önálló egységben, a Novemberben a bor, a borivás válik a fő motívummá, sőt értéké. A bor a természet ajándéka – amint ezt a hegy leve metafora is kifejezi –, az ember és természet közös munkájának gyümölcse, s mint ilyen, kapocs is közöttük. Az ősről szóló versek mély természetismeretről tanúskodnak. Lehetségesnek kell tartanunk, hogy Csokonai Patakon írta ezeket a költeményeket. Már csak azért is, mert életrajzából tudjuk, gyakran vett részt hegyaljai szüreteken, s ott közelről megfigyelhette az ember és természet szoros összefonódását.

A bordalok sajátos életérzés megszólaltatói Csokonai költészetében, s témájukban kötődnek Az őszhöz. Harsányi szerint a *Miért ne innánk* című bordal is a sárospataki időzés alatt keletkezett, utal erre többek között az is, hogy a költő *mádi borról* ír versében. A Horatius szellemében írt, az ókori római költő „élj a mának” életelvét hirdető költemény hitelesen kifejezi a boriváshoz kötődő kultuszt: a búkergető, lélekemelő hatást. A *Bacchushoz* címzett helyzetdallában Csokonai szintén ezt az életérzést fejezi ki: a költő egy tarcali szőlősgazda helyébe képzelvén magát Bacchusnak, a bor istenének ajánlja borát. Ezzel nyilván a boldog élet áldását is el kívánja nyerni. A *rövid nap s hosszú éj* a bordalokénál mélyebb, komorabb melábuló rögzít. Ugyanakkor mégis az élet kihasználására buzdít, a „szép, kies világ” azonnali megismerésére, hiszen nincs sok idő: „rövid a nap s hosszú az éj”. Az *Asztali dal* című költemény szintén a bordalok sorába illik, vidám hangulatú, a borivás okozta örömeket mindenek fölé emelő poéma.

A nagy őszi szüretek után, az üres borospoharak nyomában megérkezik a komor tél, s dermedésbe fordítja a világot. A *tél* című vers a természetnek ezt a zord arcát, a hideg, fagyos tájat festi le, amely kemény, embert és állatot egyaránt próbára tevő közeg, de mélyén az ősnnyugalom, a bűnbánatot feledtető álomvilág rejtőzik. Néma csendjét veri fel ricsájával a farsangoló, mulatva ünneplő úri báli sereg. A haszontalan farsangolók a mesterséges örömek, a torz értékek megtestesítői, amit a költő elvet, sőt megvet. Számára a nyugalom a kívánatos, s a költészet, a tudomány. Beszélgetőtársaiul a téli estéken ő inkább „Pópot vagy Gesznert” választja. A tél arra figyelmeztetheti az embert, hogy az elmúlásban, az örök változásban is meg kell találnia a maradandó értéket. Csokonai számára ilyen a tudomány, a művészet, a költészet is. Hasonló kérdésre ad választ a *rózsa* című költemény: a rózsa felismeri, hogy szépsége múlandó, viszont örül, mert Mária az égben róla kívánja magát elnevezni, s így a virág neve örökre fennmarad. A rózsa, különösen Mária kapcsán ugyanakkor az erkölcsi szépség és tisztaság jelképe, s ez az, ami örök. Ennek a költeménynek a párja A *viola*. A magát rabságban érző költő a violáról vesz példát: bontsa ki virágát, tehetségét, míg ifjú, míg lehetősége van rá, míg a tavasz éltető sugarai segítik, ez a viola üzenete. Feltűnő a költeményben a rabság szó, mely akár Patakra, az unalmasnak tartott és nem kedvelt jogi pályára is utalhat. A viola-lét ebben az állapotban pedig nyilvánvalóan a költői tevékenység, a talán már ekkor körvonalazódó „nemzet poétája” szerep. A *viola* már a tavaszt, a megújulást és az újrakezdést idézi, s az *Ének a tavaszhoz* című versnek már valóban a kikelet a témája. A tavasz „éltető lehellet” a téli tetszhalott világban, örömmünnep, a természet ujjongása. Éppen ezért szép. Szemben áll ez az ünnep a téli farsangok mesterkélt boldogságával, hirdelve, hogy csak az értékes, ami természetes. S hogy a természetet szépségben felülmúlni nem lehet. Tartalom és forma tökéletesen egybecseng e kis dalocskában: a költő arról ír, hogyan dicséri, ünnepli a természetet a saját újjászületését, miközben maga a költemény ez a dicséret; könnyed rímeivel, vidám hangulatával hitelesen tolmácsolja az ébredő tavasz hangjait.

Mint ahogy az évkörben, úgy a pataki versek sorában is A *nyár* következik. Csokonainak ez a költeménye a legmelegebb évszak szépségeit mutatja be, és egy pusztítóknak tűnő vihart éppen megtisztító, felfrissítő erejűnek fest le. A természet leírása a mű felétől az emberi élet ábrá-

zolásába, a henyélő gazdagok és a szorgalmas, robotoló, de egyszerűségükben mégis boldogabb parasztok életének összehasonlításába vált át. Az alapgondolat itt is az, hogy a természetes élet jelenti az igazi értéket, a boldogságot, az aranykort. E gondolat folytatásának is tekinthető Az én vagyonom című vers, mely szinte hitvallás az értékrendről. A költő számára nem a gazdagság, a törtetés, a pénzbeli vagyon az öröm, hiszen ezek önmagukban nem boldogítanak, emellett a szabadság feladásán keresztül vezet hozzájuk az út. Csokonai eszménye és mércéje a természet, az igaz érték, mely „édes anya”, s „nem változik soha”. A poéta számára ez kínálja a legnagyobb gyönyörűséget. Mindez voltaképpen a természetben szerzett lelki tapasztalatok összefoglalása, mely a természetet mint legfőbb szubsztanciát állítja elénk. A önmaga helyét a természet által felismerő költő saját boldogulását is a természetességben látta, abban a képességben, mely születésével kitörölhetetlenül lelkébe ivódott: a költészetben. A Patakon keletkezett versek sorában éppen ezért záró helyre a *Serkentése a műzsának* című vers kerülhet. Ez a költemény, mint címe is mutatja, már serkentése, buzdítása a műzsáknak, azaz a költői hajlandóságnak, talán már előkészület a nagy feladatra, az egész nemzet elé való kiállásra.

Az általam „pataki ciklus”-nak nevezett, feltehetően Sárospatakon íródott verssorozat központi gondolata tehát az, hogy a természet az elsődleges erőforrás az emberi lélek számára; szépsége, nyugalma példát adhat erkölcsi törekvéseinknek. És képes megmutatni valódi helyünket a világban. Ebből következően az igazán értékes létforma a természettel egybefonódó, egyszerű élet. Ezeket a gondolatokat mindenképpen erősíti az a tény, hogy Csokonai Patakon kezdte el fordítani Kleist *Tavaszi* című művének egy részletét, a természeti morálról szólót. Emellett folytatta a már korábban megkezdett népdalgyűjtést is. Ez azért lehet érdekes és sokatmondó, mert a népdal az egyszerű népi élet, a természetes létforma szellemi terméke. Csokonainál ez a gondolkör nyilvánvalóan kiegészül a tudomány, műveltség és a költészet igényével. Ez az a tartalmi szál, melyre felfűzhetők a pataki versek, így alkotnak egy tulajdonképpen eszmei láncot. Költőnk elképzelésében a természet háttérként szolgált, útmutató volt a további gondolkodáshoz, mely azt volt hivatott kideríteni, hogy mi az ő pontosan meghatározott feladata hazájában.

Szerepkérés

Csokonai számára a sárospataki tartózkodás időszakában a természet mellett egyfajta szerepkérés volt a gondolatilag meghatározó tényező. A költő olyan lehetőséget keresett, amelyet valóra válthat, saját boldogságává tehet. Ezt a lehetőséget a költészetben találta meg, ennek felismeréséhez azonban elengedhetetlen volt számára a pataki élménykör. A pataki tartózkodás, az új környezet és élethelyzet nagy segítség volt számára ebben. Patak változást jelentett Debrecennel szemben abban, hogy a civis városban Csokonai elsősorban irányított ember volt, gondoskodtak róla, a kezdet kezdetén a legnagyobb mértékben, hiszen még azt is feladatuk kapta, hogy milyen témában, például az estéről írjon verset, latinul. A debreceni szigorú rend ellen voltaképpen diákos, sőt kamaszos magatartással lázadt: dohányzással, szabados viselkedéssel. Patakon viszont már a felnőtt tudatosságával utasította el a jogot. Eldöntötte, hogy életküldetésében ennek a tudománynak nem lesz szerepe.

Csokonai tehát Debrecenben még gyermek volt, szárnyait bontogató fiatal, aki gondok nélkül alkotott a kollégium védelmében. Sárospatakon ugyanakkor a bizonytalanság átélése által felnőtté vált. Ám eközben éppen szabadságát, önmagát valósíthatta meg. Az önmagáért folytatott küzdelem megerősítette lelkületét és elhatározását. Sárospatakot fókuszjelenségnek tekinthetjük Csokonai életében. Itt eresztette mélyre gyökereit, itt találta meg azt a gondolat- és eszmei táptalajt, melyet későbbi művészi tevékenységében hasznosított. Csokonai pályája példája annak, hogy csak az egyéni tanulás és a hivatalos oktatás együtt teheti felnőttként igazán nagy alkotóvá az embert. Követendő jellemének az a vonása, hogy mielőtt nagy tetteit megvalósította volna, a hivatalos oktatás alapján is el akarta mélyíteni tudását. Életében Patak az utolsó állomás volt, ahol hivatalos oktatásban részesült. Sárospatak ilyenformán kettős szerepű volt számára: végső állomást és kiindulópontot is, a számvetés és önmegértés fókuszát jelentette egy időtlen folyamatban.

Nyíri Péter

A Zirci Apátság előszállási uradalmának gazdaságtörténetéhez

A Szent Benedek (480–543) által alapított Benedek-rend (bencések) missziós tevékenységének nagymértékben köszönhetően Közép-Európa – így Magyarország is – a latin kereszténységhez csatlakozott. Az idővel meggazdagodó, szerzetesrend megújítására a cluny-i kolostorból kiinduló reformok végrehajtója VII. Gergely pápa (Hildebrand cluny-i szerzetes) lett, aki a Német-római Császárság ellen invazivitúra háborút indított az egyház világművelési törekvéseinek megvalósításáért.

Ebben az időben kelt életre a bencés rend reformágaként a cisztercita rend (1098), amely nevét első kolostorának helyéről, a franciaországi Cîteaux völgyéről (Cistercium) kapta. Az alapítók, közöttük Clairvaux-i Szent Bernát az eredeti bencés életeszmeny – szegénység, egyszerűség mellett az imádság, művelődés és a saját kétkézi fizikai munka egyensúlyának –, vagyis Szent Benedek regulájának maradéktalan megvalósítására törekedtek. A bencésektől való függetlenségét és különállását ruházatában („szürke barátok”) is kifejezésre juttató rend a középkorban sokat tett a mezőgazdasági kultúra (szőlő- és gyümölcsstermesztés, állattenyésztés) és a gótikus építészeti stílus terjesztéséért.

Magyarországon az első cisztercita kolostort II. Géza (1141–1162) király 1142-ben a Tolna megyei Cíkádoron (Bátaszék) létesítette az ausztriai Heiligenkreuz szerzeteseinek közreműködésével, melyet III. Béla (1172–1196) király korában további alapítások (Egres 1179; Zirc 1182; Pilisszentkereszt; Szentgotthárd 1184; Pásztó 1191?) követtek. Későbbi Árpád-házi királyaink, sőt egyházi és világi előkelők is – így a középkori Magyarországon utolsóként Mojs nádor a Tolna megyei Ábrahám (1270) területén – létesítettek monostorokat a XIII. században, melynek eredményeként a ciszterciek virágkora hazánkban III. Béla uralkodásától kezdve mintegy száz éven át tartott. A tatárjárás után, a XIV. században Magyarországon is hanyatlásnak indult a rend, a teljes pusztulást pedig a török hódoltság és a reformáció hozta magával. Az ún. komendátori rendszer éveiben idegen kézbe került apátságok jogfolytonosságát címzetes apát rangok adományozásával biztosították, később pedig a jogilag még fennálló monostorok javadalmát a Habsburg uralkodók más egyházi intézmények fenntartására rendelték.

Közben egy évszázadon át szünetelt hazánkban a ciszterci rendi élet. A „szürke barátok” csak a XVIII. században tudtak ismét gyökeret verni Magyarországon újrualapítva (Zirc 1726 Szentgotthárd 1734 Pilis-Pásztó 1802) rendszerint külföldi apátságokba olvadt monostorait. Zirc az ausztriai lilienfeldi, majd az 1810-ben III. Frigyes Vilmos porosz király rendeletére megszüntetett szilésiai heinrichau apátság fennhatósága alatt állt. Az utolsó heinrichau-i zirci apát halála után az I. Ferenc (1792–1835) király által kinevezett Dréta Antal zirci apát saját vezetése alatt egyesítette (1814) a pilisi és pásztói apátságot is. Szentgotthárd először a cisztercita rend magyarországi alapításában érdemeket szerző Heiligenkreuz apátságával egyesült, majd a XIX. század második felében (1878) csatlakozott Zirchez. A XIX. századtól kezdve a plébániai munka mellett a magyar ciszterciek fő tevékenysége a tanítás lett: Egerben, Székesfehérváron, Pécsen, Baján, Budapesten létesítettek jó nevű iskolákat. A tanító renddé vált magyarországi ciszterciek a XX. század elejéig az osztrák rendtartományhoz tartoztak, Békefi Remig zirci apát kormányzása alatt azonban (1923-ban) XI. Pius pápa leválasztotta a zirci monostort a tőle függő rendházakkal együtt az osztrák provinciáról és önálló magyar kongregációvá alakította. Magyarországon a XIX–XX. század fordulóján a katolikus egyházon belül a cisztercita rend is hatalmas birtokokkal rendelkezett, az 1895-ös összeírás szerint 59 472 k.hold területű földbirtokot 8 uradalomban (előszállási 31 262 k.hold, zirci 10 641 k.hold, bártafalui 7821 k.hold, szentgotthárdi 6454 k.hold, csákányi 1130 k.hold, mátraszőlősi 930 k.hold, apátmaróti 650 k.hold, pásztói 584 k.hold) kezelték. Az összes földterület 50 -át kitevő előszállási uradalom kivételével jóformán mindenhol az erdőterület alkotta a birtok legnagyobb részét.

Az előszállási uradalom nevét Fejér megye délkeleti részén lévő Előszállás pusztáról kapta, ahol az uradalom jószágkormányzósága székelte. A helység létrejöttére írásos adatok nem állnak rendelkezésre, de – a település történetírója, Farkas Gábor szerint – az összetett helynév utótagjaként szereplő „szállás” szónak „kun település” az értelme, vagyis kunok által la-

kott hely volt. A névetimológiát alátámasztja, hogy a középkorban a Duna jobb partjának ezen a szakaszán helyezkedett el a kun székszervezet egyik központja, Hantos-szék. A félnomád életmódot lassan feladó kun szállások (és a felbomló kun társadalmi szerkezet) a Mohács utáni török pusztítás áldozatául estek. A település az egymással vetélkedő magyar királyok (Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János) hívéül szegődött földbirtokos családok kezéből a török hódoltság idején (XVII. század) vásárlás révén került a cisztercita rend tulajdonába. A terület a XIX. század elejéig a rend magyarországi újjraalapításában közreműködő heinrichau apátság kezelésében volt, amely a birtokot bérbeadás útján hasznosította. Az uradalom (majorság) kiépülése már ekkor (XVIII. század) elkezdődött. Az itt élő, többségében katolikus lakosság részére a ciszterciták előbb kápolnát, majd 1779-ben templomot építettek, a plébániát pedig szerzetesek vették birtokba. A tanító renddé lett szerzetesrend az iskolák és a rendházak fenntartása érdekében is a XIX. század elejétől a zirci apátság tulajdonába került előszállási uradalomban felszámolta a bérleti rendszert és a gazdálkodást a maga kezébe vette. Szerzetes jószágkormányzók irányításával modern uradalmi szervezetet, kerületi rendszert hozott létre, majd az 1848-as áprilisi törvények kihirdetésével elszenvedett területi veszteséget (úrbéres telkek) kiheverve tőkés mezőgazdasági üzem kiépítését kezdte el. A XX. század elejétől Békefi Remig zirci apát a cisztercita rend gazdasági alapjának megteremtése érdekében magyarországi birtokaik közül legnagyobb kiterjedésű, legkedvezőbb gazdasági adottságokkal rendelkező előszállási uradalom fejlesztését ösztönözte. A cisztercita rend történetét megíró zirci apát ugyanis felismerte, hogy a rend fennmaradása Magyarországon Előszállás jövedelmezőségétől függ, ezért a hasonló meggyőződésű Weber Márton rendi számvevőt nevezte ki jószágkormányzónak (1912–1924) az előszállási uradalomba. Az ő irányításával kezdődött Előszállás az a fél évszázadon át tartó gazdasági fejlődés, melynek eredményeként az eddigi egyoldalú gabonatermelésre törekvő külterjes gazdálkodást intenzív belterjes gazdálkodási forma váltotta fel. Békefi Remig apát terveinek megvalósulását már nem élhette meg. A rend a történelmi Magyarországot feldaraboló trianoni béke után elvesztette az elcsatolt országrészekben lévő birtokait, a megmaradt uradalmakból pedig területeket (13 056 k.hold) kellett átengednie a Nagyatádi-féle földreform céljaira. Miután Weber Márton Zircre került a rendi uradalmak főjoszágkormányzójának, a helyébe lépő Hagyó Kovács Gyula (H. Kovács Gyula) az elhunyt apát terveit a 29 052 k.holdra fogyatkozott előszállási uradalom jószágkormányzójaként (1924–1944/45) valósította meg.

Hagyó Kovács Gyula (1888–1960) pappá szentelése után az első világháború éveiben végezte el a mosonmagyaróvári agrárfőiskolát és 1917-től az előszállási uradalom második joszágkormányzója volt. Jól képzett, eredményeket is felmutató szakemberként 1924-től – Weber Márton főjoszágkormányzói hivatalba távozása után – már az uradalom joszágkormányzójaként folytathatta az elődje által megkezdett gazdaságfejlesztő munkát. Tevékenysége első éveiben az uradalmi állattenyésztés fellendítésén fáradozott. Hangsúlyt fektetett a sertéshizlalásra, tehenészetet állított fel, az Erdélyből vásárolt igavonó állatok pótlására igásökröket és igáslovakat tenyésztettek. A növénytermesztésben a hagyományos gabonafajták mellett növelte a takarmánynövények és a kapásnövények (kukorica, cukorrépa, stb.) termőterületét. A korszerű mezőgazdaság megteremtéséhez elengedhetetlen gépesítést és infrastruktúrát, különösen a gazdasági kisvasút létesítését ítélte fontosnak az 1920-as évek közepétől. Az ercsi cukorgyár által megépített vasúterrt az uradalom cukorrépával fizetett, melynek 1000 k.holdra növekedett termőterületéről 1934-től már évi 1600 vagon cukorrépát szállítottak a cukorgyárnak. A kedvező termszervezet és a cukorrépa-termelés jövedelme révén is felhalmozott tartalékok elősegítették az előszállási uradalom talpon maradását az 1929–1933-as (Magyarországon a mezőgazdaságban 1928-tól kibontakozó) világválság idején. A gazdasági visszaesés évei alatt megőrzött tőkeerő lehetővé tette a területi gyarapodást is a simontornyai Wimpffen-féle grófi birtok megvásárlásával. A kedvező eredmények hatására Előszállás a válság idején is folyamatos – részben idényjellegű – munkaerő igényéről lehetett ismert. A konvenciók cselédiken kívül a mezőgazdasági munkák csúcsezonjában alkalmazott vándormunkások száma évente a 2000 főt is meghaladta, főleg aratómunkásokat, a kapálási idényben pedig a felfutó cukorrépa-termelés miatt 500 cukorrépa-munkást is foglalkoztattak. A cukorrépa egyelése, kapálása és szedése szokatlanul nehéz és megerőltető volt, a környékbeli falvak lakói nem szívesen vállalkoztak ilyen munkára. A szükséges munkaerő egy részét ezért is szerződtették a legnagyobb vándormunkás tömeget kibocsátó vármegyék-ből (Borsod, Heves, Békés, Vas, Zala), de a gazdasági válság (a szélesre nyílt agráröllő, a sűrű árverezések) éveiben a közeli falvak – így Tolna megye – lakosságából sem okozhatott gondot a toborozás.

A mezőgazdaságimunkás-szerződéseket a két világháború között országszerte az agrár-szocialista mozgalmak egyik csúcspontja idején keletkezett 1898. évi II.tc., az ún. „rabszolgatörvény” alapján állították ki. A törvény szerint a mezőgazdasági munkásoknak a munkaadóval írásos szerződést kellett kötniük a munkások többségének lakhelyén illetékes községi elöljáróság előtt, melynek tartalma uradalmanként és summáscsapatonként változott. A szerződés aláírása után a jegyző köteles volt a felolvasás és a munkások anyanyelvén való megmagyarázás megtörténtét a szerződésre rávezetett záradékban igazolni, ezzel egyidejűleg pedig a munkás állandó lakhelye szerinti községi elöljáróság által kiállított munkásigazolványba a munkaadó nevét, a munka nemét és időtartamát bejegyezni. A munkakönyvet a gyakorlat szerint ezután a munkaadók a szerződés teljesítéséig őrizték. A záradékolt szerződés egyik példányát a munkaadónak, a másik példányát a munkások által a szerződésben megnevezett megbízottnak kellett azonnal átadni. A törvény szigorúan előírta a szerződés megtartásának kötelezettségét és a munkaadónak a karhatalom alkalmazását is engedélyezte. Az időnyomunkások vezetője (bandagazda, munkásgazda, toborozó gazda) kötötte meg a szerződést az uradalommal és az embereket a földművelésügyi miniszter rendelete (75000/1926.FM) értelmében a munkateljesítés helye szerint illetékes főszozolgabíró engedélyével verbuválta rokonsági, ismeretségi alapon.

Munkásgazdaként került az előszállási uradalommal kapcsolatba az 1930-as években Vida István (1905–1976) bölcskei földműves. Vida István családjáról (feleségéről, kiskorú gyermekéről) gondoskodni akaró, jó szervezőkészségű, megnyerő modorú, határozott egyéniségű parasztember volt, aki boldogulása érdekében igyekezett ügyesen élni az adódó lehetőségekkel. Vállalt mezőri munkát, próbálkozott zugpálínkafozással, legtovább pedig – kalandvágyó természetéből fakadóan – matrózként szolgált. Fiatalemberként a válság – csökkenő agrárárak, munkaalkalmak, napszámosmunkabérek – éveiben az Előszállástól 15–20 km-re található Tolna megyei Bölcske, Madocsa, Dunakömlőd és a Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei Géderlak szorgalmas, korábban a helybeli uradalmak által is szívesen alkalmazott, de a nyomasztó gazdasági helyzet miatt most megélhetés nélkül maradt földműves lakossága körében tevékenykedett munkásgazdaként. Toborzó munkáját – rendelkezésünkre álló források tanúsága szerint – a 967 k.holdon gazdálkodó Herczegh Gyula solti földbirtokosnak 1930-ban szervezett 19 párból álló bölcskei aratóbandával kezdte. Gondos gazdaként őrizte meg a 2300 k.hold földbirtokkal rendelkező hartai büntető intézet 27 bölcskei aratópárral 1932-ben kötött szerződését és a bv. intézet igazgatójával folytatott levelezését is. Az előszállási uradalomnak dolgozva a következő két év (1933, 1934) volt szervező tevékenységének csúcspontja, csaknem 200 munkavállalót sikerült mozgósítania e rövid időszak alatt. Munkásgazdánk aposságának köszönhetően Hagyó Kovács Gyula jószágkormányzó aláírásával hitelesített szerződések, munkaerő szervezéssel kapcsolatos levelek gazdagítják az előszállási uradalom levéltári anyagát. A kapcsolatteremtés évében, 1933-ban a szervezőmunka – érthető módon – nehezen indult, két hónap alatt több válaszlevélre volt szükség. Vida István feltételezhetően még az előző év őszén kereste meg levelezőlapon az előszállási uradalmat munkaerő toborzását vállalva. Vállalkozó szellemű gazdánk az uradalom kérésére már február közepén (II.13.) munkás toborzási engedélyt kapott a sárbogárdi járás főszozolgabírájától. Az 51 fő cukorrépa-munkás 1,5–2 hónapos alkalmazásáról szóló mezőgazdaságimunkás-szerződést 1933. február 15-i dátummal állította ki az uradalom jószágkormányzósága, aláírásra pár nappal később (II.17.) küldték el Vidának. A toborzó gazda fizetésére a munkásszerződésekben általában semmiféle utalás nem történt (a gazdaságok szerződésen kívül állapodtak meg velük), H. Kovács Gyula is szándékosan hagyta ki munkásgazdánk juttatásait az egyezségekből), akinek aggodalmait egy újabb levélben (II.24.) oszlatta el. A szükséges munkáslétszámot Bölcskéről és a szomszédos Madocsáról február végéig (II.27.) sikerült Vidának szerződtetnie, a jószágkormányzó azonban márciusi levelében (III.12.) már újabb 31 fő toborzását kérte. A kívánt létszám április elejére (IV.3.) volt együtt. H. Kovács Gyula áprilisi levele (IV.19.) már csak a munkába állás időpontjáról (V.1.) és a munkahelyről (Előszállás, Kokasd) rendelkezett. A következő évben a szervezőmunka már gördülékenyebben ment, bár később, március elején érkezett meg Bölcskére az előszállási jószágkormányzó levele és az 1934.március 4-i dátummal aláírt szerződés. A sárbogárdi járás főszozolgabírói hivatala már másnap (III.5.) kiállította a munkás toborzási engedélyt. Vida István – részben az előző évi munkavállalók közül – 95 cukorrépa-munkást szerződtetett a Tolna megyei Bölcske, Madocsa, Dunakömlőd és a Pest-Pilis-Solt-

Mezőgazdasági munkásszerződés, 1933

Mely egyrészről a Zirci Apátság Előszállási Uradalma, másrészről alulírott munkások között a következő feltételek mellett kötött:

1./ Az uradalom felfogadja Vida István munkásgazdát és 51 társát az 1933. év tavaszán végzendő gazdasági munkákra, úm. cukorrépa, tengeri, burgonya stb. kézzel való megmunkálására, valamint takarmánygyűjtés és egyéb hasonló munkák elvégzésére.

2./ A munkások 1. ½, illetve 2 hónapra szerződnek oly módon, hogy az Uradalomnak jogában áll a munkásokat 1. ½ hónap letelte után elbocsájtani, de jogában áll a teljes 2 hónapig is itt tartani, de csak az aratás megkezdéséig. A munkábaállás ideje április 20. és május hó 5.-e közötti idő, amiről idejekorán kapnak értesítést.

3./ A munkások fizetése havi 15.-p, azaz havi tizenöt pengő. Ezen járandóságuk azonban csak a munkaidő leteltével lesz kifizetve.

4./ Élelmezésre a munkások kapnak havonta: 20 kg kenyérlisztet, 10 kg főzőlisztet, 12 kg burgonyát, 3 kg babot, 2 kg sózott szalonnát, 2 kg húst, 1 kg zsírt, 0,60 kg sót és 50 fillér fűszerpénzt. Élelmezés és fizetés a munkábaállás napjától számítódik. Szakácsné fizetése havi 20.-pengő, azaz havi húsz pengő.

5./ Úgy az ide-, mint a visszautazási költséget az Uradalom viseli félárú III. oszt. vasúti jegy erejéig. Minden munkásnak a munkakönyve rendben legyen, mert ellenkező esetben az ezzel járó vasúti túlfizetést az illető munkásnak kell viselnie. Azon munkásért, aki a munkásszállító vonatról lemarad, munkaadó utiköltséget nem fizet, és a visszautazási költségére is csak az tarthat igényt, aki a végelszámoláson jelen van, tehát az időközben hazautazók költségeit sajátjukból tartoznak viselni.

6./ A munkaadó fenntartja a jogot magának arra, hogy megbizottja által a munkások közül azokat, akik öregség, gyengeség, vagy betegség miatt munkára nem megfelelők, az indulás előtt visszautasítsa, vagy pedig azokat akiket az uradalmi orvos fertőző betegnek, vagy ilyenre erősen gyanusnak talál, a munkahelyről is hazaküldhesse.

7./ A munkaadónak jogában áll a fentnevezett munka bármelyikét, bármelyik gazdaságban végeztetni és tartoznak a munkások a tiszt utasításának engedelmeskedni.

8./ A munka napfelkeltekor kezdődik és napnyugtakor végződik, vagyis a munkás napfelkeltekor a munka színhelyén tartozik lenni, ahonnan napnyugtakor lesz elbocsátva. A munkásoknak reggelire 1, ebédre 1.-és uzsonnára ½ órai pihenő adatik. Szombaton a munka d.u. ½ 6-órát tart, uzsonnaidő ekkor azonban nincs.

9./ Szükséges kézi eszközökről a munkások maguk tartoznak gondoskodni, az Uradalomtól kopott szerkezt pedig anyagilag felelősek.

10./ Vasár és ünnepnapokon, valamint szombaton d.u. ½ 6.-óra után csak akkor kívánthatik meg munkásoktól a munka, ha a munkaadó szélroham, eső, tűz, bogárkár, vagy más előre nem látható elemi csapás miatt veszélyeztetnék.

11./ Az uradalom köteles a munkások szállásáról, ivóvizéről és a főzéshez szükséges tüzelőről gondoskodni.

12./ Betegség esetén a munkások orvosi és gyógyszerköltségeit az uradalom nyolc napon keresztül viseli, az egész idő alatt egy alkalommal. Betegség alatt a munkás élelmezést kap, fizetésben azonban nem részesül.

13./ A munkásgazda, illetve a pallérok kötelessége a munkásokat szorgos és jó munkára serkenteni, felettük felügyelni valamint a kimért élelmet igazságosan elosztani.

14./ A munkások tartoznak úgy a tisztnek mint a felügyelő személyzetnek engedelmeskedni, bármily vétség esetén jogában áll a munkaadónak a munkást azonnal elbocsájtani.

15./ Jelen szerződésből eredő peres ügyek elintézésére a sárbogárdi kir. járásbíróság illetékes.

16./ Fenti szerződés két eredeti példányban kiállítva alulírott munkások előtt a községi előjáróság által felolvasatott, megmagyaráztatott és ők azt elfogadásuk jeléül aláírásukkal ellátták azzal, hogy annak betartására magukat kötelezték.

Kiskun megyei Géderlak községekből. Az uradalom áprilisi levelében (IV.16.) már csak a munkába állás helyéről (Kokasd, Ménesmajor) és idejéről rendelkezett.

Az előszállási uradalom maga készítette szerződés szövegmintája alapján az 1933. február 15-i és az 1934. március 4-i mezőgazdaságimunkás-szerződést 16 pontba foglalva azonos tartalommal állították ki. A munkavégzés feltételei a korabeli mezőgazdaságimunkás-szerződésekhez hasonlóak voltak, de a munka sajátosságának megfelelően nem terményben, hanem pénzben (1933-ban havi 15 pengő, 1934-ben havi 14 pengő) kapták a munkások a fizetésüket. Az útiköltség térítés és a havi étkezés (30 kg kenyér- és főzöliszt, 12 kg burgonya, 3 kg bab, 2 kg hús, 2 kg szalonna, 1 kg zsír, 0,6 kg só, 50 fillér fűszerpénz) mellett a törvény szerint betegség esetén járt a munkavállalóknak 8 napig orvosi kezelés és gyógyszerellátás is. A munkás-szerződés egyoldalúságát jelzik azok a kikötések (6., 14. pont) amelyek értelmében a gazdaságnak módjában állott a nem megfelelő korú és erőnlétű munkást hazaküldeni, és „bármily vétség esetén ...a munkást azonnal elbocsájtani.” A korabeli szerződésekben gyakran előforduló ingyenmunkát, „robotot” viszont hiába keresünk a 16 pont között. Munkásgazdánk és az előszállási uradalom gyümölcsöző kapcsolata – talán a válság után szükségyszerűen bekövetkező gazdasági növekedés és a szaporodó munkaalkalmak következtében is – az 1930-as évek közepén véget ért. Valószínűleg utolsó szervezőmunkája során 1936-ban Kiss János dunaföldvári cséplőgép-tulajdonosnak toborzott 19 munkást, pár évvel később már arról értesülünk, hogy ő maga is mezőőri, majd matróz állásba kényszerült.

Vida István munkásgazda és az általa főleg Tolna megyéből az előszállási uradalomnak toborzott megközelítőleg 200 fő cukorrépa-munkás a maguk szerény eszközeivel (munkaerejükkel) járultak hozzá a két világháború közötti Magyarország egyik legjobban vezetett gazdasága, egy jól (évi 1 millió pengőt) jövedelmező modern egyházi nagybirtok fejlődéséhez. A ki-magasló eredmények tanulmányozására Előszállásra látogatott Horthy Miklós kormányzó, az OMGE (Országos Magyar Gazdasági Egyesület) vezérkara, Habsburg Frigyes főherceg és Kállay Miklós földművelésügyi miniszter, Magyarország háborús miniszterelnöke is. A gyümölcsöző gazdálkodás biztosította az anyagi alapot a két világháború közötti magyarországi katolikus reneszánsz részeként a cisztercita rend felvirágzásához, kultúrpolitikai küldetésének, gimnáziumi oktató munkájának folytatásához. A fellendülés rendi hagyományokat is folytató megteremtőjének, H. Kovács Gyula jószágkormányzónak az ország „első gazdájának” kijáró tiszteletet és a rövid ideig tartó közéleti sikereket (Előszállás község létrehozása, miniszteri bársonyszéket ajánlott neki második kormányában gr. Teleki Pál, felsőházi tag az országgyűlésben) eredményezett. Hagyó Kovács Gyula hamarosan tanúja lett életműve megsemmisülésének is. A nagybirtokrendszer felszámoló 1945-ös földreform a Zirci Apátság Előszállási Uradalmának szétesését eredményezte megrendítve ezzel a rend anyagi alapját, az egyházi iskolák államosítása pedig a hivatásuktól (tanítás) fosztotta meg 1948-ban a ciszterci-tákat. A zirci kongregáció megszüntetése (1950) után évtizedekig szünetelt hazánkban a ciszterci szerzetesi élet. Csak az elmúlt évtizedben szerveződhetett újjá a ciszterci rend magyarországi kongregációja.

Az 1990-es években e Magyarországon első ízben Tolna megyében gyökeret eresztő szerzetesrend Cikádoron alapított monostorának régészeti feltárása kezdődhetett el a hazai ciszterci kolostorok hozzáértő kutatója, dr. Valter Ilona vezetésével. Talán jelképes értékű, hogy a mai Bátaszéken évekig tartó munkával kialakított romkertet államalapításunk millenniuma tiszteletére rendezett ünnepségsorozat részeként, az új évezred küszöbén (2001-ben) adták át.

Süveges Zoltán

Irodalom: *Békefi Remig*: A Zirci apátság függetlenítése. Századok 1895. 278–281. old. – *Farkas Gábor*: Az előszállási uradalom igazgatása (1920–1945) Levéltári Szemle 32. 1982. 57. old., 59–62. old. – *Uő*: Előszállás. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 15. Székesfehérvár, 1981. 337–399. old. – *Uő*: Hagyó Kovács Gyula Előszállás utáni éveim, 1945–1958. Árgus 2002/1. 73–81. old. – *Hagyó Kovács Gyula*: Harminc esztendő Előszálláson 1914–1944 (1945). Bevezetést írta: *Farkas Gábor*. Agrártörténeti Szemle 1989. 1–4. sz. 228–273. old.

Megköszönöm Bekker Ádámné kántornak (Bölcske), Csurgai Horváth József igazgató úrnak (Székesfehérvári Városi Levéltár), Soroncz Ferenc plébános úrnak (Bölcske) és Szücsné dr. Harkó Enikő tanárnőnek (Rácalmás) munkám elkészítéséhez nyújtott szíves segítségét.

Horváth Levente tanár úrnak (Bölcske) a források megőrzéséért és feldolgozásának átengedéséért őszinte köszönettel tartozom.

ZSENGE TERMÉS

A kislődi keresztmajor*

A majorság egy-egy nagybirtok vagy valamely nagybirtok igazgatási, üzemviteli központja; ezenkívül lakóhelyként szolgálhat a gazdálkodást végző munkásoknak. Általában a falutól, várostól távol, külterületen épült, a nagybirtoknak azon a részén, amely természeti és közlekedési adottsága a majorság telepítésére, fenntartására legalkalmasabb. Ebből adódik, hogy az újkori majorságok gyakran az elpusztult középkori falvak helyén jöttek létre.

A Kislőd közelében fekvő – ma már sajnos nem majorként működő – Keresztmajort 1902-ben hozta létre a veszprémi püspökség báró Hornig Károly vezetésével Veszprém megyében a 8. számú főút mellett. „Mintamajornak” szánták, a püspökség gondos építéssel hozta létre a települést. Mindszenti József gyakran látogatta a majort püspöksége idején. Nevét a püspökség által tervezett *kereszt*ről kapta, amit körben hét hársfa díszít. A hét fa egyben a Hét, szentséget, és a Szűzanya hét fájdalmát jelképezi. A hét fa a mai napig létezik a majorság egykori területén és utal a major lakóinak vallásosságára. Minden vasárnap és ünnepnap misére jártak a gazdák, és családtagjaik. Római katolikus vallásúak voltak, 2,5–3 km-t gyalogoltak Kislődig a templomba. A majorság *közigazgatásilag* is a községhez tartozott.

A tanya létrehozása mellett fő érv az volt, hogy adott volt az ivóvíz ellátásra egy bővizű forrás, az állatok itatására pedig egy ásott kút szolgált. Keresztmajor nagyobb épületsoporkból épült fel. Tizenhárom család élt a majorban, így a tizenhárom családi házsor, és párhuzamos utcácskákat alkotott. Hat-hét ház helyezkedett el a két sorban. Az első házsorban két ház járt a gazdatisztnak, aki az intéző segítségével működtette a majorságot. Minden család kapott egy „konyhakertet” is, melyben a család számára termeltek növényeket. Állatokat is tarthattak a háznál, általában sertést, baromfit. Ezenkívül egy hatalmas magtár állt a majorban. Itt tárolták a learatott búzát, kukoricát. 1945 után Keresztmajor a Veszprémi Püspökség tulajdonából átkerült a Városlődi Állami Gazdaság „kezére”. Tevékenysége ezután sem változott, még a cselédek is a Városlődi Állami Gazdaság tulajdonába kerültek az állatokkal, épületekkel együtt. A major is megmaradt „mintamajornak”, a szarvasmarhát csakis Olaszország részére exportálták. 1989–1990-ig gyakorlatilag mintául szolgáló majorként működött ez a kis település, de a Városlődi Állami gazdaság megszűnésének felmerülésekor felszínre került a kis gazdaság kisebb-nagyobb problémái. Említeném ezek közül az egyre nagyobb mértékben romló úthálózatot, és az orvosi ellátás nehézségeit. Ezért a Városlődi Állami Gazdaság megszűnésekor felszámolták a tanyát, és az épületeket szétbontották. A major egykori létezését és működését ma már csak a félig lebontott falak, kb. harminc éve meg nem metszett gyümölcsfák és a ma Kislőd községben élő volt keresztmajori lakosok bizonyítják. A régi Keresztmajorra emlékezve az egykor majorsági lakosok; akik Kislődön kaptak házat a majorság felszámolása után; utcájukat „keresztmajori utcasorként” emlegetik. A major elpusztult, de jelenleg is látogatják kirándulók, Kislőd, valamint a környező települések lakosai. Ez annak köszönhető, hogy a XX. század elején a majorságiaknak ivóvizet nyújtó forrás ma is működik. Kislőd Község Önkormányzata rendszeresen gondozza a forrás környékét, ezzel tökéletes kirándulóhelyet teremtve a szórakozásra, pihenésre vágyó embereknek. Ezeket az információkat egy idős, volt keresztmajori lakos hozzátartozójától kaptam, akinek itt is szeretném megköszönni a segítségét.

Gazsó Beáta

* A rovat írásai a X. Ifjúsági Honismereti Akadémián, 2005 novemberében, Székesfehérváron elhangzott előadások szerkesztett változatai. (Szerk.)

Jutaspuszta major élete

A Veszprém melletti Jutas település nevét a régebbi időkben a honfoglaló Árpád nevével kapcsolták össze, hiszen Jutast az ő fiaként ismerik a történészek. A régészeti ásatások azt bizonyítják, hogy a honfoglalás előtti korban is lakott volt e település, illetve ennek közvetlen környéke. A honfoglalás kori alapítás után Jutas része lett a Veszprém körül fekvő nagy mezőgazdasági övezetnek. Az 1930-as években a települést Jutaspusztának vagy egyszerűen csak Jutasnak nevezték. Ebben az időben a veszprémi káptalan uradalma, a gazdaság, a szántóföldek, legelők és az erdők birtokosa a káptalan. A művelést a fogadott cselédség végezte. Az uradalom élén az intéző állt, aki többnyire a gazda és két ellenőr segítségével irányította a gazdálkodást. Bár a puszta eléggé zárt gazdasági egység volt, s emlékeztet a középkori majorságokra, egyes részei mégis jól elkülöníthetők.

Két hosszú házból állt a *béresudvar*. Ezek „L” alakban állottak. Az „L”-betű másik szárát a dísznótlak alkották. A nádtetősen lakott a gazda úr, a bognár és a gépézmester. A többi lakást béresek lakták. A lakás egy szobából és egy „kamurából” állott. Közös volt a konyha és minden udvarhoz tartozott egy vízcsap.

A másik nagyobb lakóegység a *juhásudvar*. Ez a pusztának a délnyugati oldalán terült el. Az udvar épületei „U” alakot formáltak. A cselédházak csak belülről, az udvarról nyíltak. Itt is közös illemhelyek voltak az udvaron és közös trágyadomb, ahová a szemetet is gyűjtötték.

A *Pálinkaház* „U” alakú épülettömbje győri vasút és a Séd közötti területen helyezkedett el. Cselédlakások, az ellenőri lakások, majd erdészlakások voltak itt. Egy lezárt vasajtó mögött volt a tulajdonképpeni pálinkafőző, amiről a nevét is kapta.

A *Summásházban* egy-két lakás volt, melyhez „L” alakban kapcsolódott egy nagyobb épületrész, ami egy nagy barakk volt. Itt laktak aratáskor a summások. Esténként az egész pusztán hallható volt, amint kalapálták a kaszákat és készültek a másnapi munkára.

A puszta közepén állott a keresztdomb. Itt volt az iskola a tanítói lakással egybeépítve. Az iskola tűzfala délre nézett, nem nagynak mondható ablaka nyugatra. A padok szokásos deszkapadok, egy-egy padban 6 gyerek ült. A tábla háromlábú állványon állott. E terem takarítását a nagyobb lányok végezték.

Jelentősek voltak a *mesterhelyiségek*, a *kovács-* és a *bognárműhelyek*. Ezek mellett a *magtár*, a *csíraistálló*, a *tejház*, az *ökör- tehén- és lóistálló*, a *juhakol*, az *ólak*, a *jégtermelő*, a *jégverem* és a *borospince* volt jelentős része az akkori majorságnak.

A major környékéhez tartozott a *Kis- és Nagyrét*. Kisrét az állomás alatti terület folytatása volt. Gyalogútja egy kis alagúthoz, az alagút túlsó vége az állomáshoz vezetett. A Nagyrétről a keleti vasúti átjárón át szép, díofasorral szegélyezett úton lehetett eljutni. A helyet régen „Múrért”-nek is nevezték. Külön öntözési naptára volt. Az öntözés a csősz dolga volt. A puszta északi részén volt a *Cukordomb*, a nagyobb fiúk gyülekező- és játszóhelye. Rengeteg ököl és fej nagyságú dolomit kő borította. A puszta északnyugati oldalán volt a *halastó*, amit kőfallal megerősített földhányás szegélyezett. A Séd patak vize töltötte fel. Ősszel lehalászták, csak a fiatal halak teleltek át a tóban.

A puszta egyik legérdekesebb része volt az *Anglia*. Ez egy, alacsony dombos rész, dorongfa kerítéssel kerítve. A jutasi pusztán valamikor jezsuita kolostor volt, templommal, melynek romjai most is láthatók. A kolostorhoz angolkert tartozott, ami népnnyelven „Anglia” elnevezést kapott. Itt, Angliában nevelkedtek a kiscsikók. Szomorú sorsa lett, mert a vasútállomás felemészítette. A majorhoz tartozott még a Séd, a *vízház*, a *kilátó*, a *gyümölcsös*, *Pusztaszentegyház*, a *temető*, a különböző *Bakterházak*, *Magyari-akol*, a *repülőtér* és *Újpuszta*.

Pusztta jelentős szereplői voltak a vándorkereskedők, mivel nem volt bolt. Nyáron a dinnyeárus, ősszel a szilva- és káposztaárusok. A pék csak vasárnap jött. Bokor, a paprikás gyalog érkeztek. Lovas szekérrel hozták az égetett, oltatlan meszet. Hatalmas bőrdöndőt cipelve, gyalog érkeztek a képet áruló utazók, a könyvárus és a cserepes.

Jutas azon majorságok egyike, mely még ma is fennáll, jelentős létszámú lakossággal, nagy történelmi múlttal. Előadásomat Eötvös Károly szavaival zárom: „Elfelejtkezni a múltról annyi, mint a fa és a termőtalaj közt megszakítani az összeköttetést.”

Kirchkesmer Bernadett

Gyergyókilyénfalva közbirtokosságáról

A közbirtokosság a valamikori földközösség késői utóda. Kialakulásának alapjául az erdők, legelők és szántóföldek közös használata szolgált a legrégebbi időktől fogva. Eredetileg a nemesi és szabadparaszti közös birtokokat jelentette, amelyhez a legelőkön és erdőkön kívül az ingatlanokkal kapcsolatos hasznélvezeti jogok is tartoztak, mint a malom-, kocsmá-, vásár- stb. jog.

A Székelyföldön csak régi szabad közbirtokosságok voltak. Itt nem alakultak ki úrbéres birtokosságok, vagyis földesúr-jobbágy viszonyon alapuló birtokok.

1562-ben a székely harmadik rend – a szabadparaszság – fejedelmi jobbágysággá alakult, így jogaik megszűntek, és a fejedelem töltötte be a hűbérúr szerepét. Mégis, az 1600-as évek elején kevés a székely jobbágyok száma, és igen sokan közülük tisztségviselők. A lekötött jobbágysorban levők is megtartották birtokjogukat. Az 1626. évi összeírásban említik *Bálint István* kilyénfalvi lőfő székelyt. Az 1743-as összeírás a *Bálint*-családból *Péter* jobbágyot említ, akinek háza és telke volt a faluban, valamint szántóföldek, legelők és erdők a falu határában. A két hektár belső telek, nyolc hektár szántó és 18 hektár kaszáló és erdő jelentős társadalmi megbecsülést nyújtott a családnak. Egészen a XVIII. századig évi adó kifizetése mellett mindenkinek joga volt bizonyos mennyiségű fa kivágásához a közbirtokossági erdőkből, s tűzifának bármennyit összegyűjthetett a szelődöntésekből. Az 1700-as évek elején megkezdtek az arányosítást, az arányjogok bevezetését, vagyis a közvagyonból való részesedés kiszámításánál a falu területén található birtokokat vették alapul. Bálint Péter családjának arányjoga 18/2287 volt (18 a család által birtokolt erdők és kaszálók hektárban mért területe, 2287 a falu közbirtokossági erdejének hektárban mért területe).

1848 után megszűnt a jobbágyság. Az 1871-ben hozott közbirtokossági törvény egyesítette a közösségi vagytonokat – erdőket, legelőket – és az úrbéri birtokokat. A közbirtokosság a kezdetektől fogva önálló jogi személynek számított. Ügyeit az időnként megválasztott vezetőtanács intézte, élén az elnökkel. A vezetőtanács a közgyűlésnek volt alárendelve. Választottak egy ellenőrző bizottságot is.

A közbirtokosságok falvanként alakultak meg, de nem ritkán egy faluban kettő is létezett, mivel a tagok létszáma, vagy a birtokolt terület nagysága lehetőséget adott erre. A közbirtokossági tagságot azok a családok kapták, akiknek házuk és legelő-s-erdős területük volt a faluban. A tagság örökölheto volt, hozzá lehetett jutni hozományként és meg is lehetett vásárolni, egészen a XX. századig, amikor megszűnt a vásárlási jog. Az arányjog nőtt, ha a család újabb földterületeket vásárolt.

Az arányjog után járó famennyiség a kitermelendő vágterület nagyságától függött.

A közösségek maguk szerkesztettek szabályokat az erdők, legelők ésszerű kihasználásáról, mindent elkövetve a közterületek egyben való tartásáért, az előljárók szabad megválasztásáért, a közösségi akarat érvényesítéséért.

Legfőbb törekvésük az volt, hogy maguk dönthessenek a közbirtokosságot érintő főbb kérdésekben, anélkül, hogy a külső hatalmi erők, közigazgatási intézmények beleszólási joggal rendelkeznenek.

Az elmúlt századokban az erdővédelemre nem sokat gondoltak. 1807-ben a Főkormányzókörkérdeést intézett a vármegyei törvényhatóságokhoz, hogy mit javasolnak az erdők védelmére. Csík-, Gyergyó-, Háromszék képviselői úgy vélekedtek, hogy „az erdőt tovább kell irtani, mert a földművelés és az állattenyésztés elől foglalja el a helyet”. Tehát továbbra is érvényben maradt a szabad erdővágás, egészen 1902-ig, amikor betiltották. Ekkor kezdődtek el az első újratelepítések.

Sajátos felépítésüknek köszönhetően a közbirtokosságok évszázadokon keresztül életképesek tudtak maradni, megteremtve tagjaik számára a viszonylagos jólétet, az elesettek számára pedig a talpraállás lehetőségét. Megszűnésük nem hatékonyságuk csökkenésének következménye, a közbirtokosságokat a kommunista hatalom tiltotta be 1951 után.

A Gyergyói-medence és Kilyénfalva rövid bemutatása

A gyergyói falvak a Marosba ömlő patakok felső, zártabb völgyeiben jöttek létre. Kezdetben a lakosok téli szálláshelyeül szolgáltak, a nyári szálláshelyek azokon a havasi legelőkön voltak, ahol tavasztól őszig a nyájukat legeltették.

Kilyénfalva első írásos emléke 1567-től való, az adó-összeírásból, ahol a Tekerőpataból kivált falurészt már önálló településként említik. Földesúr nem volt a faluban, csak szabad birtokos családok és 5-6 jobbágycsalád. A falu jelenlegi lakossága 1173 fő. Kilyénfalva korábban Tekerőpatakhoz tartozott, ezt igazolják a családnevek, amelyek legnagyobb része tekerőpataki, kisebb része pedig újfalvi eredetre utal.

A gyergyói emberek megtelepedésük óta szoros kapcsolatban, valósággal együtt éltek az erdővel. Egykor nemcsak a hegyeket, de a medence síkját is mocsarakkal váltakozó erdőfoltok borították, amelyeket mezőgazdaságilag művelhetővé tettek. Az egykori erdős területekre jellegzetes helynevek utalnak, pl. Kőrísfenyő ma kaszáló és szántó Kilyénfalva határában, vagy Fenyés (fenyős), egykor falurész Újfaluban, ma utcanév.

A XV.–XVI. században az erdőkitermelés elsősorban a földművelésre alkalmas új területek szerzését szolgálta, ezért főleg aszalással, égetéssel irtották az erdőt. A kitermelt fát helyben használták fel építkezésre, fűtésre, munkaeszközök készítésére.

A gazdasági fejlődéssel változott az embereknek az erdőhöz fűződő viszonya. A fa legnagyobb részét már nem helyben hasznosították, hanem elszállították. A helyi használatra szánt fát lecsúszatták a völgybe, innen szekéren, vagy szánon vitték tovább. A távolabbi vidékekre a fát tutajjal szállították a Maroson, egészen Szegedig, sőt Belgrádig. A vasútvonal megépítésével nőtt a szállítható fa mennyisége és az útvonal hossza.

A gyergyói erdők jó minőségűek. Leginkább fenyőfából állottak, kisebb mértékben bükkfából. Jelentős volt a tölgy, éger, hárs, fűz, juhar, szil, rakottya, mogoró, nyír, berkenye, nyár, kőris, som, vadgesztenye, akác, jegenye, borsika, kecskerágó is. Az erdőüzem minden ágazata fejlődésnek indult, de erősen ki volt szolgáltatva a nagyszámú örmény, zsidó és szász kereskedőnek, akik olcsón vásárolták fel a fát. Hogy a Gyergyói-medence sűrűn lakott területein, képes volt nagyszámú lakost eltartani, az az erdőségek közbirtokossági használatának tulajdonítható. A gyenge minőségű szántóföldek mellett a fafeldolgozás jelentette az emberek fő jövedelmét.

Sajátos színfoltot jelentettek a községek területén található, közbirtokossági tulajdonban lévő kisebb-nagyobb mértékben kiépített fürdők és üdülőhelyek, amelyek növelték a jövedelmeket. Számottevő volt a borszéki üveggyár bevétele is.

A közbirtokosságok faadományai és pénzügyi segélyei főleg az egyházat, az iskolát, a tanterméyzetet szolgálták. Ők tartották fenn a jegyző és az orvos lakását is. A híres tekerőpataki fűvészenekar közbirtokossági segélyből alapított 1937-ben.

A közbirtokosság a kezdetektől 1940-ig

Kilyénfalván 1898-ban alakult meg a közbirtokosság, a 19-es számú törvény alapján. Kezdetben 2287 katasztrális hold erdővel rendelkezett (1 katasztrális hold = 0,57 hektár). A vagyon tovább növekedett, miután a gyergyószentmiklósi közbirtokosságtól további 396 katasztrális hold erdőt vásároltak.

A közbirtokosság működését alapszabályzat határozta meg. A helyi vezetőség öt személyből állt: elnök, elnökhelyettes, pénztáros, gondnok, titkár, akiket négyéves időszakokra választottak. A közbirtokosságot az elnök képviselte. Hároméves időtartamra választották a 18 tagból álló ellenőrző bizottságot. A vezetőség a közgyűlésnek volt alárendelve, annak számolt be tevékenységéről.

A közbirtokosságnak tagja volt minden olyan személy, akinek háza, legelője és erdeje volt a faluban, esetleg örökölt vagy hozomány útján kapott arányjogot, amit meg is lehetett vásárolni, egészen a XX. század elejéig.

1898 előtt nem végeztek összefüggő vágásokat, csak minden tizedik-tizenötödik fát vágták ki – gyéreltek vagy szálaltak. A gyérelés idejére fogatonként lefizettek egy bizonyos összeget – „takszát” –, ennek alapján annyi fát vihetett mindenki haza, amennyit ki tudott termelni. Csak egy szabály létezett: *nem volt szabad több egymás melletti fát kívágni, azaz mezőre vágni.*

A közbirtokossági erdő kitermelése a kitermelendő erdő rész kijelölésével és a fák leszámolásával kezdődött. Ezek után minden család kapott egy cédulát, amelyen fel volt tüntetve a kitermelendő fák sorszáma. Így mindenki könnyen megtalálhatta a maga fáit és hozzáfoghatott a kitermeléshez. A cédulák kiosztása novemberben vagy decemberben történt, így decembertől márciusig mindenki kivághatta a maga fáit. Ha a kitermelésre jelölt erdő rész az 1-es határrészben, a falu határában volt, maga a tulajdonos termelte ki és szállította el a fát. Ha a 2-es határrészben, Benesben volt, szerződött munkások termelték ki és szállították el. Ha valaki nem termelte ki az arányjogára járó fát a kijelölt, hónapokban, az a következő évre hagyta.

Az arányjogok külön telekkönyvben szerepeltek, mindegyik közbirtokossági tag sorszámmal. A falunak ezenkívül külön telekkönyv volt a belsőségek, szántók, kaszálók nyilvántartására. Az arányjog eladható volt. Eladása pénzért történt, ritkán cseréltek igásállattal. Senki sem emlékszik elzálogosításra.

Az arányjogot a család minden tagja örökölhette. Például ha 4 gyermek volt a családban, az arányjog négyfelé oszlott, kivéve, ha a tulajdonos névre szólóan végrendelkezett. Házasság alkalmával mind a fiú, mind a leány annyi arányjogot kapott, amennyit a szülők akarata meghatározott. Ekkor az arányjogokat átírták a közbirtokossági telekkönyvben a fiatalok nevére. Az új tulajdonosok is tárgyalási, szavazati és választhatósági jogot kaptak.

Én például 46,92 hektár közbirtokossági terület felére vagyok jogosult a nagyapám után, a kilyénfalvi Czirják és Bálint családok örökségeként. Az arányjog másik felét nagybátyám kapta (a családban két testvér az örökös). A 46,92 hektár közbirtokossági területet a családi tulajdonban levő erdők és kaszálók alapján határozták meg. Arányjogom tehát : $23,46/2560$ ($46,92/2$) = $0,009164 = 91$ (2560 a jelenlegi közbirtokossági terület).

Ha a család újabb területeket örököl, újraszámolódik az arányjog. Minden közbirtokossági tag annyi szavazati joggal rendelkezett, ahány arányjoga volt. Akire szavazáskor több szavazat jutott, bekerült a közbirtokosság vezetőségébe. Pl. 1–5 hektárig = 1 szavazati jog, 5–10 hektárig = 2 szavazati jog.

Minden tisztségviselőnek megvolt a maga külön feladatköre. Az elnök irányított, intézte az összes ügyes-bajos dolgot. Távollétében az alelnök helyettesítette. A pénztárnok az anyagi javakat kezelte, a jegyző a közgyűlés jegyzőkönyveit vezette és kezelte az irattárat. A gondnok felelt arról, hogy a hatósági és a közbirtokossági erdőről az erdőre felvigyázzon. A falu tulajdonában egykor 2–3 törzskönyvezett, államilag nyilvántartott bika és kan volt a fajfenntartás elősegítésére. Ezeket a közbirtokosság kezelte, a gondnok feladata volt ellátásuk és a fenntartásukhoz szükséges kezelési díjak beszedése is. A közbirtokossági tagoknak közmunkát volt köteleességük végezni, az erdőtisztítást, legelőtakarítást, tobozgyűjtést, csemeteültetést és az erdei utak rendszerben tartását jelentette.

Évente négy-öt közgyűlést tartottak, mindig vasárnap. Az ellenőrző bizottság 10–15 nappal előtte értesített minden tagot a gyűlés idejéről. Kihirdették a gyűlést kidobolással is, akárcsak a többi fontos eseményt. A közbirtokossági nagygyűléseken jelen kellett lennie hivatalból a járásbírónak, az erdészeti hivatal vezetőjének és a pénzügyi ellenőrnek, meghívottként pedig – beleszólási jog nélkül – a községi bírónak, kisbírónak és jegyzőnek. A közbirtokosság vezetősége nem szólhatott bele a község ügyeinek intézésébe. A gyűléseken a legfontosabb ügyeket tárgyalták meg: a vágterek felosztását, az apaállatok kiadását fedeztetésre a faluban, az erdőkezelési díjakat stb. A közgyűléseken minden közbirtokossági tag részt vehetett.

Szükség esetén rendkívüli gyűlést hívtak össze. Az ekkor tárgyalt ügyeket nem szavazták meg és nem is jegyzőkönyvezték, mivel csak tájékoztató jellegű volt, pl. a tarvágás – teljes erdőkivágás – megkezdésének és befejezésének időpontja, az apaállatállományban történt változás, a kaszálók felszabadításának időpontja az őszi legeltetés megkezdésére stb.

Kilyénfalva közbirtokosságának területéből az 1871-es arányosítási törvény alapján nem vált ki senki, mivel egyetlen tag sem rendelkezett 100 katasztrális holddal. Az újfalvi Jánosi család azonban viszonylag olcsón arányjogokat vett a kilyénfalvi közbirtokosságtól, és amikor a tulajdon meghaladta a 100 holdat, kérték a birtokrész kiszakítását. Miután életbe lépett az arányjog eladását megtiltó törvény, a kérdéses területet felváltva használta a kilyénfalvi közbirtokosság és a Jánosi család.

A közbirtokosság tulajdonában levő legelős területeket a falu állatállományának legeltetésére használták. A II. határrészben, Benesben levő legelőt bérbe adták.

A közbirtokossági erdők kitermelése száz évre érvényes üzemterv alapján történt. Ennek keretében minden évben kijelölték a kivágásra szánt területet. A kitermelt és értékesített fa mennyiség utáni jövedelmet az arányjog alapján elosztották. Nagy pénzüsségeket helyeztek letétbe, vagy fektettek építkezésekbe, közművelődési célokra.

Az I. világháborút követően fokozódott a közbirtokosság szerepe, a falu életében. Ez volt a nagy gazdasági fellendülés időszaka, amikor megnövekedett a fenyőfa iránti érdeklődés világszerte. A kiosztott közbirtokossági pénzek nagymértékben elősegítették a falu fejlődését. Pénzalapot helyeztek letétbe az egyházi adó megváltására és az iskola fenntartására 1946-ban. Az egyházi adó nagy terhet jelentett, mivel a hatalomváltás után az állami segély elmaradt és az egyházi iskolában dolgozó tanítókat az egyházközség fizette. A közbirtokosság intézkedése folytán a kilyénfalviak mentesültek e teher alól.

Megalakult a Harmónia Hitelszövetkezet, mely szerény, de állandó igénybevehető anyagi segítséget kínált.

A falu fennállása óta sohasem fejlődött olyan látványosan, mint 1925–1940 között, amikor az ésszerű és hatásos közbirtokossági intézkedések nyomán példaként emlegették a Gyergyói-medencében. Ekkor újjították fel a templomot és az orgonát, felépítették a díszes templomkerítést. Új kántori lakás, korszerű tűzoltószertár, apaállatistálló, terménytisztító állomás épült. Ekkor készült el az iskola folytatásában a kultúrterem és két közutakat fúrtak. Ebben az időben Kilyénfalvát példaként említették a Gyergyói-medencében.

Az államosításkor a közbirtokosság 2335,94 hektár területtel rendelkezett, ebből 802 hektár volt erdő, a többi legelő. Külön fejezetet képvisel a falu életében az ún. Benes-per. Kilyénfalvának ősi havasi legelői voltak Moldva határán, amelyeket a moldvaiak időnként jogtalanul elvettek, majd a falu visszaszerezte. Az 1783-ban kiadott „revendikált havasok” törvényével a Moldva határán levő terület helyett Kilyénfalva megkapta a Tölgyes melletti Benes havasát, amely a következő századokban jelentős anyagi fedezetet, a falu egyházi és művelődési intézményeinek megfelelő működését biztosította.

Az 1921-es földreform után sorozatos, jogtalan visszaélésekkel elvették a falutól ezt a területet, átjátszották egy román fakitermelő vállalatnak, amely évekig tartó pereskedés után visszaadta az erdőt, de ezalatt jogtalanul kitermelte, így a falut óriási jövedelemtől fosztotta meg. A fa helyi értékesítését és feldolgozását az I. világháború után megkönnyítette a Kilyénfalva és Tekerőpatak között levő fűrészüzem, amely ma is működik. Az 1920-as években drótkötélről is szállítottak fát Ölves környékéről a szomszédos Vaslábra. Az 1930-as évek elején Kútdombján, az I-es határrészben, csemetekertet létesítettek, az eredményes erdőtelepítés – csemeteültetés – érdekében. 1930-ban a szomszéd falvak közbirtokosságaival együtt a kilyénfalvi közbirtokosság bekapcsolódott a villanytelep kibővítésébe, amely a falu villanyárammal való teljes ellátását eredményezte.

A közbirtokosság 1940-től 1951-ig

A bécsi döntés után a Székelyföldet ismét az anyaországhoz csatolták, ezért ez utóbbitól várták a felemelkedéshez szükséges anyagi támogatást. A magyar kormány azonban, hivatkozva a háborús kiadásokra, a gazdaságosságra való törekvést, a gazdálkodás és a termelés ésszerűsítését javasolta a gazdasági nehézségek leküzdésére. Így igen népszerűvé vált a faki-termelő szövetkezetek fogalma. 1941-ben megalakult a Fakitermelő Szövetség, amelynek a kilyénfalvi közbirtokosság alapító tagja volt a szomszédos községekkel. A közbirtokosság tulajdonában levő fát a falu lakossága termelte ki és fuvarozta, így a falu nemcsak a fa legnagyobb árban kifizetett értékét, de a munkadíjat is megkapta.

A gyergyói Fakitermelő Szövetség eredményei rövid időn belül országos példává váltak.

A közbirtokosság további működését nagymértékben befolyásolta Magyarország belépése a II. világháborúba. A háborús veszteségek, a növekvő kiadások miatt a közbirtokossági szövetkezeti rendszer csak korlátozott mértékben működhetett. Életképességét nagymértékben befolyásolta az a körülmény, hogy a fakitermelési szakemberek nagy részét besorolták katonának.

1944–45-ben az orosz hadsereg és az őket követő román csapatok igencsak megkeserítették Kilyénfalva lakóinak életét is. Ennek ellenére 1945-ben a szomszédos falvakhoz hasonlóan Kilyénfalván is újra megalakult a közbirtokosság. Első ténykedése az iskola fával való ellátása, és három falubeli közbirtokos tűzkárosult család megsegítése volt.

1948-ig a román kormány eltűrte a közbirtokosságok létezését, de állandóan beleszólt belső ügyeibe, nem vették figyelembe rendszabályzatát, kisajátították az épületeket, vagy olyan kötelezettségek kifizetésére kényszerítették, amely gyakorlatilag működésképtelenné tette a szervezetet.

Számos közbirtokosságot már 1949-ben megszüntettek. A kilyénfalviban és szentmiklósi-ban 1951-ben még bélyegeztek, de ez volt a megszűnés esztendeje.

A közbirtokosság 2000-től napjainkig

2000 januárjában tíz gyergyói településsel együtt Kilyénfalván is újraalakult a közbirtokosság. A törvényesítés hercehurcai, a román jogrendszerben található nagyszámú kibúvó nehezítette a szervezet működését. Pl. a magánerdők visszaadásakor 10 hektárt engedélyeztek tulajdonosonként, amiben közbirtokossági erdő is lehetett, és a kérelmező dönthette el, hogy melyik formából mennyit kér vissza (ez jogi képtelenség, mert a magán- és köztulajdon különbözik.). Végül megszületett az erdőtörvény, amely lehetővé tette a régi, örökölt közbirtokossági erdők visszaadását a jogos tulajdonosoknak. Jelenleg a közbirtokosság 2560 hektáron gazdálkodik 289 taggal. Igen sok kérés van minden évben újabb tagok felvételére.

A törvények a régiek, beleértve az arányjogokat is. A II. határrészben, Benesben elkészíteték az üzemtervet, az I. határrészben még folyamatban vannak a birtokbahelyezések. Rendszeresen bélyegeznek, kivágják és értékesítik a fát, és évente két alkalommal kiosztják a megfelelő pénzüsszeget az arányjogok alapján.

Ugyanakkor mindenki jogosult – a tagok – bizonyos mennyiségű fa évenkénti kitermelésére, szintén az arányjogok figyelembevételével.

Vezetőtanár: Mirk László

Kató Anikó Andrea

Felhasznált irodalom: Dr. Garda Dezső: A székely közbirtokosság (.....) 1–2 kötet; 1. kötet 23–98. old., 153–178. old.; 2. kötet 15–114. old., 132–187. old.; Dr. Endes Miklós: Csík, Gyergyó-, Kászonszékek népének története 1918-ig, Budapest 1938., 132–145 old.; Dr. Fodor Ferenc: Kilyénfalva. Lyra Kiadó, Marosvásárhely 1995., 58–72. old.; Urbéri összeírások gyűjteménye 270., 288. mappa; Gyergyószék levéltára 779. mappa; *Turisznýás Márton*: Gyergyó történeti néprajza, Kritérium Könyvkiadó, Bukarest 1982., 62–81. old.; *Péter Árpád*: Kilyénfalva leírása. Omnia nyomda, Kolozsvár 1946., 52–63. old.; *Imreh István*: A rendtartó székely falu. Kritérium Könyvkiadó, Bukarest 1973., 24–36. old.

Adatközlők: Czirják Antal – 86 éves, András Joáchin – 79 éves, Szász Ignác – 76 éves, Albert Annamária – mérnök a kilyénfalvi közbirtokosságnál, Kolumbán Lajos – közbirtokossági elnök.

Ismerkedés és lakodalom a gyimesfelsőloki Komjátón

Gyimesvölgyét, ahol mintegy 15 ezer csángómagyar él, vízvázasztó hegyláncok sorozata határolja el a csíki területektől, ennek ellenére (vagy talán éppen ezért) sok szép régi népszokás fennmaradt. Ma is több 100 év után. Majdnem minden család tudja, honnan jöttek, csángáltak az elődök. A Tatros folyó mentén helyezkednek el a kicsi falucskák, mint Komját is. Régen ezeket a falvakat patakoknak hívták, így kapta a nevét Komját pataka is. Komjátón az emberek többnyire mezőgazdasággal és fakitermeléssel foglalkoznak. Lakossága mindössze 430, 9 fő kivételével magyarok. Csíkszeredától 23 km-re helyezkedik el.

Régen a fiatalok minden csütörtök vagy kedd este kaláka táncokat rendeztek, pityókalopó kalákát, kenderlopó kalákát. A pityókalopó kalákát azért nevezték így, mert ha valakinek nem termett pityókája vagy egy felhőszakadáskor a víz leiszapolta a földjét, táncot hivatott vagy hirdetni, ahová a fiatalok – de az idősek is – vittek 5–6 kg pityókát, amit odatöltöttek egy zsákba. Ez volt az ára a táncnak. Azért hívták lopó kaláknak mert voltak fiatalok, akik úgy vitték el otthonról a pityókát, hogy a szülők nem is tudtak róla, de ha meg is tudták, hallgattak. Ezekbe a táncokba jártak a legények és leányok, itt ismerkedtek meg, itt udvarolgattak a legények. Máskor az elődöktől tanult játékokat játszották, s úgy ismerkedtek.

Két-három nappal azután hogy a fiatalok megismerkedtek, a lány elhívta a legényt guzsalyasba. A guzsalyas azt jelenti, hogy a szülők tudta nélkül járt a legény esténként a lányhoz. Az udvarlásban igen sokszor a kezdeményezés a lányé volt. A „csángó ifjú” rendszerint nem ahhoz a lánynak ment guzsalyasba, akihez akart, hanem ahhoz, aki meghívta. Még ma is tartja a mondás: „5-6 helyre mehetnék guzsalyasba, de egy helyre sem hívna”. Sokszor megszólták azt a lányt, aki váltogatta a guzsalyasokat, vagy aki „bitangos lett” (házasságon kívüli szülés). Ha úgy történt hogy a lány bitangos lett, a gyermekét a nagymamájára bízta rá és lányként tovább élte az életét.

Miután a fiatalok úgy gondolták, hogy ők „egymásnak vannak teremtvé”, a legény előbb a lánynak, majd utána együtt a szülőknek bejelentették, hogy össze akarnak házasodni. Történt olyan is, hogy a szülők anyagi okok miatt nem engedélyezték a házasságot. Ekkor a legény elszöktette a lányt, és elvitte abba a házba, amit neki építettek. A szülők először nagyon haragudtak, nem is akartak megbékelni. Ha netalán egy-két év után mégis megbocsátottak, akkor adták a hozományt.

Ha szerencséjük volt a fiataloknak, akkor a szülők beleegyeztek a házasságba, és kitűzték a lakodalom napját. Amikor már csak egy hét volt hátra a lakodalom napjára, névsort készítettek a meghívandó vendégseregről és az esküvő előtti vasárnapon a legény és a lány szószólója, a gazda házról házra járva mindenkit személyesen meghívott a következő mondóka keretében: „Énáltalam tisztelteti kigyelmeteket vőlegényuram/menyasszony, meg a jövő vasárnap megtartandó esküvő tisztességes napjára szívesen látja”. A meghívásra rendszerint csak annyit feleltek: „Köszönöm a szíves megtiszteltetést, ígérek nem szokás”.

Szombat délután a vőlegény és a menyasszony szomszédlegényei zöldágot visznek és díszítenek mindkét háznál. Ezek szép növésű és lombú fenyők, 5 méter magasak, felcífrázva színes szalagokkal. Ezekből a legénynél és a leánynál kettőt-kettőt tesznek a kapuba és két kisebbet a ház bejáratára. A vőlegényi inget meg a gatyát a menyasszony adja, ott is varják meg nála. A menyasszony adja továbbá a legény mellére a rózsaszín szalagot, meg a vőlegénybokréját. A vőlegény a lakodalom idején virágot nem hord. Ő megvásárolja a hazai (menyasszony) cipőt és a harisnyát meg a hazai kendőt, magának is a vőlegénycipőt s a jegygyűrűket. A lakodalom előtt volt a leánykérő, ahová a legény a bérma-keresztzüleivel ment. A lakodalmas menet előtt már a hazait is elbúcsúztatják, úgy mint a legényt. A lakodalom napján a vendégek a legény felől összegyűlnek a legényes háznál, ebéd után a gazda elbúcsúztatja a legényt a szüleitől, barátaitól, rokonoktól. Ez mindig egy, a gazdák által betanult vers volt. A szülőket, testvéreket félkörbe állították arccal az ajtó felé, szemben velük a vőlegény, mellette a vőfély, akinek az volt a szerepe, hogy vitte a vőfélypalcát. A vőfélypalcát a szomszédasszonyok állították össze: egy pálcára felkötöttek sok szép színes virágot, kendőt és szalagokat. A vőfély a legényes és a leányos háznál megtáncoltatta a koszorúslányokat, és elmondta a búcsúztatót.

Egy ilyen búcsúztató:

*Tisztelt vendégsereg!
Egy kis csendet kérek.
Egymás iránt való igaz szeretetre
Isten s ember előtt való szép életre
Tett ma fogadalmat vőlegény és párja
Ki elindulását alig hogy már várja
Tiszteletre méltó nemes gyülekezet
Kiket a szeretet ide kötelezett*

*Halljon szót mindenki mert szólni akarok
E gyülekezetnek
Férjaitól és nőkből álló feleknek
Mivel maradásom többet itt nem leszen
Ezért gyenge szívem innét búcsút veszen
Hegedűnek szűnjön meg zengése
Sarkantyúknak is szűnjön meg pengése
Mert búcsúzásomnak most leszen kezdése
Legyenek csendességben míg leszen végzése*

Mert változik a világ változtat minket is
 Szerencsés napok közt van szerencsétlen is
 Mindenféle állat párt választ magának
 Én is találtam magamnak
 Most búcsúzásom innét s így elindulok útnak
 Hadd vegyék értelmét az én szavaimnak
 Elsőben szavamat jó apámhoz teszem
 Másodszor anyámhoz intézem beszédem
 Hatalmas Úristen világ teremője
 Tekints le méltatlan bűnös gyermekedre
 Kedves szülőimtől szépen neveltetél
 Most pedig számomra más utat rendeltél
 Elsőben is hozzád teszem szavamat
 Kedves édesapám én búcsúzásomat
 Mert Isten után te viselted gondomat
 Sajnálom is mostan tőled válásomat
 Kedves édesapám te adád az életet
 Hogy róza teremjék te hintéd a magot
 Azért te érdemelsz először hála szót
 Engedj meg jó apám ha megbántottalak
 Jóságodért sokszor háborítottalak
 Édes drága apám felejts el azokat
 Köszönöm apai nagy szeretetedet
 Melyet nem érdemlek gondviselésedért
 Az Úristen áldjon ezekért tégedet
 És szent országába vigye fel lelkedet
 A Mennyei Atya legyen mindig veled
 Valamig élted e világon éled
 S ha majd egykor élted halállal cseréled
 Adja meg Isten a te örökös béréd
 Apai szívednek kegyelem palást
 Minden hibáimat mostan megbocsássa
 És ha volt éltem előttd hibába
 Bocsáss meg énnekem életem dajkája
 Most pedig Istennek oltalmába hagylak
 Örvendek mikor egészségben látlak
 Kedves szülőanyám már tehozzád térek
 Míg új szállásomra te tőled elérek
 Áldást Istentől én tereád kérek
 Akit én szívemben szüntelen dicsérek
 Köszönöm jó anyám hogy engemet szültél
 Mellettem és értem éjet nappá tettél
 Sok álmatlan éjben engemet rengettél
 Mint jó tyúk csirkéét híven fedezgettél
 Kedves dajkám voltál engemet szeretél
 Jóra tanítottál s a rossztól intettél
 Már ez idő korra engem fölneveltél

Most mint galamb fiát szárnyamra engedél
 Tudom, hogy nagyon fáj anyai szívednek
 Midőn elválását látod gyermekednek
 S most át kell engedni
 Titkos jövendőnek
 Köszönöm jó anyám sok szívességedet
 Irják fel az egek érettem nevedet
 S ha megbántottalak valaha tégedet
 Bocsáss meg könyörgöm csókolom a kezedet
 Most téged is Isten oltalmába hagylak
 Örvendek amikor egészségben látlak
 Kedves testvéreim álljatok előmben
 Mert keserves könnyek áradtak szemembe
 Úgy látszik a nagy ég elválasztott tőletek
 Azért kérlek nekem most megengedjétek
 Kedves testvéreim jót kívánok nektek
 Egyszerűen mondom boldogok legyetek
 Kedves legény és leány ifjú barátaim
 Édes tavaszi virágok égbe nyúló szép liliomszálak
 Gyenge ajkatokra bú ne szálljon s panasz

Végre az egekbe egy-egy koszorúval
 Jutalmazzon Isten égi boldogsággal
 Nem lesz már többé mulatásom
 Ahogy éltem léssen úgy léssen lakásom
 Feleségem fujja úgy lesz táncolásom
 Jaj de hamar elmúlt az én betyárságom
 Ifjú barátaim jót kívánok nektek
 Kedves leány barátaim sokáig éljétek
 Szomorúság soha ne érjen titeket
 Az Isten áldása maradjon veletek
 Találja meg mindje a maga szép párját
 Akiel lelje vígan a világát
 Ne éljétek soká magányosságban
 A szent oltár elé jöjjetek utánam
 Születésünk után van két jeles napunk
 Első házasságunk második halálunk
 Én is ma virradtam annak hajnalára
 Ezennel indulok innét más szállásra
 Dicséret dicsőség az egek urának
 Ki e kettőt tartá egymás jó párjának
 Most pedig kirendelt utamat követem
 A körül állóktól búcsú szavamat veszem:
 Kedves hajlék hol rám virradt az élet
 Elválok én nemsokára tőled
 Búcsúbeszédemnek az leszen a vége
 Dicsértessék a Jézusnak szent neve.

A búcsúztató után a vőlegény zeneszó mellett kezetsókol a szüleinek, megcsókolja a testvéreit. Kivonulnak a legényes házból és mennek a leányos házhoz. Itt a legény keresztszülei bemennek a leányhoz és elkérik a hazait a szülőktől a vőlegény számára. A vőfélyek a legény és a lány fiútestvérei vagy a legközelebbi fiúrokon. A vőfélypálca-cserélés előtt kikérik a deuszpercet és a Szent János poharat. A deuszperec valódi neve Szent János kenyér. Lisztből, tojásból, cukorból, vaniliából és vajból készül. Ezt a tésztát kiformalják cipő alakba nyolc felé vágják, kikenik tojással és kemencében megsütik. Azért vágják nyolcfelé, hogy szép alakja legyen, és hogy az üveget bele tudják tenni a közepébe, mert a leányos és a legényes háztól úgy

hozzák ki. Ez az éltető kenyér, mert amikor éltették a menyasszonyt és a vőlegényt, akkor kiáltották hogy Deusz! Aki nem kiáltotta, nem evett a süteményből. A vőlegény szószólója, a gazda és néhány szájasabb vendég megkezdik az alkudozást. Rögtönzött szövegekkel a menyasszony kivetésére elmondják, hogy kit keresnek, a háziak munkát ajánlanak, de hát ők elméik nem azért fáradtak eddig. Először kapnak egy álhazait, kiszaladnak vele a házból, nagy a tolakodás, az alkudozás kezdődik előről. Időközben a két vőfély pálcát cserél, itt is alkudoznak, mert általában a menyasszony pálcája szebb és többet ér, mint a vőlegényé. A jó munkának eredménye is van: a vőlegény vőfélye valósággal kitáncoltatja, forgatja az ajtón a menyasszonyt, ekkor kezdődik az igazi vigadás. Mikor megtörtént a vőfélypálcacsere elbúcsúztatják a lányt a szépszülőktől.

Legényes gazda: *Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus!*

Leányos gazda: *Mindörökké ámen.*

Legényes gazda: *Dicsérjük Jézust, az Istennek fiát,*

Az Atya kegyelmének kiosztogatóját.

A bűnbéjójának feloldozóját.

A mi szép hazánknak tündöklő csillagát.

Illő alázattal engedelmet kérünk,

Hogy becses hajlékuknál bátorkodni mertünk.

Leányos gazda: *Dicsértessék Krisztus a magas egekbe!*

Atya és szentlélek vele egyetembe.

Összes minden szentek őket dicsőítve,

Akik által szálljon áldás a földünkre.

Bátor szavaikra engedelmet kapnak,

Ha itt létük alatt békében maradnak.

A leányos háznál a búcsúztató után a vőlegény az új szülőknél kezét csókol, kínálkodnak, majd a vendégsereg visszamegy énekszóval és hujtogatással a legényes házhoz.

Hujtogatók:

Naskalaton havazott,

Még ide is behatott,

Nekiünk új asszonyt hozott.

Uccu fekete retek,

Barna legényt szeretek,

Ha barna is nem cigány,

Szeret engem igazán.

Őszi csürke tavaszi,

Jaj de szép a hazai,

Annak szép is kell lenni,

Ha velünk akar jönni.

Túl a vizen meg innét,

Barna legény tekintget,

De hiába tekintget,

Mert ő túl van s én innét.

A búcsúztató után is szoktak énekelni a búsanyának a lány édesanyjának:

Fehér galamb szállt a házra,

Édesanyám Isten áldja,

Köszönöm a növelését,

Hozzám való kedvességét.

Nyisd ki anyám ablakodat,

Nézd kit visznek a kapudon,

Vess utánam egy sohajtást,

Hamar lássuk meg egymást.

A legényes házhoz mikor visszamegy a násznép ott is énekelnek és hujtogatnak

Idé kinn a gödörbe,

Szegfű termik a fűbe.

Gyere Rózi szedjük le,

Tegyük fel egy legénynek,

Józi nevezetűnek

Mert a Józi nevezetű

Olyan mint a csukros szegfű,

Csukros szegfű, viola

Szívem vigasztalója.

Ez a legény olyan szép,

Mint a hosszú nyakú gém.

Ettől kezdve a nyoszajók, akik koszorút viseltek kellett vigyázzanak a vőlegényre és a menyasszonyra, hogy el ne lopják. Estére laskalevest, töltött káposztát, pityókás tokányt ettek. A lakodalomban az új pár mellett ültek a násznagyok, a keresztszülők és a násztások, a közvetlen rokonok. A vendégek az új párnak kendőt, inget, pénzt, zsebkendőt adtak ajándékba. Az volt a szokás, hogy a násznagyok tyúkot vittek a multságba, gyönggyel a nyakába és cso-

korral a fejébe. Vacsora után a menyasszonyt elvitték kontyolni. Ez más szomszédházban történt, ekkor a menyasszonyból már újasszony lett, levette a menyasszonyi ruhát (népviseletet), ezután szedték az ajándékokat. Az esküvői ruhát a lakodalom után igen becsben tartották. Nem vették fel csak igen nagy ünnepeken vagy egyáltalán nem is hordták, sokukat az esküvői ruhájukban temettek el. Ajándékosztás közben a zenészek hegedültek és gardonyoztak, a vendégek ropták a táncot – a lassú csárdást, a gyors csárdást, a németest, a németes porkát.

Kontyolás után énekelték:

*Villás farkú fecske,
Te barna menyecske,
Homnan merről vetemedtél ide,
Hej erre az idegen földre.*

*Nem jöttem én gyalog,
A gyorskocsi hozott,
Csalfa volt a régi babám szíve,
Ej azzal csalogatott engem ide,
Ej erre az idegen földre.*

Hujjogattak is:

*Pár pár pendüle,
Főkötőt rendelve,*

*Ha a kontyom csepű lesz es,
Csak a nevem asszony legyen.
Viszik a menyasszony selyem ágát,
Csengős lóval viszik a párnáját,
A párnája tele tele tele,
De a szíve vágyik vissza fele.
Tul a vízen kicsi ház,
Benne babám mit csinálsz?
Csinosítom magamot,
Várom a galambomot.
Árvacsihán koszorú,
A menyasszony szomorú,
De csak azért szomorú,
Szorítja a koszorú.*

Történt, hogy ellopták a násznagyok tyúkjait, felvitték egy fára, pálinkáért meg süteményért adták vissza. Amikor visszakapták a násznagyok a tyúkot, örömükbe énekelték:

*Elment a tyúk vándorolni,
Nem jön vissza többet tojni,
Majd visszajön sültve főve,
Nem ül többet az ülőre.*

Mindezek már reggel fele történtek. A násznagyok a tyúkokat felszeletelték és elosztották a vendégek között. Ezután mehetett tovább a mulatság, járták a kettőst. A férfiaknak húzták a csárdást, a hejszákat, a lassú magyarost, a csoszogtatóst. Énekelték:

*Feljött a nap szépen ragyog,
Én még a kocsmába vagyok.
Íj Istenem hogy szégyellem,
Ilyen későn kell haza mennem.
Hazamegyek s lefekszem,
Kiluszom magamat szép csendesen.*

Ennek a végével kiadták a savanyó levest, tovább nincs maradás.

A lakodalom után az új pár sokszor külön muzsikást fogadott és ajándékszedő táncot szerveztek. Az ajándéktánc a csángó közösség összetartását, szeretetét tükrözi. Ha ma már nem is, valamikor annyira ragaszkodók voltak, hogy bármi áldozattal, de segítették a földieket. Az ajándéktáncba nem hívtak senkit, aki akart az ment el. Erről a táncról a fiatalság nemcsak a templomi hirdetésből vagy rokonoktól szerez tudomást, hanem előző vasárnap vagy más táncalkalmakkor kihirdeti egy megbízott legény. Nóta közben megállítja a „mozsikást” és így szól: aki jövő vasárnap táncot akar keresni Kápolna patakán xy leányának z-nek ajándékszedő táncra lesz, amelyre mindenkit szeretettel elvár. Fontos a hírverés, mert amíg a legényhez csak a meghívottak mehetnek, a leányhoz, az ajándéktáncba bárki elmehet és szürkületig táncolnak. Amikor ajándéktánc van, vigyáznak, hogy a környéken ne legyen más ajándéktánc, így még 10 kilométernyi körzetből is összegyűlnek a fiatalok táncolni, de az idősebbek is elmennek, mert legtöbbször ők is fel akarják segíteni a hazait. Aki ajándéktáncba mentek, azok nem mehettek a lakodalomba is, csak a lány legközelebbi rokonai mehetek lakodalomba is, ezek voltak a meghívók.

Ha edényt vittek ajándékba, soha nem adták üresen, lisztet, törökbúzáat vagy mást tettek bele. Aki ajándékot adott, azt bemondta a gazda, a menyasszony és a koszorúslányok megköszönik és megkínálják valami süteménnyel és töltenek neki egy pohárka itókát is. A legények és a lányok pénzt adtak, a lány mindig kevesebbet adott, mint a legény. Minél nagyobb a ro-

konság, annál több az ajándék is. Sokat adtak a nemzetségre, hogy lássák „ki vagyok én”, de az árva lány is többet kapott az általánosnál, ami ismét a segítőkészség megnyilatkozása. Régen a lány pernefórumja (párna, paplan és pokróchozomány) ki volt téve az udvarra közszemlére. Az ágy megvetve az összes ágyneművel, hogy lássák mi van annak a lánynak.

A menyasszony bútorait és pernefórumját három szekér is alig tudta elszállítani. A menyasszony hozományát régen hozománylevélbe írták le, amit még a lakodalom előtt készítettek, itt a vidéki ifjúság meg a rokonok adták az ajándékokat. A menyasszony sok pénzt kapott a rokonok részéről, de háztartási cikket is adtak pl. edényt, kalánt. A kapott pénzből kifizette a hegedűst. A leány szintén gazdát fogadott, aki az ajándékokat bemondta, hogy kitől kapta a menyasszony, és képviselte a leányos házat a legény gazdájával szemben. Az ajándékadásnál a következő verse foglalták az adományt:

*Halljon szót kegyelmed, hazai leányasszony!
Kedveskedik kegyelmednek a szeretett kedves atyafia úgy mint
Xy amnyi szép ajándékával, amennyit a testi szemeivel lát
És még amellett arra ígéri magát, hogy ha az Isten élteti
Az árnyékvilágban több atyafiúszeretettel fog szolgálni, melyre
Az Isten segítse meg.*

Az ajándéktáncban kapott pénzből vettek fazekat, üstöt, tizenkét fakanalat, egy lapítót, három kendezőt (törölköző). Ezeket az ajándékokat úgy tüntették fel mint az ő „vagyonát”.

Az ajándék beszédese után tovább tartott a tánc. Ezt egy nagy csűrben, jó idő esetén az udvaron, télen a nagyházban tartják. A vőlegény érkezésekor a hazai minden esetben a házban van a koszorús lányokkal, a vőfélyel, a rokonaival, valamint a gazdájával.

10 órától kezdődött az esküvő, a násznagyok a koszorúslányok és az új pár elmentek az esküvőre, onnan elmentek a násznagyokhoz ebédelni, a menyasszony a koszorúslányokkal és a bérma-keresztstulókkel az ebéd után ment haza ugyanúgy, mint a vőlegény. A menyasszonynál kezdődött az ajándéktánc, a vőlegénynél volt a lakodalom, és délután a vőlegény indult a vendégekkel a menyasszony után, kikérték a menyasszonyt és folytatódott a lakodalom hétfő reggelig.

A vőlegény és kísérete kinn marad az udvaron, egy udvaron de két helyen muzsikálnak és külön táncolnak a hazai és a vőlegény vendégei. Az ajándéktánc táncrendje nem tartalmazza a több mint 30 féle táncot főleg, ha szűkös volt a hely. Itt lassú és sebes magyarost, lassú és sebes csárdást, németes porkát, hejszát táncoltak.

Elég sok érdekházasság is volt errefele, de válás nagyon kevés, valamikor ismeretlen volt ez a fogalom. Végig kinlódták, ha úgy jött ki a lépés az egész életet. Ebben bizonyára nagy szerepe volt a próbaházasságnak is beillő „guzsalyaskodásnak”, de mindenekelőtt a vallásosság, a katolikus hitnek. Az 1980-as évektől kimaradt az ajándékszedő tánc.

Vezetőtanár: Mirk László

Bodor Zsuzsánna

HÍREK

Lelkeszi adattár a világhálón

Örömmel számolunk be arról, hogy 2006 júniustól az Egyháztörténeti Szemle című tudományos folyóirat internetes honlapján elérhető „A Tiszáninnen Református Egyházkerület lelkeszei. A kezdetektől a Millenniumig” című adattár. Az értékes egyház-, művelődés-, társadalom- és családtörténeti kutatások megalapozására alkalmas gyűjtemény gyűlekezetenkénti bontásban tartalmazza a lelkeszi névsorokat, és áttekinthető személy- és helynévmutatóval segíti a keresést. A doc és pdf formátumban egyaránt letölthető gyűjtemény összeállítója Ugrai János, a Miskolci Egyetem történésze. Bár már most is rengeteg adatot tartalmaz, az adattár egyelőre közel sem tekinthető késznek. A szerkesztő újabb források bevonása alapján folyamatosan bővíti az adattárát, tervei szerint évente egyszer-kétszer frissíteni fogja az Interneten található változatot is. Ehhez kéri azon felhasználók segítségét is, akik olyan személyes információval rendelkeznek, amely teljesebbé vagy pontosabbá teheti az eddigieket. (E-mail címe: ujje@freemail.hu.) Az adattár a internetes címen érhető el.

Zsigmond magyar király V. Henrik vendége volt

A „Sigismundus-rex et imperator” című kiállítás kapcsán egy magyar vonatkozású york-i tárgyi emlékre hívnám fel a tisztelt olvasók figyelmét.

York városának sárkányjelvényes díszkardja szerepel az angliai város címerében. Kedves emlék ébredt bennem a kard láttán a Szépművészeti Múzeumban: 1998-as york-i tartózkodásom alkalmával a város akkori derék polgármestere Derek Smallwood magam és útítársam kezébe nyomta a város jelképül szolgáló erekljét (amely egyébként tudomásom szerint először szerepel magyarországi kiállításon). Ekkor, a Lord Mayor kíséretében bejártuk az új Városháza és a régi „Guildhall” patinás épületét, ahol számos helyen láthattuk – így a tanácsterem márvány padlóján – az igen megbecsült fegyver jelkép értékű ábrázolását a város díszes címerében.

Néhány szóval említést érdemel, miként került a magyar király kardja a york-i Guildhall birtokába.

Zsigmond magyar király (s mint német király) nagy diplomáciai utat tett Európában a konstanzi zsinat idején (1415 júliusa – 1417 februárja között)

A király a – magyar történelemben addig is páratlan módon – több mint hat éven keresztül volt távol országától. Így hosszabb lombardiai tartózkodása után Rómába vonult, majd német területre igyekezett. 1414. november 8-i ünnepélyes német trónfoglalása után (Aachen) a konstanzi zsinatra indult. Következő, békítő jellegű utazásainál az egyházszakadás elkerülése érdekében próbált politikai lépéseket tenni az aragóniai királynál. Nagyméretű diplomáciai célzatú utazásait tovább folytatta, mivel súlyos veszélyt jelentett a zsinat eredményeire az ismét kiújult angol–francia – azaz – százéves háború.

Ekkor, 1416. május elején átkelt Angliába, ahol közel 4 hónapig tartózkodott V. Henrik vendégeként.

A vendéglátó angol királlyal tárgyalt – szerény sikerrel- megállapodott vele, az angol és francia királyok közötti békeközvetítésben azonban alapjában kudarcot vallott. Még London előtt VI. Károly francia királlyal (az aqincourt-i csata után) „konzultált”, aki nyilván számára előnyös közvetítő szerepre kérte fel. Grandiózusnak mondható utazásain jelentős számú magyar kísérete sem maradt el. Hatalmas költségekkel is jártak ezek az utazások de Zsigmond hol sikeres, hol kudarcot valló diplomáciai (ajándékok, kölcsönös fogadások) kiadásainak mérlegeit megvonva, nem igazán zavartatta magát. Végül is Magyarország „jó bűzája” és bányavárosainak bevételei könnyítettek olykor zavaros anyagi ügyein. De mint minden utazásnak, ezeknek is voltak tapasztalatai. A király és kísérete a vendéglátó udvaroknál különféle szokások ismeretére tett szert.

Ilyen megfigyelést követően terjedt el például szélesebb körben nálunk is a címerhasználat.

A Chronicles of London alapján Kropf Lajostól olvashatunk egy összefoglaló leírást (Századok, 1907/77–78) Zsigmond érkezéséről Angliába.

Éppen 390 éve, 1416. év május első napján (pénteken) Calaisban (akkori angol erődítményben) megszálló király csak a hétvége eltöltése után szánta magát az átkelésre. Ekkor az angol uralkodó megbízásából történt az érdekes eseménysor, amely szerint Zsigmond élvezhette a király testvéreinek fokozatos fogadását és kíséretét Londonig. Nem nehéz kitalálni: az angol

király hatalmának nem éppen „szerény” fitogtatása csak fokozta a ceremónia külsőségeit, a kontinensről érkező díszvendég előtt. Először tehát – hétfőn – Dover partfalának csillogásában talpig páncélban Duke of Gloucester várta Zsigmondot és kíséretét. Dover fehér szikláinál tehát még az ágyúk feldördülő dísztüze előtt (amelyből a legtöbbet ekkor már Anglia öntött) elhangzott a szokásos kérdés a fogadó hercegtől s az arra ilyenkor adható szokásos válasz a vendég uralkodótól. („*Tart-e felséged igényt arra a földre, amelyre most rálépni szándékozik?*”, amit nyilván csak a belépést biztosító „nem tartok” válasz követhetett.)

Másnap – kedden – Canterburyban Duke of Bedford köszöntötte, míg szerdán Dartfordnál – már a harmadik testvér – Duke of Clarence fogadta a magyar (és egyben német) királyt.

A leírások szerint mindezen felsorolt előzmények után történt a londoni bevonulás. Pontosabban a vendéglátó király, V. Henrik, a városon kívül a második mérföldkönnél üdvözölte a nagy tiszteletnek örvendő királyi vendéget. A város polgármestere és ünneplő népe Greenwich közelében köszöntötte a magas rangú látogatót, majd a díszes kíséret kijelölt szálláshelyére, a westminsteri palotába vonult. A ma is álló Westminster apátság melletti palotát még a XI. században Hitvalló Edward számára építették és VIII. Henrik idejéig királyi székhely volt. A Temze és a Westminster Apátság között húzódó palota egy részében az ún. Westminster Hall-ban I. Edward király által először összehívott kétkamarás „modell” parlament vagyis a mai parlament őse is itt alakult.

Henrik viszont a Temzén túli, a déli parton álló Lambeth-palace-ban szállt meg, a canterbury-i érsekek mindenkori rezidenciájában (ma SE.1. Lambeth Palace Road). Innen vendégével Windsorba csak május 22-én rándult ki, ahol Zsigmondot – nem teljes bizonyossággal írják – a térdszalagrend lovagjává választották. V. Henrik ekkor vette fel Zsigmondot a rend lovagjainak sorába, s így a nevezetes windsori kápolnában az új tag is helyet kapott. Viszonyzásul a vendégeskedő magyar király ez alkalomból ajándékozta a saját rendjének jelvényével díszített kardot a kápolnának, amelyet távozása után üresen maradt ülése fölé függesztettek. Később került a windsori káptalan tulajdonába (Zsigmond halála után a király lelki üdvéért mondott mise fejében.) A káptalan egyik kanonokja 1439-ben York városának adományozta azzal a feltétellel, hogy a város mindenkori polgármestere előtt hordozzák. Ez a hagyomány napjainkig él, mint ahogyan az is, hogy más „halandó” nem tarthatja hegyével ég felé a kardot.

Zsigmond windsori kirándulásán kívül még a kent-i grófság leeds-i kastélyában való tartózkodásáról ír a krónika, melyet még az angol-francia háború eseményei foglalkoztatnak. Az eredménytelen canterbury-i egyezményről azonban nem szól.

A krónika a – már említett – nagy kíséret felsorolásában kétséget kizáróan jelöli meg például Garai Miklóst, Magyarország akkori nádorát. („*Ye grete erle of Hongry*” azaz „Magyarország nagy grófja” címmel).

A „nagy utazó király” nem egy ábrázolásával, tárgyi, vagy okiratos emlékével találkozhatunk Európa képtáraiban, múzeumaiban.

Messik Miklós

Magyar emlékek Németországban

A magyar–német kapcsolatok hosszú időre, a honfoglalás korára tekintenek vissza. A Kárpát-medencében megtelepedő magyar törzsek zsákmányt meg szövetségeket keresve benyargalták egész Európát, egyre jobban veszélyeztetve a kialakuló félben lévő államokat. Ezeket a harcokat mi kalandozásnak nevezzük, viszont a különböző európai népek krónikái rablóhadjáratként beszéltek róluk. Spanyolországtól Itáliáig, a gallok földjétől egészen a különböző német vidékekig sok helyen jártak a hátranyilazó taktikájuk miatt rettegett és verhetetlennek hitt magyarok, ám a portyázások kétes dicsősége hamarosan véget ért: Augsburg mellett a német seregek legyőzték a kalandozó magyarokat, és ezzel új fejezet kezdődött mind a német, mind a magyar nemzet történelmében.

Németország legrégebbi magyar emlékhelye tehát Augsburg városa, amely több ponton is kapcsolódik a történelmünkhöz. Ez a bajorországi város a Duna egyik mellékfolyója, a Lech mellett fekszik. 955. augusztus 10-én itt, a Lech-mezőn folyt az ádáz csata.

Máig talány, hogy miért is szenvedtek vereséget a különben katonai erőfölényben lévő kalandozók? Ulrich, az Augsburgot védő püspök – akinek személyéhez számos legenda kapcsolódik –, lefoglalta a magyar csapatok egy részét, és hősieks küzdelemben, nagy bátorsággal védte a már roskadozó várat. Emlékének utóbb a város lakói templomot szenteltek: az Ulrich és Afra templomban máig őrzik Ulrich püspök ezüst keretbe foglalt izzadságkendőjét, valamint keresztjét. A kis kereszt díszes aranyfoglatára utóbb a Lech-mezei csata jeleneteit domborították. A legenda szerint a püspök a kereszthez fohászkodott, aminek nyomán a németek számára kedvezően fordult a csata kimenetele. Időközben megérkezett Ottó király is hadaival. Az ostromlók a várvédő püspök felmentésére érkező német sereget számukra kedvező terepre akarták csalni, ám minden valószínűség szerint felkészületlenül és véletlenszerűen találtak szembe magukat az ellenséggel. A magyar könnyűlovasságnak nem volt ideje hadrendbe fejlődnie. A német sereg páncélozott lovagjai viszont előnyben voltak a közelharcban, így lebírták a csak nyilazni tudó, ám a közelharcra esetlen kalandozókat. Elképzelhető továbbá, hogy a magyarok leghatékonyabb fegyvere, a hatásos, de a vízre érzékeny reflexij az esőben felmondta a szolgálatot. Elsősorban Ulrich püspök hite és helytállása nyomán Ottó birodalmi seregei győzelmet arattak a magyarok felett. Bulcsú, Súr és Lél, vagy másképpen Lehel vezéreket kivégezték. Utóbbival kapcsolatban a krónikák megőrizték azt a mondát, hogy halála előtt Regensburgban kürtjével agyonsújtotta Konrád császárt abból a meggyőződésből, hogy ellensége így a másvilágon szolgálja lesz. Az Augsburgtól mintegy 10 kilométerre délre fekvő Königsbrunn egyik temploma is Ulrich püspök nevét viseli. Előtte egy emlékoszlop őrzi a vélhetően ezen a vidéken zajlott csata emlékét, domborművön ábrázolva a harci jeleneteket.

A Lech-mezei csata mindkét országban változásokat hozott. A német törzsek számára világgossá vált, fel kell hagyniuk a belső csatározásokkal és az egységesülés útján kell elindulniuk, hogy a számtalan külső ellenséget visszaverhessék. Ekképp kezdődött el a birodalmi fejlődés. A magyarok számára pedig egyértelmű jelzés volt a vereség: be kell illeszkedniük az európai államalakulatok közé, vallásilag, kulturálisan és katonailag is idomulniuk kell szomszédaikhoz. Ezt a programot pár évtizeddel később Szent István vitte véghez oly eredményességgel, hogy még a hajdani ellenség országában is tekintélyt vívott ki magának. Nem csak feleséget hozott innen, hanem olyan mély politikai kapcsolatokat is kialakított, hogy alakjára a bambergi dómban elhelyezett szoborral, a Bambergi Lovassal emlékeztek bajor tisztelői. A Regnitz folyó két partján elterülő ősi város legszebb műemléke a székesegyház, amit 1004-ben kezdtek építeni, román stílusban. Mai formájában a XIII. században készült el.

A legalaposabb műgonddal készült Bambergi lovasszobor Istvánnak, mint keresztény uralkodónak állít emléket oly módon, hogy az ábrázolás részletei egyben az ideális király társadalmi, politikai és egyházi programját jelenítik meg. A király győzelmeskedik a természetben és felülemelkedik a kísértéseken. A ló a világi hatalom szimbóluma, kecsessége a kiegyensúlyozott erőt jelenti, ami a társadalmi harmónia záloga. Az uralkodó hatalma viszont nem önkény szüleménye, hanem Istentől való, ezt jelenti a lovas fejét díszítő korona, amely a Isteni rend szimbóluma és egyben biztatás is a középkori kereszténység álmának, Isten országának földi megteremtésére.

Szent István Bajorországból hozott feleséget magának, hogy a kor szokása szerint a dinasztikus házassággal is erősítse a kapcsolatokat és biztosítsa a békét. Feleségéhez, Gizellához kapcsolódik a következő fontos emlékhely Németországban, éspedig a három folyó városa, Passau. Szent István halála után Gizella visszatért hazájába és apátnő lett Passau városának Niedernburg kolostorában. Pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre, de feltételezhető, hogy 1045-től haláláig, 1060-ig itt, e kolostor falai között élt. Elhunytá után ugyanitt temették el, nyughelye németek és magyarok számára egyaránt zarándokhellyé vált. Síremlékén a két felemelt szárnyú sas a királyi rangot jelképezi, amire Gizella kortársai és a kolostor lakói különösen büszkék voltak, mert másnak sem előtte, sem utána nem volt ily magas rangja e falak között. Majdnem ezer év távlatából nem lehetünk biztosak abban, hogy tényleg Gizella nyugszik itt, ezért a kései utókor e legendának tudományosan kívánt utánajárni, amikor 1908-ban, majd 2002-ben ismét felnyitották a sírt: A kőlap alatt egy 170 cm, ebben a korban szokatlanul

magas nő csontváza rejtett. Gizellát idézi a kolostor falán elhelyezett magyar nyelvű emléktábla is.

Gizella első volt azon német arisztokraták sorában, akik Magyarországgal kapcsolatba kerültek és országunkat megkedvelve a német–magyar kapcsolatokat szeretettel töltötték meg. Közülük a legnevezetesebb a Münchenben uralkodó Wittelsbach dinasztia sarja, Sziszi, azaz Erzsébet királyné, Ferenc József felesége volt, aki szintén sokat időzött Magyarországon. Sziszinnek ma Németország katolikus részein nagy kultusza van.

Szent István és Gizella a korai középkor nagy alakjai. Talán Géza fejedelem – akinek hívására német hittérítők és lovagok érkeztek Magyarországra – előrelátást dicséri, hogy Vajk a keresztségben a passauai Dóm patrónusának, Istvánnak a nevét kapta. István és Gizella házassága nyomán a magyar–német érintkezés elmélyült, majd az egész középkor, sőt a kora újkor idején is virágzott. Ahogy a német misszionáriusok a magyarság keresztény hitre térítésében játszottak szerepet, úgy a lovagok és udvari emberek a középkori magyar állam kiépülését segítették.

A kiteljesedett középkor elmélyülten vallásos évszázadaiban a magyar szentek váltak ismertté: közülük kiemelkedik az Árpád-házból származó Szent Erzsébet, aki élete első szakaszát az Eisenach fölött fekvő Wartburg várában töltötte. A vár és a thüringiai emberek emlékezete ma is elevenen őrzi Szent Erzsébet alakját és tetteit. Erzsébet 1207-ben született II. András király és felesége, Gertrúd házasságából. Dinasztikus megfontolásokból már gyermekként eljegyezték lányukat Thüringiai IV. Lajossal és még gyermekként, 4 éves korában Wartburgba vitték a szintén gyermek férjfelölthöz. A felcseperedő fiatalok hamar házasságot kötöttek, ám három gyermeküket már nem nevelhették fel együtt, mert Lajos 1227-ben elesett a keresztes harcokban, így a megözvegyült fiatal nő önként a szegény Marburgba költözik és belép a ferences harmadrendbe, kórházat alapít. 1231-ben halt meg alig 24 évesen. Wartburg vára az évszázadok során tönkrement, ám a nemzeti romantika jegyében, a XIX. században újjáépült. A restaurálás után 1855-ben készült Moriz von Schwindt Erzsébet-ciklusa, amelyen a szent életének fontos állomásait láthatjuk: az eljegyzését, férjét, gyermekeit. Erzsébetet általában fiatalos hercegnőként gazdag ruházatban ábrázolták, ám amikor a szegényekhez fordult, maga is elvetette gazdagságát. A lovagi vár gazdagon díszített nagyterme – ahol feltehetően Lajos és Erzsébet lakodalmát tarthatták – már nem volt vonzó számára, hanem a szegényeken és betegekben segített, őket támogatta minden idejében. Jótékonyságáról a következőket írja élete első krónikása, Dietrich von Apolda: *„Wartburgban, ahol akkoriban élt, a magas vár alatt kórházat alapított, igen sok beteg és nyomorék embert helyezett el oda, olyanokat, akik a szokásos adományokból nem részesülhettek. Napjában többször is meglátogatta őket, nem törődve a magas hegy okozta nehézségekkel, s akár étellel, akár itallal kapcsolatos egyéni kívánságaikat is teljesítette. Még a viszolyogtató nyomorékokat is megeztette, egyeseknek meg is ágyazott, másokat a vállán vitt és sok emberbaráti szolgálatot tett nekik. Bár sehol másutt nem tudta elviselni a rossz levegőt, a betegek kellemetlen szagát – amelyet a szolgálok nehezen és morgolódva szenvedhettek el – még nyáron is minden irtózás nélkül tűrt; kedvesen megsimogatta őket, saját fejkendőjével törölte le arcukról az izzadságot, szájukról a nyálát, tisztította az orrukat. [...] Különösen a nagyon piszkos, tetves, beteg gyermekeket ápolta, simogatta a fejüket és ölébe vette őket.”* A talán legismertebb legenda szerint Erzsébet kótenyében éppen élt vitt a vár kapuja előtt összegyűlt koldusoknak. Amikor férje családjából kérdőre vonták, hogy mit visz, így felelt: *„Csak rózsát a kótenyemben.”* Amint a türelmetlen felszólításra széttárta kótenyét, abban – Isteni csoda folytán – valóban frissen szakított rózsák illatoztak. A wartburgi festményciklus a szent halálát is ábrázolja. Erzsébetet a dombra vitték, hogy a nép láthassa, mert csodát vártak tőle, ami be is következett: holtteste előtt feltámadt egy megfulladt gyermek.

Erzsébet kultusza Wartburgban egybeolvad a vár más nevezetességeivel, ugyanis e vár nem csak Erzsébet, de a Minnesängerek okán is híres: itt játszódtott le a hagyomány szerint a Dalnokverseny, amit Erzsébet apósa szervezett és pártfogolt. Évszázadokkal később meg – miután Wormsban birodalmi átokkal sújtották – itt talált menedéket Luther Márton és itt fordította le németre az Újszövetséget.

Erzsébet férje halála után Marburgba költözött és életét kizárólag a jótékonyságnak szentelte. Életének ezt a szakaszát ábrázolja a később róla elnevezett marburgi dómtemplom. A háromhajós, impozáns gótikus templom legtöbb freskója Erzsébetre emlékszik: láthatjuk itt a

szenéletű fiatalasszonyt, amint a betegeken segít, ápolja a leprásokat, eteti és mosdatja őket. De láthatjuk megpróbáltatásait is, például azt a megalázó esetet, amikor a sárba löki az a hálátlan asszony, akin ő sokat segített ápolással, gyógyszerrel és alamizsnával. Erzsébet azonban az Urat dicsérte ekkor is, bosszút nem forralt, ezért tetteiért Isten angyala megkoronázta őt – ezt a jelenetet is megőrizte az egyik oltár.

A dombban van Erzsébet oltára és szobra is, ahol templomot ajánl fel Istennek. Az igazi kegyeleti hely azonban a Ferenc-kápolnában lévő nyughelye, amely ma megállásra és pillanatszerű tündődésre hívja az oda látogatókat. A síremléke egyszerű ruházatban ábrázolja Erzsébetet, aki fátylat hord, mint a világi hívságoktól való elfordulás jegyét. Ebből a templomból indult el kultusza is, amely hamar elterjedt Németországban és mindmáig él Sziléziától Mexikóig, Erzsébetet IX. Gergely pápa avatta szentté.

A vallásos középkor után a reneszánsz korban a társadalom figyelme a kereskedelem, az ipar, a művészet és a tudományok fele fordult. Az újjászületés évszázada a magyar–német kapcsolatokat is átrendezte, más városokba tevődtek át a kapcsolattartás helyszínei. Augsburg valamikor a X. században megvédte a németeket a magyarok támadásától, a XV. század végén azonban a Fugger és a Thurzó család jóvoltából a kereskedelem és ipar központja lett. A felvidéki bányákat ez a két család szervezte meg, s az augsburgiak egyik legfontosabb partnerévé Magyarország lépett elő. A felvidéki arany, ezüst, de legfőképpen a réztermelés ide futott be, hogy innen egész Európába tovább áramoljon. A magyar szarvasmarha-export jó része is ide tartott, az Alföldön felnevelt, majd lábon eddig hajtott jószágok itt cseréltek gazdát. A hajdani gazdag kereskedelemről árulkodnak a pompás polgárházak, és a piacteret díszítő szép városháza – annak ellenére, hogy a Fuggerek gondos pénzbeosztásának emlékét őrzi a magyar „fukar” szó.

Bár Augsburg jelentős városá fejlődött, a XVI. századra Nürnberg túlszárnyalta, és ez lett Németország gazdasági, politikai és művészeti központja.

Az első nyomtatásban megjelent magyar nyelvű útikönyv, az „Europica varietas” szerzője, Szepesi Csombor Márton 1620-ban így ír Norimbergáról: *„nevezetes és minden nemzetségek között híres-neves város sok okokért. [...] Mert épületeivel és nagy kőházainak szépségével meghaladta az egész Németországnak minden városát. Mert gazdagságával az kereskedőkhöz képest alig találhatik Amsterdamon, Velencén, Genován, Londinumon egész Európában és Lisibonán kívül hozzá hasonló. [...] Vagyon egy hegyecskén egy szép vár. [...] Ez hegyecskéről lött nevezete az városnak, kit az németek Nurenbergnek, mintha azt mondaná: Nur ein Berg, azaz csak egy hegy, neveznek. [...] Ez városnak nagy öreg templomai vannak.”*

A város neve már a XI. században felbukkan oklevelekben, gazdasági és politikai virágkorát azonban a XV–XVI. században élte. A IV. Károly császár által 1356-ban kiadott Aranybulla elrendelte, hogy minden újonnan megválasztott német-római császár Nürnbergben rendezze meg az első birodalmi gyűlést. A nürnbergi vár ma is az egyik legnagyobb erődtípmény Németországban, a középkortól kezdve számos birodalmi gyűlés színhelye volt. 1050 és 1571 között szinte minden német-római császár megfordult itt. A vár Kaiserburg részében szállásolták el a birodalmi gyűlésre érkező császárokat.

Frankföld fővárosa mindig is fejlett kézművesiparral rendelkezett, az itt készített arany- és ezüsttárgyak, fegyverek, hangszerek, órák, játékok messze földön híresek voltak. A birodalmi város kereskedőinek a kora újkor hajnalán már kiterjedt gazdasági kapcsolatrendszere volt, így nem csak az európai, hanem a tengerentúli kereskedelembe is be tudtak kapcsolódni. E gazdagság kézzelfogható jelei voltak az ekkor épült gótikus templomok és épületek, amelyek közül a történelem viharai ellenére ma is sok látható.

Az anyagi jólét mellett a kultúra, a szellem ápolására is gondja volt a nürnbergieknek. Ha a város magyar vonatkozásairól szólunk, nem feledkezhetünk meg Balassi Bálintról, akit apja 1565-ben ebbe a városba küldött tanulni. Európai viszonylatban is jelentős volt a város könyvnyomtatása. Mindez a magyar művelődéstörténet szempontjából is jelentős, hiszen 1604-ben itt adták ki például Szenci Molnár Albert latin-magyar/magyar-latin szótárát. A református tudós ekkoriban a nürnbergi mellett fekvő Altdorfban élt, ahol akkoriban egyetem működött, itt készítette el zoltárfordítását is.

A város leghíresebb szülötte Albrecht Dürer (1471–1528), a német reneszánsz legnagyobb mestere. Dürer magyarországi ötvös-dinasztia sarja volt, apja a békés-megyei Ajtóson szüle-

tett, s 1455-ben telepedett le Nürnbergben. A Dürer név is ennek a községnévnek a német fordítása. Dürer Nürnbergben kezdte meg festészeti tanulmányait, később, inasévei után, a kor szokásainak megfelelően bejárta Európa számos országát. Tehetős polgárok, főurak megrendelésére dolgozott, sőt még I. Miksa császár is festetett vele képet. Dürer díszítette Miksa 1514-ben nyomtatott imakönyvének lapjait is. Korának számos más híres emberét is megfestette, például a reformátor Philipp Melanchthon, vagy a tudós humanista Rotterdami Erasmus arcképét. Híresek vallásos tárgyú metszetei is. Házán, amely ma is áll és látogatható, felesége, Agnes Dürer „vezeti” végig a látogatókat. Ezt a jellegzetes német faszerkezetes házat Dürer 1509-ben vásárolta s haláláig benne lakott. A házzal szemben lévő kis üzletben a Dürer-rajzoktól a szakkönyvekig minden kapható, ami a művész életével és tevékenységével kapcsolatos. Sírja a Szent János-temetőben látható.

A délnémet városok mindig intenzíven kísérték figyelemmel a török háború alakulását, főképpen magyarországi eseményeket. A XVII. században Nürnberg is kivette a részét a török elleni harcokból, nem egyszer katonákat is küldött Magyarországra a pogányok ellen. A városi krónikákban helyet kaptak a török háborúk eseményei is, de a nürnbergi mesterdalnokok repertoárjában is gyakoriak a törökellenes költemények. Jó példa erre a leghíresebb Meistersänger, Hans Sachs, aki egyébként törökellenes versein kívül még Bánk bán történetét is feldolgozta egy színdarabjában.

A Nürnberg szomszédságában fekszik Erlangen városa, amely ma nem csak mint a Siemens konszern központja, de patinás egyeteméről is nevezetes. Az univerzitást 1743-ban alapította Friedrich Örgrof a felvilágosult abszolutizmus jegyében kettős céllal. Egyrészt az uralkodói hírnevet szolgálta, másrészt gyakorlatias szükségből adódóan hivatalnokokat szándékozott képezni a hercegség számára. A XVIII. században a mi Tessedik Sámuelünk tanult e városkában és talán éppen itt született meg benne az elhatározás, hogy külföldön szerzett teológiai és gazdasági ismereteivel a hazai állapotokat, a magyar falut lendítse fel.

A magyarországi protestánsok felsőfokú tanulmányaikat – megfelelő hazai és közvetlen szomszédos országbeli oktatási intézmények híján – távolabbi egyetemeken végezték. Sokan tanultak például Tübingenben vagy Heidelbergben, ám a XVI. század utolsó harmadáig Wittenberg játszotta a vezető szerepet. Bizony, még Shakespeare Hamletja is megjárta Wittenbergát... Az egyetemet 1502-ben alapította Bölcs Frigyes választófejedelem. 1512-től a teológiai fakultáson tanított Luther Márton ágostonrendi szerzetes, aki 1517. október 31-én a wittenbergi vártemplom kapujára szögezte híres 95 tételét. Az egyetem hamar a reformáció fellelegvára lett, nem csak Németföldről, hanem más országokból is sereglettek ide a protestáns diákok. Nem utolsósorban ennek köszönhető, hogy a XVI. században ez volt a leglátogatottabb német egyetem. Professzorai közül kerültek ki a reformáció elindítói. Luther radikális tanai futótűzként terjedtek nemcsak a városban, hanem szerte az országban is, sőt az egész német-római birodalomban. A pápai kiátkozást meghirdető bullát Luther Wittenberg központjában nyilvánosan égette el. Egyetemi előadásaira – akárcsak szövetségesének, a klasszikus műveltségben élen járó Melanchthon óráira – külföldről is özönlöttek a diákok. A „Praeceptor Germaniae”, Németország tanítója kitüntető néven is ismert Melanchthon különösen is szíven viselte a külföldi diákok sorsát. Egy magyar tanítványa, Csirke György ezekkel a sorokkal búcsúzik tőle 1559-ben: „Tu praeceptor eras, tu meus hospes eras”, vagyis „tanító voltál és vendéglátóm voltál.” Melanchthon vasárnaponként latin nyelvű igemagyarázatokat tartott azoknak, akiknek a német nyelvvel még nehézségeik akadtak. Számos hallgatójának írt ajánlólevelet azok hazá- vagy továbbindulásakor. Egy 1555. augusztusi levelében Bártfa város tanácsa figyelmébe ajánlja egy tanítványát, a bártfai születésű Samuel Scherert. Sok külföldi diák a Luther család vendégszeretét is élvezhette. Bölcs Frigyes választófejedelem ugyanis Luthernak adományozta az egykori Fekete-kolostort. Az 1525-ben megházasodott Luther itt élt népes családjával. Katharina von Bora asszony nemcsak lelki társa volt a reformátornak, hanem kiváló szervezőnek is bizonyult. A leghíresebb magyar vendég Lutherék házában Dévai Bíró Mátyás volt, akit később „magyar Luthernek” is neveztek. Melanchthon az ő érdekében is saját kezű levelet küldött Magyarországra, a sárvári Nádasdy Tamás figyelmébe ajánlva tanítványát. Dévai képmása és neve a vártemplom egyik ablakán ma is látható. A híres „Asztali beszélgetések”-ben is felbukkan a neve, ahol egybeként arról értesülünk, hogy Luther mennyire szívügyének érezte a reformáció magyarországi és erdélyi elterjedését. A XVI. század folyamán mintegy ezer magyar diák tanult Wittenbergben! A Wittenberget

1531-ben megjárta Farkas András „A zsidó és a magyar nemzetről” című verses művében számos párhuzamot von az Ószövetség és a magyar történelem eseményei között. Batizi András 1542-ben tanult Wittenbergben, nem sokkal később pedig Gyalui Torda Zsigmond szerzett itt magiszteri címet. Hosszan lehetne még sorolni a magyarországi és erdélyi diákokat, akiknek itteni emlékét a közösség magyar zászlója is őrzi. Az anyakönyvekben számos „Pannonicus”, „Ungaricus”, „Transsylvanus” bejegyzés utal magyar származásra. A híres Túróc megyei Jeszenszky család tagja volt ugyanakkor a wittenbergi egyetem híres professzora, az itt Johannes Jessenius néven ismert Jeszenszky János is. A wittenbergi tanárok igen nagy hatást gyakoroltak diákjaikra. Nem csoda, hogy az Európa minden részéről évszázadokon át ideseregő teológusok hazatértük után az új hit szellemében működtek saját hazájukban.

Cikkünk csak ízelítőt tud adni a két ország közötti politikai, egyházi, gazdasági és művészeti kapcsolatokról. Ez utóbbit példázza Liszt Ferenc sorsa, aki Bayreuthban lelt végső nyugalomra. A zeneóráis úgy került ebbe a bajor városba, hogy leányát, Cosimát Richard Wagner vette feleségül. A világ – Vörösmarty Mihály szavával – „hírhedett zenésznének” sírjánál mindig találunk hazai virágot és koszorút. Liszt 1869 és 1886 között Weimarban élt. Alakjára és művére, amely mintegy összekötötte a magyar és a német kultúrát, eredeti berendezésű szobákban emlékezhetünk. A Sopron vármegyei Doborjánban született Liszt németül – és franciául – sokkal jobban tudott, mint magyarul, mégis mindvégig magyarnak vallotta magát. Tizennyolc éves korában kezdte el tanulni a nyelvet, de saját bevallása szerint az ötödik leckénél, a „tántoríthatatlanság” szónál felhagyott vele. 1873-ban ezt írta: *„Engedtessek meg nekem, hogy a magyar nyelvben való jártasság nélkül is azt valljam, hogy szívemben születésemtől egészen a sírig magyarnak tekintsem magam.”*

Balogh F. András – Fabinyi Tamás – Lőkös Péter

A Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség „És leszen csillagfordulás...”

címmel 2005–2006-ra kiírt helytörténeti pályázatának díjazottai

Felnőtt kategóriában:

I. díj: Dr. Lénárt Béla (Szirmabesenyő): Tisza-menti forradalom 1956.

II. díj: Bekő Tamás (Zalaegerszeg): Az 1956-os forradalom története Zalatórnokon; Farkas Csilla (Hánta): Cégérek najainkban (Győr városának cégerei)

III. díj: Forgács János (Győr): A győri sportélet kezdetei; Varga Bea (Töltéstava): A rendőrség története Győrött 1849-től napjainkig és A szentadalberti prépostság története.

Dicséretben részesültek:

Borbíró Lajos (Fehérgyarmat), Frech József (Nagyberki), dr. Gunyhó Imréné (Győr), Horváth János (Miskolc), Horváth Péter (Bicske), Horváthné Bugovits Valéria (Keszthely), dr. Kolta László (Bonyhád), Korcz Antalné (Halászi), Kulcsár Lászlóné (Nagyszénás), Nárai István (Budapest), Németh Zsuzsanna (Mosonmagyaróvár), Patakiné Jarkovits Márta (Levél), Rácz Sándor (Makó), Stummer Zoltánné (Győr), Takács Istvánné (Győr), dr. Taródy Istvánné (Zánka), Tóth Dénes (Vörs).

Ifjúsági kategóriában:

I. díj: Bordán Pálma (Füzesgyarmat): „Amit velünk tettek, azt jóvátenni nem lehet” – Tóth László fehérgyarmati tanár visszaemlékezése az 1956-os forradalom helyi eseményeire és a börtönökre.

II. díj: Simonis Judit (Sopron): „Soproni kisember – soproni nagy lélek” – Gartner Antal emlékére.

III. díj: Raczenböck Adrienn (Öttevény): Az „Öttevényi Éneklő Család” története.

XXXIV. Honismereti Akadémia

Szekszárd, 2006. július 3 – 7.

Halász Péter:
Megnyitó

Tisztelt Polgármester Úr! Elnökhelyettes Úr!

Tisztelt hölgyeim és uraim!

Kedves barátaim!

Nagy tisztelettel és szeretettel köszöntöm a XXXIV. Honismereti Akadémia valamennyi résztvevőjét, az ország minden részéből és a mai határokon túlról érkezettek. Mindnyájunk öröme és megelégedésére szolgál, hogy ismét együtt lehetünk, Kanyar József, örökös tiszteletbeli elnökünk szavaival szólva ismét összegyűlt a Honismereti mozgalom „szekértáborá.”

Köszönjük Tolna megyének és Szekszárd városának, hogy befogadták a Honismereti Akadémia közösségét; és köszönjük a Jóistennek, hogy a nagy kánikulák és viharok után enyhe, szélcsendes időjárást bocsájtott Szekszárd városára.

Tisztelt Akadémia! Ha visszatekintünk a Honismereti Akadémiák témáira, talán meglepetéssel de mindenképpen megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy kevés olyan Akadémia volt, ami nem a mozgalommal és valamilyen tudományterülettel foglalkozott volna. Még amikor nem is neveztük külön is nevén a kapcsolatot. Hiszen a műemlékvédelemmel, a társadalomtudományokkal, a természetvédelemmel, a nyelvtudománnyal, a néprajztudománnyal, a művelődéstörténettel, a szabadságharcokkal, az üzemtörténettel, a helytörténettel foglalkozva mi másról eshetett szó, mint a honismereti mozgalom és a különböző tudományágak, elsősorban a magyarságtudomány fogalomkörébe tartozó szakterületek kapcsolatáról?

Csaknem egy emberöltővel ezelőtt, 1974-ben a nyelvtudomány és a honismereti mozgalom összefüggéséről szólva, Balogh Lajos, az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa megállapította: „Napjaink tudományos életének egyik jellemző sajátossága, hogy még az egzaktszaktudományok sem zárkoznak el megközelíthetetlen fellegvárakba, hanem keresik a kapcsolatot az élet különböző területeivel, ösztönzést és segítséget igényelnek. Ilyen tudományterület a néprajz és a nyelvtudomány is. Mindkettőnek fontos feladata a pusztulóban lévő népi értékek megmentése, a múlt tárgyi emlékeinek megőrzése. Ennek a nagy és sürgős feladatnak az elvégzéséhez azonban nem elegendő a hivatásos kutatógárda tevékenysége, szükség van a helyszínen élő önkéntes gyűjtők közreműködésére is, akik a szakemberek segítségével eredményesen járulhatnak hozzá, tudományos anyagok összegyűjtéséhez és megjelentetéséhez.”

1980-ban pedig a tudománytörténet és a honismeret kapcsolatáról szólva dr. Gazda István a következőket írta le: „A hazai honismereti jellegű tudománytörténeti kutatások főként a már feltárt témakörök összefoglalására irányultak, és ritkán találkozhatunk újszerű közlésekkel. Ezen változtatnunk kellene.(...) Bízunk benne, hogy a jövő honismereti kutatásainak egy része realisztikus múltunk feltárására irányul majd.”

A különböző tudományok és a honismeret együttműködésének témája nem idegen tehát a mozgalmunk továbbképzési fórumait jelentő Akadémiák számára. Mégis jelentős ez a XXXIV., Szekszárdon rendezett tanácskozás, mert első alkalommal tűztük témául egyenesen, közvetlenül és félreérthetetlenül a *Tudomány és a honismeret* kapcsolatát. Nem egyik vagy másik tudományról lesz tehát szó az elkövetkező napokban, hanem – ha szabad így fogalmaznom – „minden” tudományról, noha tudjuk, hogy „tudomány” mint olyan önmagában nem létezik, s azt is tudjuk, hogy bizonyos tudományágaknak – pl. az atomfizika – kevesebb kö-zük van a honismerethez, mint teszem azt a történettudománynak.

Gyakran hangoztatjuk és én a magam részéről így is gondolom, hogy a honismereti moz-galom *három nagy pilléren* nyugszik, értelmét és feladatát három területen tudjuk meghatároz-ni:

- *Nemzettudatunkat erősítő*, a szülőföldhöz és a lakóhelyhez való kötődést elmélyítő moz-galom.
- *Tudománysegítő*, amatőr kutatókat összefogó szerepével kapcsolódik számos tudomány-területhez.
- Azáltal, hogy teret ad a szervezett keretek között megvalósuló öntevékeny gyűjtő és ku-tatómunkának *tartalmasabbá teszi* a társadalmi munkamegosztásban nem mindig a szá-mukra legmegfelelőbb helyre került emberek *életét*.

A honismereti mozgalom e három fő mozgatója, vagy talán mondhatnánk úgy is, *három fő értelme* közül a másodikként említett *tudománysegítés* lesz mostani Akadémiánk fő témája.

Bármilyen gazdag programot állítottak is össze azonban az Akadémiát szervező országos és megyei előkészítők, valamennyi tudományágra természetesen nem kerülhet sor, de rajtunk is múlik, hogy a szekciókban, sőt a folyosói, az asztalmelleti, a tanulmányutak során folyó be-szélgetésekben mi mindenben tudunk eszmét cserélni.

Előadást hallunk majd a néprajztudományról, a történettudományról, az irodalomtudo-mányról és a tudománytörténetről, továbbá a mozgalmunk számára a tudományos és a szer-vezeti együttműködések szempontjából egyaránt fontos közgyűjteményekről.

Kocsis Imre Antal Szekszárd város polgármestere, Pogácsa Alajos, a Tolna Megyei Közgyűlés alelnöke, Halász Péter, a Honismereti Szövetség elnöke, Kaczián János, a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület elnöke (Debreczeni-Droppán Béla és Gál Jenő felvételei)

A tudomány és a honismeret összefüggésében nagyon fontos, hogy ezt a kapcsolatot mindkét részről igényeljük és igényeljék, szolgáljuk és szolgálják. Hiszen a honismereti mozgalom, mint minden amatőr tevékenység folyamatosan rászorul a szakmai útmutatásra, a segítségre, az együttműködésre. Ezért fontos hogy Akadémiánkon olyan előadók vannak jelen és szólnak majd meg, akik vezető tudományos műhelyek kiemelkedő munkatársai, akiktől tanulhatunk és akikkel megbeszélhetjük a munkánk során felmerülő kérdéseket.

A mozgalommal és a tudománnyal foglalkozó előadások mellett kitekintünk majd a határainkon túl, Európában megvalósuló honismereti munkára is, és hallhatunk olyan ötletekről, amik által – föltehetően – okosabban tudunk majd hozzájutni a munkánkhoz szükséges erőforrásokhoz.

Tisztelt Akadémia!

Úgy érzem szerencsésen döntött a Honismereti Szövetség és a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület vezetősége, amikor a *Tudomány és a honismeret* kapcsolatát választotta a XXXIV. Honismereti Akadémia témájául. Ez a kérdés ugyanis rendkívül időszerű. A civil szervezetek jelentősége növekedésének korát éljük ugyanis. Így van ez, még ha talán nem is mindenki érzékeli ezt egyformán. Ez a jelentőségnövekedés ugyanis nem a civil szervezeteknek nyújtott növekvő támogatásban nyilvánul meg, hanem elsősorban abban, hogy mikor az állam nem képes úgy ellátni és működtetni a tudományos műhelyeket, amint arra szükség volna, akkor a mozgalmakra épülő civil szervezetek a társadalom energiáinak felszabadításával és értelmes hasznosításával nagyobb szerepet kénytelenek vállalni a feladatok megvalósításában.

Mindnyájan tudjuk, hogy hazánk számos múzeuma, könyvtára, talán levéltára is társadalmi kezdeményezésből született, s lett később az állami feladatvállalás komolyodásával megyei, városi intézmény. Amikor ez az egyensúly felbomlóban van, akkor a civil szféra, az olyan mozgalom, mint a honismereti, a maga lehetőségeivel és felelősségtudatával, sokat tehet a mindnyájunk által értéknek tekintett tudomány és kultúra szolgálatában.

E gondolatokkal a XXXIV. Honismereti Akadémiát megnyitom.

Halász Péter

A Honismereti Akadémia kitüntetettjei

A Honismereti Szövetség elnöksége a megyei és a fővárosi egyesületek javaslatára 2006. májusában többségi szavazással a következőknek ítélte a kiemelkedő honismereti munka elismerésére alapított **Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérmét**, a **Honismereti Munkáért Emlékplakettet**, valamint a **Honismereti Emléklapot**. A kitüntetetteket előterjesztőik méltatták.

Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékéremmel kitüntetettek

Dr. Bényei Miklós

1943. január 5-én született Tiszaladányban. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának történelem-könyvtár szakán szerzett oklevelet 1966-ban. 1966. augusztus 1-től a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár tájékoztató könyvtárosa, 1972. január 1-től az olvasószolgálati és tájékoztató csoport vezetője. Közben 1976. szeptember 1-től 1979. augusztus 31-ig ösztöndíjas aspiránsa volt az MTA Történettudományi Intézetének. 1989. október 23-tól a Hajdú-Bihar Megyei könyvtár tudományos főmunkatársa, majd tudományos kutatója lett. 1990. január 1-től a helyismereti osztály vezetői teendői mellett, 1996. március 1-től az igazgatóhelyettesi feladatokat is ellátta, 2005-ben történt nyugdíjba vonulásáig. 1969-ben

Bartha Éva, a Szövetség titkára átadja az Emlékérmet

matika szak, amelyet informatikus könyvtáros szak néven 1994-ben Debrecenbe helyeztek át. A Nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán a könyvtáros szakos hallgatóknak 1991–1996 között helyismereti speciálkollégiumokat, az egri Eszterházy Károly Tanárképző főiskolán levelező, majd nappali könyvtárszakán 1994 óta könyv- és könyvtártörténet tárgyak oktatója, a debreceni Kölcsény Ferenc Református Tanítóképző Főiskola könyvtárszakán csaknem egy évtizede helyismereti speciálkollégiumot vezet.

Aktív részese a könyvtári szakmai közéletnek. Tagja a Magyar Könyvtárosok Egyesületének, 1968–1976, majd 1990–1998 között az MKE Képzési és Továbbképzési Szakbizottságának tagja; 1990–1998 között az MKE Bibliográfiai Szekciójának elnöke; 1998 az MKE Elnökségének tagja; 1999-től vezetője az MKE, valamint az Informatikai és Könyvtári Szövetség közös oktatási és képzési munkacsoportjának; 2000 szeptemberétől a Könyvtári Akkreditációs Bizottság tagja.

1975-től tagja, majd 1981–1986 között elnöke volt a Hajdú-Bihar Megyei Munkásmozgalom-történeti Bizottságnak. 1978-tól titkára, 1983-tól társelnöke a Debreceni Akadémiai Bizottság művelődéskutatói munkabizottságának.

1966-tól tagja lett a Megyei Honismereti Bizottságnak, 1990-től pedig az akkor szerveződött megyei Honismereti Egyesület elnökségének aktív, megbízható, lelkiismeretes tagja napjainkban is. Mindvégig részt vett a *Debreceni Szemle* (1989–2000) társadalompolitikai kiadvány, majd az *Erdélyi Tükör* (1989–2000) folyóirat szerkesztőbizottságának munkájában. 1989. novemberétől szerkesztette a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtári Téka című időszak kiadványt. 1997 óta tagja a Könyvtári Figyelő című folyóirat tanácsadó testületének.

Tudományos kutatásai során a könyv- és könyvtártörténet, művelődés- és esztétikátörténet, a közművelődési könyvtárak tájékoztatói tevékenysége a helyismereti munka problémákra foglalkoztatták. Mint a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár helyismereti szakreferense a megye és Debrecen múltjáról és jelenéről és múltjáról több tucat helyismereti-helytörténeti bibliográfiát és faktográfiai adattárat állított össze. Helytörténeti kutatásai eredményeként a művelődés- és esztétikátörténet tárgykörébe tartozóan könyvek, füzetek, tanulmányok sokasága született. Számos konferencián tartott e témakörökből előadást, valamint több könyvet és folyóiratcikket lektorált e témakörökben.

egyetemi doktori címet szerzett a Eötvös Loránd Tudományegyetemen, 1989-ben pedig a történettudományok kandidátusa lett, melynek alapján 1999-ben megkapta a PhD doktori fokozatot.

1974 óta rendszeresen részt vett a felnövő nemzedékek oktatásában. 1988. szeptember 1-étől ő irányította a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi karán az informatikus könyvtáros szak indításával kapcsolatos előkészítő munkálatokat. 1989 szeptemberétől a KLTE Természettudományi karán megindított informatikus könyvtáros szakon kezdettől fogva óradíjas tanárként, majd 1993-tól másodállású docensként könyv-könyvtártörténetet oktat, továbbá társadalomtudományi információforrások, helyismeret témakörökben speciálkollégiumokat vezet.

Közreműködésével szerveződött meg 1989-ben az Országos Széchényi Könyvtár és a KLTE által az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központban közösen indított levelező humán infor-

Egész szakmai munkássága, tudományos kutatásai fő vezérfonalát a helytörténeti, helyismereti kutatások jelentették, dolgozzon könyvtárosként vagy politikai- ideológiai vonalon. Bényei Miklós munkássága nélkül, rendkívül szegény lenne nemcsak a megye, hanem a térség, helytörténeti szakirodalma, a kutatómunkát segítő nagyszámú feltáró bibliográfiai munkássága nélkül pedig körülményes a kutatás. Szakmai munkásságának gazdag bibliográfiája a Debreceni Egyetem Informatikai Intézetének kiadásában jelent meg. Rendszeresen nagy gondot fordított a különböző helytörténeti, honismereti munkák ismertetésére szakmai periodikákban, a napi sajtóban. Rendszeres segítője (bibliográfiák, előadások, szakmai konzultációk, vetélkedők zsűrizése, kutatások irányítása, stb. révén a régióban folyó helytörténeti, honismereti munkának.

Vajda Mária

Macsi Sándor

1926-ban született Nyírábrányban. Ő volt a 4 testvér közül a legkisebb, az egyetlen életben maradt fiú. Gyenge fizikum miatt szülei tanítták. Elemi iskoláit Nyírmártonfalván végezte, majd a debreceni református kollégiumba került. Földrajz-biológia szakot végzett Debrecenben, Szegeden és Pécsen folytatott felsőfokú tanulmányai után. A rajzszakot Szegeden, Szolnokon, Budapesten végezte.

Felsőfokú iskolái után Tiszavárkonyba került kántortanítónak. Orvosi javaslatra 1951-ben Jászágóra került, közelebb a hegyekhez. Két évig a szomszédos Pusztamonostoron volt iskolaigazgató, majd ugyanebbe a pozícióba került vissza Jászágóra 1954-ben, s ezt töltötte be 1977-ig. Akkor megszűnt az ágói iskola és bejáró lett ő is Jászárokszállásra, ahol egyet nem értése miatt nem vállalta az igazgatói tiszteket, helyettes volt 1986-ig, amikor örökös címzetes iskolaigazgatóként nyugdíjba vonult.

Jászágó a hajdan elpusztult Ágó település közelében 1952-ben létesült, aminek 10. Évfordulóján Macsi Sándor létrehozta a felnőttekből álló honismereti szakkört, melynek első célja az évforduló méltó megünneplése volt. Több év múlva az idők elfogytával gyermekszakkörre alakultak, ami fennállt az iskola megszűnéséig, 1977-ig. Időközben olyan értékes helytörténeti anyag jött létre, hogy a kis, 600 lakosú községben napjainkban két fantasztikus kiállítás is látható. Az egyik a mostanában védetté nyilvánított – korábban kápolnaként is funkcionáló – iskolában található, az országban szinte példátlan iskolatörténeti gyűjtemény; a másik pedig a volt partházban lévő helytörténeti gyűjtemény. Jelenleg folyamatban van az elszármazott ágóiak által vásárolt tájház berendezése, ez szintén az ő nevéhez kötődik – mint tiszteletbeli elnökhöz. Ásatásokat szervezett, ismeretterjesztő előadásokat tartott, számtalan civil szerveződésnek, 1962-től a Magyar Földrajzi Társaságnak is tagja.

Az egyik régészeti feltárásban segítő diák írta róla: „Dimnyét hozott, cukrot adott, / Cserébe egy követ kapott. / Ő nem falusi kántor, / Az ő neve Macsi Sándor.”

1976-ban megkapta a Jászágóért kitüntetést, 1993-ban a Jászságért-díjat. 1952-től 1977-ig az ő irányításával készült a Falukrónika. 2003-tól a Magyar Kultúra Lovagja, a község fél évszázados évfordulóján díszpolgári rangot kapott.

Ma is fáradhatatlanul kutatja a Jászság tanyasi iskoláinak a történetét, mindegyiktől kapcsolatba lépett valakivel, aki odakötődik.

A hajdani Macsról való – a török elől elmenekült – ősök utóadaként a román határon megszületett kántortanítóból a Jászság egyik legjelesebb helytörténésze lett, aki végtelen szerénységében alig ír, szól saját magáról, de mindenki tudja, hogy ő egy intézmény: „Macsisanyi” – Jászágó lelkiismerete.

Fodor István Ferenc

Pataki András

A most Horvátországhoz tartozó Vörösmarton született 1932. január elsején. Újvidéken végezte a tanítóképzőt. 1953-ban szülőfalujában kezdi tanítói működését, 1955-től Kopácson, majd a kopácsi iskola megszűnése után, 1960-tól 1988-ig, nyugdíjazásáig a szomszédos Laskón tanít. Már tanítói pályafutása alatt gyűjtötte azokat az ismereteket, melyek a Drávaszög hiedelemvilágával és a vízi élettel kapcsolatos történeteivel, valamint a Drávaszögben, a történelmi idők folyamán elpusztult magyar települések múltjával kapcsolatosak.

1960-ban jelent meg az első dolgozata, a Zágrábban kiadott Magyar Képes Ujságban *A Drávaszög vízi élete* címmel. Ezt követően egymás után jelentek meg kisebb-nagyobb írásai különböző sajtótermékekben a korábbi Jugoszláviában, a mai Horvátországban és Magyarországon. Megjelent írásainak száma ma már 200 fölött van! 1964-ben a Pécsi Janus Pannonius Múzeum évkönyvében jelent meg *A kopácsi népmesék* című dolgozata. 1974-ben Szabadkán adták ki *A kopácsi vejsze* című munkáját. Közös írás volt Katona Imrével a *Kopácsi néballadák* című könyv, mely 1975-ben Újvidéken került közös kiadásra. Nagyobb lélekzetvételű írása *Délkelet-Baranya elpusztult települései* című műve, ami az Eszéki Levéltár évkönyvében jelent meg. 1992-ben könyv alakjában Újvidéken *Baranya titkokat rejtő földrajzi nevei* című munkáját. 2003-ban látott napvilágot *Délkelet-Baranya a földrajzi nevek tükrében* című könyve. Több kéziratát közölte kiadványaiban a Magyar Néprajzi Társaság.

A 75. életéhez közeledő Pataki András változatlan elánnal írja Kopácsnak és a Drávaszög településeinek krónikáját. Rögzíti egy hajdan volt világ történetét, menti írásaiba a vészesen fogott magyar közösség múltjának és jelenének eseményeit. Ezek a Drávaszögi református kalendáriumban és a Csúzai füzetekben folyamatosan láttak és látnak napvilágot.

Irodalmi munkássága mellett kiemelkedő a Drávaszög magyarságának megmaradásáért folytatott céltudatos tevékenysége. Nemcsak tanulóit nevelte a magyar nyelv szeretetére, megbecsülésére, de írásain, szervezett előadásain keresztül a felnőttekbe is próbált meggyőző erővel hitet és magyarságtudatot, megtartó erőt önteni. A 1990-es évek elején kitört délszláv háború során mindaddig ott maradt a településén, míg csak közvetlen életveszély nem fenyegette. Az elmenekült lelkesek helyett végezte a temetések szertartásait nemcsak saját református gyülekezete halottainál, de más felekezetek esetében is. 1997-ben Siklóson megjelentette *Rettegő türelem* című könyvét, amely a délszláv háború azon borzalmait írja le, amit a Drávaszög magyarjai elszenvedtek.

Pataki András neve jól ismert a Drávaszögben, személye – túlzás nélkül – fogalommmá vált. Kutatómunkájával, íásaival, egyéni példamutatásával sokat tett az ottani magyarság megmaradásáért.

Dr. Sínor Ferenc

Dr. Szilágyi Mihály

Ny. közgazdász, helytörténész, a Tolna Megyei Honismereti Egyesület alapító tagja és első elnöke, a Szekszárdi Várostitörténeti klub elnöke 1930. július 7-én született a Tolna megyei Palatincán. A német ajkú Mórágyn töltött gyermekévek után gimnáziumi tanulmányait a Bonyhádi Evangélikus Gimnáziumban kezdte, majd Pécsen a cisztercita-rendi Nagy Lajos Gimnáziumban folytatta és Szekszárdon fejezte be a Garay János Gimnáziumban. Közgazdász diplomát a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen szerzett, ahol doktori fokozatot nyert. Nyugállományba vonulásáig a kereskedelem, pénzintézetnél és a közigazgatásban dolgozott. 1980-tól társulati tag a Magyar Történelmi Társaságban és az Orvostörténeti Társaságban.

Több mint negyven éve foglalkozik helytörténettel, publikációi magyar, német és eszperantó nyelven jelentek meg. Szerkesztette a világ minden tájára eljutó *Legindáj Legajoj* című időszakos eszperantó kiadványt. Több helytörténeti vonatkozású cikkét közölte a *Neue Zeitung*. Rendszeres előadó a TIT és más szervezetek, egyesületek, intézmények ismeretterjesztő programjain. 1960 óta a TIT tagja, 1970-től tagja, majd csaknem húsz évig – amíg egészségi állapota engedte, 2005 végéig – vezetője a Szekszárdi Városhelytörténeti Klubnak. Tagja a Magyar-Török Baráti Társaságnak, az eszperantó mozgalomnak, a Honvéd Hagyományörző Egyesületnek és a Magyar Nemzetőrnek. A Tolna Megyei Honismereti Egyesületnek alapító tagja, 1992-ben megválasztott első elnöke.

Munkásságáért különböző elismerésekben részesült. Birtokosa a Honorinsigno Esperanto kitüntetésnek és a XXV. Honismereti Akadémia alkalmából adott Millenniumi Emlékéremnek. Szekszárd Megyei Jogú Város Pro Urbe-díjasa (1999). A *Tolnai honvédek a Donnál* című könyvéért a Honvédelemért III. fokozata kitüntetésben részesült.

Kutató, szerző, és ismeretterjesztő munkássága mellett szívesen segíti a fiatal kutatókat, akik gyakran fordulnak hozzá tanácsért, információért.

Kaczián János

Honismereti Munkáért Emlékplakettel kitüntettek

Gubicza Ferenc

Mezőgazdász, c. egyetemi tanár, a Balatonfüred-Csopak Tája Szövetkezet elnök-igazgatója, a Balatonvin Borlovagrend elnök-nagymestere, a Balatonfüred Városért Közalapítvány kuratóriumi elnöke, tagja a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesületnek.

1987 és 2001 között a Balatonfüred-Csopak Tája Szövetkezet elnökeként „A törökkori Veszprém” és a Balatonfüred-Csopak borvidék történetét bemutató 13 községi monográfia megjelentetésének kezdeményezője és anyagi támogatója volt. A kiadványokat a szövetkezeti tagok az adott év karácsonyára térítésmentesen kapták kézhez. 1992-től az adott települések lakosai is ingyen példányt kaptak a kiadott művekből. A szövetkezet kezdeményezésére a település múltjának megismerése céljából az általános iskolákban a pedagógusok községtörténeti vetélkedőket szerveztek.

2001 óta eddig 21, nagyrészt forrásértékű kötet kiadását szorgalmazta és anyagilag támogatta Balatonfüreden, a Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai sorozatban. Ezek a munkák Balatonfüred múltjával és jelenével foglalkoznak. Így például a „Balatonfüred és Balatonarács története”, a „Balatonfüred emlékjelei”, a „Füredi halhatatlanok”, a „Balatonfüred díszpolgárai”, „Az észak-balatoni vasút története”, a „Deák Ferenc és Balatonfüred”, a „Veszprém megye a Rákóczi-szabadságharcban” és a legújabb Krúdy Gyula: „Holdas este Füreden” című könyvek. A könyvkiadás mellett Balatonfüreden több szobor és emlékmű felállítását is támogatta Gubicza Ferenc. Könyvadományaival és egyéb támogatásaival megkönnyíti a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület működését, és segíti a Balatonfüred Városi Helytörténeti Gyűjtemény munkáját, állománygyarapítását. Az elmúlt évtizedekben Veszprém megye helytörténeti kutatásában és annak publikálásában meghatározó szerepet vállalt. A mezőgazdaságban fontos szerepet játszó szakmai munkája mellett széleskörű helyismeretre tett szert és vállalta az említett nagy számú kiadvány megjelentetése anyagi feltételeinek megteremtését.

Gubicza Ferenc eddigi tevékenységért már számos elismerésben részesült. Megkapta a „Veszprém megyéért”, a „Balatonfüred városért” kitüntetést. Díszpolgárává választotta a Pannon Egyetem, Balatonfüred város és Lókút község önkormányzata.

A Veszprém megyéért végzett kiemelkedő honismereti és helytörténeti szervező munkáját, fáradhatatlan szorgoskodását és anyagi támogatását ismeri el a Honismereti Szövetség a „Honismereti Munkáért Emlékérem” adományozásával.

Bándi László

Kaczián János

Jelenleg a Tolna Megyei Önkormányzat Levéltárának nyugalmazott népművelő-levéltárosa (szül. Budapest, 1938. június 3.), több mint egy évtizede a Tolna Megyei Egyesült Antal Honismereti Egyesület elnöke. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett diplomát, s számos munkahely és feladat jelzi a megye művelődésében évtizedek óta játszott meghatározó szerepét. A kulturális, népművelői munkát az ifjúsági mozgalomban kezdte (1963), részt vett a Fiala Népművészek Országos Alkotótáborának (Fadd-Dombori) megszervezésében (1969), a „Népművészet ifjú mestere” cím adományozásának kidolgozásában (1970). A Megyei Művelődési Központ igazgatójaként (1981–1984) segítséget nyújtott a Német Bemutatószínpad (Deutsche Bühne Ungarn) megalapításához (1982). A Megyei Levéltár munkatársaként (1984–) helytörténeti szakkört, kiállításokat szervezett, helytörténeti tanulmányok sora jelzi tevékenységét.

Kaczián János azon szakemberek közé tartozik, akik kutatási eredményeiket mind szélesebb körben szeretnék megismertetni, időt, energiát fordít hasznosulásuk, az érintett közösséghez visszajuttatásuk megszervezésére is. Ezt bizonyítja, hogy kb. 150 szakmai és ismeretterjesztő cikke jelent meg folyóiratokban, heti- és napilapokban, s több helytörténeti vonatkozású egyesület, civil közösség szerveződésében is komoly szerepe volt, mint például a bunyaszekszárdiak szervezetének, éves találkozójának életre hívása, a lugosiakkal kialakított testvérvárosi kapcsolat, együttműködés Facsád, Igazfalva önkormányzatával, szóróvanymagyarásával).

Kaczián János jelen volt Tolna megyében a honismereti mozgalom kezdeteinél. Részt vett a Hazafias Népfront Megyei Honismereti Bizottságában (1989–), a Szekszárdon megrendezett XVII. Honismereti Akadémia szervezésében. Abban, hogy a honismereti mozgalom az elmúlt tizenkét esztendőben Tolna megyében számos eredményt ért el, meghatározó szerepe van Kaczián Jánosnak a Szekszárdon 1992. november 28-án újjáalakult egyesület alapító tagjaként, jegyzőjeként, majd elnökeként, 1993-tól pedig a Országos Honismereti Szövetség elnökségének tagjaként.

Aktív közéleti tevékenységét számos kitüntetés, elismerés jelzi *Munka Érdemrend bronz fokozat* (Elnöki Tanács, 1978), *Babits-díj* (Babits Mihály Társaság, 1983.), *Díszpolgár* (Facsád város Tanácsa, Románia, 1998.), *Pro Urbe Szekszárd* (Szekszárd Város közgyűlése, 2003.), *Bezerédj István-díj* (Tolna Megyei Közgyűlés, 2004.). Az országos honismereti szövetséghez kötődő munkája, az egyesületi élet folyamatos szervezése, a honismereti tevékenység tartalmának az egyesületi tagokkal együttműködve történő igényes kialakítása, folyamatos megújítása (pl. évfordulók, megemlékezések, országos és megyei, illetve városi vetélkedők, rendezvények, konferenciák, találkozók, kiállítások, előadások, kiadványok, táborok, pályázatok), egyesületi hagyományok teremtése (pl. a közgyűléshez kapcsolódóan a tagok helytörténeti tevékenységéről való tájékozódás lehetőségének megteremtése, éves rendszerességgel változó helyszínen megrendezésre kerülő Honismereti Egyesületi Nap, rendszeres periodikák: Egyesületi Hírlevél, Egyesületi Füzetek) méltó alapot jelentenek Kaczián János Tolna megye és az országos honismereti mozgalom érdekében végzett szívósan építő, következetes, lelkiismeretes munkájának elismerésére.

Nagy Janka Teodóra

Kishegyi Simon

Nemesnádudvaron született 1928. augusztus 31-én. 1949-ben végezte a tanárképző főiskolát, majd matematika-kémia szakos általános iskolai tanár lett a Nemesnádudvari Általános Iskolában. 1957–1964-ig az iskola igazgatóhelyettese volt, később a 609. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézetben tanított. 1968 és 1973 között a Bajai Járási Tanács VB Művelődési Osztálya népművelési felügyelőjeként dolgozott. 1973-tól 1988-ig a Nemesnádudvari Általános Iskola igazgatója volt.

1950-től kezdte kutatni lakóhelye történetét, a hagyományokon belül főleg az énekeket, táncokat és a régi népviseletet. 1951-ben már színpadra alkalmazta a gyűjtött táncokat. A táncgyűjtéssel folyamatosan részt vett a járási, megyei fesztiválokon. 1955-ben a Bács-Kiskun Megyei Néptánc Fesztiválon első helyezést értek el és így a csoport képviselhette a megyét az Országos Néptánc Fesztiválon, Gyulán. 1955-ben a budapesti Vígszínházban léptek fel, az országos sajtó elismeréssel nyilatkozott róluk. 1957-től volt tanítványait is megnyerte a kutatómunkához, a főiskolákon és egyetemeken végző diákok szakdolgozatokat kezdtek írni Nemesnádudvarról. Ezekhez Kishegyi Simon sok szakmai segítséget nyújtott.

Gyűjtéseiből sokan merítettek. A németországi Mainz egyeteme 10 fős csoporttal végzett kutatómunkát az ő irányításával. A gyűjtésekből könyvet adtak ki Németországban „Leben und zusammenleben” címmel. Népviseleti gyűjtéseit a bajai Múzeum hasznosította. Az általa gyűjtött és régi viseletben színpadra állított táncokat nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is több helyen bemutatták. 1968-tól a Bácskai Művészegyüttes művészeti vezetője. A „Bácska bemutatkozik Kecskeméten” című műsoruk után olaszországi körúton vehettek részt. A táncgyűjtés számos alkalommal szerepelt Németországban az Európa Fesztiválon, továbbá helyi és vidéki lapokban, tv-műsorokban. A Kecskeméten rendezett Országos Honismereti Akadémián a magyarországi nemzetiségekről tartott előadást, és vezette a nemzetiségi szekciót.

A honismereti mozgalomban a kezdetektől fogva tevékenyen részt vett és jelenleg is a Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesület aktív tagja és elnökségi tagja.

Székelyné Kőrösi Ilona

László István

A somogyi honismereti mozgalom legidősebb generációjához tartozik. Közgazdaságtudományi Egyetemet végzett, majd pedagógiai képzést szerzett. Dolgozott téglagyárban, a vasútnál, termelőszövetkezetben, később könyvtáros volt, egy ideig Balatonfenyvesen tanított, majd visszakerült szülőfalujába, Balatonszentgyörgyre, ahol több évtizeden keresztül egészen nyugdíjazásáig történelmet tanított a helyi általános iskolában.

A honismereti mozgalomban a kezdetektől fogva részt vesz, diákjai több nemzedéken keresztül nemcsak a tanórákon, hanem az általa vezetett honismereti szakkörben is megismerkedhettek a település és környéke történelmi múltjával, nevezetességeivel.

Tanári munkája mellett évtizedek óta helytörténeti kutató- és gyűjtőtevékenységet végez. Kutatásai eredményeképpen 1978-ban jelent meg a *Balatonszentgyörgyi Képes Krónika*, melynek társszerzője volt. Kitérő levéltári kutatásainak köszönhetően az okleveles források felhasználásával sikerült a település középkori történetét teljes részletességgel feldolgoznia. Vaskos tanulmányát a millicentenáriumi falukrónika pályázaton a Somogy Megyei Közgyűlés I. díjával jutalmazták. A kutatásai nyomán indított régészeti feltáró munka – amit kezdeményezésére egyeduralkodó módon a település önkormányzata finanszírozott – végül nem remélt eredménnyel járt. Az ásatások során sikerült meghatározni és feltárni a mai falu elődjének számító középkori települést.

A kutatómunkát idős kora ellenére a mai napig fáradhatatlanul folytatja, rendszeresen publikál, mintaszerűen feldolgozta a környék második világháborús eseményeit, melynek maga is szenvedő részese volt. A több száz oldalas tanulmány fődíjat kapott a III. Somogyi Falukrónika-író pályázaton, megjelentetése folyamatban van.

A közélet minden fórumán jelen van, honismereti előadásokat tart a falu fiataljainak, a helyi kábeltelevízióban helytörténeti előadássorozatot indított, kiállításokon mutatja be a feltárt falutörténeti dokumentumokat. Eleven kapcsolatokat ápol a környék honismereti kutatóival, aktívan részt vesz a megyei honismereti rendezvényeinken.

Nagy tekintélynek örvend nemcsak a településen, hanem a környéken is. Szülőfalujának önkormányzata munkássága elismeréseként első ízben neki adományozta a magyar államalapítás millenniuma alkalmából alapított *Balatonszentgyörgyért* kitüntetést, 2001-ben pedig Balatonszentgyörgy díszpolgárává választották.

Gálné Jáger Márta

Mirk László

Mirk Lászlót, a csíkszeredai Segítő Mária Gimnázium magyar szakos tanárát már több mint egy évtizede ismerjük a Honismereti Akadémiákról, az Ifjúsági Honismereti Akadémiákról. Jellemzőes, nagybajuszos alakja mindig ott tűnik föl, ahol valami új ismeretet lehet szerezni. Olyan, mint a jó pap, Ő is holtig tanul. A hasonlat találó, mert papja, apostola a honismeretnek, a magyarság megőrzésének. Az iskola, ahol tanít, azt a nemes missziót is vállalja, hogy a Csíkban élő székely gyerekek mellett magyar nyelven való tanulási lehetőséget, kollégiumi elhelyezést nyújt a Kárpáton túl élő moldvai csángó fiatalok számára.

Mirk László magyar szakos tanár fölismerte, hogy a magyar irodalom megismertetése mellett szükség van a gyökerek, a szülőföld múltjának, hagyományaink, nyelvének a megismerésére, összegyűjtésére, megőrzésére. Azokat a diájkait, akiket még nem fertőzött meg a globalizációnak nevezett „internacionalizmus”, akik vállalják szülőföldjük múltjának, hagyományainak összegyűjtését, lejegyzését, földolgozását, leírását, akik lelkiileg is közel kerülnek tanárukhöz, honismereti szakkörbe gereblyézte össze. Vannak köztük csángók és környékbeli székelyek.

A Honismereti Szövetség által szervezett Ifjúsági Honismereti Akadémiákra a legeredményesebb diákjai közül évente 4-6 diák kap meghívást tanárukkal együtt. Ezeken a rendezvényeken tanítványainak beszámolóira mindenki fölfigyel. Érdekes témaválasztásukra, a helytörténeti hagyományokra, a néphagyományokra, valamint irigylésre méltó szép beszédükre. Beszámolóikat mindenki feszült figyelemmel hallgatja. Ebben a tevékenységében nem csak az a jelentős, hogy minden évben néhány dszékelyföldi diák megismeri az akadémia színhelyét, hanem közben Budapestet és egy-egy tájegységet is meglátogatnak. Jelentős az is, hogy az ifjúsági akadémia hazai résztvevői is megismerik a Székelyföldet, a moldvai csángó településeket. A konzultációkon elhangzó véleménye is mindig figyelemre méltó, de az étkezéseknél, a klubhelységben az esti beszélgetéseken is értékes eszmecserét lehet vele folytatni. A Honismereti Akadémiáknak is rendszeres résztvevője. Itt is figyelemre méltók a konzultációkon elhangzó véleményei, a szabadidőben folytatott beszélgetések.

A Csíkszeredán megjelenő két honismerettel is foglalkozó folyóiratban, a Székelyföldben, és a Moldvai Magyarságban való közreműködése is jelentős. Nagy szerepe van abban is, hogy a csángóknak, a csángókról szóló folyóiratban csángó tanítványainak az írásai is helyt kapnak.

Irodalmi munkásságában a szerkesztői szerepét kell kiemelni. Legjelentősebb munkájának, „Az ember ott a legfájdóbb magyar” címet adta. Ebben a könyvében egyrészt a kevéssé ismert, magyarul író csángó költők verseiből gyűjtött össze válogatást, másrészt a magyar költészetben a csángókkal foglalkozó verseket szedte csokorba. Csak néhány nevet sorolok föl azokból a költőkből, akik helyt kaptak a válogatásban: Csokonai Vitéz Mihály, Fazekas Mihály, Czuczor Gergely, Arany János, Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Kányádi Sándor, Tamás Menyhért, hogy csak a legismertebbeket említsen. Kár, hogy ezt a könyvet kevesen ismerik, mert helye volna minden könyvtárban. A másik példaértékű, a zsebben elférő, vékony kis könyv, amelyben a diákjai által gyűjtött húsvéti locsolóversekből mutat be válogatást. Kár, hogy ezt a kis füzetet nem ismerik a hazai gyerekek, mert a sok idéten, bugyuta mondókat ki lehetne cserélni ezekkel, a veretes magyar nyelvű, szép versekkel.

Talán nem egészen honismereti tevékenysége Mirk László magyar szakos tanárnak az, hogy tudomására jutott: a szegedi székhelyű Baka István Társaság, a neves, sajnálatosan fiatalon meghalt, kortárs költőnk emlékének az ápolására évente szavalóversenyt hirdet. Diákjai rendszeresen szerepelnek ezeken a versenyeken, és a diák kategóriában majdnem minden alkalommal első helyezést, rangos eredményeket érnek el.

Kedves Laci Barátom! Kívánom, hogy az Isten sokáig éltesse, és adjon erőt, hitet és kitartást, hogy ezt a munkát folytassad, hogy végső elszámolásnál nyugodt lelkiismerettel, Szent Pállal együtt mondhasd: „A jó harcot megharcoltam, a pályát végigfutottam, hitemet megtartottam.”

Bogdán Lajos

Dr Székelyné Forintos Judit

Amióta tanulmányait befejezte a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár helyismereti gyűjteményét vezeti. A helytörténeti kutatás sikerének záloga megyénkben az ő tevékenysége, aki munkahelyén az érdeklődőknek és a hivatásban dolgozóknak jelentős és egyedülálló szakértelme révén nagy segítséget tud nyújtani. Ez a tevékenysége a Miskolci Egyetem bölcsészképzésének beindulásával fokozottan jelentős, mivel a történészek, szociológusok, politológusok tanulmányaik elvégzéséhez nem nélkülözhetik a gondosan feldolgozott gyűjtemény anyagát. Jelentős szerepet vállalt abban, hogy a helyi kutatókon kívül az Ünnepi Könyvhéten bemutassa a helyi írókat.

Színvonalas kiállításokat rendeznek a könyvtár anyagából, jelenleg II. Rákóczi Ferencről. Jó kapcsolatot épít a külföldi testvérvárosok helytörténeti kutatóival, így nemzetközi kiállításokhoz is hozzájárulnak. A hétköznapi munkájában a helytörténeti információ magas színvonalával, a könyvtár digitalizálásával tűnik ki.

Kalló Lászlóné

Honismereti Emléklappal kitüntettek

Budapest: Boda Sándorné, Bottlik Ivánné, Kahlich Endre; *Csongrád megye:* Erdélyi Péter, Fachszné Benák Katalin, Vargáné Antal Ilona; *Hajdú-Bihar megye:* Jordán Péter, Ludmanné Papp Ilona, Ráczné Gali Magdolna, Ruszoly Barnabás, Szőke János; *Somogy megye:* Bősze Gábor, Eőry Béla, Kovács Ilona, Lévai József, Minczinger Katalin; *Tolna megye:* dr. Benkő András, Beregnyei Miklós, Csönglei Miklós, dr. Kolta Lászlóné, Letenyeiné Mráz Mária, Krász Endréné, Rónai Józsefné, Szakál László, „Szekszárdi Vasárnap” Szerkesztősége, Váradi Antal Értékmentő Egyesület; *Veszprém megye:* Illés Ferenc, Molnár Jánosné, Kiss Albertné, Kovács Sándor, Lichtneckert András, Molnár Kálmán, Oláh Ferenc.

A Bodroghözi tanácskoztak Sárospatakon és Pácinban

Hatodik alkalommal rendezte meg a Bodroghözi Művelődési Egyesület és a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma a *Zemplén népessége, települései konferenciáját*. Ez alkalommal „A magyarországi Bodroghöz biológiai, földrajzi, történelmi és egyéb értékei” témakörben hangzottak el előadások. A szervezők köre is bővült. A Bodroghözi Többcélú Kistérségi Társulás, a Szent István Egyetem növénytan tanszéke, a Miskolci Akadémiai Bizottság Biológiai Szakbizottsága, az MTA Ökológiai Bizottsága is segítette a tanácskozás előkészítését.

Az 1995-ben alakult Bodroγκközi Művelődési Egyesület fontos feladatának tekinti a bodroγκközi kutatások szervezését, az elért eredmények publikálását, széles körű megismertetését. Az Egyesület szervezeti felépítése szerint különböző szakosztályokban folyik a szakmai munka, a közművelődési feladatok ellátása. A szakosztályok a természettudományok, a környezetvédelem, a régészet és műemlékvédelem, a helytörténet, a néprajz és a nyelvtudomány szakembereit fogják össze. A különböző tudományterületek rendezvényeinken eltérő arányban képviseltetik magukat. Korábbi tanácskozásainkon a társadalomtudományok kaptak fő hangsúlyt.

1998-ban, első konferenciánkon (*Zemplén népessége, települései, nemzetiségei*) történészek, geográfusok, néprajzosok számoltak be kutatásaikról. 1999-ben „*A Bodroγκköz*” című tanácskozásunk néprajzosok, régészek, történészek, irodalomtörténészek találkozási lehetőségét teremtmte meg. 2001-ben a „*A 800 éves város, Patak*” címmel Sárospatak évszázadait tekintették át régészeti, történeti, néprajzi kutatások szemszögéből. 2002-ben „*Az ember és a természet kapcsolata*” címmel a történeti ökológia, a geográfia, a vízrajz és a néprajz képviselői hasonlították össze elért eredményeiket. 2004-ben a „*Zempléni polgárosodás*” sajátos intervallumában, történeti, néprajzi aspektusában vizsgálta térségünk átalakulását.

2006-ban első alkalommal vállalkozott a Bodroγκközi Művelődési Egyesület alapvetően természettudományos konferencia megrendezésére. A témaválasztás háttere az ugyancsak ebben az évben megjelenő, „*A magyarországi Bodroγκköz élővilága és földrajza*” című tanulmánykötet. A nagy ívű, *Tüba Zoltán* és *Frisnyák Sándor* professzorok által szerkesztett, 30 ívre tervezett kötet a tervek szerint 2006 végére készül el. Sokéves s napjainkban is zajló kutatások előzték meg. A legújabb eredmények, valamint a nagy összefoglalások megismertetésére invitáltuk a kötet szerzőit konferenciánkra.

Huszonheten fogadták el a szervezők meghívását, s 25 előadás hangzott el június 29–30-án Sárospatakon és Pácinban. Mindkét helyszínen történelmi falak között zajlott a konferencia, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumában és a Bodroγκközi Kastélymúzeumban. A többségében természettudományos előadások megteremtették (a tudomány terén) a múlt, jelen s jövő egységes szemléletét. Képviseltette magát a régészet: meghallgathattuk Valtér Iloának a Bodroγκköz középkori településeit bemutató összefoglaló előadását, míg Ringer István a jelenleg folyó kutatásokról, a Vásárhelyi-tervhez kapcsolódó ásatások eredményeiről számolt be.

Frisnyák Sándor a terület történeti földrajzát áttekintve a természet és az ember változó kapcsolatáról, a természetátalakítások, lecsapolások által megváltozott gazdálkodásról tartott előadást. *Frisnyák Zsuzsa* a Sátoraljaújhegy Ungvárral, valamint Szerencessel összekötő vasúti fővonal jelentőségét áttekintve kiemelte a ma már hihetetlennek tűnő tény: a XIX. század végén, a XX. század elején vidékünkön működött az Osztrák–Magyar Monarchia legfejlettebb vasúti hálózata ami a kiépítettségét, a színvonalat, a technikai berendezéseket (az éjszakai szállítás lehetőségét) illeti. Hallhattunk tőle a kisvasút építésének nem várt gazdasági, társadalmi jelentőségéről is.

A közigazgatás történetét két előadás foglalta össze: A Trianon utáni változások okozta átszervezésekről *Oláh Tamás*; az 1945-öt követő, politikai célok által motivált átszervezésekről, szocialista „faluépítésről”, titkos fejlesztésekről vagy inkább visszafejlesztésekről *Hajdú Zoltán* adott részletes összefoglalót. Jól kapcsolódott az előzőekhez *Boros László* településhálózatot bemutató előadása. *Dobány Zoltán* ábrái segítségével természeti alapokra helyezve, s a katonai felmérések eredményeit felhasználva történelmi folyamatában mutatta be a települések földrajzát, alaprajzát. Kitért az immár városrá nyilvánított Cigánd településszerkezeti jellemzőire. A terület népesedési folyamatait két előadás mutatta be. *Tamás Edit* a XVIII. század elejétől 1945-ig követte nyomon a népességszám változását, s azt kiváltó okokat, megemlékezve az 1890-től mindinkább jellemzővé váló amerikai kivándorlásról is. A nemzetiségi szórványokról és a terület meghatározóan református jellegéről is hallhattunk. *Kókai Sándor* a XX. század második felében tapasztalható folyamatokat mutatta be. Részletes adatbázisa segítségével a népességszámban, a születések és a halálozások számában, a vándorlás terén tapasztalható változásokról éppúgy információt kaptunk, miként az iskolai végzettségről, a foglalkozási szerkezetéről.

Többen foglalkoztak Bodroghöz éghajlatával: a terület általános jellemzőit *Vitányi Béla* foglalta össze, *Németh Ákos* számszerű adatokkal és ezek térképes bemutatásával folytatta a téma ismertetését. *Mika János* az éghajlat várható jövőbeli alakulásáról beszélt. Igen érdekes, ábrákkal illusztrált előadásában nemzetközi modellek alapján vázolta fel Európa, hazánk és térségünk várható időjárás változását. Szélsőségesse váló csapadékmennyiségről, fokozódó hőmérsékletről hallhattunk. *Konecsny Károly* a terület vízrajzáról és vízgazdálkodásáról tartott előadásában a Bodrog és a Tisza adatait elemezte, s szemléletes ábrával mutatta be a Vásárhelyi-terv elképzeléseit. *F. Tóth Balázs* összefoglalta a gyümölcsstermesztés hagyományait, gazdag képi illusztráció tette szemléletessé a gyümölcsösök, a magányos gyümölcsfák területi elhelyezkedését. Végigkövette a fajtaváltozásokat, megismerhettük a régi gyümölcsfajtákat, felvetette ezek újatermeszthetőségének lehetőségét.

A Bodroghözi Művelődési Egyesület által szervezett konferencián most először tartottak biológusok előadást. *Szirmay Orsolya* a Bodroghöz jellemző vízi és vízparti növénytársulásairól, *Cserhalmi Dániel* az edényes flóráról, *Gál Bernadett* a jellegzetes gyepek és erdőtüskésrétegekről, *Nagy János* egy új hazai növénytársulásáról (*Elatineetum alsinastri* ass. nova) számolt be. *Egri Károly* a Bodrog menti erdők gombavilágát mutatta be, *Bihari Zoltán* a Bodroghöz emlősfáunáját tekintette át. *Nagy Beáta* a Bodrogzug folyó-, és holtág-rendszereinek makrofauna vizsgálatáról, *Petrovics Zoltán* nagyon érdekes ornitológiai megfigyeléseiről számolt be. Hallhattunk arról, hogy az átvonuló madarak kedvelt megállóhelye volt a Bodrogzug. Ugyanakkor felhívta a figyelmünket arra, hogy milyen jelentős változásokat eredményezett az elmúlt években a bodrogzugi víz leengedése, szinte eltűntek a feketególyák a területről. *Milinki Éva* a tiszavirágjárók és más vízi szervezetek cian- és nehézfém-érzékenységről tartott előadásában felidézte a közelmúlt tiszai szennyezését és annak hatásait. Kísérleteik nyomán nagyon fontos, a gyakorlati élet számára hasznosítható információkat szereztek egy esetleges szennyezés kezeléséről, a kármentés lehetőségeiről. A Királyhelmecről érkezett *Bogoly János* előadásában a szlovákiai Bodroghöz természetrajzát tekintette át. Előadásában mind a növény, mind az állatvilág köréből válogatott példákat, gazdag terepi tapasztalata s értékes fotódokumentációja igen értékesse tette beszámolóját. *Hegyesy Gábor* összefoglaló jellegű előadásában természetrajzos muzeológusként szerzett tapasztalatairól, gyűjtőútjairól, megfigyeléseiről számolt be, elsősorban a rovarvilág köréből.

Konferenciánkat *Tuba Zoltán* professzor összefoglaló előadása zárta. Áttekintette a természetrajz kutatásának múltját, jelenét s jövőjét. Beszélt a tervezett kötet által szervezett kutatásokról, a várható eredményekről. Gondolatai kitértek a tudományszervezés terén szerzett tapasztalataira is. Kiemelte az alap kutatások fontosságát, hangsúlyozva azt, hogy egy nemzet, egy terület felemelkedésében csak akkor várhatunk eredményeket, ha a tudományra és a kutatásra is áldozunk. Minden sikeres felemelkedési periódust megelőzött egy a nemzeti sajátosságokat feltáró, feldolgozó, közkinccsé tevő folyamat. Magyarországnak is hasonlóképpen kellene cselekedni!

Mi, akik a Bodroghözi Művelődési Egyesületben, s különböző közgyűjteményekben, tudományos kutatóműhelyekben, felsőoktatási intézményekben dolgozunk, úgy gondoljuk, hogy a Bodroghöz kutatásának nemcsak múltja, jelene, hanem jövője is van. Mindannyian cselekedni szeretnénk e természeti és kultúrtörténeti értékekben gazdag terület megmentéséért, felemelkedéséért. Köszönet mindenkinek, akik tesznek ezért. Köszönet mindazoknak az intézményeknek, amelyek helyet adnak ezen kutatási programoknak: a Nyíregyházi Főiskolának, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalnak, az MTA Történettudományi Intézetének, az Országos Meteorológiai Szolgálatnak, a gödöllői Szent István Egyetemnek, a Debreceni Egyetemnek, a Bükk Nemzeti Park Tokaj-Bodrogzugi Tájvédelmi Körzetének, az egri Eszterházy Károly Főiskolának, a Zempléni Levéltárnak, a Pécsi Egyetemnek, a VITUKI-nak, a szerencsi Bocskai Gimnáziumnak, a Kazinczy Múzeumnak, a Királyhelmeci Önkormányzatnak, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumának. Várjuk „A magyarországi Bodroghöz élővilága és földrajza” kötet megjelenését!

Tamás Edit

Dr. Timaffy László terem*

Százhatvanöt éves a hazai tudományos ismeretterjesztés. Tudjuk: ez az egyesület a természettudományok kebelén született, mint az az ember, akit először földrajz tudósként, majd bölcsészként ismert meg a tudományos élet. Az az ember, akiben a környezet és a belső világ az „életfa” legfelsőbb csúcán ölelkezett. Timaffy László neve hallatán Győrött, szűkebb régióinkban, sőt az országhatáron túl is szeretetteljes mosoly terem az arcokon. Boldog lehet az, aki személyesen ismerte, hallotta előadásait, megismerhette sokrétű kutatásainak eredményét. Dr. Timaffy László, sokak „Laci bácsi”-ja gyűjtötte Szigetköz, Rábaköz és a Hanság néphagyományát, vallási, szellemi, tárgyi kincseit. A gyökerek megbecsülését, a táj kutatást nagyon fontosnak tartotta: „... a táj kutatásnak az a lényege, hogy nagyon sokoldalúnak köll lenni. Tehát minden ami abban tájban jellemző, azt, az egész életet kell nézni, az élet teljességében. Tehát nem csak a gazdálkodást magában, az nagyon sok lehet, – a nagy tudósokat tisztelem böcsülöm, aki egy szakmából világvizonylatban, összefüggésben tudja azt az egy szakmát. De az csak »egy luku«. Az élet az meg sokszínű. Tájékató csak az lehet, aki az élet sokszínűségében, az életet sokszínűségében tudja megragadni. És ezt csináltam én a Szigetközben, és a szigetközi bázis után aztán a Rábaközben ugyanígy. (Portréfilm alap, 1995) A táj szeretetét nemcsak könyvekben, folyóiratok lapjain, hanem filmekben is átadta a jövő nemzedékének (az MTV Magyar Tájak sorozatában: Szigetköz, Rábaköz, Pannonhalmi dombvidék, Rába folyó az eredettől a győri torkolatig. Az Örökségünk sorozatban: Aranymosás, Szigetközi halászat, Pásztorkodás.) Szűkebb szakterülete a néphit, a népi gazdálkodás, az állattartás és a közlekedés témaköre, de ismert szaktekintély a honismeret, a helytörténet és a gazdaságföldrajz területén is. Gyűjtéseiről, a néprajzos kötelező magatartásáról így nyilatkozott: „Aki szereti a fajtáját, népét, annak csodálatos a mi munkánk. Mert azt csak szeretetből és alázattal lehet, szabad csinálni. Magható történetek, élmények fűznek a Szigetközhez, a Rábaközhez és a Hansághoz. Errefelé ragaszkodóak az emberek. Azonban, ha valaki magas lóról próbál közeledni felénk, bezárkóznak, elfordulnak.” (Szabad Föld 1993/2)

Fontos feladatának tartotta a szülőföld értékeinek, kincseinek feltérképezését, a honismereti, helytörténeti kutatást: „A honismereti munka az egyik legfontosabb ahhoz, hogy a magyarságtudatot, a haza szeretetét ébren tartsuk. Az ifjú nemzedéknek is át kell adni a népi hagyományok értékeit és szeretetét.” (Kisalföld 1994.02.23. Szeretettel közeledni.) Ő tudta: a tudás magában semmit sem ér, ha azt nem adjuk tovább, nem örököltük át, nem fordítjuk embertársaink javára. A kutatásai mellett fontosnak tartotta a tudás közvetítését, az ismeretterjesztést is. „Hivatástudatom pedig arra kötelez, hogy amíg erőm engedi, tovább adjam ismereteimet, tapasztalataimat az embertársaimnak.” Nemcsak a fiatalabb generáció oktatását tekintette feladatának, hanem a felnőttek képzését is: alapítója volt az Óvári Széchenyi Népfőiskolának. A kemény munkával összegyűjtött kincseket tiszta forrásként őrizte, és a legfontosabb: inni adott ebből a csodakútból a tudásra szomjazóknak. „Nyelvünket, ízlésünket, dalainkat, szokásainkat, egyszerűen ősi népi kultúránkat a magyar falu őrizte meg évszázadok viharában is. Ma azonban a felszínes, idegenszemű, divat-ízlés vásári silányságaival megmérgezték a falut. A sajtó, mozi, rádió és a rohanó civilizáció minden „áldásával” felülre, a városból jött sláger-műveltséggel lassan levett közi népünk az őst, tisztát. Elfelejt a régi kincset. Ezért kell visszaadni.” (Győr, Szabad Szó 1945.10.28. /Hegyalja 1994.február)

Számos előadása, sokoldalú személyisége méltán tette őt a TIT országos aranyérmes előadói kitüntetés birtokosává. Előadásaiban mindenkor jelen volt a „szent egység”. A tartalom és forma harmóniává egyesült: élvezetes előadásakor verset is mondott, énekelt, furulyázott és vetítette a szemet gyönyörködtető képeit, szeretett tájról és az ott élő emberekről. Oly ízsen, oly szép orgánnummal, no meg kellő humorrall tudott előadni, hogy minden korosztályt ámulatba ejtett. Egyaránt tudott szólni a gyermekek és az idősek nyelvén. Tudott szólni tudományos fórumon, népfőiskolán, de a nyugdíjasklubok foglalkozásain és a táborok gyerek karéjában is. Előadásaiból sugárzott a szeretet, a mások iránti tisztelet: „A néprajzi munka kiindulópontja a szeretet. Ezt megérzik az emberek és csak annak nyitják ki szívüket, akiből érzik, hogy szeretet árad. Nekem nagyon sok kedves emlékem van, ami összeköt az egyszerű emberekkel.” (Kisalföld 1994. 02. 23. Szeretettel közeledni.)

* Elhangzott 2006. május 19-én, Győrben, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Pannon Egyesülete épületében, a Dr. Timaffy László terem avatóján.

S bizony, amikor felkérték, egy percre sem gondolkodott, hogy milyen messze kell utaznia, mindig a tudás átadása és az emberek szeretete vezérelte. Munkásságát éppen ezért – hála Isten – számos kitüntetés kísérte. Hol szülőföldje (Hédervár Díszpolgára, Pro Urbe Győr, Kék-szalag kitüntető cím, Szent László Érem) fejezte ki tiszteletét, hol a tudományos szakma (Sebestyén Gyula Emlékérem, Pro Geographia kitüntetés, Érdemes Pedagógus kitüntetés, Pedagógus Szolgálati Emlékérem, Győr Közművelődésért Emlékérem), hol nemzete (HNF országos Honismereti Emlékérem, HNF Társadalmi Munkáért Emlékérem, Szocialista Kultúráért Emlékérem, 1956-os emlékérem, Magyar Köztársaság Érdemrend Tisztikeresztje, Életfa Díj, Magyar Örökségdíj). Nemcsak hivatásához, de hazájához is hű maradt. Nehéz időkben sem hagyta el népét, az országát vállalta inkább, a béliást, a börtönt, a szenvedést: „...hogya szívem szerint csak furulyázni tanítok meg magyar gyerekeket, akkor is többet használnak a népemnek, mintha kinn maradok!” – vallotta az egyik interjúbán. (Műhely, 1996/3)

Nemcsak remek kutató, de igazi öntudattal rendelkező pedagógus volt, aki tudta mi az életcélja, küldetése és feladata: „Minden erőmmel azt szolgálom, a legfontosabb nevelő célom: magyar világnézetet, magyar műveltséget adni az embereknek.”

Azt mondják, az ember igazán akkor hal meg, ha elfelejtik, nem gondolnak rá, ha nem őrzik emlékét. Dr. Timaffy László 2002-ben 85 évesen, karácsony havában hagyta itt ezt a világot. Utolsó találkozásunkkor azt mondta nekem: „bennetek élek tovább, szívem együtt dobban veletek”. Laci bácsi bennünk él mindörökké. Ő már beírta a nevét a hallhatatlanok könyvébe, a tudomány aranybetűs kódexébe és az emberek szívverőibe is. Az általa gyűjtött szép régi szigetközi dallam nemcsak a győri toronyóra hangjában zeng, hanem a népdalt éneklők lelkében is. Dalai nap, mint nap életre kelnek népdalversenyeken, pávakörök műsorában. Mivel kiváló pedagógus is volt, akkor érezte boldognak magát, ha látta az elvetett mag jó földre esett. Itt maradt az énekekben, a polcokon sorakozó könyvek lapjain. Kedves mosolyával féltve őrzött újságokban, közös emlékek képein, s minden kisalföldi népdalt életrekelő furulyaszóban, filmek kockáin. Ő nem halt meg, hisz itt maradt a rábaközi táj, az Öreg-Dunáról fújdogáló szél leheletében, a hansági emberek mondáiban, meséiben. S itt maradt szerettei, tanítványai szívében, gondolataiban. De mára már intézmények, rendezvények is őrzik emlékét (hédervári iskola, versmondó verseny), sőt megyei néprajzverseny is viseli nevét, ahol a gyermekek felélevenítik a kisalföldi nép kincseit. (Idén a ménfőcsanakai Bezerédj-kastélyban 23 csapat részvételével rendezték meg a 12. megyei néprajz versenyt, amely felvette a neves néprajzkutató nevét.)

A mai nap egy szobát avatunk dr. Timaffy László példamutató életének és munkásságának emlékére. Egy igaz magyar emberről, egy tudósról, egy népnevelőről nevezünk el egy szobát, amely a tudományt és annak művelőit szolgálja, úgy miként azt ő is tette egész életében. Ahogy mondta: „Valóban jó érzés, hogy használni tudtam a tudományt: nem éltem hiába!”. (Hegyalja 1991/11) Egy olyan emberről nevezzük el, aki küldetésnek és szolgálatnak tekintette életét. „Én hiszek a küldetésben. Abban, hogy Isten ezt a feladatot szánta nekem. A hivatástudatom pedig arra kötelez, hogy amíg erőm engedi, tovább adjam ismereteimet, tapasztalataimat az embertársaimnak. Ez teszi tartalmassá az életemet, az öreg napjaimat.” (Szabad Föld 1993/2)

Tudjuk, hogy milyen fontos a hely szelleme. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat egy helyisége dr. Timaffy László nevével és szellemében ma megszentelődik, s hiszem, hogy ebben a terebben hallott ismereteken, és tudáson áldás lesz. Berzsényi Dániel mondta: „A műveletlen föld csak gazt terem. A lélek is csak úgy emelkedik, a józanság tisztább világához, ha a tudomány és ismeretek tárából, gazdag zsákmányt gyűjt magának.” Nekünk van miből meríteni, gyűjtsünk hát az „ismeretekből”, és Timaffy László példájából!

Laci bácsi TIT előadásai nem nélkülözhetők a szülőföldön gyűjtött népdalokat. Kérem ezért a kedves megjelenteket, hogy az ő tiszteletére énekeljük el Cikolaszigeten gyűjtött „Fújdogál a szél az Öreg Duna felől” kezdetű népdalt, s varázsoljuk vele ide őt, aki már 5 éve a „Tündérvilágból” tekint le ránk kedves mosolyával és láthatja szavai valósággá váltak: „Most a nyolcvanadik évem küszöbén nyugodtan nézek vissza az életemre, az életem útjára, hogy amire küldetésem volt, azt becsülettel ígygeztem teljesíteni.” (Műhely, 1996/3)

Dr. Lanczendorfer Zsuzsanna

KÖNYVESPOLC

BOTLIK JÓZSEF:

Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátján I-II.

Botlik József több mint két évtizede foglalkozik fogadott szülőföldje, Kárpátja történetével, számos jelentős visszhangot kiváltó könyve látott napvilágot ebben a témakörben, mint *Ez hát a hon...* (Dupka Györggyel. társszerzőségben), *Hármas kereszt alatt, Egestás Subcarpathica, Gált, A hűség csapdájában*.

A Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tan-széke kiadásában megjelent monográfia első kötete a Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945, a második kötet A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945 alcímet viseli.

Kárpátjának, Közép-Kelt-Európa „átjáróházának” XX. századi történelme rendkívül bonyolult, szövevényes, amit geopolitikai helyzete (is) meghatároz.

Botlik József monográfiája az az Ariadne fonal, mely segít eligazodni, „kiszabadulni” ebből a jellegzetesen kárpátjai történelmi thészeuszi labirintusból s ami jellemző és nagyban meghatározza a mű értékét: a „fonalat” kizárólag tényekből, megkérdőjelezhetetlen igazságokból: kordokumentumokból fona.

A szerző a következőképp összegezi és jellemzi több éves kutatómunkájának eredményét, azaz a célt, mely a könyv(ek) megírására illette: „A közigazgatás és a nemzetiségi politika egymással ezer szálon kötődő, gyakran elválaszthatatlan kapcsolata – teljesen méltatlanul – nem kapott kellő figyelmet az elmúlt évtizedek magyar történetírásában. Ezért napjainkban is gyakorlatilag feltáratlan, amely elsősorban azért sajnálatos, mert e területen lehet igazán lemérni egy több nemzetiségű állam demokráciájának valódi lényét, a népfelség elvének érvényesülését. Magyarország XX. század első felében mindkettőre követendő példát adott, amelyet a kommunista diktatúra évtizedeiben az ideológiai elvárásoknak megfelelően, egyoldalúan mutattak be, illetve meghamisították, vagy elfelejtteni igyekeztek a tényeket...”

A majd fél évszázadon átívelő történelem taglalása a Kárpátja fogalom kialakulásával, annak csapongó „biográfiajával” veszi kezdetét, hogy révbe jussan a sokat vitatott definíció: a Kárpátja szó mai alakjában 1889. október 27-én tűnt fel először nyomtatásban a Munkácson induló Kárpátja c. hetilap fejlécén. (A fogalom már használt volt Szepes vármegyében a XIX. század elején.) A XIX. század végére azonban ez a tájnév már Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéket jelentette. A szerző külön fejezetekben foglalkozik ezen „összetevők” kialakulásával, földrajzával, történelmével az Árpád-kortól a tárgyalt korig.

Kárpátja nagytáj történelme nagyrészt a ruszin nép „életrajza”, kiknek ősei a XIII. század második felében jelentek meg a mai Kárpátja területén, pótolandó a tatárjárás okozta nagy embervesztességeket. Halicsból és Podoliából érkeztek, ahol oroszok – azaz ruszinok – és nem ukránok éltek. Ők lettek a gens fidelissima, II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos hű katonái.

A magyar kormány(ok) minden időben támogatta a magyar őslakossággal testvéri viszonyban élő ruszinság identitása kialakulására és megőrzésére irányuló igyekezetét, ami közigazgatási és kulturális autonómia-törekvésük realizálásában is teret nyert, de „tetten érhető” ez az oktatás, a művelődés, a joggyakorlás, a szociálpolitika, a gazdaság, vagyis az élet, a mindennapok gyakorlatában is. Minderről s a korabeli ruszin szerveződések, társaságok, kiadványok, ruszin nemzetiségű történelmi személyek stb. XX. századi múltjáról nagyon részletesen és alaposan tájékoztat a szerző.

Botlik József fűzerbe köti a ruszin autonómiai törekvés állomásait: Ruszka-Krajna autonóm terület, Ruszka Krajnai Kormányzóság, Podkarpátszká Rus, melyek realizálása pozitíve elbíráltásban részesült a magyar kormány részéről, s mindezt dokumentumokkal igazolja. Ám ezek és a hasonló ambíciók elvetéltek: nem volt egyetértés a különböző ruszin pártok és tömörülések között, „szinre lépett” az első világháború és annak következményei. A masaryki és benesi hazárdjáték és hintapolitika „eredményeként” a nyugati hatalmak odavetették – koncként – Kárpátját (is) a cseh kolonizátoroknak. Ezekben az években, a csehszlovák érdekekben, a leghatározottabban tetten a érhető a közigazgatás és nemzetiségi politika összefüggései.

„A csehszlovák republika – miként előszeretettel emlegették az alakulás utáni két évtizedben – hivatalosan polgári demokratikus berendezkedésű államnak vallotta magát” – fogalmaz a szerző. – „Az országban törvényileg kinyilvánított és nyíltan alkalmazott numerus clausus nem létezett, de a kisebbségekkel szemben érvényesített diszkrimináció számtalan esetben – így például az állami állások betöltésénél is – kimerítette a tényleges numerus clausus tényálladékat, és jelentős mértékben elősegítette az államhatalom által egyébként is szorgalmazott mesterséges asszimiláció fokozódását... A gazdasági és kulturális elnyomás... az egész kisebbségi kollektívum számára egzisztenciális veszélyt jelentett...”

Kárpátja bekebelezése után a rutén nép nem azt kapta, amit elvárt és ígértek az „új gazdák”, a magyarságot pedig – mint nyelvében is idegen népet – a cseh politika egyszerűen ellenségnek tekintette, hisz kárpátjai léte, évezredek ősi szállásterülete is állandóan figyelmeztette a kolonizátort, hogy családsággal jutott a területhez. A cseh nem-

zetiséggpolitika ezért irányult szinte kíméletlen módszerekkel (kilakoltatások, hűségeskü, szakemberek leváltása, elítélése, betelepítések stb.) a kisebbségi sorba jutott magyarság ellen, és kijátszott ellenük a ruszinokkal szemben időnként megnyilvánuló valamiféle szláv szolidaritást.

Két évtizedes hitegetés után (nemzetközi nyomásra) 1938 októberében a prágai kormány jóváhagyta a Podkárpatzská Rusz kinevezését Bródy Andrással, (1945-ben az oroszok kivégezték) az élén, akit azonban 1938. október 26-án az ukránofilek félreállítottak és megalakították az ukrán irányultságú Volosin-kormányt (a szics-gárdisták támogatta bábkormányt), melynek regnálása pünkösdi királyság volt, mert 1939. március 15-én elsodorta Kárpátalja felszabadítása.

A visszacsatolás első napjaiban-heteiben már érvényesült a pozitív magyar nemzetiségi politika, ugyanis a Kárpátaljai Kormányzói Bizottság joghatósági területét létrehozó 6200/1939 M.E. rendelet leszögezte: „A kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz.” (Történelmük folyamán Kárpátalja lakosságának több mint felét kitevő szláv anyanyelvű lakosságot nevezték ruténoknak, ruszinoknak, magyaroroszoknak, ruszának – Sz.T.)

Az „új magyarok” – így nevezte a lakosságot az új „magyar” rend megtestesítőit – reanimálták a Trianon előtti állapotokat, megtöltve azt úja kor követelményeinek megfelelő tartalommal, figyelembe véve a ruszinság óhajait, elképzeléseit, törekvéseit. Megalakult és máig ható tevékenységet folytatott a Kárpátaljai Tudományos Társaság (Hodinka Antal „öröksége”), anyanyelvű óvodák, iskolák, gimnáziumok nyíltak, beindult a ruszin nyelvű könyvek, tankönyvek, folyóiratok nyomtatása, kétnyelvű lett az ügyintézés, polgárjogot nyert a ruszin himnusz, a ruszin nemzeti jelképek, ruszin vezetőket állítottak /neveztek ki a többségi települések élére, létrejött a Hangya szövetkezetek hálózata, jelentősen javult az egészségügyi ellátás, jó irányba változott a közigazgatási egységek arculata és tartalma, a ruszinok képviselhetők magukat a T. Házban, ahol (újra) napirendre került az autonómia. „A népi elv, az önrendelkezés joga a ruszin népet is megilleti” – volt a jelen és jövő jelszava.

„A mindenkor kormányzói biztos – írja Botlik József – kivéve 1944 utolsó hónapjait – a terület irányításakor egyik legfontosabb feladatának a ruszin nép gazdasági és szociális felemelését tartotta... A háborús körülmények ellenére a magyar kormányzat igen jelentős anyagi áldozatokat hozott a ruszin nép gazdasági, művelődési és szociális felemelésére.” Az egyre közeledő front – sajnos – gátat vetett mindennemű áldásos tevékenységnek: 1944 őszén Kárpátalja már hadszíntérre lett.

A szerző – a hadászati tudományok területén is jártasságot mutatva – az érdeklődő elé tárja Kárpátalja „felszabadításának” szinte minden mozzanatát. Részletesen ír – többek között a Hunyadi-állásról, az Árpád-vonalról és leszögezi: a 4. ukrán front 18. hadserege („Kárpátalja felszabadítója”)

nem áttörte az Árpád-vonalat, hanem a bekerítés veszélye miatt október 17-től visszavonuló I. magyar hadsereget követve birtokba vette az üresen hagyott állásokat.

Kárpátalja a gonosz birodalmának része lett. Minden, ami 1944-45-ben (majd folyamatosan később is) Kárpátalján történt a „felszabadítók jóvoltából” a nemzetközi normák és egyezmények, a humanitás, a lelkiismeret megcsúfolása, tiprása volt. Az NKVD ámokfutása, a terror tombolása, a koncepciók perek, a szolvai haláltábor, a vallás megsemmisítése (a görög katolikus vallás orosz-lánrészt vállalt minden időben Kárpátalja ruszinjainak életében), a közigazgatás hatóságos tevékenységének megszüntetése, a magyarság „bűnös nemzet”-té nyilvánítása minden következményeivel, a ruszinok eluránosítása, az oroszok és az ukrán „szabadcsapatok” határkitolási harci cselekményei kitörölhetetlen fekete lapjai Kárpátalja és lakosai XX. századi odisszejának.

„Vannak könyvek – fogalmazott Csehov egykoron –, amiket el kell olvasni, vannak, amelyeket el kell olvasni és meg kell jegyezni, vannak, melyeket nem csak elolvasni és megjegyezni kell, hanem meg is kell emésztetni.” Hadd fűzzem hozzá: nemcsak táplálékként nemzedékeknek egy egész életre. Ilyen alkotás Botlik József műve. Vitathatatlanul egyik legnagyobb erőnye: foglalkozott a témával, belenyúlt a kígyófészekbe s tette mindezt cizellált szakértelemmel, a devícióra hajlamos szubjektivitás kizárásával, kizárólag objektív tényekre építkezve. A mű nem „száraz” adatok kronológiai sorrendbe állított gyűjteménye, hanem mesterien megkomponált alkotás.

Elismerést és tiszteletet érdemel az a tudás-hátér, a fizikai egységekben ki nem fejezhető munkabírárs, melylyel felkutatót, feldolgozó és értelmezett több ezer forrásmunkát; olyan tényeket és adatokat visz az érdeklődő elé, melyek fölött elsiklottak (a másik oldalon tudatosan kihagytak) a téma eddigi taglalói-bemutatói. Feltétlen említést érdemel – az újítás erejével hat – a korabeli tárgyi emlékek: postabélyegek, levelezőlapok, bélyegzők „megszólaltatása”, melyek magukon hordják a csapongó impériumváltó napok-hónapok jellemzőit váltakozó és különböző nyelvi fogalmazások, feliratok formájában.

Udvari István, a kötet azóta sajnos elhunyt szerkesztője így vélekedett: „A szerző, Botlik József témaválasztását időszerűnek tartom, mert Kárpátalja újkori történetéről kevés levéltári kutatáson alapuló hiteles munka jelent meg. Az általa vizsgált fél évtizedről (a II. kötetben foglalt 1939–1945-ös éveket idézi – Sz. T.) pedig szintézis még nem készült... Botlik József monográfiája jelentős hozzájárulás egy hiteles kép kialakításához a hanyatott sorsú Kárpátalja történetéről, a ruszin-magyar történeti és művelődési kapcsolatokról, s nem utolsósorban Kárpátalja második magyar korszakáról.”

Szöllősy Tibor

Juhász László – aki 33 éven keresztül a Szabad Európa Rádió újságírója, előbb bécsi tudósítója, majd müncheni központjának szerkesztője (milyen kár, hogy nevét hiába keressük az Anyaországban kiadott lexikonokban) *Ausztria magyar emlékei* című hiánypótló művét bizonyára nem csak e sorok szerzője várta hosszú évek óta. A szerző a kötetet bevezető előszavában *Ormos Zsigmond*: Utazási emlékek című művére utal, aki 150 évvel ezelőtt többek közt azzal indokolta az eredeti magyar útikönyvek szükségességét: „Mi magyarok külföldön is a honunkra s nemzetünkre vonatkozó eseményeket, tárgyakat vagy személyeket vizsgáljuk előszeretettel és feltalálva kegyelettel foglalkozunk velük. Őseink gondkodtak róla, hogy nemzeti öntudatunkat megillető dolgokkal gyakrabban találkozzunk külföldön.” Juhász bevallja, hogy ez a meggyőződés vezette, amikor a 1970-es évek elején megírta *Bécs*, majd a *Várvidék* útikalauzát. Annak tudatában tette le a tollat, hogy Ausztria két tartományát túlmenően is vannak magyar nyomok, s kezdettel fogva hangyaszigorlalommal gyűjtötte a magyar vonatkozású emlékeket.

A kötet nagy alapossággal és rendszerezettséggel veszi sorra Ausztria magyar emlékeit. Érthető, hogy az egyes tartományok nem szerepelhetnek azonos terjedelemben a kötetben, ahogy fogalmazza, hiszen „őseink nem arányosan hagytak nyomokat Ausztria szerte”. Amíg például magyar emlékekben a magyar múltú *Burgenland* (*Várvidék*) és *Bécs* a leggazdagabb, addig a legtávolabbi osztrák tartományban, *Voralbergben* alig találunk magyar vonatkozásokat. A szerző szerényen annyit jegyez meg, hogy a magyar emlékek felkutatásánál járatan uton haladt, másrészt térben és időben nagy területet, kilenc tartományt és tizenegy évszázadot kellett átkutatnia. Az anyag gazdagsága miatt a teljességre való törekvés utópisztikusnak bizonyult, mégis reálisnak meg kell állapítanunk, hogy rendkívüli munkát végzett a szerző, amikor a magyar emlékeket nem hagyta veszni, azokat csokorba kötötte, arra bízta az utána következő nemzedékeket, főleg az ifjú történészeket, hogy van értelme, oka és indoka a további kutatásoknak. A könyv négy fő részből áll, éspedig: 1. *A Császárváros magyar emlékei* (ezen belül műkincsek, egyházi épületek, világi építészeti emlékek), 2. *Magyar nyomok Alsó-Ausztriában* (melynek során kiemeli 34 város magyar vonatkozásait), 3. *Egy évezred magyar emlékei Várvidéken* (melyben külön bevezetőt szentel a tartomány nevével kapcsolatos kutatásainak, majd a Várvidék topográfiáját adja meg területenkénti bontásokban), 4. *Alpesi tartományok* (ahol Svájc, Ausztria, Felső-Ausztria, Karintia, Salzburg és Voralberg magyar emlékeit fűzi csokorba). A kötet értékét emeli a precíz névmutató és az irodalomjegyzék.

Juhász László nagy érdeme, hogy a magyar szempontból lényeges művelődéstörténeti ismereteket könyvében feldolgozta. De még ennél is fon-

tosabb, hogy súlyt helyez a középkorban elpusztult kolostorok, monostorok ismertetésére is, mint például *Borsmonostor*, ami Nagy Lajos uralkodása idején élt a fénykorát, és mert a kegyhelyre messze földről jöttek zarándokok, Erzsébet királyné 1380-ban külön utatást adott a vámszedőknek, hogy ne zaklassák vámilletékekkel a borsmonostori búcsúsokat. A törökök pusztították el 1530-ban *Nagyfalu*t is. Sajnálatos, hogy a szerző a kolostor és monostor szavainkat helyenként felcseréli, illetve nem használja helyesen. Kolostorai a kolduló rendeknek vannak: ferencesek, domonkosok stb., az úgynevezett monasztikus rendeknek, mint a ciszterciek, bencések, pálosok stb. pedig monostorai, melynek romjai jól láthatók az ún. szentgotthárdi csatát megőrzítő korabeli metszeteken (a kökeresztet 1840-ben állíttatta fel Kuzmits Dániel szentgotthárdi perjel a csata 130-ik évfordulóján), és melynek falazatán magyar, német, francia és magyar nyelven a következő szöveg olvasható:

„Hamvai itt nyugvók ama győztesen hősi fiainak,
kik eme környéket vérről megnevesítették. A hit, s
Fejedelem, a Haza végett durva törökkel harcolván,
a hont járművel megszádították, 1664”

Kismarton történetében meghatározó jelentősége van az Esterházy magyar főnemesei családnak. Nevüket eredeti lakóhelyükről, a csallóközi Eszterháza-ról kapták. Ezek közül is kiemelkedő a hadvezér és politikus *Miklós fia hg. Esterházy Pál*, aki Kismartonban született és ott is halt meg (1635–1713), 1681-től haláláig Magyarország nádora is volt. Értékes könyv és kézirat gyűjteményét a kismartoni ferences kolostorban helyezte el. Itt őrizték többek között a Kézai-krónikát, (Kézai Simon IV. László udvari papja a *Gesta Hungarorum* szerzője, 1282–1285 között írta meg), Oláh Miklós és több hercegi család becses gyűjteményét. A szerző leírja ennek kapcsán azt is, hogy 1935-ben a kismartoni ferences rendházból az említett értékes könyv- és kéziratgyűjteményt a kastélyba vitték át, és a palota könyvtárában helyezték el. 1945 tavaszán a megszálló szovjet hadsereg lefoglalta a felbecsülhetetlen értékű gyűjteményt, 7000 kötetet megsemmisített közülük, 5000 kötetet elszállítottak, csak a katalógus és 50 könyv maradt meg a hatalmas és rendkívüli könyvtárból. (Most amikor a szintén felbecsülhetetlen értékű sárospataki könyvek nagy része már visszakerült eredeti helyére, a magyar művelődéstörténet illetékeseinek a burgenlandi kultuszminisztériummal karöltve illő lenne ezen könyvek visszaadása iránt is tárgyalásokat folytatni.)

Pinkakertes (Gaas) kegytemplomának leírását érdekes kiegészíteni azzal, hogy a templom közepén álló faragott Mária-szobor talpazatán lévő felirat nemcsak magyar, hanem német és horvát nyelven is olvasható, magyar szövege a következő: „Mária! Bűnösök menedéke könyörögj érettünk!”. (Égyébként a Szőlőhegyi Mária kegytemplomáról szóló füzet magyar nyelvű fordítása a közeljövőben lát napvilágot a Makrovilág Kiadó gondozásában.)

A Várvidék leírását mindenképpen néhány jelentős magyar vonatkozású hellyel ki kell egészíteni, amelyről sem a jelen kötet, sem a szerzőnek többszörös kiadásban megjelent Burgenlandi útikalauz című könyve nem beszél.

Az 53-as jelzésű út mentén lévő kis falut, *Kisboldogasszony-t* (*Kleinfraunhaid*) és Mária mennybevételének búcsújáró templomát már 1261-ben említik írásos emlékeink. A templom mai formáját a XVII–XVIII. században nyerte el, amikor is a török által megrongált templomot hg. *Esterházy Pál* újjáépíttette barokk stílusban. Kegyképe, a „Fekete Madonna” is az Esterházyak ajándéka, a fraknói várból került ide. Hátlapján 1461-es évszám olvasható ugyan, de valószínű, hogy csak a XVI. században készült. A mellékoltárok olajfestményei *Dorffmeister István* alkotásai 1784-ből. *Kisboldogasszony* a Máriacellbe tartó magyar zarándokok egyik kedvenc pihenőhelye volt évszázadokon keresztül.

Közelében található *Petőfalva* (*Pöttelsdorf*). A Vulka folyó partján lévő kisközség első írásos említése 1271-ből ismert. A helység a Pottl nemesi család birtoka volt 1380-tól több évszázadon keresztül. A falu katolikus templomát Mária születésének szentelték 1797-ben, az oltáron lévő rokokó keretben „Köves Madonna” kegyképe XVIII. századi. A falu főutcáján található az Erzsébet-kereszt, Erzsébet magyar királyné (1837–1898) halálának állít emléket, „Meggyilkolt Erzsébeth királynénk emlékül 1898” magyar nyelvű felirat manapság is látható.

Végül feltétlen meg kell említenünk *Badafalvát* (*Weichselbaum*), illetve a Rába völgye feletti magaslaton lévő búcsújáró helyet, ahol a búcsújárás 1749-ben kezdődött. Ismert, hogy a máriapócsi könnyező Madonna kegyképet I. Lipót kívánságára Bécsbe, a királyi kastélyba szállították, majd 1697 decemberében hozták át a Szt. István Székesegyházba. A 70x50 cm nagyságú, fára festett Szűz Máriát bal karján Kisjézussal ábrázoló oltárképet Papp István festő 1676-ban készítette bizánci stílusban. A kegyképről több másolat készült, az egyik visszakérült Pócs községbe (ahol aztán újra könnyezett), a másik másolata pedig egy ciszterci szerzetes közvetítésével került Badafalvára. A kegyes legenda szerint a búcsújárás akkor kezdődött, amikor az említett szerzetes a közelben található dombon lévő fára a kegykép másolatát kifüggesztette, egy erdőmunkás többször levitte a völgybe, ahonnan ismeretlen módon a kép mindig „visszatért” az eredeti fához. E helyen a hívők építettek egy kis kápolnát, hogy maradandó emlékhelyet teremtsenek. Miután a környéken lakók tudomást szerezte a csodás képről, 1793-ban felépítették egy korábbi kápolna helyén a templomot és a főoltárra helyezték a kegyképet, melyet azóta is különösen a Mária ünnepek idején sok hívő keres fel.

Végezetül a burgenlandi *Felsőlövőről* (*Oberschlütten*) érdemes megemlíteni nemcsak azt, hogy itt tanított az író, újságíró, régész *Móra Ferenc* 1900-ban mint földrajz és természet szakos tanár (a

gimnázium falán az emléktábla a ma is látható), hanem fontos arra is utalni, hogy két és fél évtizeddel ezelőtt Felsőlövőn kétnyelvű, német-magyar gimnázium létesült a burgenlandi magyarok számára.

Stájerország weiz-i kerületében Gleisdorf közelében fekszik *Ungerdorf* község, melyet írásos emlékeink 1220-ban említenek először. Feltehetően magyar határőr település volt ezen a helyen, amit a község címere is megerősít. A két vörös és két ezüst mezőre osztott pajzsban ugyanis egy kifeszített jellegzetes magyar fíj látható. A falu a késő középkorban kipusztult, határában évszázadokon keresztül jellegzetes halomsírok álltak mindaddig, amíg az 1960-as években a déli autópálya építésénél a talajgyaluk meg nem semmisítették.

A Wesselényi-féle összeesküvésben részes Zrínyi Péter fia, Zrínyi János, aki 17 évi rattembergi raboskodás után Grácba szállították és a schlossbergi börtönbe zárták, ott halt meg, így kihalt a Zrínyi család. A dominikánusok grazi templomában temették el, jelenleg azonban csak emléktábla jelzi sírhelyét, mert a jugoszláv kormány 1945-ben a hamvait Zágrábba szállította.

Grác előkelő villanegyede, Mariagrün pedig arról nevezetes, hogy 4 hónapot töltött itt a már beteg *Ady Endre*. Itt született az *Egy Stájer dombon* című verse, és a *Csillagos vén csalatlovak* című költeménye is.

A tirolai fővárosban 1945 októbere óta működött magyar gimnázium, ahogy ezt a szerző részletesen leírja. A gimnáziumból október 23. után 11 diák elindult harcolni Magyarországra. Közülük nyolc fiatal elfogott a határon az osztrák csendőrség, és csak három diáknak sikerült eljutni Budapestre. A harcokban részt vett fiatalok közül november 4. után kettő visszatért az innsbrucki magyar gimnáziumba.

A Szent Korona 1945. március 28-án megkezdett külföldi kálváriájának utolsó stációja a salzkammerguti Attersee közelében fekvő Mattsee volt. A koronát és a koronázási ékszereket, Pajtás Ernő ezredes parancsnoksága alatt, tizenkét koronaőr kíséretében, Semmering-Mürzschlag-Mariazell-Attersee útvonalon, egy Hangya teherautón vitték Mattseebe, ahol április 7-én, este tizenegy órakor érkezett meg az értékes szállítmány. A korona elásására, a front közeledtével, április 25-én maga Szálasi Ferenc adott utasítást Pajtás ezredesnek. Erről a müncheni Hungária nevű hetilapban öt évvel később így számolt be a koronaőrök parancsnoka: „Április 26-ról 27-re virradó éjszak két legmegbízhatóbb altisztemet magamhoz vettem, és kimentünk a teherautóhoz, amely mellett természetesen ott állt az ő. Felnyitottuk a sötétben a nagy ládát, és kivettük a Szent Koronát, a jogart és az országalmát. A kincsek eredeti börtökjükben nyugodtak. Belehelyeztem őket egy kettévágott katonai benzineshordóba. A ládában csak a kardot hagytuk, azt ismét lezártuk, azután előrementünk két altisztemmel egy sziklafal előtti helyhez, amelyet nappal már kikerestünk, amely könnyen felis-

merhető volt, és közelében emberi lakás nem volt. Mély gödröt ástunk, beletettük a hordót, és betettük a helyet is, hogy az ásásnak semmi nyoma nem maradt." Pajtás Ernő a koronázási palástot és a Szent Jobbot április 30-án Anton von Strasser Mettsee-i plébánosnál helyezték el, ott őrizték 1945. június 18-ig, amikor ünnepélyes keretek között átszállították a salzburgi érsekségre. A Mattsee-i plébánia falát magyar és német nyelvű emléktábla hirdeti, hogy 1945-ben ott őrizték Szent István jobbját.

A magyar emigráció emlékkeresettel jelölte meg azt a helyet, a Mattsee feletti domboldalon, ahol három hónapon át, 1945. április 27-től július 24-ig rejtőzött a magyar Szent Korona. A helyi plébános emlékmúzeumot rendezett be azokból a tárgyakból, amik erre a korra emlékeztetnek. Itt látható például annak az ezüst étkészletnek a ládája, amelyet Szálasi Mattseen megtartott esküvőjén használtak, valamint néhány Szent Koronával díszített evőeszköz, a kincstári készletből. Jelentős kortörténeti dokumentum értéke van a kiállított fényképeknek.

Érdekességeket olvashatunk a salzkammerguti sóbánya magyar vonatkozású titkairól is. A Szépművészeti Múzeum tulajdonát képező festményeket már 1946-ban visszaszolgáltatták Magyarországnak, a zsidó gyűjtőktől származó és elhagyott vagyonnak minősülő műkincsek azonban továbbra is a sóbányában maradtak.

Ahogy arra 40 évvel később fény derült, *Harry Collins* tábornok, a Salzbургot megszálló amerikai haderő parancsnoka a bányában tárolt képekkel és szőnyegekkel díszítette irodáját és a Szivárvány hadosztály tisztjeit sem tiltotta el a „műgyűjtéstől”. Így amikor az osztrák állam 1955-ben, az államszerződés aláírása után átvette az amerikaiaktól a magyar zsidó kincseket, a készlet már nem volt teljes. 1962-ben az osztrák kormány hivatalos lapjában többször is közölte a salzkammerguti bányában tárolt elhagyott javak listáját, felszólítva a tulajdonosokat, hogy jelentkezzenek. Erre azért volt szükség mert 1962. október 18-án kezdődtek meg az osztrák-magyar vagyoni jogi tárgyalások a háború végén Ausztriába szállított magyar javak visszaadásáról. Hogy ennek mi lett az eredménye és végül is hány kép került vissza Magyarországra, azt a nagyközönséggel sohasem közölték.

A szakembereket régóta foglalkoztatta az a probléma, hogy honnan származik a magyarok külön „Bécs” elnevezése, amelyre egyetlen más nyelvben nincs példa. Az osztrák főváros valamennyi idegen neve, visszavezethető ugyanis közvetlenül vagy a német Wien közvetítésével az ósláv Vednja szóra. Nyelvészeti kutatások szerint egy település meghatározott részének elnevezésére használta nyelvünk a „Bécs” szót, a falu legkülönbözőbb részét hívták így. Mivel pedig 907-től a magyarok uralták az egész Duna-völgyet az Ens folyóig, így Bécs Magyarország peremén, határvidékén feküdt. Így tehát ugyanabban az értelemben használta itt nyelvünk a „Bécs” szót országos szinten,

mint ahogy magyar nyelvű okleveleinkben találkozzunk Tamási vagy Makó külső településének megnevezésével.

De ha már Bécsnél járunk engedjessék meg szintén néhány további kiegészítés. A főúri paloták közül Juhász ötöt sorol föl, melyet további kettővel mindenképpen ki kell egészítenünk. (Ezek a *Bécs magyar emlékei* című kötetében sem szerepelnek.) Az egyik a *Magyar Nagykövetség Bankgasse 4-6.*, melynek két szalonjában Mária Terézia magyar királynővé koronázásának pozsonyi jeleneteit ábrázoló falfestmények (stukkók) láthatók. A másik a *Trautson palota Museumstr. 7.*, mely szintén Fischer von Erlach tervei szerint készült 1710 körül. A palotát Pálffy Miklós udvari kancellár vásárolta meg a magyar testőrgárda részére, ezért olvasható a bejáratnál a mai napig is a régi név: *Palais der Ungarischen Garde*. A Habsburg-ház bukása után, 1925-ben az osztrák köztársasági kormány elismerte, hogy a palota magyar állami tulajdon, s így jött létre a Collegium Hungaricum, az ösztöndíjas magyar művészek és tudósok kollégiuma. A második világháború után rövid ideig ismét magyar ösztöndíjasok otthona volt a palota, majd a hidegháború éveiben bezárták kapuit, hatalmas könyvállományát hazaszállították. A lakatlan épület egyre roskatagabb állapotba került, mígnem a magyar állam eladta, s felépíttette a Duna-csatorna túlsó partján az új Collegium Hungaricumot.

A *Schottenstift* alapítványi rendház kertjében, illetve annak végén levő szárnyépület homlokzatán elhelyezett kis emléktáblán Farkas Zoltán alkotta dombormíves kö-profilja alatt olvasható, „*a házban lakott Liszt Ferenc 1869-96 között, valahányszor Bécsben tartózkodott*”.

A *Kunsthistorisches Museum* (Művészettörténeti Múzeum) legyűjteményében nem egy magyar történelmi emlékre bukkantunk: itt van II. Lajos magyar király *vertje*, *Trinyi Miklós sisakja*, *kardja és köpenye*, *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király 1565-ből fennmaradt sisakja és páncélja*, *II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem páncélingje, szabályja, buzogánya és hadilobogója*.

Juhász László rendkívül részletesen tárgyalja a *Szent István Székesegyház (Stphansdom)* magyar emlékeit. Az immár második kiadásban megjelent *Reinhard H. Gruber: A bécsi Szent István Székesegyház* című magyar nyelvű kiadásának fordító munkaközössége (még szerencse, hogy a fordítók neve nincs feltüntetve az impresszumban) a máriapócsi kegyképen kívül sajnálatos módon egyetlen magyar emlékről sem tesz említést, pedig szerencsés és kíváncsi lett volna, ha ez az inkognitóban működő fordító gárda kézbe veszi és felhívja az egyébként nagyszerű könyv írójának figyelmét Juhász: *Bécs magyar emlékei* című, vagy azt követően megjelent *Magyarok az Újvilágban* (1979), *A Hétoronytól Kufsteinig* (1982), *Mátyás király Bécsben* (1985, 2002) és *Barangolás a magyar múltban* (1993) kötetét.

Végezetül néhány szót az Ausztriában élő szerzőről, melyek nem annyira ismertek. Juhász László

a második szabad országgyűlési választás előtt (1994) a Magyar Televízió hírigazgatója, majd 1996-tól a Magyar Rádió Közalapítvány kuratóriumának alelnöke volt. Több történelmi dokumentumfilmet készített a Magyar Televízió és a Duna TV számára: *Bécs magyar emlékei* (1993), *Bujdosók nyomában* (1995), *Isztambul magyar emlékei, Egy század végnapjai* (1996), *A kövek üzenete* (1997), *Az olaszországi magyar légio* (1998), *Régi bécsi magyarok nyomában* (1999), *A tiszaháti magyarok kálváriája* (2000), *A Fraknoi Kincs* (2001), *A bűnbak* (2002), *Ferenc József utolsó diplomatája* (2002), *Pogány világ Magyarországon* (2003), valamint *Mátyás király Bécsben* (2004).

Hálásak lehetünk a szerzőnek és lakitelki Antológia Kiadónak a könyv megjelenéséért. A kötet szinte mentes a nyomdai és helyesírási hibáktól. Kiváló a tipográfiája, egyszerű Takács Bori borítója (Nagy Lajos király máriacelli szobra), jó minőségűek a fotók és képmellékletek (mely a szerzőn kívül Tarcsay Csabának is köszönhető). Mivel pedig elég kis példányszámban jelent meg, joggal bízhatunk abban, hogy a közeljövőben megjelenik második, bővített kiadása is.

Udvarhelyi Olivér

GRÁFIK IMRE:

Hajózás és gabonakereskedelem

Kevéssé áll a szakmai érdeklődés homlokterében a címben megjelölt téma. Erről persze legkevésbé Gráfik Imre tehet, hiszen az utóbbi évtizedekben számtalan tanulmányát, könyvét szentelte a hazai közlekedés és mezőgazdasági árukereskedelem történeti kapcsolatának. Ebben az általa vizsgált széles körben megkülönböztetett figyelmet fordított a folyami szállítás és a XIX. századi gabonakereskedelem egymást feltételező fejlődésének. A könyv ebben a formájában az 1992-ben, Debrecenben, a KLTE Folklor és Etnográfia sorozatának 65. köteteként megjelent kitérő szakmunka második, lényegében változatlan kiadása, tehát a XXI. századi olvasó egy közel másfél évtizede megszületett, ám új köntösbe öltöztetett, és ezúttal jobb minőségű illusztrációkkal felszerelt művet vehet a kezébe.

A Gráfik által vizsgált XVIII–XIX. század tanúja volt a hazai „vízi szállítóipar” felfutásának és háttérbe szorulásának. Míg a Rákóczi-szabadságharcot követő konszolidációs évtizedek során a mezőgazdasági kivitel tekintetében a „vezető ágazat”, az élőállat szállítás (hajtása) nem különösebben volt érzékeny a kereskedelmi utak állapotára, addig a gabonafelesleg szállítás megfelelő utak híján akadozott, s ezért nem lehettek az alföldi és délvidéki termények versenyképesek. Pedig a konjunktúrák nem csupán az Európában dúló osztrák örökösödési, majd később a napóleoni háborúk, fél évszázad múlva pedig a krími háború teremtették, hanem egy-egy gyengébb termést hozó év, vagy évek is. Nem véletlen tehát, hogy a gabona iránti felfokozott nemzetközi keresletet a XVIII. század

második felében elsősorban a kedvezőbb földrajzi helyzetben lévő dunántúli megyék tudták kihasználni. A hiányos és rossz szárazföldi úthálózat természetes kiváltójának a hazai folyók kínálkoztak. Persze ezeknek is volt több gyenge pontja. Az első és talán legfontosabb, hogy a folyások iránya nem kedvezett a nyugat felé irányuló kiviteli kereskedelemnek. A kifelé szállítani kívánt nyersáru jellegénél fogva nagyobb súlyú, mint a cserébe behozott iparcikkek, tehát egyáltalán nem volt mindegy, hogy a vízi szállítás az „ereszkedő” hajózás, vagy a „vontató” hajózás energiaszükségletét kellett számításba vevve. A vízi gabonaszállítással összefüggő gondokat Gráfik – bár különböző mélységben és részletességgel – négyes összefüggésben vizsgálta. Ezek egy része a *folyók hajózhatóságával* voltak kapcsolatosak: a folyók változó vízálása, a hajóutat növelő túlfellett kanyarok szabályozása (átvágása), a parti vontató utak állapota stb. (Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a Tisza árvízi szabályozása nem 1875-ben ért véget, hanem jó negyedszázaddal később, ekkortájt beszélhetett Kvassay Jenő is a „második honfoglalásról”). Mindezek mellett a *hajók technikai színvonalára* is hatással volt a vízi „szállítóiparra”: az emberi, vagy állati erővel folytatott hajóvontatás hatékonysága, illetve a gőzhajózás megjelenése és elterjedése, valamint ebből fakadóan hajóutat kialakítása és fenntartása. Ugyancsak fontos kérdésként kezeli Gráfik a *kereskedelmi szervezet alakulását*, az „aranyemberek” társadalmát, vagy azt, miként vándorolnak, virágoznak, vagy fejlődnek vissza a gabonakereskedelmi centrumok. Jellemző módon ezek az Alföldön csak ritkán estek egybe a termelési központokkal, mert kialakulásuk egyik legfontosabb feltétele a folyóvízhez való közelség volt, illetve az, hogy mennyiben voltak bekapcsolhatók a szállítóiparba. A kérdéskör vizsgálatánál nem lehetett eltekinteni attól sem, mik voltak a magyar gabonaeport főbb célállomásai (Bécs és az örökös tartományok, az adriai tengermentéki területek, stb.), s azok milyen igényekkel léptek fel a szállítókkal szemben. Végül a szállított áru, a *gabona mennyiségi és minőségi követelményei*: a gabona jelentős része jó ideig szemestermény formájában hagyta el az országot, de a kialakuló nemzetközi (az egyesszai, majd galíciai, később amerikai) gabonakonkurrencia egyre inkább a feldolgozott termékeknek teremtett nagyobb piaci lehetőséget. Ekkor, a XIX. század második felében fejlődött ki a minőségi malomipar, s egyre jelentősebbé vált a liszt formájában való kivitel.

A technikai fejlődés ugyanakkor nem állt meg, s a vasúti hálózat kialakulása óhatatlanul – ha térben és időben nem is általánosan és maradéktalanul – a vízi szállítás visszaeséséhez járult hozzá.

Leegyszerűsítve és összefoglalóan a hazai gabona igazi konjunktúrájáról abban az időszakban beszélhetünk, amikor még se gőzhajó, sem pedig vasút nem létezett, s a gabonakereskedelem döntően a folyók mentén (Pest, Komárom, Győr, Moson) fejlődhetett ki.

Gráfik Imre elemző figyelmét nem kerülte el az sem, hogy az időnkénti nemzetközi gabonakonjunkció, mennyire hatott vissza a hazai termelési viszonyokra, miben segítette elő a fejlődést, illetve milyen – már a maguk idejében is elmaradottnak számító – viszonyokat konzervált. (Pl. a mennyiségi szemléletű, extenzív fejlesztés meghatározó szerepe, a tanyarendszer közellátottságának alacsony szintje stb.)

A történeti-gazdasági háttér vizsgálata mellett Gráfik könyvében nagy szeretettel foglalkozik a hagyományos „népi hajózás” történetével. Jóllehet az említett népi hajózás terminológiai tekintetben nehezen értelmezhető, Gráfik olvasatában egyértelműen a fahajózásról van szó.

Részletesen szól a folyami fahajózás technikai megoldásairól és mesterfogásairól, a hagyományos emberi és állati erőt igénylő vontatásról, valamint a hazai hajóépítés történetéről. Tanulságos, hogy a hajóépítő mesterség hazai kezdeteiben a külföldi mesterek részvételét feltételezi, s összefüggést lát az egykori molnárok famegmunkáló ácsstudománya és a fahajók építése között. Amit egyébként a hajómalmok születése és léte igazol egyértelműen.

A számos néprajzi ismeretet tartalmazó leírás az érdeklődő laikusok számára is színes olvasmány, még akkor is, ha szerkezetileg kevésbé összefogottan jelenik meg a mondanivaló.

Ha a könyv olvasán némi bizonytalanságunk támad, azt elsősorban a szerkesztésnek kell betudnunk, mert ugyanaz a témakör (pl. a hajóvontatás tárgyalása) többször előbukkan az oldalakon, s nem könnyíti meg helyzetünket az sem, hogy hiányzanak az egyes megállapításokhoz kapcsolódó forrásmegjelölések, illetve jegyzetek. Ezeket csak némileg pótolja a könyv végén található irodalomjegyzék. Ha mai szűkös viszonyaink között lehetőség nyílik egy tudományos szakmunka új kiadására, akkor kár meghagyni az első megjelenés esetlegességeit, szerkesztési gyermekbetegségeit.

Bizonyos értelemben idegen testként jelenik meg a mostani kiadásban a „Kitekintés” című fejezet, amelynek szerepét a szerzőnek a magyar belvízi hajózás iránti elkötelezettségével magyarázhatjuk, hiszen a 12 évvel ezelőtt írt „Bevezetés” utolsó sorában Gráfik Imre is a magyar folyami hajózás jövője „periratának” szánta/szánja munkáját. De még ez sem indokolhatja, hogy fejezetben néhány, 1992-ben még elfogadható, de ma már végképp nem helytálló (a Duna–Majna–Rajna víziúttal kapcsolatos) megállapítás is megjelenjen. Ugyanakkor elmulasztott lehetőségnek kell tekintenünk, hogy Gráfik az elmúlt 12 év alatt feltárt és megírt tudományos eredményeit nem építette bele a kötetbe, s azokat csak a cím szerinti irodalomjegyzékben szerepelteti.

Mindez természetesen nem befolyásolja a könyv értékét, s azt a ma is korszerű tárgyalásmódot, amellyel Gráfik a történelmi ok-okozatrendszerbe ágyazva vizsgálja választott témáját. Számos tudomány- és technikátörténeti munkánál kö-

vetendő volna ez a módszer, hogy a helyi összefüggések feltárása mellett arra is fény derüljön, miként illeszkedik a rész az egészhez, a technika fejlődése mennyiben járult hozzá a gazdaság gyarapodásához, s végül az hogyan hatott vissza a technika korszerűsödésére. Gráfik Imre a hazai gabonakereskedelem két évszázadának összefoglalásával többet ad, mint azt könyvének címe ígéri.

(Pannónia Könyvek, Budapest, 2004. 166 illusztrált oldal, angol és német nyelvű összefoglalóval. Bolti ára: 2800 Ft.)

Fejér László

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2005. Szerk.: Magyarai Márta.

Mind a magyar tudományosság, mind a magyar kulturális élet sok esetben határainkon túlnyúló érdeklődést és hatást kiváltó jelentős fórumává váltak múzeumi évkönyveink. Közülük is kiemelkedő tudományos és kulturális érdeklődést várja és fogadja, mind idehaza, mind külföldön (ahová a legjelesebb múzeumokkal régóta folytatott csereviszony kapcsolat révén jutnak el) a Déri Múzeum évkönyveit, köztük a most megjelent 2005. évi kötetet is.

A Déri Múzeum évkönyveit mindenkor a jól szerkesztettség, a múzeumban folytatott gyűjtő-, muzeológiai feldolgozómunka valamennyi fázisához szorosan kapcsolódó tudományos és módszertani tanulmányok közlése jellemezte. Erről számolhatunk be a 2005. évi kötetnél is. Magyarai Márta jó kritikai érzékkel, az évkönyvsorozathoz hagyományossá vált szakrendszerű tagolásban közli a különböző közleményeket.

Annak ellenére, hogy az évkönyvek minden közleménye valamilyen úton-módon a múzeumban folyó tudományos munkálatokhoz kapcsolódik, különböző szempontok alapján mégis eléggé különböznek egymástól. Például a szerzők szerint, akik között szép számmal találhatók nem muzeológusok is. Debrecenben ilyen vonatkozásban is figyelembe kell venni a városban működő patinás, nemcsak oktató-nevelőmunkát végző iskolákat, azok régi és jelenlegi, tudományos tevékenységet folytató tanárait, gyűjteményeit és tanítványait egyikét-másikát. A Debreceni Múzeum, már akkor is, amikor még nem nevezte Déri Múzeumnak, arról volt híres, hogy mily széleskörűen törekszik és tud együttműködni a város tanintézeteivel; elsősorban az ősi Református Kollégium különböző tagozataival, a Kollégiumból kinőtt egyetem egészével és különösen némely karaival, még inkább némely tanszékeivel, illetőleg a múzeumban hasznosítható tudományos munkálatot végző tanszeméllyel. Előbb a Déri Múzeum évkönyveiben is – mondhatni rendszeresen – publikáló, más múzeumokban vagy központi tudományos kutatóintézetekben dolgozó jelentős, országos nevű szakemberek működtek közre. Mindebből többen arra is következtethetnek, hogy a Déri Múzeum évköny-

veit a „már befutottak”, a már ismertek és elismertek, leegyszerűsítve: csak az „öregek” dolgozatai töltik meg. Csak hát ez nem így van, hiszen – különösen az utóbbi időben a Déri Múzeum arról is híres volt és az ma is, hogy munkatársai között sok a fiatal, talán éppen induló kutató, muzeológus. A Déri Múzeum évkönyvei mindig szívesen – mondhatni, hogy rendszeresen, de talán itt úgy is mondható, hogy tudatosan – tervszerűen közölt tanulmányokat, kutatási jelentéseket fiatal, kezdő munkatársaktól, köztük külső (például iskolai: tanító-képzőbeli, egyetemi stb.) szakemberektől is. Mindezeket figyelembe véve, illetékes tényezők már régen megállapították, hogy a Déri Múzeum fejlett, sokoldalú és aktív közművelődési (a Múzeumbartók Körében, a helytörténeti, honismereti tevékenységben, a muzeológia időszerű kérdéseinek ismertetéseiben stb.) munkájának a forrásaivá lettek.

A 2005. évi évkönyv mindezeket a szempontokat figyelembe véve, a Déri Múzeum évkönyvkiadásai hagyományaira is támaszkodva, az évkönyvben közreadott 30 közleményt 12 (szak-) fejezetbe sorolva közli: 1.) *Emlékezés a Bocskai-felkelés 400. évfordulójára*; 2.) *Természettudomány*; 3.) *Régészet, őkortudomány*; 4.) *Történelem*; 5.) *Iparművészet*; 6.) *Néprajz, kulturális antropológia*; 7.) *Agrártörténet*; 8.) *Irodalomtörténet*; 9.) *Múzeumpedagógia*; 10.) *Kisebbségek*; 11.) *In memoriam*; 12.) *Muzeológia*. A közlemények szerzői jól mutatják a Déri Múzeum tudományos-társadalmi kapcsolatainak fejlettségét. A szerzők között többségben vannak a nem debreceni muzeológusok, a többségi szerzők a különböző szakmák országos hírű szakértői, általában egyetemi tanárok, vagy az országos múzeumok munkatársai; az év vagy a közelmúlt nevezetes eseményeinek és személyiségeinek évfordulós ünnepélyeihez kapcsolódó kimagasló külföldi szakemberek, tudósok stb. A Déri Múzeum évkönyveiben mindig, ebben a kötetben is, van helye a kutatói-gyűjtői pályán induló fiatal szakembereknek is. Ha az intézmények oldaláról közelítjük meg ezt a kérdést, azt kell megállapítanunk, hogy a Déri Múzeumnak ilyen tekintetben igen jelentős, erős kapcsolatai vannak a debreceni egyetemekkel, főiskolákkal, könyvtárakkal, levéltárakkal, egyes egyetemi tanszékekkel, intézetekkel. A Déri Múzeum évkönyveiben való megjelenés, szerkesztői munka mindenkor egyfajta elismerést, eredményt jelentett és jelent ma is.

Az *Emlékezés a Bocskai-felkelés 400. évfordulójára* című szakaszban a Kassán, 2004. december 2-án megtartott emlékkonferenciára négy előadását találhatjuk. Közülük csupán kettőre hívjuk fel a figyelmet: Jozef Duchoň: Kassa a Bocskai-felkelés küszöbén (Kosice na prahu bockajovho povstania) és Nyakas Miklós: Bocskai és a hajdúk (Bocskai a hajdúsi) tanulmányokra. A *Természettudomány* szakasz 5 tanulmányt tartalmaz. Mind az öt a Déri Múzeum különböző természettudományi gyűjteményeivel (futóbogár, lemezescsápú bogár stb.), illetve természetvédelmi problémákkal foglalkozik. (Dudás Miklós: A térségi nagy tájtalalkítások ter-

mészetvédelmi vonatkozásai a Hortobágyi Nemzeti Park területén.)

A *Régészet, őkortudomány* szakaszban három közlemény olvasható: Gesztelyi Tamás (Sol-Christus in rota – Nagyszombat középkori pecsétjének ikonográfiája és ikonológiája), Ringer István (Kora-Árpád-kori településrészlet Tiszatárján-Naba-ér parton) és Szolnoki László (A nagycseri vaseszközlelet) tanulmányai. A *Történelem* szakasz két közleményt tartalmaz: Boldog Zoltán (Állópaizs Déri Frigyes fegyvergyűjteményéből) és Krankovics Ilona (Egy nemesi cím megújításának története) dolgozatát. Az *Iparművészet* szakaszban egyetlen tanulmány található: P. Szalay Émoke Az úrihímezés speciális ornamentumának változatai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye református gyülekezeteiben. A *Néprajz, kulturális antropológia* szakasz ugyancsak három tanulmánnyal ékeskedik: Petrovicsi Ildikó a Déri György néprajzi gyűjtemény szörmés bőrruháiról is rendszerező igényvel (A Déri György-gyűjtemény szörmés bőrruhái 1. Alföld és Észak-Magyarország). Vajda Mária Bűnök, bűnösök, bűntettek a székelgyházi uradalom őriskéinek irataiban című tanulmányával szerepel. Szabó Anna Viola pedig Lukács Juliska (Nagyvárád, 1867 – Debrecen, 1932; a pesti színiakadémiát végzett színésznő, előbb pesti színész, majd különböző vidéki társulatoknál játszott, 1906-ban Debrecenbe szerződött a nagynevű Zilahy Gyula társulathoz. Betegeskedése miatt is – ahogy Debrecenbe 1920-ban visszajött és 1926-ig itt is játszott – visszavonultan Debrecenben maradt és itt is halt meg, 1932-ben. Hagyatéka – ami sok ruhából és fényképből áll – a Déri Múzeumba került.) ruhái címen írt egy nagyon gazdag város- és társadalomrajzot.

Az *Agrártörténet* szakaszban Surányi Béla nagyszabású, gondolatokban gazdag tanulmányát találjuk: Nagybirtokok, birtokosok, gazdálkodók Hajdú-Bihar megyében a XVIII. századtól 1945-ig címen. Sokszínűbb az *Irodalomtörténet* szakasz, a maga három tanulmányával: Orosz György szlavista-filológus (Apokrifek, vallásos népek az órosz időkben), Lakner Lajos irodalomtörténész (A Csokonai Kör és Debrecen társadalmi), Baranyai Norbert irodalomtörténész (Balogh László irodalmi munkássága monográfiáinak tükrében) tanulmányai nagyszerűen mutatják Debrecen, valamint a Déri Múzeum igen széles körben játszott kulturális szerepét. A *Múzeumpedagógia* szakasz egyetlen közleménye Porcsalmy János munkája (Az ókori Róma építészetének rövid ismertetése). *Kisebbségek* rovatcím alatt a kiváló régész-művelődéstörténész, Patay Pál emlékezéseiből olvashatunk egy érdekes, tudománytörténetileg is fontos részletet (Jártam mint régész Hajdút és Bihart). Az *In memoriam* szakaszban Szilágyi Miklós emlékezik meg Varga Gyuláról (Pályakép-vázlat Varga Gyuláról). A *Muzeológia* szakasz – a Déri Múzeum működésére nézve rendkívüli fontossággal bíró két közleményt találunk. Birkásné Vince Rita összeállította a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársainak 2004. évi bibliográfiáját. Lovas Márton Levente pedig Jelentést készített a Haj-

dú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága 2004. évi munkájáról. Mindkét közlemény nagyfokú szakmaiságán és pontosságán kívül azt is meg kell állapítanunk, hogy ez a két közlemény minden másnál jobban, szélesebb körben szól, illetve tájékoztat a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok – első sorban a Debreceni Déri Múzeum – munkájáról. Ennek a két közleménynek rendkívül nagy az informatikai értéke s mindkettő messzemenően alkalmas arra, hogy az itt dolgozók munkásságát, eredményeit, az intézmények tevékenységét, módszereit össze lehessen hasonlítani más, hasonló vagy éppen azonos intézmények eredményeivel. Meghózzá nemcsak hazai keretek között, hanem nemzetközileg is, hiszen az évkönyv-cserekapcsolatok révén a Déri Múzeum évkönyvei, köztük ez a 2005. évi kötet is, szinte az egész világra eljut.

(Debrecen, 2006.)

Dankó Imre

Kétvízközi népismeret

Tanulmányok a Duna-Tisza közéről.

Kalocsa, 2005.

Halmok és havasok

Tanulmányok a hatvanesztendő

Bárth János tiszteletére. Kecskemét 2004.

A Jánoshalma határában fekvő Illancsban, 1944. december 15-én született Bárth János, életútjának hatvanadik évére a magyar néprajztudomány meghatározó személyisége lett. Szinte az évfordulóval egyidőben két jelentős kötet is megjelent tiszteletére. Az egyik a kisebb-nagyobb tanulmányait tartalmazó, Romsics Imre szerkesztésében készült *Kétvízközi népismeret* az ünnepektől a társadalmi életig, a Kárpát-medence közepének, a Duna-Tisza közének néprajzáról írott cikkeit kötötte csokorba. A következő fejezetekre tagolódik a kötet: *Tájak, népesítések, településképzés, Népesítéstörténet, migráció, történelmi demográfia; Történelmi néprajz, életmód-történet; A népiélet történelmi forrásai; Agrártörténet; Társadalmi néprajz; Vallási néprajz – búcsú; Népszokások, népköltészet; Névkutatás; Helytörténet – tájtörténet; Újságcikkek, közművelői írások.* A kutatók munkáját fogja megkönnyíteni, hogy most nem különnyomatokat, gyűjteményes köteteket kell összeszedgetni, bibliográfiai adatokat keresgélni, ha a jeles tudós valamely megállapítását szeretnék idézni, hiszen itt együtt találják a legfontosabbakat. A kötet tetelesen felsorolja Bárth János tevékenységi területeit, mint a *múzeumszervezés (hat múzeum és tájház), kiállításrendezés, konferenciák szervezése (mint a bajai nemzetiségkutató tanácskozási) kutatás-szervezés (pl. a keleti és a székelyvársági monografikus gyűjtések), könyvsorozatok, évkönyvek szerkesztését kiadását (pl. a Cumania évkönyvek), egyetemi oktatói tevékenységét.*

A másik könyv a szépen alliteráló *Halmok és havasok* címet viseli. A 624 oldalas vaskos munkát képek, rajzok, térképek teszik színesebbé és hite-

sebbé. A könyvet Bárth Dániel és Lackó János szerkesztette. Ezzel Bárth János barátai és tisztelői köszöntötték az ünnepeket. Nem véletlen, hogy ennek a kötetnek az írásai azokban a témákban születtek, amelyekben az ünnepeket olyan új szempontokat alkalmazott és eredményeket mutatott föl, hogy azok megtermékenyítőleg hatottak a tisztelt szerzők tudományos munkásságára, mint azt a tanulmányaik bibliográfiai jegyzetei is bizonyítják.

A könyvet az ünnepeket egykori tanára, Szalad György köszöntő írása vezeti be, aki – mint írja – büszke arra, hogy volt tanítványára *némi hatással volt* tanári működése. Az ünnepeknél tíz évvel idősebb Juhász Antal köszöntője jóval terjedelmesebb, s végigtekint, sok személyes élmény felidézésével, Bárth János életútján, munkásságán. A szerző úgy látja, hogy Bárth János munkássága épp oly hajszolt élettémát diktál, mint általában szülőföldjének népe, a Duna-Tisza közti futóhomok parasztjainak heroikus mindennapi küzdelme. Ők azok, akik azt mondják: *jobb hiába dolgozni, mint hiába hibernálni.*

A 37 tanulmányt tartalmazó kötet írásait 9 témakörbe sorolták a szerkesztők, s ezek mindegyikében visszhangzanak Bárth János kedvelt kutatási témakörrei, és publikációinak lehetőségei. A kötetben valamennyi tanulmányt lehetetlen e recenzió keretében számbavenni, pláne bemutatni, így engedjék meg nekem, hogy csak azokra hívjam föl a figyelmet, amelyek számomra valamilyen oknál fogva különösen érdekesek voltak. Együttal szeretném minden kutatónak ajánlani ezt a rendkívül értékes kötetet, hiszen bennük a legújabb koncepciók és módszerek serkentő példát adnak a folytatásra.

A történelmi források megközelítésének lehetőségeire négy tanulmány is mintát ad. Szilágyi Miklós a XVIII–XIX. században a Tisza mellékfolyóin közlekedő, sok régies elemet megőrző kompokról, ír. Kishán Eszter az 1780-as évektől a reformkorig mutatja be a magyarországi vendéglősi étkezéseket. Mód László a Mindszenti juhartartó gazdák gyapjúértékesítési szerződéseit vizsgálja. Deák Zita a veszettség kérdése Magyarországon a 19. század elejéig című tanulmányában ennek az állategészségügyi kérdésnek néprajzi jelentőségét veszi bonczás alá.

A *Tanyák és szállások – falvak, városok* című fejezetben egyebek mellett történelmi néprajzi adatok néprajzi megközelítésére (Kathnecz Kelemen a kiskörösi szálláskertekről) és nyelvészeti (névtani) feldolgozásra (Hajdú Mihály: Tulajdonnevek szerepe a településtörténeti kutatásban) nyújt példát. Gráfik Imre pedig egy el nem készült, tanyát bemutató néprajzi filmről ír, Csátori Bálint: A tanya mint „rendszer” címmel a kérdés elméleti oldalát feszegeti.

A *Néprajzi csoportok – történelmi tájak* főcím alatt Paládi-Kovács Attila a néprajzi és közigazgatási egységek összefüggéseit boncolja. Kis táj, járás, kistérség című írásában. Kürti László A Kiskunság és a Felső-Kiskunság betelepüléséről, tájtörténetéről és a regionalizmusról tud újat mondani.

Bárth Jánosnak – mint tudjuk – az említett fejezetek épp úgy kedvelt kutatási területei, mint a következő, amely a *Népesedés, migráció, kontinuitás* címet viseli. E fejezet tanulmányai régészeti, néprajzi és történeti adatok felhasználásával vizsgálják A Duna-mentét (Nagy Janka Teodora, Szabó Géza, Szabó G. Tamás), Nógrád megyét (Barna Gábor), Felső-Kiskunságot (Dankó Imre) és Szabadkát.

A Magyar Néprajz VII. kötetében Bárth János írta a *Népi vallásosság* című fejezetet. Ezt a témát új szempontokkal és adatokkal gazdagítja a *Népi vallásosság – térben és időben* c. fejezet. Egyebek között Laczkovics Emőke a Bakonyi és Balaton-felvidéki községek búcsújárásáról, László József a nyugat-magyarországon élő Mariahilfi kultuszról ír.

A *Communitas és társadalom* című fejezetben főképpen az idegen impérium alá került magyar közösségek történetileg kialakult világi és egyházi önkormányzati szervezeteinek működéséről olvashatunk. (Pál Antal Marosszéki, Kardalus János Bögözi, Szócsné Gazda Enikő Sepsiszentgyörgy) Kocsis Aranka tanulmánya azért volt érdekes számomra, mert a füssi egyházi nemesi szék önkormányzatának még a XIX. században is élő szervezetéről számolt be, pedig a praedialis nemesség (nemes jobbágyság) jogi állása és közigazgatási szervei jóformán minenütt megszűntek hazánkban a török idők alatt. (Így történt ez a szekszárdi apátság Dunán inneni fajszi nemesi székének esetében is.) A füssi szék 19. századi működésének dokumentumai alapján szinte rekonstruálható a fajszi szék tevékenysége is.

A *Kétvízközi homokszemek* fejezetcím alatt Bárth János földijeinek tanulmányai olvashatók. A neves Szeged-kutató Péter László szülőfalujának, János-halmának történetéből ad vegyes gyűjteményt (*Miscellanae Jankovácima*). A falu nagy szülőiteiről vagy olyanokról emlékezik meg, akiknek valamilyen kapcsolata volt János-halmával (Jambor László, Lévy Henrik, Márai Sándor, Lakó György, Erdei Ferenc, saját családja.) Solymos Ede, a magyar néprajztudomány nagy őreje, észak-bácskai gyűjtésének morzsáiból ad csokorralvalót *Falvak a tájban, Együttélő nemzetiségek, Gazdálkodás* alcímek alatt. Bereznai Zsuzsa a kalocsai Sárköz sváb falvainak édestésztáit és süteményeit mutatja be.

Nyilván Bárth János intenzív erdélyi kutatásai tették szükségessé az *Erdélyi képeslapok* című fejezetet, amelyben az odaírt kutatók írásai olvashatók (Bónis Johanna, Farkas Irén). Zsigmond Győző A gomba székely népi gyógyításban című dolgozata olyan tapasztalatokat alapuló regionális gyógymódokról számol be, amelyek valószínűleg a mai gyógyszerkerutásban is gyümölcsözően lennének használhatók.

Az *Egy tudomány forrásvidékén* című utolsó fejezetben Hála József érdekes újabb adatokkal mutatja be *Hogyan gyűjtötték elődeink*. Ezzel folytatja a Kriza János Társaság kiadványsorozatában nemrég megjelent tudománytörténeti adatközlését. Voigt Vilmos Újabb adatok a magyar folklór forrásismeretéhez című tanulmánya helyzetelemzés és feladatterv

egyszerre. Mint írja, az egyre inkább a dokumentumok felhasználását előtérbe állító, filológiai tevékenységgé váló néprajzi publikációk elkészítését leginkább az gátolja, hogy még a kulturális centrumokban működő kutatóknak is száz meg száz intézményhez kell fordulniuk adatbázisuk kiaknázásához. A részfeladatok elvégzése után bizonyára az internet adhatja meg azt a lehetőséget, hogy létrejöjjön a nemzeti és a nemzetközi folklór-kataszter. Ebben a klasszikus könyvészeti és levéltári források mellett helye lenne a hagyomány tárgyainak épp úgy, mint a fényképen, kottában, hangzó anyagban, filmen és videón rögzített adatoknak. Nem szabad elhanyagolnunk napjaink folklór rendezvényeit (revival jelenségek) sem. A feladat óriási, de a várható újabb eredmények reményében ezt a munkát is el kell végezni.

Fehér Zoltán

Fehér Zoltán:

„Ki kell, hogy sorsomat kiáltsam”

Ezzel a címmel jelent meg Fehér Zoltán könyve, amely egy XX. századi falu társadalmát mutatja be életrajzok és visszaemlékezések alapján. Amikor a kötet helyét kerestem a polcomon, a hasonlóságok okán az erdélyi Gazda József és az akasztói Réthey Prikkel Miklós (általa igaz történetnek nevezett) kötetei közé soroltam be. Közben azon gondolkodtam, hogy milyen egy jó szociográfia? Mint Illyés remekműve, a Puszták népe? Nem, mert az – tudjuk jól – irodalmi alkotás, akár Nagy Lajos vagy Szabó Zoltán műve. Azokkal ez a könyv nem akar, és nem is kell neki vetekednie. De a csupa adatközlés és a rengeteg grafikon sem tesz izgalmassá, olvasmányossá (nem árt ezt hangsúlyozni) egy tényfeltáró könyvet.

Akkor milyen legyen? Olyan földre gondolok, amelyen mélyszántást is végeztek, majd ugyanott próbafúrásokat is. Vagy a keresztretjvényre, ahol a vízszintes a ma, a függőleges pedig a velünk élő történelem, a megoldás pedig a jövő, de hogy ez a megfjtés kijöjjön, ahhoz minden kockát ki kell tölteni. Ez viszont nehéz feladat, bárkinek is, és ennek a könyvnek s a szerzőnek nem ez volt a feladata.

Ezek után illik arra válaszolnom, hogy milyen olvasmány a Bátyán (Bács-Kiskun m.) élő tanár, a faluért élő lelkes néprajzkutató és népdalgyűjtő legújabb könyve, amely sorrendben a tizedik. Röviden: szomorú, mint a magyar történelem. Elsősorban azokról a jobbágyokról szólnak az emlékezők, akikből 1849 után vagy parasztok vagy zsellérek lettek, akik lassan, de biztosan fogyásnak indultak, akiket megtizedelt a két (de különösen az első) világháború, akiket 1960-ban a téeszbe kényszerítettek. Akik a „nemzetfenntartó osztály” voltak.

„Valóban a parasztság jelentette a magyarság fájának gyökerét – írja Fehér Zoltán egyik tanulmányában –, amelyből folyton folyvást friss erő áramlott gyümölcsöt termő ágaiba. A történelem

viharai sokszor letördelték, megtépták az ágakat, de azok újra meg újra kihajtottak, amíg a gyökérzet egészséges volt.”

Bátya kapcsán fontos említenünk, hogy a falut két nemzetiség lakja: a szerb és a magyar. A török után beköltöző katolikus rákok egy kontinuos maradék magyar népességre telepedtek rá, a kultúrájukban, lelkiségükben megmutatózkodó erős magyar hatások elsősorban ennek köszönhetőek. Azt is fontos megemlíteni, hogy a bátyai ember, ahogy a magyar parasztság túlnyomó része, a XX. században még mélyen vallásos volt. Zsúfoltak voltak a templomok, zengett az ének a körmeneteken. A vallásos életszemlélet, a hit előbbrevetése, azért való kiállás momentumai sokszor szerepelnek a könyvben olvasható emlékezőkben.

A könyv anyagát évtizedek szorgos munkájával gyűjtötte össze a szerző. „Az első élettörténeteket, háborús és hadifogság élményeket még az 1960-as években vettem magnetofonra – írja. – Ekkor még sikerült olyan embereket megszólaltatnom, akik a XIX. század végén születtek, s részt vettek az első világháborúban. Feleségem tanuló ugyancsak a hatvanas években egy pályázatra szintén magnetofonos interjúban érdeklődtek hasonló korú emberektől gyermekkoruk felől.” A nagyobb írásokból egy-egy élettörténetet ismerhetünk meg, a kisebbekből a régi bátyai életnek egy-egy jellemző mozzanata világlik ki. Ilyen például a libapásztorkodás, a lugozás és a dunai mosás, a paprikakültetés, a fásángos-járás, vagy a bandagazda és a batyus kereskedő ravaszkodása.

A bő kétszáz oldalas kötetben tehát a bátyai emberek beszélnek, mesélnek a faluról és önmagukról: az árvaságról, az anyasorsról, az özvegységről; a háborúról és a különböző munkákról; azokról a jeles napi szokásokról, amelyek most vesznek ki. Különös választás elé állította korunk a falusi embereket: a modernséget, a haladást, a korszerűséget szembe állította – és nem egymás mellé tette, ahogy egy jól működő civilizációban ez elvárható lenne – a hagyománnyal, amit ósdinak, lomtárba valóknak tart. Az is-is helyett a vagy-vagy lett a mindennapi kérdés.

Ahogy sokfelé az országban, itt Bátyán is úgy éltek az emberek, ahogy lehetett, és nem ahogy akartak. Ezért olvashatunk annyit a szenvedésekről, a nélkülözésekről, a törvénytelenégekről. De azért volt itt játék is, persze betegség is, amit kuruzsoltak, s füvekkel, gyökerekkel gyógyítottak. Természetesen a történelmi emlékezet is folyton előkerül: ez Kossuthal kezdődik, folytatódik az első és második világháborúval. Szólnak a német katonáról, akiket az oroszok „váltottak föl”, őket meg a kommunista párt. Aztán jött a békekölcson, a téeszésítés, az '56-os forradalom. Mint minden faluban, tehetnének hozzá, csak hogy minden faluban nem született ilyen alapos, a népi emlékezetet rögzítő, azt elemző monográfia. Ehhez valóban mélyszántás és mélyfúrás kell egyszerre, a földben rejlő kincs megtalálásának reményével. Ez a kincs a múlt, a remény, a jövőbe mutató gondolatok meg-

találása lenne. És ez ma a legnehezebb feladat. Erről így szól a bevezető tanulmány végén a szerző: „A könyv írásai megőrzik egy olyan életforma emlékeit, amelynek utolsó képviselői a vallomástevők. A paraszti életforma ugyanis évszázadok alatt nem változott annyit, mint az utóbbi évtizedekben, míg el nem jutott a teljes megsemmisülésig. Jó volna e bevezető mondatok végére valami optimista, jövőbe mutató gondolatokat illeszteni. A sivár jelen azonban kétségekkel tölt el. A falu lélekszáma évről évre csökken. Minden esztendőben többször megyünk temetésre, mint keresztelejre. De vajon minőségileg jobb-e a kevesebb, a maradék nép, mint az előző nemzedék? Mintha most válna csak igazán aktuálissá Vörösmarty mennydörgő ténymegállapítása, amikor azt mondta: A tehetetlen kor jött el, a puhaságra serényebb gyermekek álltak elő az erősebb jámbor apáktól. Beteg, szomorú öregemberek faluja Bátya. Az utcákon alig hangzik gyermekcsevegés, ám a kultúrházban iskoláskorú fiatalok cigarettázva, sörözve, trágár szavakat használva verik el szüleik pénzét a játékautomatákon. A gyönyörű új házak mellett egyre több a bedeszkázott ablakú, gazdátlanul álló, ebek harmincadjára jutó épület. Házaik után már eladjuk földjeinket, hisz nem bírjuk rendben tartani, megművelni azokat.”

Ki lesz itt a jövő? – teszi fel az aggodó kérdést, hogy bizonytalanul is, de mégis valami reményt ébresszen bennünk záró mondatával: „Gyökerezni kellene megújulásra lenne szükségünk, fel kellene építenünk azt a bizonyos templomot, s ezen a sziklafiládon alapon támaszkodni a kicsiny bátyai hazánk és Magyarország.”

Ha elgondolkozunk e kötetben található íráson, van remény, hogy a megoldás módjához is közelebb juthassunk.

Móser Zoltán

KIRÁLY LAJOS:

A Somogy-zalai nyelvatlasz¹

Ma és itt elsősorban Somogyországról lesz szó, pontosabban egy kitűnő műről, amelynek tárgya a somogyi nyelvjárások. Azok a tájszólások, amelyekről mi, nem somogyi magyar nyelvészek – tessék elhinni – a *rosssejben* kívül mást is ismerünk. Ís szó lesz Király Lajos tanár úrról, nagyrabecsült somogyi nyelvjáráskutató-társunkról, a jeles nyelvész és néprajzos szerzőről. Az ő munkája ugyanis a Somogy-zalai nyelvatlasz, ez a – nevezzük néven a gyereket – kiemelkedő szakmai és emberi teljesítmény. Hadd magyarázzam meg, miért fogalmaztam így! Kicsit távolabbról kell azonban kezdenem.

¹ Elhangzott a kaposvári Megyei és Városi Könyvtárban 2006. január 17-én Király Lajos könyvének bemutatóján, amit a Magyar Kultúra Napja alkalmából szervezett a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a kaposvári Megyei és Városi Könyvtár, valamint a Somogy Megyei Honismereti Egyesület.

A nyelv embervoltunk egyik nélkülözhetetlenül fontos jellemző jege. Csak az ember képessége a tagolt beszéd. Nyelv nélkül nincs sem ember, sem társadalom, azaz nincs emberi közösség. De nincsen nyelv sem a másik kettő nélkül. Ennyire fontos mindegyik. Ha pedig ennyire fontosak, velük, tehát a nyelvvel is természetes dolog, emberhez igazán méltó foglalatosság törődni.

A Földön több mint ötezer nyelv él. S mindegyikben vannak területi alapon elkülönülő nyelvváltozatok, az ún. nyelvjárások (tájnnyelvek, tájszólások vagy dialektusok). Azokban a nyelvekben is, amelyeknek van írott és beszélt köznyelve. Ilyen nyelv persze nagyon kevés van, de nyelvjárások ezekben is vannak. A nyelvtudománynak az az ága, amely a nyelvjárásokkal foglalkozik, a nyelvjáráskutatás vagy dialektológia, azok a nyelvészek pedig, akik ezt a szép tudományágat művelik, a nyelvjáráskutatók vagy dialektológusok. Király Lajos is közéjük tartozik.

Mivel foglalkoznak a nyelvjáráskutatók? A nyelvjárások sokoldalú vizsgálatával: a nyelvjárások nyelvészeti leírásával, a nyelvjárási szavak, jelenségek, szövegek gyűjtésével, kiadásával, elemzésével és magyarázatával. Tanulmányokat és könyveket írnak, tanítanak, tájszótárakat, nyelvjárási monográfiákat és nyelvjárási atlaszokat készítenek. A tájszavakat egyebek mellett azért szeretik vizsgálni, mert a szókészlet megkövült művelődéstörténetként vall, mesél a közösség elmúlt életéről, ha értő kézzel nyúlunk hozzá. S úgy látszik, a nyelvjáráskutatók szívesen vonnak le következtetéseket a közösség életéről a tájszavak alapján. Például hogy milyen kultúrát teremtetek, milyen ételeket ettek, mit ittak korábban az emberek, hogyan öltözködtek, milyen eszközöket használtak, milyen szólásaik, közmondásaik, időjárási szabályaik, földművelési reguláik, erkölcsi normáik voltak.

Király Lajos 1959-ben végzett a budapesti egyetem magyar-történelem szakán. Érdeklődése egyetemista korában a nyelvtudomány, a nyelvjáráskutatás felé fordult. Ezért lehetett, lett a tanár úr is nyelvjáráskutató, egyszersmind az a nyelvjáráskutató, aki a legtöbbet tette eddig a somogyi népnyelv kutatásáért. Ő az egyetlen széles e hazában, ti. Somogyban, aki a nyelvjárástant és a névkutatást már évtizedek óta s mind a mai napig műveli. Idestova fél évszázada lesz, hogy (1960-ban) megjelent a magyar nyelvtudomány központi orgánumban, a Magyar Nyelvben Balogh Lajossal közösen írt tanulmányuk, a „Nyelvjáráskutatás Somogyban” (482–484). Ebben arról olvashatunk, hogy a két tehetséges fiatal dialektológus speciális somogyi nyelvtudász készítésén fáradozik: a Kapos völgyében és Zselicsegyben gyűjtötték össze az állathangutatózó igéket, hívogatókat és terelőket. Munkájukkal új nyelvtudász-típust vezettek be a magyar nyelvtudományba, az ún. célatlaszt. Ahogy az idő múlt, úgy szaporodtak Király tanár úr nyelvtudományi és néprajzi munkái, amelyekről – már ami a tanulmányokat illeti – jó áttekintést kaphatunk abból a kötetből, amely 2003-ban itt, Kaposváron jelent meg, s amelynek címe „Nyelvjá-

rastani és névtani vizsgálatok Somogyban”, s amely remélhetőleg eljutott mindazokhoz, így a somogyi iskolák magyartanáraihoz is, akik azt okukkal és valóban haszonnal forgathatják, tanítási segédanyagként is kitűnő, csak értő szemmel kell olvasni a benne lévőket.

Király Lajos tavaly megjelent műve, a Somogy-zalai nyelvtudász is nyelvjárástani munka, amelyben ezrével sorjáznak a somogyi szavak és szóalakok. Ez a munka a magyar nyelvjáráskutatás fontos műve, kitűnő forrása. Király Lajos eddigi legnagyobb és legjelentősebb tudományos vállalkozása.

Hogy az efféle nyelvtudászokra nagy szükség van, azt 1987-ben Benkő Loránd, mind a négyünknek professzora és tanítómestere 1987-ben így fogalmazta meg: „nagyon fontosnak tartom azt, hogy regionális [tehát egy vagy több tájegységet magába foglaló] atlaszok kellő sűrűségben ma is készüljenek, és örülök minden olyan kísérletnek, olyan hírnék, ha valaki regionális nyelvtudász készítésére vállalkozik. Nem könnyű vállalkozás az ilyen természetesen, akár egy általános regionális nyelvtudászra, akár olyan speciális típusú regionális nyelvtudászra gondolunk, mint amelyet Balogh Lajos és Király Lajos készített annak idején a somogyi vidékről, és amelynek bizony megvan a maga különleges jelentősége, s megvolt – úgy tudom – a nemzetközi visszhangja is”.²

Tegyük föl: ha ennyire szükségese ezek az atlaszok, miért nem készült több? Azért, mert egy atlaszt elkészíteni nagyon nehéz. Szükség van ugyanis (1.) szakmai (nyelvtudományi) ismeretekre, amelyeknek megszerzésére nem elegendőek az ötéves egyetemi tanulmányok. (2.) Szükség van a népiélet ismeretére, a hagyományos paraszti világban való több-kevesebb jártasságra, a népi gondolkodásmód ismeretére. (3.) Időre, energiára, türelemre-kitartásra, lemondásra, (4.) Ügyyszeretetre, érzelmi motivációra és emberi támogatásra is a család és kollégák részéről. Király Lajos esetében megvoltak ezek, de bizonyára nem lesz tanulság nélkül való kissé közelebből szemügyre vennünk, hogyan is született a Somogy-zalai nyelvtudász.

Szakmai ismeretek. Benkő professzor úr ma is együtt emlegeti a két Lajost, akik tanítványai voltak: emlékezete mindkettőt tehetséges, sokra hivatott egyetemistaként őrizi. Balogh tanár úr a Nyelvtudományi Intézet munkatársa lett, Király Lajos visszatért szülőbő pátriájába, s a pécsi oktatói évek után kaposvári főiskolai tanárként lett elismert dialektológussá, somogyi nyelvészé. Úgy, hogy közben ők ketten (Balogh Lajos és Király Lajos) együtt is dolgoztak. Király Lajos a tudós tanár útját járva lett ismert nyelvjáráskutatóvá. Amikor 1980-ban hozzáfogott ezen atlasz anyagának a gyűjtéséhez, már javában professzionális szintű művelője volt a nyelvtudász tudománynak.

A népiélet ismerete. Király Lajos Göllében született, de Büssében, a hagyományos népi kultúra kö-

² Dialektológiai szimpózium II. 1990, 15–16. old.

zegeben nőtt föl, azt belülről ismerte meg és élte át. Otthon volt a somogyi falvak világában. Amit adatközlőitől kérdezett, azt nem könyvből olvasta, maga is jól ismerte. Mert sorsának véletlene nemcsak lehetővé, szükségessé is tette, hogy megismerje ezt a világot, amely már-már teljesen a múlté, gondoljaival, bajaival, emberségével és szépségével együtt.

3. Az idő társai. Tessék belegondolni: Király tanár úr 30 évvel ezelőtt kezdte az atlasz tervezését, 25 évvel ezelőtt kezdte meg a rendszeres gyűjtést, ami majd 6 évig tartott. 30 év után született meg az eredmény! Tessék belegondolni abba is: 99 faluban, egy körülbelül 90 km hosszú és 30 km széles területsávon végezte a gyűjtést, összesen kb. 800 adatközlőnek tett föl 280 kérdést, azaz nagyjából 200 ézerszer kellett kérdést föltennie és (ami sokkal nehezebb volt!) a hallott szavakat le is kellett pontosan jegyeznie. Mennyi fizikai és szellemi, lelki energia kellett ezt elvégezni! Kellett persze türelem és kitartás is. Mert az egy idő után monotonnak tűnő munka közben sokszor eszébe juthatott neki is, te jó ég, még 60, 40, 20, 10... faluban nem jártam! Arról nem is beszélve, hogy arra is gondolt bizonyosan: hogyan dolgozom föl ezt a rengeteg adatot? S ha feldolgozom, hogyan lesz ebből atlasz? Meg tudom-e jelentetni? No és a sorra-rendre egymást követő lemondások! Nem is elsősorban arra gondolok, hogy gyakran kellett nemet mondania családi programokra, pihenésre, szórakozásra az atlaszmunka miatt, hanem arra, hogy pontosan tudta: amit csinál, az nem látványos, nem divatos nyelvészeti tevékenység, azonkívül – hogy mai kifejezéssel éljek: nonprofit vállalkozás, amiből soha meggazdagodni nem fog. Ő ezért nem kapott prémiumokat, fizetést, honoráriumot, sem sokat, sem keveset, sem korábban, sem az atlasz megjelenése után. Sőt, a kéziratot családi segítséggel hozta nyomdakész állapotba, hogy ezzel is csökkentse a kiadás költségeit, mert azt összeszedni – majdnem azt mondtam: összekunyerálni! – külön művészet. De hát őt nemesebb célok vezérelték. Ezzel kapcsolatban hadd említsem Kodály esetét. Kodály tisztában volt azzal, hogy zeneszerzői hírnevet szerezhetett volna a népzene tanulmányozása nélkül is. 1906-ban befejezett Adagio-ja még 1932-ben is a legtöbbet játszott művei közé tartozott idehaza és külföldön egyaránt. Erről így vallott: „ez nagyon régi művem; abból az időből származik, amikor a népdalról semmit sem tudtam, nem többet, mint ami a levegőben volt és a felszínre került – úgy, hogy ebből következtetést lehetne vonni, hogyan írtam volna később. Ha folytattam volna, könnyebb és gyorsabb siker útjaira jutottam volna. De „az embert vágyai vezérlik, és az én vágyaim oda vezérleltek, ahol nagyobb munkával kevesebb eredményt [ti. kevesebb hivatalosan elismert, értékelt, méltányolt eredményt, pénzt] lehetett elérni”.³

Ügyszeret, érzelmi motiváció. Sütő András írja egy helyütt: „Boldog, ki másnak nem adósa” – így

szól a közmondás. Én boldog vagyok, hogy fölnevelő szüleimnek, szülőfalumnak, szülőföldemnek örök adósa lehetek! Király Lajos is így érezte és érzi. A szülőfölddel, földjével szembeni adósságát úgy törlesztette és törlesztzi, hogy a somogyi népi nyelvet, az itteni emberek ízes szavait, kifejezéseit hordja csűrbe, menti meg és teszi hozzáférhetővé minden érdeklődő számára. Hogy is írja atlasza bevezetőjében? „A szerzői honorárium (...) számomra az lesz, ha a Somogy-zalai nyelvatlasz eljut az ilyenféle nyelvészeti munkákat megbecsülő olvasókhoz, [akik] a benne lévőket esetleg hasznosítani tudják az oktatásban és kutatásban egyaránt. A somogyi hagyományok kutatását, bemutatását, a népi nyelv csodálatos kincseinek feltárását mindig is fontosnak tartottam, ebben a büszke „somogyországiság” érzete és a dialektológia tudományának szolgálata szervesen összekapcsolódott. Annak is örülök, hogy nyelvatlaszom nem posztumusz műként jelenik meg, s talán adatainak kiaknázásában még én is tevékenyen részt vehetek”.

Reméljük, így lesz. Ugyanis ez nemcsak Somogyországnak, hanem a magyar nyelvudományának is érdeke. S most Deme László professzortól idézek néhány megszívlelendő gondolatot annak igazolására és érzékeltetésére, miért is oly fontos munka, amit Király Lajos elvégzett: „A tanulmány és az atlasz viszonya alighanem világos minden szakember számára. Ha a térképanyag elveszne, a kiváló feldolgozó tanulmány egy évtizedig, másfél, újdonság volna még, azután lassanként tudománytörténeti érdekűvé homályosulna. Ha viszont ez semmisülne meg, de a térképek megmaradnának, az anyag az idők végezetéig élő és eleven ható közege, tényezője, tárgya és eszköze maradna a további búvárlatoknak. Mert a tanulmány mutatósabb, rangosabb műfajú ugyan, de a magas szintű tudományos felkészültséggel, gondnal és sok-sok fizikai-lelki kinnál összegyűjtött, ellenőrzött, megrostált, elrendezett – és föltétlenül közölteendő – anyag ércnél is maradandóbb.”⁴ Mert „a legtökéletesebb forrásanyag is holt tőke marad mindaddig, amíg meg nem fagatjuk, vallomását ki nem elemezzük, tanulságait közzé nem tesszük, hogy a múlt élő maradjon, hogy visszatekintésünk segítsen tisztábban látni. Honnan és merről jöttünk, s merre van a „tovább”, szervesen előre. Mert ez óvhat meg bennünket a mai világunkban fenyegetően kínáló önfeladástól.”⁵

Nos, Király Lajos nemcsak gyűjtött, közzétett, hanem elemzett és elemez is. Nyelvatlaszkötetben is. E téren egyik úttörő a magyar nyelvudományban. Nemcsak adatbeírások térképlapokat készített, hanem szemléletes jelenségtérképeket, összesítő térképeket és integrált lapokat is, amelyek egyesítik a regionális atlaszból kielemezhető

⁴ Zselici atlasz. 1993. 8. old.

⁵ Sajtos József: Sárköz menti nyelvatlasz. Bp. 2004. 5. old.

³ Honismeret 2005/6. 24. old.

képet a nagyatlász dunántúli régióinak nyelvjárási jelenséghatár-képletével – írja Juhász Dezső.⁶ Fontos említenem, hogy Király Lajos pontosan látja és adataival igazolja is, hogy a nyelvjárási jelenséghatárok földrajzi, történeti, néprajzi, kulturális tényezőkkel vannak szoros összefüggésben. Munkájának elemző fejezetei kitűnő nyelvtudományi fejtegetések. Ami a nem nyelvészek számára leginkább figyelmet érdemlő, az a szóképzési anyag, amelyből a vizsgált terület népességének egykori, közelmúltbeli életére vonatkozó információk tömegét nyerhetjük, ha figyelmesen olvassuk őket. Feltűnik például az, hogy ugyanazt a dolgot, fogalmat hányféleképpen nevezik meg ezen a viszonylag kis területen is. Például a „gyengeelméjű”-t mennyi féleképpen képesek kifejezni: a *böszmétől*, a *buggyanton* és a *gaborgyán* keresztül a *kelekőláig*, a *lajikusig* meg a német eredetű *stikkésig*. A „fifikás”-t is érdekes szavakkal jelölik Somogyban: a *forsrifos*, a *fortélos*, *pekuláló* és a *huncfut* áll (mind német eredetű szó!) egymás mellett. Nekem a „herkelik” (a régi falusi házak padlásán az utca felől két szögletes ablakféle) egyik elnevezése, a *szenyelőlők* előtagja azt juttatja eszembe, hogy az bizony egy ugor eredetű szó: a *vogulban* találjuk a megfelelőjét, csakhogy ott orrlyukat jelent (a herkelik és az orr szerepe meglehetősen hasonló, nem?). A „bíbelődik” somogyi megfelelői oly számosság, hogy külön tanulmányt lehetne írni azok alapján. E tájszavak nagy része azt mutatja, hogy nem nézte jó szemmel a nép az ímmel-ámmal végzett munkát, mert a *totomász*, *töttyörög*, *totojáskodik*, *szuszmuszkál*, *teszentoszik*, *tohonyáskodik* aligha tekinthető dicsőítő kifejezéseknek. Lám, a tájszók-ból ilyen, olykor időben is messze nyúló következtetésekre juthatunk! Milyen jó volna, ha a somogyi iskolák magyartanárai élnének az atlasz kínálta magyaróra-színesítési lehetőségekkel, gyarapítván tanítványaik anyanyelvi otthonosságérzetét a nyelvjárások megbecsültetésével, felszínre hozván a tájszókincs művelődéstörténeti tanulságainak egy részét, erősítvén a szűkebb pátriához való ragaszkodást, ezzel segítve a harmonikus személyiségfejlődést.

Király Lajos tanár úr Somogy-zalai nyelvatlaszával végleg beírta nevét a magyar nyelvjáráskutatás, és természetesen a somogyi művelődéstörténet nagykönyvébe. Összel Budapesten, a Magyar Nyelvtudományi Társaság tudományos ülésén fogjuk köszönteni a ma is fiatalos, akkor majd 70 éves kollégát, barátot. Majd elmondjuk ott, hogy nemcsak a szakma, a tudomány és a nyelvjáráskutatók családja, hanem Somogyország is megbecsüli – reméljük a jövőben is, néprajzi és honismereti kutatásainak támogatásával is – nyelvjáráskutató fiát és nagy munkáját, a Somogy-zalai nyelvatlaszt is.

Kiss Jenő

⁶ Kiss Jenő (szerk.): Magyar dialektológia. Bp. 2001. 116. old.

TÓTH FERENC:

A dunaalmási iskolák története

Szerény kiállítás, de fontos és értékes munkát jelentetett meg a Dunaalmás Barátainak Köre 2005-ben. A helyi felekezeti-, nép- és állami oktatás történetéről készült összeállítás jelentőségét aligha lehet túlhangsúlyozni napjainkban, mikor a megszűnő vagy összevonásra kerülő falusi kisiskolákról ismét egyre többet hallani, olvasni. Iskola és falu, nevelés és szülőföld kapcsolata, kölcsönhatása megyénkben is számos oktatástörténeti-falutörténeti mű megírását ösztönözte. Falusi iskolákról helyi krónikák íródtak évfordulók jegyében (Környe 1998, Pilismarót 1996, Kocs 2001, Tarján 2003), önálló műként vagy a falutörténet egy fejezeteként (Tardos 2005), de született ilyen tárgyú szakdolgozat is (Bajna 1999). Megjelentek tanácskozások kiadatott kötetek résztanulmányaként (Dad 1995), tudományos folyóiratban (Csep, Csé 1994). Formai és tartalmi változatosságuk ellenére közös bennük a felismerés: a helyi jelenségek, folyamatok tanulmányozásában kiemelt szerepe, jelentősége van az iskola múltjának, az intézmény történetének.

E sorba illeszkedik Tóth Ferenc, ősi dunaalmási református családból származó nyugdíjas mérnök, helytörténész műve is. A szerző több mint tíz éve tevékenyen kutatja szülőfaluja múltját. Nemcsak Dunaalmással kapcsolatosan folytat széleskörű forráskutatást. 1994-ben jelentette meg helytörténeti kötetét *Szülőfalunk Almás, Révalmás, Dunaalmás* címmel. 2004-ben *Visszatekintő* címmel faluja múltjának legjelentősebb emlékeiből válogatott forrásgyűjteményt tett közzé. Közben foglalkozott Ekel, Marcellháza, Path, Virt és Neszmély község helytörténetével is. Munkásságáért 2005-ben A Falvak Kultúrájért Alapítványtól megkapta „A Magyar Kultúra Lovagja” kitüntetést.

Kiemelkedő jelentőségűnek tartjuk a szerző indíttatását, elkötelezettségét. „Egyedül tanítómnak és egykori iskolámnak maradtam adósa” – említette egy személyes találkozásunkkor. Nos, ezt is sikerült lerónia a falusi iskola egykori ösztöndíjasának. Lokálpatriotizmusra nevelő, értékőrző munkásságának fontos állomása a *Dunaalmási iskolák története*. Dokumentumok segítségével mutatja be az egytantermes, osztatlan elemi iskoláknak a helyi egyházközségekhez kötődő történetét. A szerző életpályáját alakító szerepén, személyes példáján túl a tanárok és diákok bemutatásával erősíti a faluhoz való kötődést. Az írott szövegen túl valószínűsíthetően a régi tablóképeknek lesz a legnagyobb sikerük e gazdagon illusztrált összeállításból. (1894-ből való a legelső osztálykép.) Együttal segíti a Dunaalmás Barátainak Köre azon munkálkodását is, amelynek keretében meghívják a faluból indult és jelentős pályát befutott személyiségeket, „öregdiákokat”. A szerző egykori tanáráról, Pap Kovács Emilről, aki mögött 47 éves pedagógiai munka áll, a következő, mindent kifejező sorokkal emlékezik meg: „Pedagógus napokon és a névnapján mindig virágba borul a lakás. Egyik tanítványa – Tóth Ferenc vegyész mérnök Almásfüzitő-

ről – szintén minden évben felkeresi, köszönti. Ez az érzés erősíti benne a felismerést: megérte, érdemes volt fáradoznia. Akiiket tanított nem feledik el...”

(Dunaalmás Barátainak Köre)

Dr. Horváth Géza

LAKI-LUKÁCS LÁSZLÓ –
DR. VARGA GÁBOR:

„Maradjon örök emlékezetben”

Aki ismerősként veszi kézbe e szépen gondozott és szerkesztett kötetet, annak rögvést eszébe kell jussón az a számtalan honismereti kiadvány, esemény és történet, mely a Cserehát településeit ismerteti a szűkebb régióval és az érdeklődő, tágabb haza honismereti munkáival.

A magyar vidék vitathatatlanul elhanyagolt állapotában, siralmas helyzetében szükséges az effajta önbizalomgerjesztő kiadvány, identitás-növelő, tartalommal megtöltő honismereti munka! Az érdeklődő a külső borítón olvashatja a szerzők életrajzát, szakmai ténykedését. Nem ez az első munkájuk, régen elkötelezték magukat a honismeret mellett. Céljuk e kötetrel is átmenteni és megőrizni, népszerűsíteni a települések néprajzát, helytörténetét.

A példásan megírt és szerkesztett csaknem 300 oldalas „olvasókönyv” Lakról, e cserehádi kislakról. Az első oldalakon olvashatjuk: „Jelen kötetben a régi és új kutatások összegyűjtését vállalták a szerzők és a szerkesztő. Lak, Árpád-kori kismemesi település”. Tovább kell fűznöm e gondolatot, korrigálnom kell azt a képet, ami az iskolai oktatás nyomán él a történelmi köztudatban: a híres Pató Pál-portré „kőbe vésett” nyomata. Lak esetében elmondhatjuk, hogy az a teremő ember testesült meg a kismemesben, aki korábban a művelődés hordozója volt. Aki nem sajnálta pénzét, hogy fiatokat neveljen, hogy a tehetséges gyermekeket a református kollégiumok valamelyikében taníttassa, hogy aztán papot, tanítót vagy jegyzőt neveljenek belőle. Ezek aztán tovább gondozták a kislaklak iskoláiban a jövőd munkásait. Fontos ezt hangsúlyoznunk, akkor, amikor a falvakat megfosztották a postától, lassan bezárnak az iskolák is...

Mit találhat e kötetben az olvasó, avagy az érdeklődő, lapozgató? Ünnepi szokásokat, családi események leírását. Lajos Árpád gyűjtötte népdalokat, locsolóverseket, a szövés-fonás adalékait, a temető leírását, a népi hit és a népi tudás megannyi morzsáját, a református lelkészek és családjaik leírását, találós kérdéseket. No és a tanítók bemutatását.

A szerkesztő figyelmét nem kerülték el a régi fotók sem, közöttük Bazsó Bertalané (1885–1953), aki két évtizedig volt Lak község főbírája. Mementő ez a ma polgármestereinek: úgy kell dolgozniuk a közösségért, évtizedek múlva is érdemesek legyenek arra, hogy így őrizzék emléküket!

(Lak 2004.)

Dr. Bencsik János

**Evangélikus múltunk –
evangélikus jelenünk.**

Szerk.: Veres Emese Gyöngyvér,
Vallási néprajz 12.

ELTE Folklore Tanszékén 25 éve kapnak lehetőséget a néprajz szakos hallgatók vallási néprajzi szemináriumok látogatására, félvélenként váltakozva a különböző felekezetek rendjében. Szintén az említett tanszék gondozásában áll az a könyvsorozat, amelynek az itt bemutatandó kötet is része. A Vallási néprajzi sorozat 1985 óta jelenik meg, a mostani a 12 darabja, mégis első a maga nemében: önálló, az evangélikus vallási néprajzi kutatásokat bemutató tanulmánykötet korábban nem született. Mint Voigt Vilmos bevezetőjéből kiderül, nem az adatok hiányoznak ehhez, hanem a kutatások indultak más felekezetekhez képest nagy késéssel: 2002 decemberében alakult meg az Evangélikus néprajzi munkacsoport. A két évvel később megszületett kötet nem törekedett a teljességre, sok tekintetben azonban igazi úttörő vállalkozás.

A vallási néprajzi kutatások a szűkebb néprajzos szakmán kívüli érdeklődésre is minden esetben számot tarthatnak: a művelődéstörténet, a kegyesség- és liturgiátörténet, a napi lelkipásztori munka szempontjából is adalékokkal szolgálhatnak. A magyarországi evangélikus vallási néprajz ezen felül az e felekezethez tartozó két nemzetiség, a szlovákok és a németek kultúrájának kutatásához is sok szállal kapcsolódik. A szerkesztők – követendő jó példaként – ennek tudatában a kötet valamennyi tanulmányát szlovák és német nyelvű rezümével is ellátják.

A kötetben olvasható tanulmányok két nagy téma köré csoportosulnak: az evangélikus néprajz-vallási néprajz kutatástörténetének egy-egy alakját, forrását bemutató, ekképpen tudománytörténeti vonulat az egyik, a népszokások témakörét feldolgozó a másik.

Voigt Vilmos áttekintő írása az evangélikus értelmiség, folkloristaként is számba vehető személyiségeit veszi sorra, valamint a tennivalókra hívja föl a figyelmet. Ujváry Zoltán Edvi Illés Pál munkásságáról ír, a széles látókörű, reformkori tudós lelkész jelentősége mindenekelőtt abban állt, hogy a teljes népi műveltséget vizsgálta. Szigeti Jenő a békés megyei evangélikus lelkészek néprajzi munkásságát bemutató tanulmányában rámutat, hogy a gyakorló lelkészek munkájában a néprajzi gyűjtés, kutatás elősegíti a gyülekezet jobb megértését. Az adatgazdag, kutatástörténeti forrásokat feltáró írás fontos a szlovákság kutatása szempontjából is. Koszorusz Oszkár Orosháza helyi értékeit feltárásában szerepet játszó személyeket (Skolka Sámuel, Balassa Pál, Veres József, Veres Imre) mutat be. Kovács Pál tanulmánya Dedinszky Gyula a szlovák nemzetiségi néprajz kiemelkedő alakjának (többek között a Csabai tájszótár szerzője) pályaképét vázolja föl. Hernád Tibor és Sümezy József nyugalmazott lelkészek saját néprajzi munkásságukról vallanak személyes hangvételű, néprajzi adatokban is bővelkedő írásukban. Mindketten olyan lelkészek,

akik a gyülekezet, tágabban a lokális közösség szellemi központjává váltak, a műveltség kétirányú közvetítésében játszottak kulcsszerepet. *Karl Jánosné* lelkész a sárszentlőrinci beás cigányság evangélikussá válásáról rajzol társadalmi érzékenységről, lelkeszi elhivatottságról is tanúskodó képet.

A kötet második nagy egységét kitevő írások a népszokások tágabb körét (emberélet fordulói, jeles napok, egyházas szokások) ölelik föl.

Bárth Dániel az ágendákat (egyházi szertartásoknyvek), mint a szokáskutatásban (emberélet fordulói, mindennapi vallásgyakorlat, a gyülekezet élete) kiválóan használható, az egyház és népi kultúra kölcsönhatásai vizsgálatában nélkülözhetetlen néprajzi forrásokat tárja föl. *Véres Emese* adatokban bővelkedő tanulmánya a hétfalusi csángók születéshez, keresztelezéshez, kisgyermek gondozáshoz kötődő szokásait mutatja be. *Tátrai Zsuzsanna* évek óta zajló kérdőíves gyűjtésének eddigi eredményeiről és a további lehetőségekről ír, kutatásaiban figyelmet fordít a napjainkig tartó változások bemutatására (adventi koszorú, mint a karácsonyi ünnepkörben mindjobban terjedő újítás).

A kötet három tanulmánya foglalkozik a nemzeti (szlovák és német) evangélikusok vallási néprajzával. *Baksa Brigitta* a mendei, szlovák eredetű evangélikus gyülekezet egyházi szokásrendjét máig kíséri a változásokkal együtt. *Bíró Anna* a pilisi gyülekezet konfirmációs szokásait mutatja be, míg a dunántúli német evangélikusok kutatásának témakörében a belecskai evangélikus templombúcsú, a „Kherp” szokását bemutató elméleti igényességgel megírt, korszerű, sokszempontú elemzést olvashatunk *Benedek Krisztinától*.

A néprajzkutatók és lelkészek közös munkájából létrejött kötet körvonalazza a kutatás lehetséges irányait, forrásait, számos megválaszolandó kérdést vet föl, olyan kutatási lehetőségeket, amelyekkel mindenképpen élni kell. A kötet elolvasása bizvást sarkall többeket e hatalmas, a kezdetén álló munka továbbvitelére. Remélhetőleg keveseknek szegi kedvét a lapszámok elcsúszása, a tartalomjegyzékhez képest és a bevezetőben is emlegetett, kényszerű sietség okozta apróbb hibák. A tanulmánykötet értékes melléklete a színes és fekete-fehér képanyag, a karácsonyi szokások gyűjtéséhez szerkesztett kérdőív, valamint a magyarországi evangélikus néprajz bibliográfiája.

A kötet folytatás reményével zárul, hiszen 2005. március 31–április 1-én lezajlott az a konferencia és a hozzá kapcsolódó kiállítás, amelynek témája a 250 éves évfordulóját ünneplő konfirmáció volt. Reméljük, hamarosan könyv formájában tarthatjuk kézben az ott elhangzott előadásokat.

(Az ELIE Folklore Tanszéke és a Magyarországi Evangélikus Egyház Néprajzi Munkacsoportjának közös kiadása. Bp. 2005.)

Sándor Ildikó

GAZDA LÁSZLÓ:

Codex

Csángó települések kislexikona

Különös erővel bontakoznak ki a moldvai csángó sors alapvonalai a Bibliotheca Moldaviensis sorozat legújabb darabjaként megjelent kötet szócikkeiből. A hajdani Etlközben rekedt, illetve a későbbiek során több hullámban Erdélyből oda telepített magyar lakosság több vonatkozásban is összegubancolódott kelet-európai kisebbségi sorsot példázza, azt a népi fátumot, melyet szépirok-tól etnográfusokig, vallástól hittérítőktől, történet-szelektől politikusokig sokan sokféle módon leírtak vagy kommentáltak már. A csángó irodalom tanúsága szerint a téma a néptörődék heterogenitása, a fölötté összecsapó nemzeti érdekek és nem utolsósorban a kisebbségi emancipáció szenvedélyeket forraló érdeke folytán végtelenül izgalmasnak bizonyult, nem szűnő viták kereszttüzében áll a mai napig, nemegyszer végtelen reakciókat és állásfoglalásokat szülve. Épp emiatt üdvözlendő az a tárgyilagos hang, melyet Gazda László vállalt, és melyet a szerzőre maga a választott műfaj parancsolt: helytörténeti lexikont írt harmincöt moldvai magyar vagy magyarok által is lakott faluról és várossal, gondosan összegyűjtve a történelmi tényeket, adatokat, a tudomány által hitelesnek elismert, ellenőrzött vonatkozásokat. Mi sem jellemzőbb eme kiegyensúlyozottságában is érdekfeszítő és olvasmányos összesítésre annál, hogy még a szerző saját élményére is e mértéktartó visszafogottság formájában utal a szöveg: „Első nap köszönésünket még fogadni sem merték. Csak akkor fordultak utánunk, ha eltávolodtunk. Másnap már széles jó napotall előre köszöntöttek a falusiak. Este meg sokan velünk énekeltek a tábortűz mellett.” – írja egyik gorzafalvi expedíciójukról. A hetvenes években ugyanis Gazda László, mint földrajztanár, néprajzi gyűjtőmunkát végző iskolások irányítójaként, illetve kutatók kísérőjeként megjárta a leírt települések egy részét, míg a begorombult diktátúra ki nem tiltotta őt is, a rendőrterror leplezetlen eszközeihez nyúlva, a moldvai Csángóföldről.

A kötet fő értékét természetesen a településenkénti adatok összegezése jelenti, melyet csakis a feldolgozott források száma és hitele minősíthet. Gazda László a csángó irodalom jó ismerőjeként vállalkozott a feladatra, Codex hasznos eszköze lesz minden további kutatásnak. Szabófalváról, Ploskucénról, Románvásárról, Kotnárról, Dioszénról, Forrófalváról, Lábnikról, Szászkuétról és a többi településről szóló közzétett rálátást nyújtva, pedig ideológiakritikai adalékkal is szolgál. Nem érdektelen például észrevenni, hogy a román tudomány vagy a nevében fellépők körében 180 fősnek nevezhető fordulat zajlott le száz év leforgása alatt a néptörődék eredetére vonatkozó elméletek tanúsága szerint, miként az is érdekes, ahogy

a viszonylag nyugodtabb légkörben lefolytatott 2002-es népszámlálás idején településenként már számottevő csoportok határozták meg identitásukat csángó vagy kimondottan magyar hovatarozásként. Mindazonáltal a csángókérdés tudományos problémaként természetesen mindenekelőtt az asszimilációs jelenségek átfogó és minden oldalú vizsgálatára teremt lehetőséget, de a kisebbségért felelősöknek is kimeríthetetlen példatárként használhatják.

Gazda László tanár úr tabudöntőgető kézikönyve, melyet nagyon célszerűen kétnyelvű kiadásban jelentetett meg a kiadó, az oly szükséges párbeszédre, a rögeszméket és ideológiai elfogultságokat átvilágító, racionális vitára teremt lehetőséget, annak eszközeként üdvözlendő. A szerző dolgozik már a mű kibővített változatán. Mint ismeretes, Tánczos Vilmosnak a moldvai magyarok lélekszámáról szóló dolgozata 85 olyan településről tesz említést, melyben még ma is hallani magyar szót.

(Hargita Kiadó. Csíkszereda 2005.)

B. Kovács András

Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv II.

A kiadványt a Budapesti Honismereti Társaság jelentette meg *Gábrriel Tibor* szerkesztésében abban reményben, hogy sikerül ebből egy hagyományos, évenként megjelenő sorozatot teremteni. Az ő érdeme a megjelentetéshez szükséges pénz „összepályázása” is.

Egy ilyen lokális jellegű emlékkönyv globalizálódó világunkban azért is jelentős, mert a helyi dokumentumok bemutatásával emberközelbe hozza a múlt és a jelen történetét, másrészt rögzíti ezeket a sodró hétköznapiakon túl a jövő számára is, és ugyanakkor bemutatkozási lehetőséget és ezzel sikerélményt nyújt a főváros kerületeiben élő lokálpatrióta helytörténeti kutatók számára.

Ennek megfelelően a könyv gerincét azok az előadások alkotják, amelyek a *Budapesti História*k sorozat keretében hangzottak el a főváros történe-

tének egy-egy érdekes szeletről, illetve egy-egy honismerettel foglalkozó civil szervezet műhelymunkájáról. Az előadások tömör, szerkesztett szövegéből az érdeklődők megismerhetik pl. a török-kori Tabán életét, a soroksári svábok sorsát, a csepeli Weisz-család szerepét, vagy Budapest ostromát épp úgy, mint a Szabó Ervin Könyvtár, az új fővárosi levéltár és egyéb jelentős kerületi gyűjtemények, klubok működését.

A könyv második felében Gábrriel Tibor – a Társaság titkáráként – ismerteti a Budapesti Honismereti Társaság immár 15 éves történetét. Ezt követi a tisztségviselők bemutatása, a közhasznú tevékenységről szóló beszámoló és a jövő terveinek ismertetése.

Szóllósy Mariann fővárosi helytörténeti *adatlátra* is egyedülálló a maga nemében, mivel az utóbbi években ilyen sokrétű, naprakész regiszter nem jelent meg egy helyen a fővárosi és kerületi közgyűjteményekről, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatról, a honismereti tevékenységet folytató fővárosi és kerületi civil szervezetekről. Ugyancsak jól használható Budapest történetének válogatott *bibliográfiája*, amit Bali Ágnes állított össze.

A fentiek alapján ajánljuk minden érdeklődőnek, de főként pedagógus kollégáinknak szórakoztató olvasmányként, a tanórákon pedig jól felhasználható módszertani segédkönyvként ezt a 238 oldalas, fotókkal, grafikákkal illusztrált emlékkönyvet, amit az Újpesti Helytörténeti Gyűjteményben (Berda József u. 48., tel.: 370-0652) szerezhetnek be. Ugyancsak szeretettel várjuk a honismeret iránt érdeklődőket a Budapesti História előadásaira is, amelyekre minden hónap első szerda délutánján 17 órai kezdettel kerül sor az új fővárosi levéltár épületében (Ivc u 5 sz., az Árpád-híd pesti hídfőjénél.)

Jó lenne, ha a következő időkben több pedagógust köszönhetnénk hallgatónak vagy előadónak ezeken a tartalmas – és ingyenes – foglalkozásokon! Sőt alkalmanként érdemes lenne elhozni ezekre a helytörténet iránt érdeklődő diákokat is, hiszen az utánpótlásra is gondolnunk kell!

Tóth József

Honismereti Bibliográfia

Bakonyi tárnák fölött. Az ajkai bányászat és a Bányászati Múzeum rövid története. Szerk.: Nagy Lajos. Ajkai Városi Könyvtár és Múzeum. 2004. 42 old.

Balázs Géza (szerk.): Jelentés a magyar nyelvről (2000–2005). Bp. 2005. 188 old.

Balogh Jánosné Horváth Terézia: A pünkösdi király Csepregen és Jókainál. Csepreg 2005. 112 old.

Bindorffer Györgyi: Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban. Új Mandátum Könyvkiadó. Bp. 2001. 205 old.

Csorba Béla: A temerini tájház. TAKT Temerin 2005. 24 old.

Az Európai Unió és a nyelvek. Szerk.: Grétsy László és Balázs Géza. Nemzeti és Kulturális Örökség Minisztériuma – Tinta Könyvkiadó. Bp. 2004. 204 old.

Édes Anyanyelvünk. Kiadja az Anyanyelvápolók Szövetsége. Fel. szerk.: Grétsy László. 2006. 1. sz. 20 old. – A tartalomról: *Minya Károly:* A nyelvjárás és a nyelvi norma; *Zimányi Árpád:* A befejezett melléknévi igenév feltételes módja; *Zilahi Lajos:* Doktorok doktor nélkül; *Boksay Zoltán:* Mit, hol, honnan, hogyan látunk? *Balázs Géza:* Miért érdekes? *Bedő J. István:* Milyen konyhanyelven írunk? *Kemény Gábor:* Szabó T. Attila száz esztendeje; *Jakab István:* Mondatszerkesztési tanácsok; *Batár Levente:* Különleges fosztóképzős szavak; *Baksa Péter:* „Van-e szükség nyelvmuvelésre?” Többre!; *Máté Balint:* Fital nyelvmuvelők 2. találkozója; *Kalcsó Gyula:* Kiejtési konferencia Egerben; *Szakonyi Károly:* Köszöntő a 2005. évi sátorlajújhelyi Kazinczy-versenyen.

Édes Anyanyelvünk. Kiadja az Anyanyelvápolók Szövetsége. Fel. szerk.: Grétsy László. 2006. 3. sz. 20 old. – A tartalomról: *Dénes Pál:* Miért érdekes a Miért érdekes? *Balázs Géza:* Miért érdekes? *Grétsy László:* Egy új címtípusról; *Dóra Zoltán:* „Hulla jó”; *Jakab István:* Szer szavunk és „szerelkei”; *Vezényi Pál:* Rösztli és Bratislava; *H. Varga Márta:* Kérjünk-e „egy 20 dekát” valamiből? *Büky László:* Mínuszos hír; *Miklós Józsefné:* „Mondjuk szébben!”

Forgó István dr.: Búcsú Erdei Ferentől. *Erdei Ferenc Társaság Füzetek* 18. Makó 2006. 90 old.

Füredi História. Helytörténeti Folyóirat. Kiadja a Balatonfüredi Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény, a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. 2005. 3. 24 old. – *Katona Csaba:* A szerenád a XIX. századi Balatonfüreden; *Nagy Ferenc:* A Balatonfüredi Sport Club megalakulása; *Tóth-Bencze Tamás:* „Hol vannak a katonák”; *Rácz János:* Szőlőnevek III.

Ilonka Mária: A Holdig pislákoló fény. Az újpesti Tungsram Rt. 110 éves története. Novella Kiadó. Bp. 2005.

Dr. Jandrics István: Hadifogságom. Visszaemlékezés. Marcali Városi Helytörténeti Múzeum kiadása. Marcali 2003. 116 old.

Kolláth Anna: Magyarul a Muravidéken. Maribor 2005. 284 old.

Dr. Kovács Géza: Kisiratos. Történelmi áttekintés. Pro-Ki-Dor Kulturális Egyesület – Alma Mater Alapítvány. Kisratos – Arad. 2004. 162 old.

Kunhegyesi nagykun kalendárium. Szerk.: Vig Márta. Kunhegyes 2006. 338 old.

László Péter: Fehér laposok. Adalékok a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez. Szekszárd 2004. 302 old.

Lukács László – Ambrus Lajos – L. Simon László: Édes szőlő, tüzés bor – A Velencei-tó környékének szőlő- és borkultúrája. Ráció Kiadó – Velencei-tó Környékéért Alapítvány. Bp. – Pázmánd 2005. 263 old.

Mikita István: Mit ér az ember, ha paraszt? Válasz Veres Péternek Odaátra. Szöveggondozás és jegyzetek: *Szabó Ferenc.* Békéscsaba – Biharugra 2006. 168 old.

Makói Honismereti Híradó. Szerk.: *dr. Forgó István.* Kiadja Makó Város Önkormányzata. Makó 2006. 1. 44 old. – A tartalomról: *Pető Klára:* Makó és térsége munkaerőpiaci változásai; *dr. Forgó István:* Makó Város Korfája; *Makói gyilkosságok 1960–1985 között;* *Vess József:* Gencs élete; *dr. Forgó István:* Vármegyék területi átrendezéseinek áttekintése; *Szabó Jenő:* Harang szentelése; *Szabó Jenő:* Húsvéti népszokások; *dr. Forgó István:* Erdei Ferenc az Ember; *Siket István László:* Márai Sándor igazsága; *Siket István László:* Kelemen Ferenc; *dr. Forgó István:* Návai Tamás; *Bogdán Lajos:* Emlékezés Rácz Sándor temetésén.

Minya Károly: Rendszerváltás – normaváltás. A magyar nyelvmuvelés története, elvei és vitái 1989-től napjainkig. Tinta Könyvkiadó. Bp. 2005.

Ókrész Károly: Temerin a magyar szabadságharcban. A korabeli emlékiratok, naplók, hírlapcikkek tükrében. Fórum Könyvkiadó. Újvidék 2006. 166 old.

Sándor Anna: A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza. Kalligram. Pozsony 2004. 359 old.

Tilhof Endre: Padrag, anno... Történeti kronológia és adattár, a kezdetektől 2004-ig. Kiadja az Önkormányzat. Ajka 2005. 220 old.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális folyóirata. Szerk.: *Gyurácz Ferenc.* Kiadja: Vas Megyei Közgyűlés. Szombathely. 2006. 3. 263–388. old. – A tartalomról: *Gál József:* Bartók Béla szombathelyi koncertjei; *Garzuly Ferenc – Kaszap Sára:* „Hírünk a világban”. (A Nemzetközi Bartók Szeminárium és Fesztivál Szombathelyen); *Kovács Sándor Iván:* Erdély, Csáktornya, Velence, London (Bethlen Miklós Európában); *Herényi István:* Adalékok egy honfoglalás kori törzstörödé (a herényiek) történetéhez; *Varsányi Péter István:* Egykori szombathelyi diákok régióink bankjegyein; *Tibola Imre:* A körmendi várkapolna minisztránsa voltam (1937–1945); *Szell Kálmán:* 45 év pályamorzsái a Markusovszky Kórházban; *Kösa Éva–Grasselly Magdolna:* Gyermekkori gyengénlátás és vakság 1990–2004 között; *Bakó Balázs:* Adalékok a magyar katolikus egyház 1940-es évekbeli történetéhez.

Képek a pozsonyi koronázási domb helyszínéről

*Fadrusz János Mária Terézia-szobra
(Neidenbach Ákos gyűjteményéből)*

Az összerombolt Mária Terézia- emlékmű

A koronázási domb helyén lévő virágágyás az 1960-as években

Részletek dr. Rónai András Közép-Európa Atlaszából

